

2007 AUG 2

55983
93/99 FI H79
2007/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXV. évfolyam • 4. szám
2007. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVEJSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelenik

az
Oktatási és Kulturális
Minisztérium
a
Nemzeti Kulturális Alap
a
Magyar Nemzeti Múzeum
és a
Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 396 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelfizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
EIO-Print Nyomdaipari Kft.
(Felelős vezető: Balogh Mihály)
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Bajtai Mária tanár, Kecskemét
- Balogh Jánosné Horváth Terézia muzeológus,
Budapest
- Balogh Mihály ny. könyvtárigazgató,
Kunszentmiklós
- Bodor Zsuzsanna tanuló, Gyimesfelsőlok
- Botlik József dr. történész, egyetemi adjunktus,
Budapest
- Bozó Gyula
- Csík Gyula rendszerfejlesztő mérnök, Ljubljana
- Csorba Csaba főiskolai docens, Budapest
- Frankovics György dr. néprajzkutató, Pécs
- Halász Péter főtanácsos, Budapest
- Hála József dr. néprajzkutató, Budapest
- Harsányi Gézáne tanár, Nagykálló
- Horváth Géza dr. helytörténész-könyvtáros,
Tatabánya
- István Lajos helytörténész, Korond
- Jánó Ildikó tanuló, Gyimesfelsőlok
- Kardos László dr. őslénykutató egyetemi magántanár,
Budapest
- Kovács Miklós nyugalmazott tanár, Vác
- Kovács T. István ny. újságíró, Vác
- Mónus Imre főlevéltáros, Hajdúböszörmény
- Pálmány Béla dr. levéltárigazgató, Budapest
- Radics Éva újságíró, Oberschützen
- Romhányi András népművelő, Budapest
- Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
- Silling István egyetemi szakmunkatárs,
Kapuszina
- Dr. Simor Ferencné Bokody Éva tájházvezető,
Siklós
- Szemkeő Endre muzeológus, Budapest
- Szőcs Lajos helytörténész, Korond
- Tarr Péter tanár Zamárdi
- Vasvári Zoltán etnográfus, Budapest
- Závodszy Géza főiskolai tanár, Budapest
- Zika Klára szerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón *Hodossy Ilona* (Budapest)
„A kenyér ünnepe” című képe látható

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Szent István ünnep a székelyeknél (<i>Zika Klára</i>)	3
Mocsáry Antalra emlékezve (<i>Bozó Gyula</i>)	5
Emlékezzünk Prielle Kornélia színművészre (<i>Bajtai Mária</i>)	6
A 35 éves Honismeret folyóirat (<i>Halász Péter</i>)	8

ISKOLA ÉS HONISMERET

Szűcs Sándor: Rétészkedés, pákászat	12
Hogyan vittem be a „múzeumot” Zamárdiban az iskolába? (<i>Tarr Péter</i>)	15

EMLÉKEZZÜNK

„Ha valaki magyarként ébred fel reggel, az egész napos feladatot jelent”! Skultéty Csabával, a Szabad Európa Rádió egykori munkatársával beszélget <i>Zika Klára</i>	18
Kuláksors a Szeged vidéki szerbek körében (<i>Frankovics György</i>)	20
Susa a hűség faluja (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	22

HAGYOMÁNY

A Petőfi-kultusz Kunszentmiklóson (<i>Balogh Mihály</i>)	24
Petőfi utolsó óráinak nyomában (<i>Romhányi András</i>)	32
Felhívás a palóc magyarság esmértetésére, 1817-ben (<i>Vasvári Zoltán</i>)	42
A családtörténet népszerűségéről, jelentőségéről és megújulásáról Szluha Mártonnal beszélget <i>Pálmány Béla</i>	44
A nyugat-bácskai Szilágyi község népeletéből (<i>Silling István</i>)	48
Bicskakészítő korondiak (<i>István Lajos – Szőcs Lajos</i>)	52

EMLÉKHELYEK

Palota a Stefánián (<i>Dr. Kardos László – Dr. Hála József</i>)	56
---	----

TERMÉS

Adalékok az Őrvidék (a mai Burgenland) történetéhez I. (<i>Botlik József</i>)	62
A zilahi református kollégium könyvtára (<i>Kovács Miklós</i>)	74
Nagykálló muzsikája (<i>Harsányi Gézáné</i>)	81
A csepregi <i>Oskola Ház</i> a XIX. század első felében (<i>Balogh Jánosné Horváth Terézia</i>)	89
Gyimesi táncrend az 1960-as években (<i>Jánó Ildikó – Bodor Zsuzsánna</i>)	95

KRÓNIKA

A XXXV. Honismereti Akadémia, Veszprém	
<i>Halász Péter</i> : Megnyitó.....	99
A Honismereti Akadémia kitüntettjei.....	101
A hetvenöt éves krónikás – Borbíró Lajos (<i>Kovács T. István</i>)	108
Kárpát-medencei Kisebbségi Magyar Közművelődési Civil Szervezetek Fóruma (<i>Csik Gyula</i>)	109
Tájkutató Díj Alapítvány Szűcs Sándor emlékére (<i>Szemkeő Endre</i>)	111
A hajdúböszörményi Honismereti Klub működéséről (<i>Mónus Imre</i>)	112
<u>In memoriam</u>	
Galambos Iréneusz (<i>Radics Éva</i>).....	113

KÖNYVESPOLC

Rákóczi és a kurucok nyomában (<i>Csorba Csaba</i>)	115
Hála József: Kalotaszeg vázolata – régi írások és képek Kalotaszegről (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	115
A Borsodi Tájház Közleményei, 19–20. (<i>Dr. Simor Ferencné Bokody Éva</i>).....	117
Bagu Balázs: Életutak, Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival (<i>Závodszy Géza</i>)	118
Füzetői füzetek I–V. (<i>Dr. Horváth Géza</i>)	119

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál során könnyebbéget jelent, s a korrektúra megkarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (flopy) lemezen vagy CD-n küldik el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt
(1053 Bp. V., Magyar u. 40. Tel.: 1-327-7796)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

Szent István ünnep a székelyeknél

Szent István napján az egész Kárpát-medencében körmenettel, búcsúval emlékeznek, ünnepelnek a magyarok lakta területeken.

A székelyföldi Kézdiszentlélek legidősebb lakója sem tudja, hány száz éve már annak, hogy augusztus 20-a az egész közösség ünnepe. A búcsúra hazalátogatnak az elszármazottak is és egyre több a kíváncsi turista. A falu közelében magasodó 719 méter magas Perkő hegyen áll a kicsi, de annál kedvesebb Szent István-kápolna. A leírás szerint a XIII. században épült és 1686-ban építtette újjá Kálnoki Sámuel. Háromszék legrátványosabb műemlékei közé tartozik. Különösen szép a faragott reneszánsz ajtókeret és a belső falon látható, néhány magyar szentet ábrázoló töredékes freskó.

Nagyon örülök, hogy még az 1970-es évek végén, a Ceausescu-időben én is eljuthattam Kézdiszentlélekre. Most is élénken emlékszem annak a napnak minden mozzanatára, olyan nagy élményt jelentett számomra. Akkoriban szinte minden nyári szabadságunkat Erdélyben töltöttük. Vonattal, stoppal és az „apostolok lován” jártuk a vidéket, s mivel akkoriban a hivatalos szervek nem szívesen látták a

A Kézdiszentlélek közelében lévő Perkőn álló Árpád-kori, négykaréjos, Szent István nevére szentelt körtemplom (Horváth Zoltán György felvétele)

magyarországi látogatókat, a szálláskeresés és -találás nem volt egyszerű. Aludtunk szénapadláson sőt szénaboglyában is, mert a házaknál tilos volt.

Azon a bizonyos nyáron Kézdivásárhelytől nyolc kilométerre, Osdolán volt a táborhelyünk, a falun kívül egy régi vízimalomban. A faluba jártunk tejért, tojásért s közben jóízűeket beszélgettünk az emberekkel. Tőlük hallottuk, hogy Kézdiszentléleken – a tiltás ellenére – minden évben megtartják a hagyományos Szent István-búcsút, amely a csíksomlyói után a legjelentősebb katolikus rendezvény a Háromszékben és Csíkban élő hívek számára.

A hírek hallatán nagyon fellelkeseztünk és elhatároztuk, hogy ha már éppen ebben az időben vagyunk itt, mi is elmegyünk. A falubeliek figyelmeztettek, hogy magyar rendszámú autóval ne menjünk be a faluba, mert ilyenkor tele van a környék szekusokkal, a milicisták pedig magyarországi vendégekre vadásznak. Így hát Kézdiszentlélektől jó messzire hagytuk a trabantot, és gyalog mentünk tovább.

Igazi augusztusi hőségben – a gyermekek nyafogásától kísérve – kutyagoltunk a falu főutcáján. A házakból, a kertek alól jöttek az emberek, az asszonyok fedeles kosarakkal. Melegünk, volt, szomjasak voltunk, pedig még csak ekkor kezdődött az igazi erőpróba. A templomdombra szerpentes út vezetett fel a faluból. Szégyenkezve állapítottam meg, milyen elpuhult városi emberek vagyunk: fújattunk, meg-megálltunk, miközben az idős asszonyok, nehéz kosaraikkal fűgén haladtak el mellettünk. A domb tetejére felérve, végre megláttuk a Szent Istvánnak szentelt kerek templomot.

Óriási volt a tömeg, ezért a misét a templom előtt celebrálták. Tűzött a nap, lassan kinyíltak az esernyők, minket már a rosszullet környékezett a hőségtől, de mindenért kárpótolt a bensőséges hangulat, az összetartozás tudata, s amikor felhangzott a „Boldog asszony anyánk” kezdetű ének, beborította a környezetet a „vox humana”. Ki gondolt akkor Ceausescu-ra, a tömegben megbúvó szekusokra!?

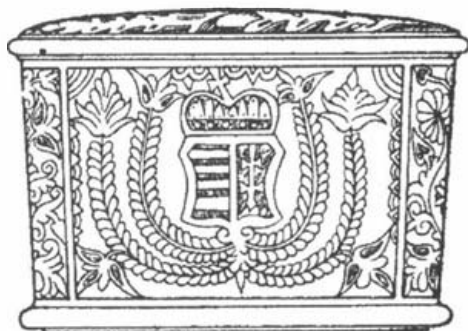
A Szent István nap ünnepélyes része után a tömeg oszlani kezdett, majd az emberek csoportokba rendeződve letelepedtek a fűbe. A fedeles kosarából előkerültek a finom falatok, a jóféle itókák, s kezdetét vette a vidám néppünnpély.

A jókedvű sokadalomban nem nehéz a barátkozás, mindig nagyon szerettem falusi emberekkel beszélgetni – különösen itt a Székelyföldön –, hallgatni izes háromszéki hanglejtésüket, s a székelyekre oly jellemző, az idegen észjárását alaposan megdolgoztató tanmeséiket. A hagyományokról érdeklődve itt is a 48-as emlékek kerültek elő, Háromszék különösen is gazdag ezekben.

– Az osztrákokat jól megszorogatták a székelyek – büszkélkedik az egyik öreg –, de a sok muszkával már nem tudtak elbánni. Amikor levertek minket, itt a hegyen alakították ki a cári csapatok táborhelyét, s innen ijesztgették a környező székely falvak népét. Hál’ Istennek a templom azért megmaradt! Én már az öregapámmal is jártam ide fel Szent István napján.

Hosszú gyaloglás állt még előttünk, lassan búcsúzni kell. Gondolatban még sokáig a székelyek során tépelődöm.

Zika Klára

ÉVFORDULÓK

Mocsáry Antalra emlékezve

A 250 éve született Mocsáry Antal nevét négykötetes monográfiája tette ismertté, amelynek címe: *Nemes Nógrád megyének historiai, geographiai és statistikai esmeretése*. Ő maga adta ki 1826-ban a tudományos színvonalú, történeti forrásértékű, nyelvében és szemléletében a korát hűen tükröző és egyben azon túlmutató művet. Mocsáry Antalnak saját korában és a történetírásban betöltött szerepe elvitathatatlan. Munkájának az elmúlt évszázadok megyei monográfiái sorában (Radványi Ferenc, Bél Mátyás, Nagy Iván, Borovszky Samu) feltétlenül helye van.

A történész példaképek megválasztásában is igényes volt, monográfiájának szellemi atyjai ugyanis Bél Mátyás és Bod Péter. Nagy értéke a műnek adatgazdagsága, s hogy széleskörű kutatómunkára, forrásanyagra épül. Sorra veszi Nógrád vármegye járásait, azok településeit, s mindent leír róluk, amit csak leírni lehet: lakosok száma, vallása, földesúr, iskolamester, események stb. De ugyanilyen gazdag a várak bemutatása és a hadiesemények ábrázolása is. Elénk tárja az akkori életet, a megye lakóinak nemzetiségi megoszlását, nyelvi hovatartozását, felsorolja Nógrád egykori tisztségviselőit, nevezetes mozzanatait, fordulatait. Említi a hiányosságokat – nincs főiskola, közkönyvtár, nyomda, üzem stb. –, s szóvá teszi, milyen pazarló életmódot folytat a megye nemesi ifjúsága. Emberi sorsok, jellemek villannak fel tolla nyomán. Magyarul ír, világosan és szép stílusban, ami önmagában is figyelemre méltó, kortörténeti jelentőségű, mivel ezzel a nyelvújítás programja és barátja, Kazinczy Ferenc célkitűzései, törekvései mellett tett hitet. Felidézi eközben a korszak beszéd- és társalgási stílusát, színesen mesél el olyan eseményeket, melyeknek maga is részese volt, előadásába bele-beleszó egy-egy anekdotát. Nagy érdeme művének az is, hogy feledésbe merült helyneveket mentett meg az utókor számára.

Figyelmet érdemlő a kötet illusztrációs anyaga is. A családfa- és címerrajzok, a tájakról, városokról készült metszetek nélkül szegényebbek lennének ismereteink. Az utóbbi Lányi Sámuelnak, a kékkői uradalom földmérőjének tehetségét dicsélni. Akinek rajzaiból a korszak egyik neves pesti művésze, Lehnhardt Sámuel készített rézmetszeteket. Ma is olvasható Mocsáry Antal munkája, mivel az hasonló kiadásban jó két évtizede napvilágot látott. A kétkötetes művet az 1980-as évek elején ezer példányban kiadta a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága a szécsenyi II. Rákóczi Ferenc Termelőszövetkezet anyagi támogatásával. Szép kivitele és előállítású a kecskeméti Petőfi Nyomdát dícséri.

A nevezetes évfordulón szólnunk kell arról is, hogy Mocsáry Antal jelentősnek ítéltető szépirói és nyelvészeti alkotásokat is örökül hagyott. Több verse megjelent nyomtatásban: „A tisztelt barátság”, „Egy római történet”, „A Vág vizének áradása” című, többek között. Nyelvészeti munkásságát tekintve pedig fontos értéként tarthatjuk számon „A cs és a cz vagy inkább „Ts” és „Tz” lenne a magyar nyelvnek helyesebb írásmódja?” című dolgozatát.

Lírai alkotásait ő maga sem tartotta túl sokra, attól viszont nem zárkózott el, hogy azok megjelenhessenek. Időnként és feltehetőleg mások biztatására adta közre őket. Saját kedvtelésére verselgetett.

Verseket fabrikáló táblabíró – ez bizony egyedülálló Nógrádban.

Mocsáry Antal Nógrád megye egyik legrégebbi nemesi családjából származott, amelynek eredetéről, sajnos, nem sokat tudunk. Elsősorban azért, mert abban a legilletékesebb, maga Mocsáry Antal monográfiájában csak keveset árul el róla. Csupán a XII. századig megy vissza az ismertetésben, amikor már viszonylag rangos a familia. „Aki ezen munkájában csak sejteni hagyta a XII. századig felterjedését, de adatokat – ebben káros szerénységénél fogva – elhallgatta” – írta Nagy Iván a neves nógrádi történész.

Vajon miért a nagyfokú „szerénység”, miért az „elhallgatás”? – Jó lenne tudni az okát.

A család Mocsáry Antal születésének idejére a módosabb középnemesi familiák közé emelkedett Nógrádban. Megelőzően voltak közöttük végvári katonák, Rákóczi seregében harcoló kurucok, részesei a szabadságküzdelmeknek. A XVIII. század elejétől viszont már császárhű magatartás jellemzi a Mocsáryakat.

A tudós és szépíró Mocsáry Antalt is. Az általa leírtakból tudjuk, hogy számára a fennálló társadalmi és politikai rendszer, amelybe beleszületett, és amelyben leélte életét, „végleges”, stabil és megváltoztathatatlan. A fejlődést csak ennek keretei között tudta elképzelni.

Mocsáry Antal élete és pályája hagyományosnak mondható, egy ideig nem különbözik nemesi társasaitól. Csak később, életének utolsó szakaszában tér el attól. Bozókón (Hont megye) született 1757. szeptember 18-án, más források szerint szeptember 17-én. Negyedik fia volt VI. Balázsnak, aki cs. királyi kapitány volt. Anyja Peták Franciska (1735–1795). Két bátyja katona, Péter a Károlyi-czredben hadnagy, később ezredes; Lajos ugyanott kapitány. Mocsáry Antal nem volt katona, – ily módon nem szolgálta a császárt –, de híve volt az uralkodónak élete végéig.

„Eleinte közpályán forog”, írták róla. Aljegyző Nógrád megyében, majd 1790. április 20-ától a szécsényi járásban főszolgabíró. 1800-ban főbíztos, 1804-ben Heves, 1820-ban Nógrád megyei táblabíró. Voltak birtokai Lapujtón, Kiskotroczón, Nagyfalun, Felső-Polajtán, Pomázon, Endrefalván.

1788-ban feleségül vette Darvas Máriát, Nagyréthi Darvas Ferenc helytartótanácos és Wattay Krisztina leányát. A 15 évi házasságból, 9 gyermek született. Felesége korai halála – 1803-ban hunyt el Pesten – után elsősorban az irodalomnak és a tudománynak élt lapujtói birtokán. Erre Kazinczyval, Vitkovics Mihállyal és Fáy Andrással fenntartott barátsága is ösztönözte.

Mocsáry Antal Lapujtón (ma Karancslapujtó) élte életének joggal legfontosabbnak ítélt szakaszát. Magányosan, szinte teljesen elvonulva az akkor is zajosnak tartott világtól.

Az ősi kúriában élt és alkotott. A lapujtói Mocsáry-kastély talán legjelentősebb emlékeként tartható számon, hogy a kiváló nyelvújító és irodalmár, Kazinczy Ferenc egy teljes napot töltött benne, barátjának, Mocsáry Antalnak a vendégeként. Csak ők ketten tudhatták, miért nem többet.

A két neves férfiú folyamatosan levelezett egymással. „Érzésben és gondolkodásban velem rokon tiszteletes atyafi!” – így szólította egyik levelében Kazinczy Mocsáry Antalt. És talán nem tekinthető véletlennek, hogy Kazinczy 1831. augusztus 20-án keltezett utolsó levele, amit íróasztalán találtak közvetlenül elhalálózása után, Lapujtóra. Mocsáry Antalnak volt címezve.

Nem sokkal Kazinczy Ferenc halála után Mocsáry Antal is távozott az élők sorából. Az ősi kastély egyik földszinti szobájában hunyt el, s a lapujtói katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra. A sírján álló márványkeresztre a következő szöveget vésték:

*Mellyel fájdalomban a hív élő meleg könnel fereszt
B. Mocsáry Antal hamvain állok jelül márvány keresztt.
Ne itt keressetek mond a nyugvó, legjobbjik részemet
Az égnek tündér csillaga felett találtok engemet.
Született 1757. meghalt Bozsárott 27. májusában 1832.*

Halálának oka és a körülmények ismeretlenek. 1831-ben kolerajárvány tört ki és pusztított a Felvidéken, amely számtalan áldozatot követelt, és érintette Lapujtót is. Arra azonban nem találtam bizonyítékot, adatot, sőt még utalást sem, hogy Mocsáry Antal e betegségben szenvedett és hunyt el.

Bozó Gyula

Emlékezzünk Prielle Kornélia színművészre

Prielle Kornélia színművésznő, a Nemzeti Színház első örökös tagja 1826-ban született Máramaroszigeten, és 1906-ban halt meg Budapesten. Sírja a Petőfi-emlékhelyek között is számontartott Szabad-szálláson a református temetőben van.

A magyar színjátszás hőskorában indult, már 15 évesen színpadra lépő színésznő egy 1846-os debreceni színielőadáson találkozott Petőfivel – el is énekelte neki egy megzenésített versét –, aki azonnal megkérte a kezét és feleségül akarta venni, de sem a református, sem a katolikus pap nem vállalta a gyors összeesküvést, így a házasságból nem lett semmi. Debrecen után Kolozsvár, Pozsony, Székesfehérvár, Nagyszombat és több erdélyi város, majd Eperjes, Kassa, Miskolc, Győr, Nagykanizsa, Pécs jelzik (a magyar vándorszínészet útjait) Prielle Kornélia fellépésének helyeit, miközben a Nemzeti Színház tagja lett élete végéig. Hat és fél évtizedes pályáján találkozott a magyar színjátszás úttörő egyéniségeivel: Dérynével és Kántornéval, majd a Nemzeti Színház nagyjaival: a két Egressyvel, Szentpétery

Zsigmonddal, Szigeti Józseffel, Laborfalvi Rózával és a Lendvai házaspárral. Később játszott Jászai Marival, Ujházi Edével, Nagy Imrével. Első férje – akihez egy válás után ismét feleségül ment – Szerdahelyi Kálmán volt, a sokak által kedvelt, nagyon művelt, elegáns színész és rendező.

A Petőfit is megbabonázó bájos és törékeny Priele Kornélia hosszú ideig megtartotta lányos alakját, memóriája és szellemessége idős korában is megmaradt. Intelligensen tudott szerepkört váltani, nem véletlen, hogy Csiky Gergely *A nagymama* gróf Szerémnyéjét, vagy *A proletárok* Szedervári Kamilláját, azaz matróna-szerepeket írt számára, s ezeket is sikerre vitte a művésznő. Priele Kornélia színésznőnek két nagy szerelme volt: a szülőföldje és a színpad. A Nemzeti Színház ünnepelt és megbecsült művésze gyakran vállalt vendégszereplést az erdélyi városokban, így szülővárosában is, de vidéki városokban is, nem egyszer jótékony célú előadásokon. 1846-ban szerepelt először Kecskeméten, majd 1870. június 6-án egy díszhangversenyen a kecskeméti városi dalárda zászlóünnepélyén, Kovács László színházában

szavalt Szerdahelyi Kálmánnal. 1873 júniusában a színtügyi bizottság költségeinek fedezésére jótékony célú előadásokat tartott Kecskeméten.

Priele Kornélia színművészi pályájának ötvenéves jubileumán királyi kegyként koronás arany érdemkereszttel tüntették ki, tisztelői értékes emléktárgyak özönével halmozták el. Rakodczai Pál egész könyvet szentelt méltatásának. Teles Ede carrarai márványból faragta ki mellszobrát, még életében emléktábla került máramarosszigeti szülőházára, s a hazai színészet képviselői a Színészegyesület örökös dísztagjaul választották.

Az 1906 februárjában elhunyt művésznőt a Nemzeti Színház épületében ravatalozták fel, óriási gyászoló közönség jelenlétében búcsúztatták, majd koporsóját a Keleti pályaudvarról Szabadszállásra, második férje, Rozsnyai Kálmán családjának sírboltjába szállították. 1905. december 24-én ugyanis Priele Kornélia – szembeszállva családjával és a közvéleménnyel – újra férjhez ment a külföldről hazatért fiatal íróhoz, Rozsnyai Kálmánhoz. A szabadszállási kötődésű fiatalember, Rozsnyai Kálmán az idős, egyre betegeskedő, színpadra többé nem lépő, visszavonultságában és elhagyatottságában fájdalmas érzésekkel küzdő Priele Kornéliát huzamos időn át gyámolította, gondoskodott róla. A művésznő e kései házasságkötést talán hálája jeléül is szánta, nem törődve a közvéleménnyel, a szenzációéhséggel. Szabadszálláson a Petőfi-, Szász Károly-, József Attila-emlékhely mellett tehát elzarándokolhatunk Priele Kornélia sírjához is, emlékezve a magyar színház és színészet nagy korszakára és alakjaira, Petőfibre és „majdnem feleségére/jegyesére”, a híres „A virágnak megtiltani nem lehet” című Petőfi-vers egyik el-énekelőjére; emlékezve a Rozsnyaiakra: Rozsnyai Pálra, az 1848-as szabadságharc legendás híró huszár-főhadnagyára, valamint Rozsnyai Kálmánra is, az íróra.

Tóth Sándor helytörténész szép és gazdag „Szabadszállás képeskönyve” című kötetében több képeslapot/fotót – színeseket is! – láthatunk a Petőfi-emlékekhez: 4 képet Priele Kornélia régi és újabb síremlékeiről, fejfájáról: Nagy Károly sírjáról – ő volt Petőfi ellenjelöltje az 1848-as országgyűlési képviselőválasztáson –; a Rozsnyai család sírjáról.

A 180 éve született és 100 éve meghalt Priele Kornéliáról a helyi „Polgármesteri Hirmondó”-ban (2006-ban) Tóth Sándor két írása is emlékezteti a szabadszállásiakat a tiszteletre és az illő ismeretekre, s egy emléklappal-képeslappal is adóznak a helyiek a nagy művésznő emlékének. A sárgás, óarany képeslapon látható a sudár természetű, szép színésznő, valamint első – 1906. – és újabb, mostani síremléke, 1964-ből. Ám ennél is fontosabb, amit a hagyományápolásról és emlékezésről Tóth Sándor ír: „Priele Kornélia sírját gondozzuk. Örömmel látom, hogy mindig van valaki, aki egy szál virágot tesz a művésznő sírjára, de néha nemzetiszínű szalaggal átkötött koszorút is látni a síron. Halottak napján pedig egy kis méces is szokott ott égni Priele Kornélia emlékére.”

Szabadszállás Petőfi- és József Attila-emlékhely. Látogassuk meg gyakrabban, keressük a Petőfi-emlékek egy újabb, érzelmes és érdekes, szép vonatkozását: a magyar színháztörténet, színjátszás múltjának is adózva – Priele Kornélia síremlékénél –, ne csak évfordulók idején!

Bajtai Mária

A 35 éves Honismeret folyóirat¹

Hivatalosan valóban az 1972. évben megjelent próbaszámtól tartjuk nyilván a *Honismeret* évfolyamainak számozását, azonban ennél jóval régebbi „alapítású” a honismereti mozgalom folyóirata. Az alapítás szót azért tettem idézőjelbe, mert akkoriban, az 1960-as évek derekán nem úgy történt egy-egy folyóirat alapítása, hogy valami erre illetékes szerv bejegyezte és nyilvántartásba vette, hanem amolyan féllilegális módszerekkel, ami illet is a három „T”-vel jellemezhető szellemi irányok középső (Türt) kategóriájába eső mozgalmunkhoz és annak folyóiratához. Harmincöt esztendővel ezelőtt ugyanis az „örző-védő” szerepet játszó Hazafias Népfront kiadásában már tíz év óta megjelentek azok a *Honismeret* nevet viselő „szürke füzetek”, amelyek műfaji meghatározása: „*A honismereti szakkörvezetők tájékoztatója*” volt. A Népfront politikai védőernyője mellett ezek a füzetek jelentették a mindenfajta mozgalom számára nélkülözhetetlen szakmai módszertani háttérrel, összefogva és publikációs teret adva a mozgalom szolgálói mellett azoknak a néprajzkutatóknak, hely- és köztörténészeknek, pedagógusoknak, muzeológusoknak, levéltárosoknak és könyvtárosoknak, akik felsorakoztak a honismereti mozgalom bontakozó zászlója alá. A mozgalom fő szervezői és szakmai „ideológusai” közül néhányan az akkori Népművelési Intézet munkatársai közül kerültek ki, mint *Dömötör Sándor*, *Novák József*. A folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke 1973 és 1980 között *Kamarás Resző*, a Népművelési Intézet igazgatóhelyettese volt. Vár- és múzeumbarát körök, honismereti-helytörténeti szakkörök vezetői, népművelési tanácsadók, községi krónikákat vezetők írták és olvasták ezt a stenciles módszerrel sokszorosított tájékoztatót, amiben megfogalmazódtak és körvonalazódtak a honismereti mozgalom főbb területei, módszerei és célkitűzései. A szerzők jórészt olyan emberek voltak, akik a politikától félrehúzódva, vagy félreállítva sem mondtak le a közélet szolgálatáról, a népben-nemzetben való gondolkozás felelősségéről, ám az idegen érdekeket szolgáló pártpolitikától igyekeztek távol tartani magukat. Megjelent ez időben a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága és az Országos Helytörténeti Bizottság kiadásában egy másik sorozat is, amely a *Honismeret, helytörténet* címet viselte és főként honismereti jellegű konferenciák, tanácskozások anyagát adta közre.

Amikor 1972-ben, a Magyar Televízió által megrendezett „Röpülj páva népdalverseny” sikeresen irányított viszonylag jelentős társadalmi érdeklődést a népi kultúra és a néphagyomány értékei felé, a mozgalom, pontosabban a mozgalom csigaházában védelmet talált *nemzeti érzésű értelmiségi szolgálat* elég erősnek érezte magát egy immár utcán árusítható, előfizethető honismereti folyóirat megindítására és 1972-ben, „*Hová Röpül a páva?*” alcímmel megjelent a *Honismeret* első, tematikus „próba” száma.

Hogy mit akart *kipróbálni*, vagy *megpróbálni* ez a szám – az olvasók, vagy a pártközpont érdeklődését akarta-e tesztelni –, ma már nehéz lenne eldönteni. Hiszen a „Röpülj páva népdalverseny” megvalósításához szükséges energiákat is részben egy – talán Brauer János nevű – újságíró cikke miatti „össz-népi” felháborodás szabadította fel, aki mérhetetlen cinizmussal tette fel a provokatív kérdést: *ugyan bizony ki énekel ma még népdalt?* A televíziós vetélkedő sikere aztán megmutatta, hogy a népdalt, a nemzeti hagyományt nem lehet sírba tenni, még működik a nemzet immunrendszere. A vitorlát bontó *Honismeret* folyóirat így kedvező szeptet kapott a Röpülj páva körök alakulásától, a bimbózó tánc-házmozgalomtól, a népi kézművesség iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődéstől.

Mint a Néprajzi Múzeum önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalmához már 1959-ben felsorakozó, a népi írók művein nevelkedett agrárértelmiségi, magam is bekapcsolódtam ebbe a nemzeti értékek szolgálatát legális keretek között lehetővé tevő mozgalomba. A folyóiratnak az első számtól szerzője, az 1974. évi 2. számtól pedig szerkesztője lettem. Harminchárom esztendeje, tehát egy emberöltő óta barkácsolom a *Honismeret*-et, s nem dicsekvésképpen mondom, de ma is éppen olyan örömtől lelek egy-egy lapszám összeállításában, s ma is ugyanolyan megilletődöttséggel veszem kézbe és lapozom a nyomdából frissen érkező számot, mint annakidején.

Kezdetben *Honismereti Híradó* volt a neve, s a lap első szerkesztője *dr. Morvay Péter*, az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom vezéralakja, tőle vettem át ezt a szolgálatot. Milyen lehetőséget láttam akkor abban, hogy az Agrárgazdasági Kutató Intézet munkatársaként, az ezer kilométerre élő moldvai csángók sorsának és népeletének nyarankénti kutatójaként, engedve némi baráti nyomásnak, elvállaljam egy ilyen folyóirat szerkesztését? Három, nagyon is egy tőről fakadó okom volt rá.

¹ A 2007. február 14-én megtartott ünnepi találkozóan elhangzott előadás szerkesztett szövege.

Mindenekelőtt úgy gondoltam, hogy a folyóirat révén szolgálni tudom azt a jórészt partizán módszerekkel történő *szellemi honvédelmet*, amit az idegen elnyomás, az internacionalista és kozmopolita veszedelem ellen, a nemzeti értékek védelmében valamilyen formában minden olyan ember folytatott, aki számára *értéket jelentett a magyarság*. Másodsorban ennek a küzdelemnek része volt a *házához, a szülőföldhöz való kötődés erősítése*, ami a hon jobb megismerésének a legfőbb feltétele; még akkor is ha a *hazaszeretet* szó elé akkoriban többnyire oda kellett tenni a „szocialista” jelzőt, hogy egyáltalában le lehessen írni. Végezetül úgy gondoltam, hogy a honismeretbe *bele fér az egész*, Trianon óta határokkal *szétszabdalt magyarság*; mert egy legyőzött ország újra és újra felszabdalható, de *a nemzet történelmét és művelődését nem lehet földarabolni*. Szerkesztői munkám során így öntudatlanul is érvényesítettem a költő Juhász Gyulának a Trianon szájhőscire vonatkozó intelmét: *„Nem kell beszélni róla sohasem, de mindig, mindig gondoljatok rá!”*

Hogy aztán a honismereti mozgalom és a Honismeret folyóirat milyen mértékben tudta ezeket a célkitűzéseket megvalósítani, azt nem nekem kell eldöntennem, de azt biztosan állítom, hogy ez a munka nekem – és még sok baj- és fegyvertársamnak – megadta a *tisztességes* és nemzeti közösségünk számára *hasznos* életnek, munkálkodásnak a lehetőségét.

Ha egyszer majd valaki vállalkozik arra a nem könnyű, de szép feladatra, hogy megírja a Honismeret folyóirat történetét, ezt a 35 esztendő t könnyen és célszerűen *három nagyobb korszakra* tudja bontani.

(1) *Az 1970-es évekre a létért való küzdelem* volt jellemző. Párthatározatok, pártkongresszusi állásfoglalások, népfönt főtítkárok hajlamai, szírtjei és zátonyai között lavírozva, bukdácsolva és meg-meg-fenekelve hajókáztunk. Szerencsénkre *Töltési Imre* személyében kitűnő kapitánnyal, aki a Honismereti Bizottság titkáráként nagy empátiával, taktikai érzékkel igyekezett a szélmentes oldalon tartani a mozgalom hajóját úgy, hogy azért a kitűzött célok felé haladjunk.

(2) *Az 1980-as években* a honismereti mozgalom és folyóirata egyre inkább betagoledott a *nemzeti ellenállás* nem túl erős, nem is nagyon széles frontjába, s ennek során a Népfrontot több-kevesebb sikerrel igyekeztünk „Nemzeti” Fronttá alakítani. Már 1980-ban az a „kitüntetés” érte a folyóiratot, hogy a Trianon 60. évfordulójára *Vigh Károly* tollából megjelent cikk miatt – persze fű alatt, kerülve a nagyobb botrányt – bezúrták a lapot. A bezúrtatlan példányokból azonban sikerült Nyugatra juttatni néhány példányt, s a Szabad Európa, valamint az Angol Rádió részletesen foglalkozott a lapszámmal s a bezúratással. Hogy nem ütöttük meg különösebben a bokánkat, azt nyilvánvalóan a Hazafias Népfront őrző-védő szerepének is tulajdoníthatjuk.

A Népfront ernyője alatt attól függően tehetjük később is a jót, hogy miféle elnökök és főtítkárok követik egymást. Kállai Gyula félék-e, akinek sokat idéztük azt a mondását, miszerint „a magyar nép – elvtársak – immár betöltötte történelmi hivatását”, avagy Pozsgay Imre, akihez minden jó ügyben fordulhattunk, s ha tudott, segített is. Az 1980-as évek vége felé olykor már a honismereti mozgalom is védőernyőül szolgált az úgynevezett „másként gondolkozó”, vagy egyáltalában *gondolkodó* közösségek, ifjúsági körök és klubok, „honismereti” fedőnévvel szervezett, ellenzéki csírákat melengető „művelődési tábora” számára.

A Honismeret folyóirat nevéből időközben elmaradt a híradó szó, s a maga hétezeres példányszámmal – ha ennek egy része nem is jutott el a szükséges helyekre – fontos éltetője volt a nemzeti értékeket mentő és bemutató munkának. A „magyarságtudományok” jeles képviselői írtak bele módszertani cikkeket, megemlékeztek nemzeti évfordulóinkról, s egyre eredményesebben töltöttük be a *hid*, vagy inkább a *kapocs* szerepét az elszakított területek magyarságmérési műhelyei, hasonló érdeklődésű és gondolkodású személyiségei között. Közben gazdagodott a tartalom, tagoledott a szerkezet, súlyosbodott a mondanivaló. Mellékleteket indítottunk, amikben néprajzi, helytörténeti, szociográfiai témájú gyűjtési útmutatók, módszertani kérdőívek kaptak helyet; különböző pályázatok kiírásait és eredményeit közöltük. Még 1977-ben elindítottuk a Honismereti Bibliográfiát, ahol a hivatásos kiadók mellett a mozgalom háttérintézményeit jelentő közgyűjtemények, iskolák, „önkormányzatok” gondozásában megjelent, főként pedig a határokon túlról érkezett, honismereti témájú kiadványok címlírásai, tartalmi bemutatásai kaptak helyet. Erre azért volt nagy szükség, mert számosan nem kerültek bele a hivatalos könyvterjesztés vérkeringésébe, sok intézmény és magánszemély ebből a rovatból szerzett – és szerz ma is – tudomást az érdeklődési körébe tartozó, de az ország, vagy a Kárpát-medence másik szegletében megjelenő kötetekről. 1977-től minden évben közzétettük a következő esztendőre vonatkozó

Honismereti Évfordulónaptárt, a magyar történelem és művelődéstörténet jeles személyiségeiről és eseményeiről, azzal a reménnyel, hogy a kisebb települések, honismereti közösségek, tudomást szerezve egy-egy falujukban, városukban született, vagy meghalt személyiségről, régiójukhoz kötődő történeusről, eszükbe juthat és idejében felkészülhetnek a méltó megemlékezésekre.

Néhány kisebb bajszakasztást, a pártközpontból érkezett, de valamelyest rendszerint szelídített dorgálást leszámítva, nyugodt lélekkel mondhatom, hogy a – kinek milyen puhaságú – diktatúra körülményeihez képest az 1980-as években a Hazafias Népfront nem volt rossz gazdája a honismereti mozgalomnak és a folyóiratnak. Megmutatkozott ez abban is, hogy amikor a szocializmus légvárának eresztékei recsegni kezdtek, majd megindult az akkor még rendszerváltásnak gondolt folyamat, ami az önkényuralom jónéhány szervezetével együtt a Népfrontot is elsöpörte, az intézmény vezetői olyan *Honismereti Alapítványt* hoztak létre, ami lehetővé tette számunkra a folyóirat folyamatos megjelenését.

(3) A honismereti mozgalomnak nem esett nehezére, hogy 1990-ben demokratikus alapokon működő civil szervezetté váljon. Már korábban is gyakran elmondtuk, hogy azon kevés hazai társadalmi mozgalom közé tartozunk, amit nem felülről hoztak létre, hanem valós társadalmi igényből, *alulról szerveződött*. A Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága 1990 első felében civil szervezetté, a megyei és a fővárosi honismereti egyesületek, társaságok szövetségévé alakult, amit 1990. június 4-én jegyzett be a Fővárosi Bíróság. Az 1990. évi 4. számtól kezdődően ennek a Honismereti Szövetségnek a lapja a *Honismeret*.

Ettől kezdve fölöttünk is kiderült az ég. Anyagi lehetőségeink ugyan bizonytalanabbá váltak, de a szerkesztés tekintetében nem voltunk már korlátozottak. A megújult szerkesztőbizottsággal kialakítottuk a folyóirat kiegyensúlyozott tartalmi szerkezetét, amelyben történelmünk, népeletünk, művelődésünk teljes Kárpát-medencei képe helyet kaphatott, senki sem méricskélte a földrajzi arányokat, senki sem korlátozta a nemzeti történelem, a közelmúlt és a jelen sorskérdései iránti felelősségérzet érvényesülését.

Miként éltünk a kibontakozó lehetőségekkel?

Elsősorban a „külhoni” magyarok súlyát igyekeztünk arányosan növelni, mind tematikailag, mind terjedelmileg, mind pedig a szerzők tekintetében. Nagyobb szerepet kaptak az egyház és a honismereti mozgalom kapcsolatával foglalkozó tanulmányok, valamint a diktatúra rémtetteit felidéző emlékezések. A folyóirat felvállalta az ezredvég és az ezredforduló nagyjelentőségű történelmi évfordulóira emlékező tudósításokat, valamint segített a Szövetségnek a honfoglalás, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, az államalapítás, a Rákóczi-szabadságharc évfordulói alkalmából hirdetett művelődéstörténeti vetélkedők szervezésében. Ezekon kívül megnőtt a folyóirat jelentősége az önálló honismereti civil szervezetek együtt tartásában, összefogásában.

Az elmúlt bő másfél évtized során a Honismeret folyóiratnak kialakult a következetesen, de célszerű rugalmassággal érvényesített belső szerkezete, ami keretként szolgál a lap sokszínű tartalmához. Ez a belső rend úgy működik, mint maga a hagyomány, ami – minden ellenkező híreszteléssel szemben – nem gúzsba köt, hanem éppen hogy energiákat szabadít fel. Rendszert ad, amelyben könnyen el lehet igazodni, és nem kell mindent újra és újra kitalálni.

A minden páros hónap 10-én megjelenő folyóirat egy-egy évfolyamán belül a 3. szám az esedékes Honismereti Akadémiához igazodik *témájában és földrajzilag* is: elsősorban a rendező megyét és megyeszékhelyt mutatjuk be. A 4. számban közöljük a Honismereti Akadémia ünnepélyes megnyitójának eseményeit, elsősorban a kitüntetettek névsorát és laudációjukat. A hagyományosan kialakult rend szerint az 5. szám is tematikus, ebben többnyire az átlagosnál nagyobb súlyt kapnak a hazai etnikai és nemzeti kisebbségek, vagy például 2006-ban itt emlékeztünk meg az 1956-os forradalom és szabadságharc évfordulójáról, 2007-ben pedig – az önkéntes néprajzi gyűjtők XX. találkozájának témájához igazodva – az októberi szám a honvéd hagyományokkal is foglalkozik majd. Évről évre ebben a számban közöljük a következő esztendőre vonatkozó Honismereti Évfordulónaptárt. Minden esztendőben a 6. számban kap helyet a Honismereti Akadémián elhangzott, nagyobb közérdeklődésre számot tartó előadások szerkesztett szövege.

Egy-egy szám szerkezetét a többé-kevésbé állandó rovatok adják, ezek egy része szinte minden számban előfordul, mások inkább alkalmoszerűek. Az előbbiekhöz tartoznak az évről-évre megterve-

zett, nagyobb és „kisebb” jelentőségű alkalmakra emlékező ÉVFORDULÓK, a honismeret oktatásával foglalkozó ISKOLA ÉS HONISMERET, továbbá a HAGYOMÁNY, a TERMÉS, valamint a mozgalom eseményeiről tudósító KRÓNKA, a honismereti témájú kiadványok recenzióit tartalmazó KÖNYVESPOLC, és a honismereti kiadványokat listázó HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA rovat. Ritkábban fordul elő az európai országokban fellelhető, s a mi honismereti mozgalmunkhoz hasonló formációkat bemutató írásokat közlő HONISMERET ÉS EURÓPA: a történelmi tragédiáinkkal foglalkozó SORSKÉRDÉSEK és az EMLÉKEZZÜNK, az Ifjúsági Honismereti Akadémiákon szereplő diákszerzők írásait bemutató ZSENGE TERMÉS, továbbá az EMLÉKHELYEK, a PÁLYÁZATOK és a HÍREK. Talán a rovatoknak ez a bősége is érzékelteti a Honismeret folyóirat sokszínűségét, amibe beleférnek a módszertani eligazodást szolgáló írások éppen úgy, mint a tematikus feldolgozások, az anyagközlések, valamint a rövidebb-hosszabb tudósítások, híradások.

A Honismeret folyóirat több mint egy emberöltő óta szolgálja a magyarság és a társadalom őnismeretét, ápolja a szülőföld és a lakóhely iránti elkötelezettségét. Jelentős szerepet tölt be a nemzettudat alakításában és fenntartásában. Összefogja, közösséggé formálja a hagyományosan magyarságismeretnek nevezett tudományágak (történelem, földrajz, néprajz, nyelvészet, műemlékvédelem és hasonló) hivatásos és amatőr kutatóit, gyűjtőit. Természetesen elsősorban a honismereti mozgalomban tevékenykedők érdeklődését igyekszik kielégíteni, emellett segíti a pedagógusok, az egyetemi hallgatók és a középiskolás diákok munkáját, a szakdolgozatok és pályázatok íróit, a szakkörök és más közösségek tevékenységét, módszertani segítségét nyújt a tantervi keretek között és az azon kívül folyó honismereti oktatáshoz.

Ahhoz, hogy ezt a széles körű és szerteágazó feladatát még jobban betölthesse, rendkívül fontos lenne egy igen részletes, szövegfeltáráson alapuló, személynév-, helységnév- és tárgymutatóval ellátott *repertórium*. Az első tizenöt évfolyamra készült és meg is jelent egy mutató, ami azonban már akkor sem elégített ki minden igényt, mert csak a cikkek címét vette figyelembe, ami sokszor nem igazít el kellőképpen. Ahhoz, hogy a kutatók, az önkormányzatok, különösen pedig a pedagógusok, diákok eredményesebben hasznosíthassák a folyóirat eddig megjelent számaiban fellelhető hatalmas mennyiségű ismeretanyagot, mindenképpen szükség volna az említett repertóriumra. Erre azonban a kulturális terület jelenlegi támogatottságában, pontosabban támogatatlanságában nem sok reményünk lehet. Csak bízhatunk abban, hogy ez az állapot megváltozik és a 40. évfolyam alkalmával talán elkészülhet és megjelenhet a *Honismeret Mutatója*.

Végezetül engedtesék meg a szerkesztőnek a harmincötödik évfolyam alkalmából néhány személyes természetű megjegyzés. Harminchárom esztendővel ezelőtt szinte puccszerű akcióval lettem a Honismeret szerkesztője. Töltési Imre, a Honismereti Bizottság titkára ugyanis hármunkat környékezett meg 1974-ben ezzel a feladattal, rajtam kívül Für Lajost és Kósa Lászlót. Ők elhárították a felkérést, nekem azonban erre nem volt módom, mert éppen az egykori Etelközben, a moldvai csángómagyarok körében kutatva töltöttem éves szabadságomat. Mire hazajöttem, azzal fogadtak, hogy engem bíztak meg a szerkesztői munkával. S bár nem volt semmiféle szerkesztői gyakorlatom, s féltem is nagyon a feladattól, szép lehetőséget sejtettem benne, és legalábbis nem tiltakoztam elég erőlyesen a megbízás ellen. S noha az elmúlt 33 esztendő során jónéhány alkalommal elátkoztam azt a pillanatot, amikor elvállaltam ezt a mókuserékszerű, hűsdarálóként működő szerkesztői munkát, úgy istenigazából sohasem bántam meg. Lelki válságaim mélypontjain olykor szinte mosónőnek érzem magam, aki örökké a mások szennyesét mossa, ahelyett, hogy a magáét tisztázná. De józánabb óráimban boldogan állapíthatom meg, hogy rengeteget tanultam a – sokszor háromszor-négyszer – elolvasott kéziratokból, s ha ma valamivel többet tudok a magyar történelemlről az átlagos agrárértelmiséginél, azt a Honismeret szerkesztésével járó kulimunkának köszönhetem.

Am ennél is fontosabb az a számtalan értékes emberi kapcsolat, amelyre a sokszor bizony terhes szolgálat során tettem szert. A szerzőkben és a szerkesztőbizottsági tagokban kitűnő barátokra leltem, akiktől mindenben támogatást és fegyvertársi barátságot kaptam. Magam is elmondhatom tehát, amit 1934-ben a Választ szervező Németh László irt levelében Fülep Lajosnak: *...ha a munkának van a munkán kívül is jutalma, az csak a barátság lehet s a becsülés, mellyel olyanok fordulnak felénk, akiket mi is becsülünk.*”

Halász Péter

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Szűcs Sándor:

Rétészkedés, pákászat¹

Ezelőtt, miként a gazda, úgy a zsellér, a nincstelen szegény ember se szívesen bajlódott a földdel. A robot, a napszám, a részes munka nem vonzotta. [...] A rét valamelyik félreeső kis szárazulatán nádkunyhót ültetett, s abban húzta meg magát, míg a tél a faluba vissza nem szorította. Halászott, csikászott, teknősbékát fogott, nadályt szedett, madarászott, tojást keresgélt, darutollat gyűjtött meg gyógyfüvet; veremmel, törrel, csapdával farkast, rókát fogott, hogy bundáját lehúzza: némelyik méhészkedett. Ősszel gyékényt vágott, télen nádat. A rét termékeivel házalt, a környékbeli falvak piacain, nagyvásárjain kereskedett. [...]

Vizeinkben valósággal nyüzsgött a hal. A Körös, a Berettyó, a Tisza halai a mi mocsarainkban ívtak, s halivadékok itt növekedtek fel. Osváth Pál írja, hogy némely ereink oly halgazdagok voltak, hogy abból egész vármegye élélhetett volna. Így tehát megtehette a pákász, hogy a halászatnak legkényelmesebb módját űzze: főként vésszel halászott. Az ér medrébe vert V alakú nádfalazat volt ez, amely a szögletben levő résen át a kör alakú vészfejbe terelte a halakat, ahonnan időközönként csak ki kellett szedni az ún. merettyűvel. Nem kellett mellette kuksolni, fogta az a halat magától is. [...]

Úri házak kedvelt csemegéje volt hajdan a teknősbéka. Persze az úrbéri szolgálmányok közt is ott szerepelt tehát. Attól kezdve, hogy 1703-ban Lipót császár a sárréti hajdúbirtokokat Esterházy Pálnak adta, a hercegi ház asztalára innen szállították a teknősbékát. Az urbáriumokból tudjuk, hogy 1777-ben Bajom, Mezősas, Zsadány 100–100, Komádi 200 darabot volt köteles beszállítani. A sárrétiék sohasem ették. Annál többre becsülték a csíkot. Gyalult káposztával elkészítve híres sárréti eledel volt.

Csikászó pákászaink az ingólapokon tevékenykedtek. Volt ilyen sok; a nád, gyékény avarjából, vízinövények indáiból szövdött, és zöld pázsitként borította a víz színét. A járatlan ember könnyen beleszakadhatott, s akkor menthetetlenül elnyelte az alatt levő ombolyos víz. A pákász gyékényből font talpalót kötött bocskora talpára, és úgy lépegetett rajta, három ágcsonkban végződő, hosszú botjával tapogatózva. [...] A pákászok lápmetszővel léket vágtak, és ebbe eresztették le a vesszőből font csikkast, amely hamarosan megtelt a szabad levegőre oda tóduló sok csikkal. A gazdag zsákmányt kobaktökbekben meg puttonyban hordták piacra. [...]

Keresett cikk volt a rák is. Úgynevezett pákával vagy rácsával fogták. Vesszőből font, tál alakú eszköz volt ez, amelybe májat tettek cselétekül, és hosszú rúd végére kötve vízbe eresztették. [...]

Amilyen gazdag volt a Sárrét vize, éppolyan gazdag volt a madárvilága is. Mesébe illő adatokat közölnek róla az egykorú írások.

Ralamb Kolos svéd királyi követ, aki 1658-ban utazott keresztül a mi vidékünkön, azt írja, hogy „olyan feles számban él a daru, vadlúd, túzok, vadkacsa és más kisebb szárnyas, hogy szinte elfedik a földet, és olyan tömegben repülnek, akár egy felhő”.

Érthető, ha II. József császár bécsi állatkertje 1786-ban a Sárrétbe eső kun városokhoz fordult, hogy küldjenek „mindenféle nagyságú és különféle színű vadkacsákat, bűvárokat, fejtörgolyákat, darvakat, túzokokat, vadludakat, lilliket, mindenféle gémet, kivéven a közönséges hamuszínű gémet, gödényeket, karakatonákat, vízibikákat és más egyéb, különös szárnyas és négy lábú állatokat”. [...]

¹ Részletek a huszonöt évvel ezelőtt elhunyt kiváló etnográfus, Szűcs Sándor (1903–1982) „Régi magyar vízivilág” című könyvéből Bp. 1977. 65–79.). A kihagyásokat szögletes zárójelbe tett pontok jelzik. (A Szerk.)

Valóságos madárparadicsom, a madarászó pákászok eldorádója volt a nagy rétség, az elvégtelenülő náderdők, járhatatlan lápok eme világa. Amilyen madár csak megfordult Európában, az mind ismeretes volt itt.

Tavasszal tojásszedéssel kezdte ténykedését a pákász. A tavalyi avas nád, sás bozótjaiban, törmelékai köz találta legtöbbet. Őblős gyékényputtonyban hátalta piacra a vadmadarak fehér, kékes, szeplős, tarka tojásait. Vették az asszonyok. Sok volt, olesóbban adta, így sűrű garas ütötte a markát. A nádály-szedésnek, -árulásnak is a tavasz volt évadja, betege, vérmes egészségesek ilyenkor csapolták ereiket. [...]

Költéskor a madárfiókákkal való piacozás ideje köszöntött be. Gyékényből jó hosszú, széles kaskát kötött a pákász, fedelét is csinált, és abban vitte piacra a kis pelyhes vadkacsákat, libákat. Elkelt mind. Legkapósabb a ruca volt, ez könnyen megszelídült. Ezelőtt a sárréti udvarokon megszokott látvány volt a háznál kelteget vagy felnevelt vadruca és liba. A tengerivel való tartástól elnehezültek, nem nagyon szálltostak. Csak ős felé tekingettek gyakran az égre. Ilyenkor szárnyukat szegték, vagyis néhány öltéssel összevarrták csapótollaikat. Mert megtörtént, hogy különösen a libák felkerekedtek, és a vándormadarak közé szállva, örökre otthagyták gazdájuk háza táját.

Ha vevő akadt, kerített a pákász bármilyen madarat, mégpedig elevenen. Mert ő nem lötte a madarat, hanem fogta. Puskája nem volt. Ellenben itt elő se lehetne számlálni azt a sokféle hurkot, amit madzagból, sodringból, lószörből, drótból, veresgyűrű és feketegyűrű vesszejéből mesterkedett, azokat a leleményes ésszel kifundált töröket, csapdákat, amiket fából, vasból eszkalált. Ezeket kirakta, kivetette a nádasban levő úszványokra, mikor a vízimadarak törtek, meg a szigetekre, ahol sűtkérezni szoktak. Nem kellett sokáig várni a zsákmányra.

A hangutánzásnak utolérhetetlen művésze volt a pákász. Nemesak a réti madarak hangját tudta utánozni, hanem még a víz csobogását, nádsípjal, a szájába vett sással a szél zúgását is. A madarat, rókát, nyulat odacsalogatta a hurkok, csapdák közelébe, a farkast a megásott veremhez. [...]

A daru volt a sárréti legkedvesebb madara! Így aztán a pákászok rendjéből is a darvaszokat érte a legtöbb tisztesség. [...] A múltban nagyon sok háznál tartottak legalább egy-két szelid darut. Az udvar díszének tekintették. Bakonszegen a Nadányiaknak egész falkájuk volt, amely kijárt a kapun, és a falu utcáin sétálgatott.

Visszaemlékező öregek mesélik, hogy ez a szép nagy madár amilyen vad és félnék a természetben, olyan nyugodt, ha már az emberhez szokott. Mikor jókedve kerekedett, magát illegetve lépegetett, kis gallyat vett a csőrébe, feldobta, elkapta. Ha kiáltozva, szárnyát csapkodva keringelt az udvar közepén, akkor rossz időt jósolt. Őrizte is a háztáját. Ha idegen fordult be a kapun, csőrét csattogatva adott jelt. A hagyomány szerint hajdan a zsákai várban is tartottak szelid darvakat. Úgy szoktatták őket, hogy éjszaka kára felüljenek a várfalakra, tudván, hogy nincs a darunál éberebb madár. Ha valami mozgolódást észeltek a vár körül, hangos kiáltozással figyelmeztették az őröket.

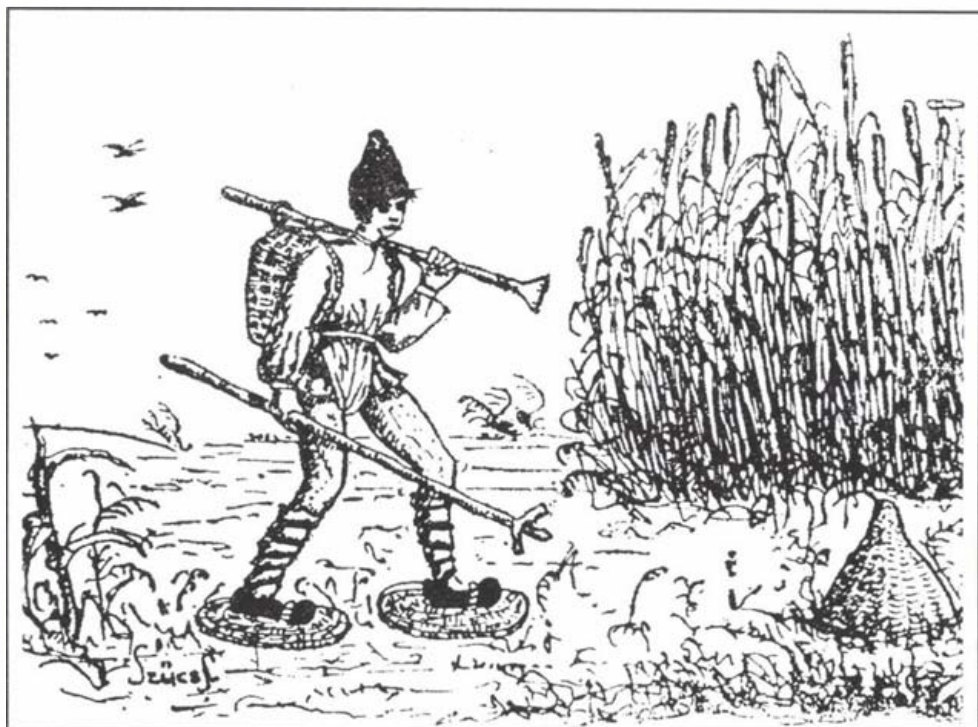
Bizony egy-egy betanított szép daruért kőből búzát is kimérték! De a darunak a tolla se volt olesó portéka, mégis elkelt. A hódolatot török még adóba is elfogadta annak idején. Sőt a basákat, bégeket szép tollak ajándékozásával lehetett legkönnyebben lekenyerezni.

De nagy divat volt a darutoll bokréta viselése később is, az marad mindvégig. Ezelőtt a lányok rá se néztek arra a legényre, akinek nem lengedett a kalapja mellett. Anyámasszony katonájának tartották. Még a többiek se fogadták be maguk közé komának. [...] A szép, drága darutollat inkább csak ünnepeken tűzték kalap mellé. Máskor vastag nádszálba húzva őrizték, vagy a tükör mellé dugva. Juss volt, hagyaték. Az apa végrendeletben hagyta legkedvesebb fiára.

A régi nagyvásárok jellegzetes alakja volt a kopott gúnyájú darvasz, aki szótlanul ögyelgett a sokadalomban. Kalapja körül volt tűzdelve darutollal, a legszebbeket pedig kilyukgalt falapickába dugdosva, kézben tartva árulta. Melyik milyen volt, 5–10–15 forintjával kapkodták el tőle. Szép pénz volt ez ezelőtt. Némelyik legény a hombársipot nyitotta meg érte éjszaka idején.

A pákász nem idegenkedett a csereügylettől. Búzát, lisztet szívesen elfogadott, mert hiszen kenyér nélkül nem ehetne a húst. Egyébként csak hőrség- és gőzhordásból kaparhatott gabonát. Ha nem tudott elegendőt szerezni, akkor súlyommal és böngyölével (a gyékény lisztes gumójával) pótolta a kenyeret. [...]

A pákászok közül kerültek ki a fűvesek is. Elmondhatjuk róluk, hogy ők voltak a régi Sárrét vándor patikusai. Az öregek emlékezete szerint a rét nagyon sokféle gyógyfűvet termelt, melyeknek olyan hatalmas erejük volt, hogy még a sir széléről is visszahozták az embert, csak érteni kellett hozzá, milyen

betegségről melyik jó. A fűveszkedő pákász jól ismerte mindeniket. Tudta, melyiknek milyen részén rejlik hatékony ereje: gyökerében, szárában, virágában, termésében. Értett hozzá, mikor kell szedni: tavasszal, nyáron, ősszel, napkelte előtt, délben vagy alkonyatkor. Azt se tévesztette el, hogyan kell szedni: szótlánul ázni a gyökerét, vagy visszakézből törni a szárát, virágát. Mert a hiedelem azzal tartotta, hogy ha ezt elvétik, erejét veszti a fű.

A szakértelemmel szedett füveket szárítás után kis csomókba kötözte a pákász, s ő maga vagy a felesége gyékényszatyorban vitte a piacra. De készített belőle porokat, kenőcsöket is. A gyermekeknek csemegét árult: édesgyökeret, csicsókát.

A rét virágzó növényeinek legtöbb hasznát látta a méhészkedő pákász: a rétiméhesz. A nádasok közé valamelyik csendes kis szigetre csinálta méhesét, méheskertjét. Nádból kerek kunyhót ültetett magának. Körülkerítette öles magasságú, erősen befelé dülő nádfallal, erre fából, deszkából kaput ácsolt, fél-fájára hosszú póznán ló- vagy tehénkoponyát tűzött ki. Ezt babonáságból cselekedte a rontás, az ártó szándék ellen. Körül a kerítés tövére helyezte el a betapasztott gyékénykasokat. A röplyukba farkasgégét dugott, abban a hitben, hogy az ezen keresztül közlekedő méhek falánkok, gyorsak, erősek lesznek, mint a farkas. A magas nádfal elég jól védelmezte a kasokat az időjárás mostohaságától. Egyszerűbb készületű méhesekben nem volt kunyhó, csak egy kis kankarék védte a méhész cókmojkját. Amabban azonban telelni is lehetett. [...]

A rét olvadástól késő őszig sohasem volt virág nélkül. A kasok gyorsan nehezdedtek, 80–120 font súlyúak voltak (1 font = 56 dekagramm.) Sokszor gödröt kellett alájuk ázni, s abba csüngött le a mézzel telt lép. Nyári melegben csorgott belőlük a méz, s kobaktök hajában fogták fel.

A méznek nagy keletje volt, mert fontos szerepet játszott eleink háztartásában. Ezt tették ételbe, tésztafélékbe, kalácsba, a tea helyett ivott ürmösbomba, a gyerekek kenyérrre kenve ették. Sok esetben külsőleg is használták gyógyszerül. A kas csücsében levő megcukrosodott mézet aszúméznek hívják. A sonkolyból gyertyát csináltak. Megolvasztva, négyszögletes formába öntve a „sonkolyos tót”-nak adták el, akivel a hetipiacon csináltak vásárt.

Tehénkoponyás, ócska méhkert még az 1870-es években is volt bajomi határban a Makra-laponyagon meg a Váradai Sándor-porongon. Ebből az időből az irázi rétből is emlékeznek ilyenre.

Hogyan vittem be a „múzeumot” Zamárdiban az iskolába?

A muzeális gyűjtemény létrehozása

Mindig közel állt hozzám a múzeumok világa, s történelem-magyar szakos tanárként Zamárdiban, az általános iskolában kialakítottuk a múzeumi tevékenység néhány formáját. Az elhivatott pedagógus mellett ehhez a gyerekek mozgósítására van szükség, hiszen igazi iskolai gyűjtemény a diákok tevékeny bevonása nélkül elképzelhetetlen. A cél nem csupán kiállítás létrehozása, hanem a hozzá vezető út végigjárása is. Nálunk szakköri formában működik a múzeumépítés. Fontos kérdés a gyűjtési területek meghatározása.

A következőkben olyan lehetőségeket szeretnék felsorolni, amelyek a mai iskolában reális lehetőségként állnak a pedagógusok és gyerekek lelkes csoportjai előtt.

1. *Az iskolában már meglévő, idősebb pedagógusok által összegyűjtött anyag gondozása.* Zamárdiban Piller Dezső és Friesz Kázmér hagyatéka.

2. *Helytörténeti gyűjtés.* Helyi témájú régi dokumentumok, képeslapok és fényképek.

3. *Iskolatörténeti gyűjtemény létrehozása.* Régi tintatartók, palatáblák, bizonyítványok, rendtartások stb.

4. *Néprajzi gyűjtemény létrehozása.* Elsősorban községi iskolákban kivitelezhető.

5. *A régi polgári élettel kapcsolatos tárgyak gyűjtése.* Elsősorban városi iskolákban kivitelezhető.

6. *Régi játékok gyűjtése.* A gyerekek körében nagyon népszerű elfoglaltság.

7. *A két világháború relikváiának gyűjtése.* Fiúk körében különösen kedvelt.

8. *Papírrégiségek gyűjtése.* Könyvek, oklevelek, tárképek, képeslapok stb.

9. *Makettek, diorámák készítése.* Megfelelő személy irányításával a legkönnyebben megvalósítható terület. Nemcsak a kereskedelmi forgalomban kapható, hanem a kreatív módon készített életnagyságú makettek is idetartoznak.

10. *Szabadtéri múzeum létrehozása, ha van megfelelő hely az iskolaudvarban.* Zamárdiban újkőkori telepet alakítottunk ki.

E két utolsó terület önálló szakkörként is megállja a helyét. Mivel mindkettő alapvetően manuális készséget igényel, bizonyos értelemben különböznek a többi terület tevékenységi körétől. Ez persze nem jelenti azt, hogy teljesen eltérő érdeklődésű diákokra épülnek, hiszen a végcél hasonló, a múlt bemutatása.

A következő lépés a szakköri munka fontosabb feladatainak megszervezése:

I. *Gyűjtőakciók.* Helybéli idős emberek felkeresésével, helyi lapban megjelentetett hirdetés útján, diákok ismeretségi köre révén, lomtalánítások, papírgyűjtési akciók során.

II. *Az összegyűjtött tárgyak szakszerű tisztítása, állagmegóvása.* A fából készült régiségek feregteleltetése, lenolajos kezelése, vasból készült tárgyak rozsdamentesítése stb. A munka megkezdése előtt érdemes szakirodalmat gyűjteni a könyvtárból, nehogy több kárt csináljunk, mint hasznot.

III. *Az összegyűjtött tárgyak rendszerezése.* Ezt megelőzi a könyvtári kutatómunka, melynek célja, hogy utánajárjunk a tárgyak pontos rendeltetésének, korának. Számítógép segítségével cédulákat, táblákat készítünk, melyeken a tárgyak neve, rövid ismertetője, esetleg rendeltetését bemutató képe szerepel. A hiányos tárgyak mellé illusztráció beszerzése, amelyen eredeti állapotukban láthatók.

IV. *Az összegyűjtött tárgyak kiállítása.* A megfelelő tárlók, vitrinek beszerzése, majd a vitrinek, tárlók szakszerű, izléses berendezése.

Múzeumi órák és szakköri munka

Az 5–8. osztályokban tanítom a történelmet Zamárdiban, így ebből a korosztályból kerülnek ki a szakkör tagjai. A legjobban az 5–6. osztályosok lelkesednek a foglalkozásokért, de a felsőbb évfolyamok is aktívnak mondhatók. A szakköri munka szinte évről évre változik, hiszen egy-egy feladat megoldása után új területek felé kell fordulnunk. Éves munkabeosztásunk nagyban időjárásfüggő, összfel

tavasszal végzzük a szabadtéri feladatokat, míg a hosszú téli időszakban az iskola épületén belül tartunk foglalkozásokat.

A szabadtéri múzeum kialakítása például egy teljes tanévet vett igénybe, a hideg és csapadékos szakköri napokon az osztályteremben makettezéssel és régi tárgyak felújításával múltattuk az időt. A szabadtéri múzeum voltaképpen egy újkőkori telep, amit gypúvel vettünk körbe, két félig földbe süllyesztett kunyhót, valamint egy tűzhelyet foglal magába. Az épületeket a történelemkönyvünkben látható illusztrációk alapján építettük fel, az alapanyagul szolgáló fákat pedig az iskola udvara mögötti erdős területen vágtuk ki fejszével. Ez bizony embert próbáló feladat volt, ugyanúgy, mint a kunyhóként kb. 2 m³ szűzföld kiásása. Egy foglalkozáson legfeljebb két kocsirúd vastagságú fát tudtunk kivágni, letisztítani és az építkezés helyszínére húzni. A favágás közben mindig a helyszínen tartózkodtam, nehogy baleset történjen. A gyerekek 10–15 csapás után váltották egymást. A kevésbé ügyesek és a gyengébbek (pl. a lányok) a kidöntött fák letisztítását végezték. Ezen kívül a szálláshely tisztántartásával, mandula-gyűjtéssel, szalonnasütéssel és veteményezéssel töltötték az időt.

A már elkészült telepen érdekes foglalkozásokat tartottunk. Próbálkoztunk lepénysütéssel (cserépen), agyagedények formázásával és kiégetésével, sőt még íjászattal is. Az 5. osztályosokat minden évben az őskor anyag részének tanulása során egy történelemórán kiviszem a telepünkre, ahol gyúrunk egy őslepényt, kisütjük és persze elfogyasztjuk. A gyerekek ugyancsak ennél a témakörnél kapnak olyan szorgalmi feladatot, hogy készítsenek otthon valamilyen ősi szerszámot (kőbalta, csontlándzsa, szakóca stb.). A legjobbakat évről évre kiállítjuk egy vitrinben.

A hideg vagy csapadékos szakköri napokon kedvelt időtöltésünk a *történelmi témájú makettek* és diorámák készítése a második világháború témakörében. A gyerekek szívesen hozzák be a szakkörre még össze nem rakott makettjeiket, amiket ajándékba kaptak rokonaiktól, s nem tudnak, vagy nem akarnak elkészíteni. A kereskedelmi forgalomban kapható makettek doboza ugyanis csalóka, mivel az összeszerelt repülőgép vagy harckocsi képe látható rajta. A szülők, nagyszülők pedig gyakran abban a tudatban veszik meg, hogy egy kész játékot rajt a doboz. Így aztán mindig van bőven nyersanyagunk és munkánk. Ez a tevékenység sok türelmet, akaratot és ügyességet igényel. Az elkészült darabokból diorámákat készítünk, amiket később kiállítunk. Ilyen volt például a sztálingrádi csatát ábrázoló dioráma, melyben kiégett harckocsik, romba dőlt házak és persze harcoló katonák makettjei tették életszerűvé a jelenetet. Nagy sikert aratott egy légi csata ábrázolása is, amit egy akváriumban rendeztünk be. Az eget

és a felhőket a belső üvegfalra festettük, az alját pedig mohával és homokkal borítottuk. Az akvárium tetejére helyezett drótrácsról damilon lógattuk be a két vadászgépet a belső térbe. A találatot kapott német gép füstcsíkot húz maga után, amelyet úgy tudunk megjeleníteni, hogy egy vékony drót köré vattát tekertünk, majd fekete festékszóróval lepermeteztük, és a kis repülőgép végéhez illesztettük. Egy másik kedvelt diorámánk egy olyan repülőgép roncsát ábrázolja, amely a Balaton mélyén nyugszik. Először a makettet kellett összeraknunk és lefestenünk, majd csak ezután kerülhetett sor a közel 60 éves korrózió érzékeltetésére. Az így elkészült vadászgépet egy vízzel telt akváriumba raktuk, amelybe még moszatókat is telepítettünk. A víz felszínén még egy békésen csónakázó horgászt is elhelyeztünk. Az északi part domborzatát az üveglap belső, míg az eget és a felhőket a külső felére festettük, ezzel is erősítve a térhatást.

Életnagyságú makettek készítésével is próbálkozunk, bár ez jóval nagyobb kreativitást és merőben más technikát igényel. Első ilyen munkánk egy szovjet Gorjunov típusú kerekcsépes géppuska másolata volt, melynek vázát egy régi kovácsoltvas ekéből készítettük. A lakatosmunkában az iskola karbantartója segített, de bizonyos feladatokat (fűrés, szegecselés, festés) kizárólag a gyerekek végezték. A géppuskát elsősorban azért készítettük, hogy legyen olyan „régiségünk”, mely testközelbe hozható a gyerekek számára, és nem kell félni. Minden évben történelmi emlékjátékokat rendezek a doni csata évfordulóján, amelyen e fegyvermásolatot is bevetjük. A gyerekeknek egy kb. 10 km hosszú terepszakaszon kell végighúzniuk és célba juttatniuk, más egyéb hadi feladat végrehajtása mellett. Egy másik nagy kihívásunk egy német parancsnoki terepjáró másának elkészítése volt, amit egy kiöregedett Zasztavából alakított át a szakkörünk, és ugyancsak a doni emlékcsoportban próbál helytállni a gyerekek legnagyobb örömeire. Mivel a jármű érvényes műszaki vizsgával nem rendelkezik, a körzeti rendőri megbízott segítségét is igénybe kell vennünk a hadijátékokon.

Szakkörünk másik fontos feladata a *régiségek gyűjtése*. A község lakói nagy segítségünkre vannak ebben, de a munka korántsem egyszerű feladat. Az emberk napjainkban már tisztában vannak azzal, hogy ezek a tárgyak pénzben is kifejezhető értéket képviselnek. Éppen ezért nagyon elővigyázatosan kell eljárniuk. Első lépésként azokat a potenciális célszemélyeket azonosítjuk, akiknél pénz nélkül is a siker reményében próbálkozhatunk. Ilyenek a tanulók idősebb hozzátartozói, ismerősei. A következő lépésként fölkeressük őket, közöljük velük küldetésünk célját (iskolamúzeum), majd szerencsés esetben kapunk tőlük egy-két régi tárgyat. Ilyenkor öt-hat diáknál többet soha nem viszek magammal, mivel a túlságosan nagy vendégsereg zavaró lehet. Természetesen más módja is van a régiségek gyűjtésének. A helyi lapban feladott hirdetésünkre például elég sok felajánlás érkezett. A lomtalánítások időpontjait mindig megszerezzük a polgármesteri hivataltól, így pontosan tudjuk, mikor melyik, utcában kezdődik a fölösleges tárgyak kirakása. Ilyenkor szenes vasalók, rohamsisakok, öreg csizmák, bajonetek és egyéb régiségek kerülnek elő. Érdemes továbbá az iskolán belül is kutatni régi tárgyak után. Címer-történeti kiállításunk anyagát például intézményünk padlásáról és pincéjéből gyűjtöttük össze. Ezen kívül az iskolatörténeti anyaghoz is találtunk néhány relikviát.

Az összegyűjtött régiségek nagy része további törődést igényel, mivel állapotuk csak ritkán kielégítő. Ilyenkor nem elég a külső szennyeződések (por, pókháló, piszokréteg) letisztítása, hanem el kell távolítani a fergeket, a rozsdát és egyéb lerakódásokat is. A vasból készült tárgyakat soha nem smirglizük, mivel így lecsiszolnánk azok külső felületét. Kizárólag drótkéfért használunk. Ha nem végeznénk el ezt a műveletet, akkor a száraz és meleg környezetben számolnunk kellene a folyamatos rozsdapergessel. Sok türelmet és kitartást igényel a gyerekektől a fából készült relikviák feregtelenítése is, mivel valamennyi lyukon fecskendővel kell vegyszert juttatni a szű járataiba. Ezt követi a lenolajos kezelés, amely főként a festett farégiségek színeit hozza ki szépen, és a száraz fát ápolja. A rézből készült tárgyakat csak akkor tisztítjuk meg, ha az oxidréteg már szinte fekete. Egyéb esetekben nem bántjuk a patinát. Ritkán ugyan, de előfordul, hogy olyan régiségek kerülnek a birtokunkba, melyek rendbetétele nagy kihívást jelent számunkra (repedezett, csontszáraz bőr, penészes papír vagy textil). Ilyenkor mindig szakirodalmat veszünk igénybe, mely szerencsére napjainkban már beszerezhető a könyvtárakban és a könyvesboltokban.

A zamárdi iskolában sikerül megvalósítanunk azt, hogy a diákok számára elérhető közelségbe kerüljenek a múzeumok életével kapcsolatos tevékenységi körök. Ennek megvalósítása nem volt mindig tudatos, hiszen az egyik foglalkozási forma gyakran hozzájárult egy másik születéséhez. Igazán e beszámoló megírása döbbsített rá, hogy mennyire sokrétű és színes ez a munka, amelyet a szakkörökön, illetve a tanórákon végzünk a gyerekekkel.

Tarr Péter

SORSKÉRDÉSEK

„Ha valaki magyarként ébred fel reggel, az egész napos feladatot jelent.”

Skultéty Csabával, a Szabad Európa Rádió egykori munkatársával beszélget Zika Klára

Előadások, publikációk, izgalmas könyvek, író-olvasó találkozók kísérik mostanában Skultéty Csaba életét. Lenyűgöző energiával járja Erdélyt, Kárpátalját, Felvidéket és természetesen az élete nagyobbik felének otthon adó Németországot, Franciaországot.

Tizenöt évvel ezelőtt vett lakást Budapesten, akkor még csak azzal az elképzeléssel, hogy kétféle életet él Budapesten és München között. Emlékszem akkori beszélgetésünkre mennyire ragaszkodott Triest és Velence között lévő nyaralójához, ahova nyugdíjba menetele után vissza akart vonulni. Pár évvel később mégis eladta, és Badacsonyan vásárolt szőlőt és házat.

Rengeteg életpaszta, kedves humor jellemzi, s a már említett kifogyhatatlan energia. Szeretgázó tevékenységének középpontjában a határon kívüli magyarság szolgálata áll. Nagy ajándék, ha valaki 87 éves korában ilyen teljes életet élhet. Huncut mosollyal meséli:

– Az elmúlt másfél hónapban Gyulafehérváron, Gyergyóremetén, Szászrégenben és Marosvásárhelyen jártam az új könyvvel író-olvasó találkozókon. Azután a ferences öregdiákokkal egy zárandókúton vettem részt Assisiben, legutóbb pedig a kisebbik lányom esküvőjén Dél-Franciaországban.

Beszéljünk Pozsonyban megjelent könyvéről, melynek már a címe is sokat mondó: „Vasfüggönyökön át, a Szabad Európa Rádió mikrofonjánál – előtte és utána”.

E válogatott írások, interjúk összeállításában szerepet játszott az a tapasztalatom, hogy a magyarországi közvélemény, értelmiségünket is beleértve, térségünk mai, főleg a határon túli magyarságot érintő események háttéréről illesztően tájékozatlan. Ez a legutóbbi felvidéki és délvidéki incidensek kapcsán volt szembetűnő. Ugyanígy lehangoz, ha ezzel a jelenséggel a hazai sajtóban találkozom, amikor kellő műveltséget feltételező újságírótól azt olvasom, hogy „Komarno”-t ír Komárom, „Güssing”-et Németújvár, „Eisenstand”-ot Kismarton helyett. Ilyen apróságokban is érzem, mennyi a tennivaló.

A Honismeret folyóiratnak óriási a feladata és a jelentősége abban, hogy népünk ismét magára találjon. A szomszédos országokban a kommunizmus összefonódott a legszűnsúlyosabb nacionalizmussal, Magyarországon ennek az ellenkezője történt: a magát szocializmusnak nevezett hatalom a kozmopolitizmussal fonódott össze. Az internacionalisták ugyanis mindent elfojtottak, ami magyar. Kezembe került egy ma is használatban lévő magyarországi iskolai atlasz, amelyben a Mátyusföld, Csallóköz, és az egész összefüggő nyugat-felvidéki magyar nyelvterület „Szlovák Alföld”-ként volt megjelölve. Ezek mutatják, hogy mélyek a bajok. Ilyesmire még Münchenben figyeltem, amikor egyik alkalommal a SZER-ben elhangzó hírekben Ungvár helyett Uzsgorod-ot mondtak. Kiderült, hogy egy Magyarországról nemrég kikerült fiatal szerkesztő volt a tettes. Itt éreztem először a nemzedékek közötti szakadékot.

A határon túli magyarok ügyének szolgálata központi szerepet játszik az életében. Ehhez bizonyára – a már említett tapasztalatok mellett – fiatalkori élmények is hozzájárultak.

Felvidéken töltöttem a gyermek- és ifjúkoromat, édesapám magyar ügyvéd és politikus, keresztapám pedig Mécs László premontrai papköltő volt. Engem a Szepességbe, Késmárkra küldtek német gimnáziumba, de az első bécsi döntés után már Ungváron, magyarul érettségiztem. Itt megismerhettem Kárpátalja, közelebről, a magyarok, ruszinok, ukránok; az őslakosságra rátelepedett cseh hivatalnokok, valamint az itt nagy számban élt zsidók életét. Vegyes nemzetiségű világunk addig elképzelhetetlen tragédiájáról akkor szereztem az igazi, hűsbavágó tapasztalatokat, amikor a szovjet elhurcoltságból hazaérkezve pályakezdésem a csehszlovák–magyar „lakosságcsere-egyezmény” megkötésével indult.

A Miskolcon működő szlovák „toborzó iroda”(!) mellett lettem egy társammal a magyar külügyminisztérium összekötője. Később Jócsik Lajos áttelepítési kormánybiztos vett magához titkárnak, aki később kirendelt az akkor még pozsonyi külképviseletre. Azt hiszem, ebben a hármas hivatalos minőségben ma én vagyok a felvidéki magyarság történelme legtragikusabb korszakának egyetlen élő tanúja.

Skultéy Csaba két kalandos és nem éppen veszélytelen meneküléssel is büszkélkedhet. Először, amikor Budapest ostromakor elfogták és a különböző légerek után a moldvai fogsani táborba került, ahonnan csak fiatalos vakmerőségével sikerült megszöknie. Másodszor pedig, amikor 1947 nyarán – a magyarországi politikai változások következtében – hazarendelték Pozsonyból. Ekkor – érezve a veszélyt –, Prágán keresztül nyugatra menekült.

Harminczilenc esztendő telt el tőlem távol a hazámtól. Párizsban nemzetközi diplomát szereztem, utána a belgiumi Bruges-ben európai politológiai képzésben vettem részt. A Szabad Európa Rádió alakulásakor – ideiglenes szándékkal – én is jelentkeztem, ebből 33 év lett. 1951-től 1983-ig először hírszerkesztő, majd Ambrus Márton névvel nemzetközi politikai kommentátor voltam. Ezután még öt évig a Pax Romana Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom elnökeként tevékenykedtem. 1990-től jártam haza rendszeresen, 15 éve élek Budapesten. Csodálatos ajándéknak tartom, hogy itthon egy második pálya kezdődött, amiben nagyon jól érzem magam. A határon túli magyarságot igyekszem szolgálni: ahova hívnak, elmegyek: író-olvasó találkozókra veszek részt, előadásokat tartok és folyamatosan írok.

Sokfelé megfordul, a legkülönbözőbb emberekkel kerül kapcsolatba. Véleménye szerint más országokban hogyan áll a nemzethez való tartozáskérdése: a szűkebb haza, a város, vagy a falu viszonylatában?

Nagyon lényegesnek tartom ezt a kérdést. A leghosszabb ideig Németországban éltem, itt szereztem ezzel kapcsolatban a legtöbb tapasztalatot. A német nemzeti öntudat a Hitler korszak után nagyon visszaesett. Ugyanakkor megnőtt a helyhez, a környezethez való tartozás jelentősége. A háború végén utolsó szakaszában, majd közvetlenül utána a különböző keleti német nyelvtérületekről mintegy tizmillió menekült érkezett a nyugati övezetekbe, a későbbi Német Szövetségi Köztársaság területére. Az újonnan odaérkezettek – tudva, hogy korábbi hazájukat végleg elveszítették –, előharcosai lettek a beilleszkedésnek, az új gyökerek hajtásának. Kezdték megjelenni a helytörténeti kiadványok, éves naptárak, megindult a testvérvárosi mozgalom. Magyarországon viszont azt tapasztalom, hogy a helyi sajátosságok és értékek természetes megélése nagyon hiányos. Elég megnézni szerte az országban az utcaneveket, szinte mindenütt azonosak. Nem is szólva a „népi demokratikus”, vagy egyenesen a szovjet nevekről, a kommunista diktatúra ünnepeinek dátumairól, ami mögött ma már nem annyira az elvtársi világhoz való ragaszkodás, mint inkább a nemzeti tartás hiánya, a helyi közügyek iránti közömbösség áll. Franciaországban például egy-egy vendéglőben kiemelik, hogy az étlapon szereplő ételek a szezon helyi termékeiből készülnek, tájillegű hagyományok szerint. Nem is szólva a borokról! Toscanában, vagy a spanyol városokban évente többször is középkori öltözetben ünneplik szülőhelyük történelmének nevezetes eseményeit. Magyarországon a kommunizmus irtott minden civil jellegűt, ezért a szűkebb hazát ismét be kell vonni a civil életbe helyi események, odatartozó nevezetes személyek felidézésével. Egy ország, egy nép demokratikus gondolkodása innen indul.

Neves műgyűjtő is lett, mit mesélne erről?

A hosszú esztendőkön át idegenben élő ember különbözőképpen viszonyulhat a hazájához, különösképpen ha abban a tudatban él, hogy oda – a hazai közállapotok miatt, és munkakörénél, hivatásánál fogva – valószínűleg soha nem térhet vissza. Nekem az egyik kapcsot a gyermekeim jelentették: német anyától kétnyelvűen nőttek fel, némi alapkultúrával is rendelkezve tisztességesen tudnak magyarul. A másikat egy „véletlen” hozta: kallódó hungaricumok után kezdetem, amiből aztán rangos gyűjtemény lett. Antikváriumokban aukciókon igyekeztem megmenteni valamit, ami ott, egy könyvtárba jutva nem képviselné azt az értéket, amit nekünk jelent. Sok csendes, elégedett, magányos órát köszönhetem a bennük való elmélyedésnek. Hazatérve, Borda Lajostól, a Magyar Antikváriusok Szövetsége elnökétől tudtam meg, milyen nemzeti értékek kerültek a birtokomba. Kezdeményezésére. Óbuda, Buda és Pest egyesülésének 125. évfordulójára, az Országos Széchényi Könyvtár kiállítást rendezett a gyűjteményemből, ahol 125 pest-budai metszetet mutathattam be a könyvnyomtatás kezdetétől 1848-ig, ami anyagom egyik felét jelentette. A másik könyvekből, kézirat-okiratokból állt. A kiállítást Sólyom László, akkor az Alkotmánybíróság elnöke nyitotta meg, katalógusunk a „szép magyar könyv” kitüntetésben részesült.

Ma is ugyanúgy áldoz ennek a nemes szenvedélyének?

Hát ugyanúgy már nem, de szerényebb keretekben igen. Az ember nem bújhat ki a bőréből. A megváltozott körülményekben személyes kötődések felé fordultam. Bogarászások révén hozzájutottam Kassa első világháború előtti évtizedeiből mintegy kétszáz, köztük díszes kereskedői számlához, reklám-cédulához, meghívóhoz, iskolai bizonyítványhoz, tablóhoz, amiből összeállítható Márai Sándor polgári városa. Ezt a kassai hagyományörző egyesületnek ajándékoztam. Vagy szülőhelyemnek, Nagykaposnak, ahol nekik értékes anyaggal, közte családi Mécs László relikviagyűjteménnyel járulhattam új hely- és tájtörténeti dokumentációs könyvtárak alapításához. Az utóbbi esztendőkből főleg Fiume magyar korszaka érdekel, tervezem az anyag kiállítását.

Sokat látogatja az elcsatolt területeken élő magyarokat. Közöttük milyen tapasztalatokra tett szert?

A szomszéd országokban magyarnak lenni egészen más, mint Magyarországon, ahol a nemzeti identitás még a médiumokban is felszínesé, fogyasztóivá vált. Ott, ha valaki magyarként ébred fel reggel, az egész napos feladatot jelent. Úgy látom, hogy ebben a vonatkozásban az erdélyi magyarság a legerősebb. Minden szórvány elemi gondokkal küzd, de a másfél millióra tehető erdélyi magyarság erejének hatása, olykor úgy is mondhatnám, a hatalma, jól szórványaiban is jól érzékelhető. Ehhez, vélem, az is hozzájárul, hogy a Ceausescu-rendszer bukása után ott a magyarországitól teljesen eltérő rendszerváltás zajlott le, inkább megnyiták a lehetőségek a közösségi életre. Ennek kihasználása már csak azért is fontos, mert szembe kellett nézni egy új jelenséggel, az elvándorlással. Mint minden nemzetiség esetében, kulcskérdés az anyaország, vagyis hogy milyen az anyaországban élők és vezetőik nemzetudata. Ahogy nem mindegy, kit küldünk Brüsszelbe, vagy Strassbourgba, úgy nem közömbös, hogy amikor a trianoni határokon kívülre szorult magyarság segítségéről, szolgálatáról van szó, milyen magatartást tanúsít az anyaország kormánya. Hogy hova jutott a népünk nemzeti öntudata, azt megmutatta a 2004-es népszavazás. Nem hiszem, hogy lenne még egy olyan miniszterelnök, aki egy ilyen kérdésben nem-el szavazna, sőt emellett nyíltan kampányolna.

Budapesti átlagpolgárként jó érzéssel tölt el, ha bármily csekély módon is, sikerül elérnem valamit, amit egész életemben szolgáltam. Bizakodó jövőt attól várnék, ha – az életlehetősége szerint – a saját sugarában mindenki megtenné azt, amit természetes magyar és európai feladatnak tekintek.

Ezek után természetes, hogy Skultéty Csaba az alábbi Radnóti Miklós idézettel ajánlja új – „Vasfűgönyökön át. A Szabad Európa mikrofonjánál – előtte és utána” című könyvét:

*„Ember vigyázz, figyelj meg jól világot:
Ez volt a múlt, emez a vad jelen.
Hordozd szívedben. Éld e rossz világot
És mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
Hogy más legyen.”*

Zika Klára

Kuláksors a Szeged vidéki szerbek körében

A Rákosi-rezsim az úgynevezett osztályellenséggel szemben nem tanúsított sem kíméletet, sem megértést. Un. kulákságot érintő intézkedéseket hozott 1949-ben, amelyek 1953-ig, Nagy Imre nyilatkozataig érvényben voltak. A tehetős, jómódú gazdákat eltávolította lakhelyükről, majd az alföldi pusztákon embertelen körülmények között szállásolta el és dolgoztatta őket. A magyar-jugoszláv határ közelében élő szerbeket és horvátokat különösen sújtották e hátrányos megkülönböztetések. A Nagy-féle nyilatkozat azonban egy csapásra nem vetett véget a további megpróbáltatásoknak. Jugoszláviai korabeli dokumentumok alapján adalékkal kívánunk szolgálni a hazai Szeged környéki szerbek címben jelzett problematikájához, jelezve, hogy több mint 50 hazai horvát, szlovén és szerb kulák család sorsáról van szó.

A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság budapesti követségén a Maros menti szerbek küldöttei 1956. március 26-án felkeresték Dalibor Soldatić követet és Milan Georgijević titkárt. Georgijević feljegyzésében így ír a találkozóról: „11 nemzetiségünk kereste fel a követséget azzal a kéréssel fordulva hozzánk, hogy a magyar kormánynál járjunk közbe azért, hogy visszakaphassák vagyonukat, s lehetővé váljon számukra településeikre visszatérésük, valamint az, hogy minden kérdésben egyenlő elbírálásban részesüljenek – a többi állampolgárhoz hasonlóan. A csoportot az alábbiak alkották – Deszkről:

Tucakov Boža, Rus Arsen, Radić Milenko, Starčević Lazar és Markovljević Marko; Újszentivánról: Veselinov Emil, Putnik Radoslav, Putnik Teodor és Veselinov Dura, valamint Szőregről: Mendebob Obrad és Dorđević Vukosava. A csoport arra kérte, hogy járjunk el a falvak szerb nemzetiségű internált többi lakója ügyében is, akiknek a tábor elhagyását követően nem teszik lehetővé volt birtokaikra a visszatérést. E három településről összesen 16 ilyen család van”.

A beszélgetés során a küldöttség elmondta, hogy a sztálini Tájékoztatói Iroda Jugoszláviát elítélő határozatát követő évben (1949) deportálták őket. „A táborban más nemzetiségekkel és kevés magyarral voltak együtt, akiket kulákkokként szállítottak oda. A táborban összesen 900-an voltak. A deportáltak ügyében nem született bírósági ítélet. Ők is a Nagy-nyilatkozat 1953-as közzétételével szabadultak a táborból, de nem kaptak engedélyt falvaikba való visszatérésre. Jelenleg Szegeden pincékben laknak. A velük együtt internált magyarok visszatérhettek birtokaikra, és ők, a többi állampolgárhoz hasonlóan, minden jogot megkaptak. Nemzetiségeink közül még senki sem kapta meg otthonaikba történő visszatérésre a jogot. Nemcsak hogy nem kapták meg a birtokaikat, de jogaik sem egyenlők a többi állampolgárt megillető jogokkal. A volt internáltak gyermekei nem folytathatják tanulmányaikat, s azok, akik tanulmányaikat befejezték, nem kapnak a képesítésüknek megfelelő munkát, csak rosszul fizetett fizikai munkakörben tudnak elhelyezkedni. A diszkriminációt elszenvedők konkrét példákat felsorakoztatva elmondták, hogy Veselinov Zorica, Emil leánya, az általános iskola elvégzését követően, nem iratkozhat be a gimnáziumba. Tucakov Mara tanító nem tudja hivatását gyakorolni. Putnik Teodor internálaskor másodéves egyetemi hallgatóként szlavisztikát tanult, de Baróthi Dezső professzor közölte vele, hogy a pártszervezet ellenzi az egyetemre a visszatérést.”

A küldöttség nem mulasztotta el megemlíteni a Maros menti szerbség vezetőit ért sérelmeket sem, így többek között Velimir Gedoš és Jovica Putnik bebörtönzött szerb papét, akik közül ez utóbbi Márianosztrán volt bezárva.

A jugoszláv követség munkatársai megígérték, hogy eljárnak az ügyben, azaz mint mondták: „részünkről a közbelépés nem marad el, s meggyőződésünk, tekintettel arra, hogy országaink közötti kapcsolatok kedvezően alakulnak, dolgaik is kedvezően nyernek megoldást. Azt tanácsoltuk nekik, hogy kérényeiket közvetlenül Rónai Sándorhoz, a parlament elnökéhez juttassák el”.

Dalibor Soldatić követ nem mulasztotta el ígéretét azonnal beváltani, s még aznap, azaz 1956. március 26-án belgrádi feletteseihez a következő, szigorúan bizalmas táviratot juttatta el: „Kisebbségünk 11 tagú csoportja, főként idősebb emberek, Deszk, Szőreg és Újszentiván (Szeged és környéke) nemzetiségi falvak lakói ma felkeresték követségünket, s arra kértek, hogy érdekükben járjunk el a magyar illetékes hatóságoknál, hogy ezáltal a két ország közötti, nem megszokott időszakban, az őket ért sérelmek megoldást nyerjenek. Adataik szerint e három községből deportált 18 család (végig ez utóbbi adatot tünteti fel Soldatić követ – a szerző megjegyzése) 1953 őszén a tábor elhagyva, azóta sem kapták vissza vagyonukat, valamint nem mernek visszatérni falvaikba. Nagyobb részük Szegeden igen mostoha körülmények között él. A hatóság még mindig, mint nem teljesen rehabilitált bűntettettekkel kezeli őket”.

Az internált szerbek gondja-baja azonban sehogy sem rendeződött. A problémák gyermekeiket is érintették, emellett nem tudtak megfelelőképpen elhelyezkedni. A kulákoknak nevezett egyének a táborból szabadulásukat követően, 1953–1954. év során több kérelmet nyújtottak be az illetékesekhez, kérelmezve, tegyék lehetővé falvaikba a visszatérést, kapják vissza az elvett vagyontárgyaikat (ház, használati tárgyak és eszközök, stb.) és földjeiket, de rendre ezt a választ kapták: „szóban közölték velük, hogy a kérésüknek nem tudnak eleget tenni, mivel vagyonuk társadalmi tulajdonba került, s kulákkokként tartják számon őket”.

Dalibor Soldatić jugoszláv követ – hogy véget vessen e tarthatatlan helyzetnek – újabb lépéseket helyezett kilátásba, amiről feletteseit is értesítette: „ebben a konkrét esetben felkeresem Sikot (Sik Endre magyar külügyminiszter-helyettes – a szerző megjegyzése) és átadom neki az „aide-memoire”-t, hogy ezen családok visszatérhessenek falvaikba, valamint kapják vissza elvett vagyonukat”.

Mint már említettük a jugoszláv követ a küldöttségnek azt javasolta, hogy kérelmüket Rónai elnöknek (Rónai Sándor az országgyűlés elnöke – a szerző megjegyzése) nyújtsák át, aki március 30-án azt megkapta, s rá két napra, Dubrovnik-i elutazása előtt intézkedett: „az illetékes szerveknek elrendelték, hogy azonnal hozzanak intézkedéseket nevezett családok falvaikba történő visszatérésére, egyúttal kaphassák vissza vagyonukat”, ezért nem került sor Sik Endre külügyminiszter-helyettesnek az aide-memoira átadására – jelenti a belgrádi külügyminisztériumnak ez év április 2-án Soldatić követ.

Azonban mint tudjuk „isten malmai lassan őrölnek”, s a dolgok megoldása még tovább váratott magára, éppen ezért Dalibor Soldatić jugoszláv követ május 16-án újabb lépések megtételére szánta el magát. „Bár magyar állampolgárokról van szó, ebben a kérdésben szándékomban áll Síknél közbenjárni”, hivatkozva Rónai nevezett közlésére, hogy intézkedések történtek e családok rehabilitációjára vonatkozóan, azzal a kitételrel, hogy „együttal kitérnék a kisebbségeink egyéb eseteivel kapcsolatos kérdéseikre is, akiket úgyszintén deportáltak, de még mindig nem rehabilitálták őket. Korábban e tárgyban megbeszélést folytattam Gerővel (Gerő Ernő a Magyar Dolgozók Pártja KB és PB tagja – a szerző megjegyzése), aki meg kívánt győzni arról, hogy a kérdés pozitívan megoldódik. Kérem a hozzájárulásukat”.

Tekintettel arra, hogy Soldatić jugoszláv követnek számtalan ügyben kellett eljárnia, ugyanis a magyar-jugoszláv 1944–1948 közötti évek jó viszonya a Tájékoztatási Iroda határozatát (1948) követően megromlott, sőt ellenségessé fajult, ezért 1953-as kinevezését követően nem kis feladat várt rá a két ország viszonyának normalizálása terén: gazdasági, kulturális és sport, valamint a politikai kapcsolatok fokozatos rendezése stb. A két nép, beleértve a két országban élő nemzetiségeket (délslávok Magyarországon, magyarok Jugoszláviában) szorgalmazták az együttműködést. Dalibor Soldatić kitarlásának és következetességének tudható be, hogy a magyarországi „délsláv”, azaz a horvát, szerb és szlovén nemzetiségek ügyében június 23-án ismét eljárt:

„1. Kisebbségeink (magyar állampolgárok) bebörtönzése, valamint,

2. A bizonyos időszakban deportált családok ügyében, akiknek nem teszik lehetővé falvaikba a visszatérést, s nem adják vissza elvett vagyonukat. Ezzel kapcsolatban átadtam neki (Sik Endre külügyminiszter-helyettesnek – a szerző megjegyzése) a „pro-memoira”-t a bebörtönzött 7 személy, s több mint 50 család – a 2 pontban van róluk szó – ügyében, megemlítve, hogy ezek nem teljes adatok, amelyekkel a követség rendelkezik, s csak azokra a személyekre vonatkozik, akik arra kértek, hogy járjunk el ügyükben, együttal feltételezem, hogy számuk lényegesen nagyobb. Nyilatkozatomban aláhúztam, hogy ez nem más, mint a sajnálatos múlt maradványa, mivel az ismert anti-jugoszláv kampány eseteiről van szó, és sajnálatunkra azt kell megállapítani, hogy az illetékes szervek némely esettől eltekintve, semmit sem tesznek a helyzet megoldására”.

A szigorúan bizalmas távirat az alábbiakra is kitér, mivel a Szeged vidéki szerb kisebbség ügye nem rendeződött: „Síknak felhívtam a figyelmét, hogy az ilyen eljárások hazánkban, de együttal a magyarországi nemzetiségeink körében is nemtetszést váltanak ki, akik kételkedve fogadják a kapcsolatok normalizálódásáról szóló kijelentéseket, mivel még mindig szenvedő részesei az eljárások következményeinek. Nyilatkozatomat azzal egészítettem ki, hogy az adott kérdésekben a jelenlegi állásfoglalástól az eltávolodás kapcsolataink fejlődésében zavart okozhatnak, amelyek épphogy kielégítő módon fejlődésnek indultak. Sik válaszában közölte, hogy nem szükséges őt meggyőzni, mivel teljes mértékben osztja véleményemet, valamint az esetről Rákosinak és Hegedűsnek is beszámol azt tanácsolva, hogy Piros belügyminiszter erről és hasonló esetekről készítsen jelentést, s az eredményekről értesítsen majd engem. Sik megkísérelte, hogy a felelősséget a biztonsági szervekre áthárítsa, ám az a benyomásom támadt, hogy meglepte a bemutatott esetek magas száma, s nem gondolt arra, hogy az adott probléma ilyen szövevényes”.

Frankovics György

Susa a hűség faluja

Az első világháború befejezését jelentő szégyenteljes trianoni döntés során Magyarország területének kétharmadát a hatalmasságok „elajándékozták” a környező országoknak. Ekkor csatolták el az anyaországtól Susát is. A kis gömöri település lakói ebbe nem nyugodtak bele, ezért 1922-ben helyi népszavazást tartottak, melynek eredményeként visszakérültek az anyaországhoz. Ennek 85. évfordulója alkalmából emlékművet állítottak a településen.

Susa az Ózdra torkoló Uraj-patak völgyébe települt. Oklevélben 1216-ban említik először. Lakossága a középkor óta színmagyar.

A település a török pusztításnak áldozatul esett és több mint 200 évig lakatlan volt. Az 1700-as évek második felében települt be ismét. Eredeti földbirtokosa a Hangony nemzetség, majd kihalásuk után a Losonczyak családi birtoka. A XIX. században telepszik meg itt Bronits Viktor, aki a Templomdombon kastélyt építtetett. Jelenleg az épületben működik a Szent Anna Szeretetotthon. A Losonczy családdal

felesége révén rokonságban lévő Tompa Mihály 1850-ben Susán vendégeskedett. Itt egy szilfa árnyékában írta meg a Gólyához című költeményét.

Abban, hogy Susa lakói maguk dönthettek hovatartozásukról, elvülhetetlen érdeme volt Léhi Gábor bírónak. Ő harcolta ki ugyanis a népszavazás lehetőségét. Léhi Gábor unokája, Léhi Zoltán, jelenleg is nagyszülei házában él, néhány száz méterre a szlovák határhoz. Tőle tudom, hogy nagyapja 1915-től töltötte be a bírói tiszteket. Néhány év múlva a református egyházkerület presbiterei közé is beválasztották. Életének 71. évében hunyt el 1944-ben.

1923-ban az akkori főispán hálából egy bíróbothoz hasonló emlékbótót adott át Léhi Gábornak. A polírozott bot felső végén egy ezüsből készült, stilizált növényi mintákkal domborított gömb, alatta a nyakrészen felirat: *Susa község bírójának a magyar határért runyai Soldos Béla főispán.* Léhi Zoltán féltve őrzi a falu hűségének bizonyítékát.

A község határának kiigazítása során 1922. október 20-án került vissza Susa Magyarország területéhez.

Susa ma már nem önálló község. 1979. január 1-je óta Ózd város peremterülete.

Kérékgyártó Mihály

A Petőfi-kultusz Kunszentmiklóson¹

„Mennyi emlékirat, röpírát, tanulmány, tárca, újsághír Petőfiről! Látszólag mily bőséges de valósgban mily ínséges anyag” – írja Hatvany Lajos *Igy élt Petőfi* című műve bevezetőjében.² Nagyon is érthető a szerző panasza: valóban nem könnyű a tüt meglegni a szénakazalban. De hol van itt a szénakazal? Hiszen a szentmiklósi Petőfi-kutató helytörténésznek jóformán úgy kellett összeszálaznia legalább egy nyalábnyi szénát, hogy elrejtőzhessék benne ama jelképes tüt, a keresés tárgya, a kunszentmiklósi Petőfi-kultusz.

Tartozunk annyival a költő szellemének – és jellemének –, hogy bevalljuk: eseményekben soványka, s értékekben sem túl gazdag, egyszóval nem igazi sikertörténet a költő emlékezetének itteni ápolása. Tegyük hozzá, hogy kultuszt és ellenkultuszt egyként termett Petőfi és Kunszentmiklós viszonya, közös története. De tartozunk a város múltjának, a történetét alakító elődöknek azzal, hogy előlegesen ki-mondjuk: e kultusz minőségéért, ellentmondásaiért, s tán még az ellenkultuszért is, némi felelősség a költőt is illeti. „A kultusz – identitáskereső, múltépítő korok műfaja.” – írja Kalla Zsuzsa egy helyütt.³ E megállapítás jegyében még érthetőbb, hogy évtizedeken át, nagyjából a XIX. század végéig, kiszorult a költő a helyi múltépítésből, identitáskeresésből. A várost vezető, kultúráját meghatározó elit csoport lelkében daccal hordozta a Petőfi választási kudarca miatt rá sütött bélyeget, és az emlékének elhallgatásával válaszolt. Állításunk igazolásául az írás első része a költő és a város közös történetének tömör összefoglalását tartalmazza, kiemelve az 1848-as drámát. Ezután ismerkedhet meg az olvasó a szorosabbban vett helyi Petőfi-kultusz eseménytörténetével, tanulságaival.

A Költő és a Város

Mikor járt a költő először ebben a városban? Amikor még sem költő, sem Petőfi nem volt: gyermekkorában, tanulóévei idején, 1833 és 1839 között. A pesti és aszódi iskolaévek alatt Petrovics István a nagyobb szünidők elején és végén rendre úti passzust váltott a szabadszállási tanácsnál, s az utazás célja a mindenkori iskolai székhely, az útvonal pedig a Kunszentmiklóst is átszelő, Pestről Péterváradra vivő postaút volt. E néhány évben jövet-menet többször végigszekerezhetett városunkon a diák Petrovics Sándor.

Az 1841-től dunavecsei illetőségű idős Petrovics István 1842-től 1845-ig Sándor fia nevében bérelte a kunszentmiklósi marhahússzéket. Az üzletet az ifjú Petrovics István vezette. Pápáról hazatérve, az 1842-es nyár végi szünidőben, a rövid vécsei időzékora aligha járt itt a névleges bérlő, az ellenkezőjére nincs is érdemleges adatunk. 1844 kora nyarán viszont többször meglátogathatta öccsét és barátját, Bankós Károlyt. Ezekre a látogatásokra utalt Kelemen Mór, aki a *Divatcsarnok* segédszerkesztőjeként 1854-ben így idézte föl lapjában a költő alakját és itteni időzéseit: „én igen jól emlékszem Petőfinek itt töltött azon napjaira, midőn a katonaságtól hazajövén még csak készült költőnek, ha szabad így szólanom. Sokszor láttam, amikor hosszú sárga kabátban és magas tetejű fehér kalapban kísétált atyja bérelt kertjébe, s ott az istálló küszöbén keresztbe leguggolva olvasgatta Bérangert.”⁴ Az 1844-es látogatások

¹ A Petőfi Emlékhelyek Kunszentmiklóson rendezett 22. Nemzetközi Találkozóján, 2006. szeptember 9-én elhangzott előadás bővített változata.

² *Hatvany Lajos*: Előhang. A Bp.-i Tudománygyetem aulájában 1947. április 14-én tartott előadás. In: --: *Igy élt Petőfi I-II.*, Akad. K. Bp. 1967., I. köt. 23. old.

³ *Kalla Zsuzsa*: Előszó. In: -- szerk.: *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 9.* PIM, Bp. 2000., 8. old.

⁴ *Kelemen Mór*: Úti rajzok a Kis-Kunságból. *Divatcsarnok*, 1854. Az idézett részre hivatkozva, azt tévesen értelmezve az ellenkezőjét állítja *Galambos Sándor*: *Petőfi és Kunszentmiklós*, h.n., é.n. Véleményem szerint az idézet nem 1842-re, hanem 1844. tavaszára utal.

költői rekvizituma a *Pusztán születtem* és a *Megy a juhász számaron*. Az utóbbi a korai Petőfi-líra leginkább emblemikus, kultuszverssé vált alkotása. A költő első megzenésített, idegen (német) nyelvre fordított és parodizált verse, a színpadon énekelt legkorábbi Petőfi-szöveg. Ugyanakkor ez az első olyan költeménye, amely táborokba rendezte a kor irodalmi közvéleményét: a hívei nagyra tartották, Vahot Imre szemében hollandi tájképet idézett az egyszerűségében szép románc, az ellenzőit képviselő Császár Ferenc szerint viszont ez a „szamárdal Petőfi silány verseinek is a legsilányabbika”.⁵ (Tempora mutantur, et nos mutamur in illis, vagyis változnak az idők, és mi együtt változunk velük: 1844-ben irodalmi botrányt kavargathatott, hogy a versben a juhász fejbe vágta a szamarát. Csaknem száz év múltán hasonló botrányhoz már több kellett. Legalább ennyi: „Tiszta szívvel betörök/ Ha kell, embert is ölök.”)

A „szamárvers” keletkezési legendái számosak. Közülük egyet a forrása miatt is érdemes felidéz-nünk. A szentmiklósi Általános Művelődési Központ névadója, a város szülőtte, a Kossuth-díjas Varga Domokos az *Édesanyám sok szép szava* című könyvében meséli el a „sok szép szavú” édesanya, Vargha Tamásné Magay Mariska, hogy nagyapja, Magay Károly jó barátságban volt Petőfivel. Gyakran ugratta is őt, az idősebb jogán. Egyszer a városháza előtt ülve azt találta mondani, hogy tán nem Petőfi leleménye az a sok szép vers, bizonyára innen-onnan fordította őket. A költő fölfortyant: „ – Mit? Hát csak mondj valamit, amiről írjak, oszt mindjárt itt helybe megírom. Velük szemben, a Bakér hidján épp egy juhász jött feljűk. – No, aarul írjál! Petőfi plajbászt húzott elő, ha igaz, és már rőtta is hamarosan egy darab papírra: *Megy a juhász számaron, // Földig ér a lába...*”⁶ (A történet jelenkori hitelességét a szerző is tanúsíthatja, akinek jó tízegynéhány éve ugyanígy mesélte el az akkor már kilencvenen túl járó Marcsa néni, majd le is írta azt, s a történet akkor meg is jelent a *Bakér Mente* című helyi lapban.)

A *Pusztán születtem* később lett kultuszvers: a szülőhelyvitában szolgált érvként azoknak, akik a csikósjelmezbe bújt költő önéletrajzi üzenetét hallották ki belőle. Zalai Szalay László balladás hangú elbeszélésében az orgoványi csárda istállójának jászla Sándor bölcsője. A pásztorok imádatát is újrairta – alföldi magyar mód. A Háromkirályok, a puszták népe, csikósok, pásztorok, juhászok, akik arany, mirha, tömjén helyett kisbárányt, ostort, furulyát hoztak ajándécul.⁷ Így született Petőfi Kunszentmiklóson is, hiszen akkoriban Szentmiklós pusztája volt Orgovány. A csárda és a vers az orgoványi lokálpatrióták világában is egymásra talált. A csárda helyén, az iskola falán emléktábla hirdeti, hogy ott írta a költő a *Pusztán születtem* című versét. A filológia nem tud a költő orgoványi időzéséről, a vers alá maga írta a Kunszentmiklós nevet, de tudjuk: a kultuszt legkevésbé a tények, sokkal inkább a szenvedélyek éltetik. Elvett emléktábláért meg nekünk sem kell a szomszédba mennünk, mint majd hallhatjuk még.

Legközelebb 1845. július 22-én, már Szalkszentmártonból rándult át a költő szentmiklósi barátaihoz. A hírre, hogy megjött Petőfi, a helybéli ifjúság a kávéházban mulatságot rögtönzött a tiszteletére. Ekkor még valamennyien együtt ünnepeltek, s alighanem együtt is éreztek, gondolkodtak a költővel a haza sorsáról a szentmiklósi reformer fiatalok. A diákok fátylós karénnel, versei éneklésével tisztelték meg a költőt. Másnap hajnalban Petőfi megírta a *Búcsú Kunszentmiklóstól* című versét. Bankós pedig a tudósítását az ünnepegről. A két írás egy hét múlva együtt jelent meg a *Pesti Divatlap* hasábjain.⁸ (A vers egyik sejtető utalása – „amott virít Szentmiklósnak egy rózsája...” – a helyi hagyomány szerint Baky Krisztinkát, Baky Ignác főjegyző tizenhat éves leányát rejtette.)

A pesti forradalom hírére, 1848. március 18-án nemzeti zászló alatt vonultak a szentmiklósi fiatalok a városházához. A 12 pont elfogadását, érdemi jászkun reformokat s a korrupt főkapitány, Szluha Imre leváltását javasolták. Két nap múlva a pesti közcsend választmány előtt is megjelentek nemzetőreikkel és a kérésükkel. Ekkor még nem jártak sikerrel, de Szluha rövidesen lemondott, s májusban a városi tisztújításon többségükben már ezek a fiatalok kerültek hatalomra. Ezután már a közlő országgyűlési választásokra készültek. Arra készült az itt egykor ünneplő költő is, aki március 20-án, a közcsend választmány tagjaként, minden bizonnyal találkozott fiatal szentmiklósi barátaival. Csakhogy a költő szemléletében, politikai fölfogásában már messze nem volt azonos három év előtti önmagával, míg az egykori ünneplők nem változtak vele együtt.

⁵ *Vahot Imre* a vers első közléséhez fűzött szerkesztői megjegyzésben fogalmaz így. (PDI 1844. 7. sz., nyarutó (aug.) 3. hete, 200. old.); *Császár Ferenc* goromba bírálata az Életképek kritikai mellékletében, az Irodalmi Örben jelent meg. (IrÖr 1845. 4. sz., aug. 16., 29. old.)

⁶ *Varga Domokos*: *Édesanyám sok szép szava*, Hét Krajcár K., Bp. 1999. 101–102. old.

⁷ *Zalai Szalay László*: *A pusztá balladája*. Bp., é.n., Sylvester Nyomda Rt. Idézi *Mezősi Károly*: *Az évszázados Petőfi-per*. (1954) Kiskunfélegyháza 1998. 189–190. old.

⁸ A költemény: PDI., 1845. nyárhó (júl.) 31., 561. old., a tudósítás: uo., 574. old.

Petőfi 1848. május végén levélben tudatta Bankós Károllyal, hogy a Kiskunságban kíván követ lenni. Pár nap múlva beutazta a választókerületet, szétszórtta röplapját, s úgy érezte, a nép rajong érte. A sikerben bízva utazott haza, de a híres-hírhefti proklamáció maradt! Lássuk be: nem volt „politikus” gesztus, ahogyan az emberek képébe vágta a véleményét az ólomszamar imádrásról, a főkapitány előtti csúszás-mászásról. Eddig minden kun olyan volt, de most felemelhetik a fejüket, ha rá szavaznak – hirdette.⁹

Néhány nap múlva visszatért, feleségével. De már volt erős ellentábor, lett erős ellenjelölt. Följegyezte a noteszába a barátokat, meg az ellenségeket. Alighanem mindkét tábor szentmiklósi tagjainak többsége ott volt az 1845-ös ünnepen. Most pedig az ő követjelöltsége fordította szembe egymással az egykori barátokat. Ellenfelei számára Szluha elmozdításával, a városháza „elfoglalásával” véget ért a forradalom. Közülük való követ kellett a Jászkunság s a saját jövőjük miatt. A szabadszállási Nagy Károly, kiskun kerületi tisztviselő személyében találták meg a „kiskun perspektívából” alkalmas emberüket. Beindult az ellenkampány. Kunszentmiklóson Virágh Dénes főbíró meg akarta tiltani Petőfiéket, hogy beszéljen a tömeg előtt. A szabadszállási városvezetők életveszélyesen megfenyegették, formálisan kitiltották onnan. Június 15-én reggel mégis megjelent a városházán. A lerészegített csöcselék csaknem meglincselt. Az előljárók valósággal kicsempésztek a városból. Lacházi és szentmiklósi híveit a város szélén azzal fordították vissza, hogy Petőfi már „megszökött”. Közben megtörtént a választás. Nagy Károly közfelkiáltással lett képviselő. A szégyenletes színjátékról formailag kifogástalan jegyzőkönyv készült. Eközben Petőfi, Bankós otthonában tiltakozó beadványt fogalmazott a belügyminiszterhez. A tiltakozást százötven szentmiklósi és lacházi választó írta alá. A költő a petíció kívül szenvedélyes hangú újságcikkben tudósította a nagyobb lapokat a történetéről.¹⁰ Végül a tiltakozás nem járt eredménnyel. Néhány levelet váltott még Petőfi és Bankós, megszületett *Az apostol*, majd a költő is, meg a szabadság is odaveszett. Itt, ekkor és ezért született meg, méghozzá együtt, kölcsönhatásban, a szentmiklósi Petőfi-kultusz és -ellenkultusz.

A letagadott Poéta

A Petőfihez kötődő sajátos kultusz-szimbiózisnak az első félszázada idehaza sokkal inkább az elhallgatott költő kora, meg az ellenkultuszé. A kultusz nyitánya idegenben, német földön csendült föl, s a szülőhelyről szólt. A költő verseit németül népszerűsítő Kertbeny Károly a *János vitéz* stuttgarti kiadásában 1850-ben Kunszentmiklóst jelölte meg a költő szülőhelyeként, s ezt a tévedését 1854-ben is megismételte.¹¹ De Kertbeny kötetei aligha jutottak el akkor ide, maga a város pedig évtizedekig mélyen hallgatott a költőről. Itt még sokáig nem volt publikus a Petőfi név. A Bankós-család szinte egyedül vállalta Petőfi emlékét. Kelemen Mór, a költőt 1845-ben fáklós énekszóval ünneplő diák, a *Divatcsarnok* segédszerkesztője Pestről ápolta a Petőfi-kultuszt. Kelemen 1853 őszén több Petőfi-dokumentumot kapott Bankóstól. Az írások 1845 örömteli, s 1848 szomorú napjait idézték: szép emlékeit a Petőfiiben támadt Kunszentmiklós-kultusznak, s vádló emlékeit a politika gerjesztette ellenkultusznak. Bankós levélben arra bízta a segédszerkesztőt, hogy a tőle kapott dokumentumokat bátran mutassa be – a barátainak. Szó sem volt tehát sajtónyilvánosságról, s Kelemen nem is publikálta a dokumentumokat. De ezekre a Petőfi-relikviákra később Gyulai Pál mégis hivatkozott: a szülőhely-vita kapcsán: 1857-ben, a *Pesti Napló*ban jegyezte meg, hogy Kelemen Mór jóvoltából tekinthetett bele Petőfiéket kunszentmiklósi barátaihoz írott néhány levelébe.¹²

⁹ *Petőfi Sándor*: A kis-kúnokhoz. Az eredeti szöveg első közlése: MKSz 1989. I., *Balogh Mihály*: Lappangó 1848-as kisnyomtatványok egy iskolai könyvtárban. 48–60. old.

¹⁰ A petíció eredeti szövege Bankós Károly hagyatékából került a Bács-Kiskun Megyei levéltárba. Szövegét közli a *Petőfi Összes Műveinek első kritikai kiadása*, V. köt., pp. 106–107. old. A cikket teljes terjedelmében közölte a *Marczius Tizenötödike* (jún. 19.), a *Radicalapp* (jún. 21.); a *Pesti Hírlap* (jún. 21.) lényeges kihagyásokkal, az *Életképek* (jún. 25.) kevés változtatással. A többi lap részleteket közölt, valamint kommentálta a választást.

¹¹ *Der Held János...* von Alexander Petőfi. ... Übergestzt durch Kertbeny. Stuttgart, 1850. IX. 1.; *Kertbeny*: Al-bum hundert ungarischer Dichter. Dresden, 1854. 512. old. (Az adatokat közli *Mezősi Károly*: *Az évszázados Petőfi-per*. Kiskunfélegyháza 1954., 17. old.)

¹² *Gyulai Pál*: Még egyszer Petőfi szülővárosáról. In: *Pesti Napló*, 1857. jan. 31. 1. old. (Később Kelemen Mór Kéry Gyulát is tájékoztatta a Bankóstól kapott dokumentumokról. Ezt idézi *Hatvany*: Így élt Petőfi I., 827–828. old.)

A(z el)hallgatás jellemezte az iskolát, a gimnáziumot is. Az ifjúság mindenkori forradalmas hajlandóságát ismerve joggal vélhetnénk, hogy a szentmiklósi gimnázium tanulói, a Petőfit 1845-ben fényesen megünneplő Kelemenék diák utódai az önkényuralom éveiben is ápolták a forradalom és a költő emlékeit. Meglehet, hogy ápolták, de mindenképp csak titokban tehették. A létében is fenyegetett, a megszüntetés határára tengődő iskola nyilvánosságának szánt dokumentumai, a nyomtatásban az 1850-es évek közepén megjelent évkönyvek tartalmukban tárgyyszerűek, stílusukban lakonikusak. Értethető, ha egy szavuk sem volt a forradalmi időkről, vagy éppen Petőfiről, hiszen pontosan tudjuk: az itteni tanároknak is állásvesztés terhe mellett kellett igazolniuk '48-49-es magatartásukat!¹³

Az itthoni deprimált közhangulatot eleinte még a kiegyezés sem változtatta meg érdemben, hiszen ez a politikai fordulat idézte elő – ha közvetve is – a Jászkunság, s vele a jászkun kiváltságok megszüntetését. Az anyai ágon a Virágh családból származó Bónis Vilma kéziratos önéletrajzi regényében az 1870-es évek közepéről idéz föl egy, a szentmiklósi urak között, kártya mellett zajló képzelt, de jellemző beszélgetést: „*Petőfi barátommal hogy jártam, mikor képviselővé akartam választani? Megbuktatták, katona lett, oda veszett, pedig ha le lett volna kötve az országgyűléshez, talán még most is élne. De Dini lelkén szárad...*” – ez Bankós monológja. A szintén jelen lévő Virágh Dénes nem reagál Bankós szavaira, később azonban így fakad ki a Habsburgokra: „*Hát hogy is szeretném az ebadtákat! Minden bajnak ők az okai. Én meg szegre akaszthattam a diplomámat. Már minthogy én a császár szolgálatába álljak? Olyan Isten nincs, a haza minden előtt!*”¹⁴

Ha oldódtak is lassan a negyvennyolcas görcsők, sokkal lassabban oldódott a szentmiklósi Petőfi-komplexus. Jól példázza ezt az 1848-as proklamáció. *A kis-kúnokhoz* sorsa is. Sokáig csak hivatkoztak rá, de senki nem közölte. Érdekes, hogy ebből még Bankós sem juttatott példányt Kelemen Mórnak az 1853-ban elküldött Petőfi dokumentumok között. Váratlanul azután fölbukkant *A kis-kúnokhoz* szövege, mégpedig 1881-ben, a sepsiszentgyörgyi *Nemere* című lap hasábjain. Miért éppen ott? Mert abban az évben került haza, Sepsiszentgyörgyre tanítani a korábban hét éven át kunszentmiklósi gimnáziumi tanár, Benke István. Ő tette közzé a Lesták Ambrus szentmiklósi seborvostól kapott, s innen valószínűleg kicsempészett rőpiratot, hogy végre országosan ismertté válhasson a hiteles szövege.¹⁵

Sajátos szerepet vállalt Petőfi itteni elhallgatásában Bors Károly, a kor – mai szóhasználattal – helyi „médiaszemélyisége”. Bors csak 1854-ben került Kunszentmiklósról, ő talán kimondhatott volna sok mindent, amit mások, közvetlen érdekeltségük folytán, nem mondhattak ki. De miközben negyven éven át szinte reménytelenül küzdött a teljes befogadásáért, „gyűttmónsté” feledtetéséért, ebben a küzdelemben talán éppen Petőfit vélhette vízvázalósnak. Negyvennyolcas lehetett Bors, amikor már lehetett, hisz a költő megbuktatói is annak tartották magukat. De Petőfi-kultuszt nem hirdethetett, ha közéljük akart tartozni. Ezért aztán mind az országos lapok vidéki tudósítójaként, mind saját későbbi helyi lapjaiban, mind pedig 1893-as várostörténeti könyvében – ahol pedig már bőven szólt a város 48/49-es dolgairól – egyszerűen elhallgatta Petőfi szentmiklósi szerepét, kapcsolatait. Még a megünneplelt, körülrajongott költőét is!¹⁶

Bors első, fél évet élt lapjában, az 1883 decemberében indult *Kunszentmiklós és Vidékében* három cikk is szólt Petőfiről, de mindhárom Szabadszállásról küldték be. Az első kettőt Galambos Károly írta,

¹³ Az 1850-es évek közepén három éven át, 1855-től 1858-ig jelentek meg a helyi gimnázium értesítői. (Lásd pl.: Első évi tudósítvány a kunszentmiklósi hely. hitv. magán al-gymnasiumról az 1855/6-ik évre. Szerkesztette Csabai Imre igazgató. Szilády Károly Keckemét, 1856. 14. old.)

¹⁴ *Bónis Vilma*: Körösi Lány. (Tipp-topp.) Gépirat, é.n., 11–12., 18. old.

¹⁵ Ld. 9. sz. jegyzet! A rőpirat a *Nemere* 1881. aug. 8-i számában jelent meg, innen vették át az országos lapok, elsőik között a *Koszoru* (1881., VI. k. 269–274. old.), majd a *Magyar Polgár* (1881., 180. sz.), illetve *Baróti*: Petőfi újabb reliquiái, Petőfi Múzeum 1892. 4. sz., 91–94. old.)

¹⁶ Bors életművére ld. *Balogh Mihály*: A város és a krónikás. Bors Károly Kunszentmiklóson. (1854–1894). Kunszentmiklós, 2004. Munkásságának bibliográfiai adatai: Bors Károly: *Kunszentmiklós város történelmi adatai. Letelepedési kora, anyagi és szellemi fejlődése*. Bors Károly ny. Kunszentmiklós, 1892. 327 old. *Kunszentmiklós és Vidéke. (KéV)*. Ksztm., 1883. dec. 16 – 1884. júl. 6., fel. szerk. Bors Károly, fel. kiadó Bors K. és Sinay J. Cherrier ny. 2 r. *Kiskunság. (Kk)*, Kunszentmiklós, 1884. júl. 13 – 1889. ápr. Felelős szerk.: Bors Károly. Fk. és ny.? Cherrier J. 2 r. *Kiskunsági Híradó. (KkH)*, Kunszentmiklós, 1889. jan. 6. – 1896. szept. 27. Felelős szerk. és kiad.: Bors K., Bákai János. Ihlinger (1-6.sz.), Székely (7-25.sz.), majd Bors nyomda. 2 r. *Vidéki levelei*, tudósításai: *Kalauz*, 1857. 1858.; *Napkelet* 1858.; *Vasárnapi Újság*, 1859., *Nővilág*, 1859.; *Szatmári képes Naptár*, 1861.; *Divatcsarnok*, 1862.; *Zenészet* *Lapok* 1862., 1865; *Magyar Sajtó*, 1863.; *Zala – Somogyi Közlöny*, 1863.; *Győri Közlöny*, 1863., 1864.; *Jászkunság*, 1869.; *Jogtudományi Közlöny*, 1874., 1878-80.

és a „jó öreg korcsmárosról”, illetve Petőfi szülőhelyéről szóltak. Utóbbi azért is érdekes, mert az akkor (is) eleven szülőhelyvitába kapcsolódott be, Szabadszállás pártján. Ezt az írást nem ismeri a téma egyébként igen gazdag szakirodalma, pedig ezzel a cikkel az eddig ismert, Katona Géza (1922) és Sándor József (1939) nevéhez köthető föllépéseknél évtizedekkel korábban datálódik Szabadszállás első nyilvános, érvekkel alátámasztott megszólalása a maga javára a szülőhely vitában. A harmadikat Péter Ambrus, az 1848-as főjegyző írta. A cikk apropóját az adta, hogy megint éppen mozgalmas választás zajlott a kerületben, és az eredmény megint elég „nagyot szólt”. (Most éppen az történt, hogy az egymással huzakodó nagy pártok politikusainak orra elől a frissiben alakult antiszemita párt színeiben induló Rácz Géza halásztta el a mandátumot.) Péter Ambrus tárgyilagos színben igyekezett fölidézni az egykor Szabadszálláson történeteket, ám – mint ahogyan 1848-ban sem – most sem Petőfi oldaláról, az ő igazát képviselve.¹⁷

A *Kiskunság*, majd a *Kiskunsági Híradó*, Bors későbbi lapjai, az 1880-as évek közepétől évről évre visszatérően vezércikkben köszöntötték március 15-ét, s rendre beszámoltak a Polgári Olvasó Egylet, meg az Ipartestület március 15-i ünnepségéről, az ünnepi beszédekről, szavalatokról, a dalárda szerepléséről. Petőfiről azonban soha nem esett szó, viszont hol Deák, hol Széchenyi, és – minden alkalommal! – Kossuth érdemeit méltatták. Egy szerző a ráckevei tudósítását egyenesen azzal zárta, hogy a szónok úgy fejezte be a beszédét, hogy nem élte a királyt (!) és Kossuthot. Ebben a sorrendben és Petőfit mellőzve – március 15-e ünnepén! E műfajban mégis Báka János nyomdászti illeti a pálmát, aki az Ipartestület szónokaként 1895-ben azt találta mondani, hogy az ifjak „március 15-én kora reggel ... Kossuth Lajos vezetésével a Landerer és Heckenast könyvnyomdába mentek”.¹⁸

A *Kiskunság* 1889. január elején búcsúztatta Virágh Dénest. A volt képviselő, többszörös főbíró, Petőfi '48-as kiebrudalója a nekrológ szerint „...egész életében folyvást a 48-as elveket vallotta”. Virágh halála után már az ünnepi szónokok is bátrabban méltatták Petőfi szerepét, s Bors lapja is megnyílt a költő számára. Az Ipartestület 1892-es március 15-i ünnepén Rácz Gábor testületi jegyző először szólt Petőfiről érdemei szerint a helyi nyilvánosság előtt. Két év múlva Taksonyi József költő-tanár számolt be először részletesen, pontosan, az eseményeket nagy adatgazdagsággal tárgyalva a lap hasábjain a 48-as március 15-éről, benne a költő vezető szerepéről.¹⁹

Másik nyomtatott forrásunkat, a gimnázium 1878-tól folyamatosan megjelenő évkönyv sorozatát is a csönd jellemezte a hallgatás félszázadában. Az 1890-es évek végéig hiába keresnénk bennük akár csak utalást is Petőfire. Még 1898-ban, az ötven éves évfordulón sem volt hivatalos iskolai ünnep március 15-e. Megünnepezték viszont a gimnáziumban – természetesen fölülről jövő előírásra – az áprilisi törvények fél évszázados évfordulóját!

A koszorús költő

A fordulat, a „nagy áttörés” a költő halálának ötvenedik évfordulóján jött el. Ettől számítva a következő félszázad a koszorús, a piedesztálra emelt, a szoborrá merevített Petőfié.

Az ismét *Kunszentmiklós és Vidéke* címet viselő, és már Deutsch Ignác szerkesztette helyi lapban egy Beői szignójú szerző írt vezércikket az 1899. augusztus 7-i számba. Beői már-már keletiesen tobzódo jelzős kifejezéseket halmozva buzgólkodott behozni a lemaradást: Petőfi „a legszentebb költő”, „meteor”, „a haza dísz, virága”, akit „pótolni nem képes senki”. S ha ennyi nem volna elég: „a vad kozák, aki leszúrta, benne egy templomot rombolt szét”, s „a sirján kivirult a szabadság rózsája.” De a következő évi vezércikk még ezeket is túllícitálni igyekezett, amikor is „a szabadság fölkelet bajnoka... úgy állott ott, mint maga a megváltó nap”, s mindez történt „Szent Petőfi napján”, 1848. március 15-én.

A lap 1899. augusztusi számai egyebekben is Petőfié voltak. Bő fél évszázaddal az események után, először próbálkoztak például valamiféle nyilvános számvetéssel a költő és a város egykori kapcsolatáról. Az egyik (szerző nélküli), felszínes, sablonokból építkező írás lényege: az itteniek rendkívüli módon szerették Petőfit, amit ő versekkel hálált meg. A szerző aligha közvetlen forrásból merített, mert ak-

¹⁷ *Galambos Károly*: Adatok a „jó öreg korcsmáros”-ról. (Petőfi Sándor atyjáról.) In: KÉV 1884. 5.sz. (febr. 3.) 3. old.; *Galambos Károly*: Petőfy Sándor születéshelye. In: KÉV, 1884. 9. sz. (márc. 2.) 1. old.; *Péter Ambrus*: Petőfi 1848-ban. Adat az akkori képviselő választáshoz. In: KÉV 1884. 25. sz. (jún. 22.) 2. old.

¹⁸ *Báka János*: Március 15-e. In: KkH 1895. 12. sz. (márc. 17.) 1. old.

¹⁹ *Gyászrovat*. Virágh Dénes. In: KkH. 1889. 1. sz. (jan. 6.) 2. old.; *Rácz Gábor*: Március 15. In: KkH 1892. 12. sz. (márc. 20.) 1. old.; *Taksonyi József*: Március 15. In: Uo. 2-3. old.

kor biztosan nem írta volna le, hogy a költőt a kormány, a szabadszállásiak, a fülöpszállásiak és az izsákiak(!) buktatták meg, de Kunszentmiklóson támogatták őt. Pedig Bankós Károly kéznél volt, akár meg is lehetett volna kérdezni az egykor történekről. Tovább rontotta a cikk hitelét az egykori esemény, a választás június 22-ére datálása – június 15-e helyett.

Egy újabb írásból kiderül, hogy Baksay Sándor esperes-író elnökletével Petőfi Emléktábla Bizottság alakult. A „*Hova helyeztessék el a létesítendő Petőfi-emléktábla?*” című írás szerint csak három épület jöhet szóba: egyik a Szikszay-ház, vagyis a korábbi Bankós-ház, ahol a költő megszállt, valahányszor itt járt. A másik lehetőség a Városháza, ahol az emlékezetes konfliktus zajlott Virágh Dénes főbíró és a követjelölt Petőfi között; a harmadik a fogadó, a mai nagyvendéglő, amely az egykori kávéháznak, benne Petőfi 1845-ös megünnepeltetésének is helyet adott. A szerző a Bankós-házat ajánlotta, de a tábla végül a Városházára került. A Bizottság indokairól nincs tudomásunk, a lap többet nem foglalkozott ezzel a témával, magát a tábla ünnepélyes fölvételét pedig már meg sem érte. 1901. április elsején jelent meg az utolsó száma, benne témánk hatyúdalként egy tárca Petőfiné Szendrey Júliáról.²⁰

Kunszentmiklóson sajtó ugyan a továbbiakban is létezett, feltehetően 1919-ig folyamatosan, erről azonban csak közvetett bizonyítékaink vannak. Egy-egy szórt példánytól eltekintve nem maradtak fenn a korabeli lapok, így a legbiztosabb forrásaink hiányoznak az egykorú szentmiklósi Petőfi-kultuszról. Nincsenek adataink a Petőfi-centenárium ünnepéről sem, s azt is csak valószínűsíthetjük, hogy Kunszentmiklóson ekkor neveztek először utat Petőfiről.

Egy szűk évtized elmúltával, 1927-ben indult útjára, s öt évig élt a *Dunamellék – Kiskunság* című hetilap.²¹ Ez időben is visszatérően március 15-e megünnepelésében kulminált a helyi Petőfi-kultusz. Az ünnep hagyományos rendje szerint kora délelőtt az egyházak istentiszteletei nyitották a napot, majd a három iskola, az állami elemi, a katolikus polgári és a református gimnázium saját házi ünnepei következtek. Ezek után, rendszerint délelőtt tizenegy órakor került sor a községi ünnepségre a piactéren a hősök szobra, később az országzászló előtt. A központi ünnepségeket általában a Népművelési Bizottság és a Levente Egyesület rendezte. A település valamelyik vezetője, igazgatója, esetleg jelesebb tanára tartotta az ünnepi szónoklatot, amelyből ugyan természetesen nem maradhatott ki Petőfi és a márciusi ifjak tettének méltatása, azonban szinte kötelességszerűen kapcsolták össze – vagy éppen állították szembe – az egykori dicső napokat Trianon gyászával. A közreműködők visszatérően a levente zenekar, az iparos dalárda s a három iskola diák szavalói. Végül a Nőegylet koszorúzta meg Petőfi emléktábláját. A lap tudósításainak visszatérő kliséje volt az alábbi bevezető mondat: „*A piacteret teljesen megtöltötte az ünneplő közönség*”. Ugyancsak több évtizedes hagyományként, az ünnepi megemlékezések este folytatódtak, az Ipartestület, a Gazdakör és az Úri Kaszinó ünnepi vacsoráján. Ezeket rendszerint vendégként jelentek meg a járás és a község vezető személyiségei, akik pohárköszöntőt mondtak, és akikre pohárköszöntőt mondtak.

A lap egyébként március 15-e alkalmából rendre vezércikket közölt, legtöbbször Váry Albert országgyűlési képviselő tollából. Ezek az írások is megidéztek Petőfit, de inkább csak nevét, mint szellemét, verseit, mint tetteit. Különösen sajnálatos, hogy nincs semmiféle helyhez kötődő motívum bennük, bár ebben nyilván alapvető szempont lehetett, hogy március 15-éhez mindenképpen közelebb esett június 15-e, a kiűzetés, mint július 23-a, a „mennybe menesztés” dátuma.

Ebben a lapban is volt egy „vendégírás”: Tóth Sándor, az aranyegyházi tanyavilágban, Szabadszállás határában élő kiskgazda írt a követválasztásról 1930 júniusában. A szerző szerint Szabadszállás rég megbánta már a koszorús költőnkkel szembeni viselkedését, de legalább annyi hasznunk lett nekünk, irodalom- és Petőfi-rajongó utódoknak, hogy a költő kiírta magából minden fájdalját, haragját, s megszületett *Az apostol*.²²

A gimnáziumi értesítők tanúsága szerint 1904-ben ünnepelték meg először március 15-ét nyilvánosan és hivatalosan. Korábban „*március 15-én minden osztályban az osztálytanár magyarázta meg a nap történeti jelentőségét*”. Az 1907-es évkönyvben olvashatunk először bővebb információkat, részle-

²⁰ (Beöli): Petőfi. In: KéV 1899. 32. sz. (aug. 7.) 1. old.; Petőfi Kunszentmiklóson. Petőfi és Bankos. In: Uo. 2. old.; Petőfi mint képviselő jelölt Kunszentmiklóson. In: Uo. 33. sz. (aug. 14.) 3. old., ill. 35. sz. (aug. 28.) 2. old.; Berger Béla: Hova helyeztessék el a létesítendő Petőfi-emléktábla? In: Uo. 34. sz. (aug. 21.) 1. old.; Emléktábla Bizottság Uo. 35. sz. (aug. 28.) 3. old.; Petőfiné. In: KéV 1901. 13–14. sz. (márc. 25., ápr. 1.) 1–2. old.

²¹ Dunamellék–Kiskunság. A kunszentmiklósi és dunavesei járás hivatalos lapja. Kunszentmiklós, 1927. dec. 4.–1932. jan. 6. (?)

²² Tóth Sándor: Megemlékezés Petőfi Sándor követválasztásáról. In: Dunamellék–Kiskunság, 1930. 25. sz. (jún. 21.) 2. old.

tes programot az ünnepről. Fordult a kocka: most már „...*április 11-én a történelem tanárai méltatták a nap történelmi jelentőségét.*” De kellett azért valamiféle ellensúly is, így „*ünneppé tettük Ferenc József koronázásának 40. évfordulóját.*”²³ 1914-ig most már minden évre jellemző volt március 15-e ünneplése, a program részletezése, és rendre több Petőfi táj- és családi költemény is szerepelt a kötelezően meg tanulandók között, de nem volt köztük szentmiklósi vers!

Az 1915-ös évkönyv közölte először az írásbeli dolgozatok címét. Az ötödikesek egyik dolgozata „Március 15-e”, de nincs önálló Petőfi-téma. 1918-ban az írásbeli érettségi tétel címe: *Az Alföld és népe Petőfi költészetében.* A világháború második évében megalakult az Önképzőkör, és ettől kezdve a Kör rendezte a március 15-i ünnepet. 1915-ben az énekkar az ünnepélyen előadta többek között Petőfi: „*Jön az orosz, jön az orosz...*” kezdetű versét. Ne feledjük: dúlt a világháború, hősi halott tanárokkal, öregdiákokkal.²⁴

A húszas évek első felében már gyakrabban szerepelt az írásbeli dolgozatok témájaként Petőfi. Rendszerint ugyan tájleírásával és családi verseivel, de akadtak ilyen címek is: *A hazafias érzés Petőfi költészetében; Párhuzam Petőfi és Arany között; Petőfi egyénisége költészetében; Petőfi és a népköltészet; Mire tanítja Petőfi a magyar ifjúságot? Hamisítatlan kultusz-téma a Mit jelent számomra Petőfi emléke? Végül álljon itt egy szakmai (pedagógiai) szempontból meglepő érettségi dolgozatcím: Petőfi képe a Kiskunságról, és amit én még hozzátennék.*

A születési centenárium évében a félévi szünet után tartották az Önképzőkör emlékünnepét s a zenekar és az énekkar hangversenyét. Egy héttel később Dunavecscén, újabb hét múlva Szalkszentmártonban adták elő műsorukat a gimnazisták. Az utóbbi esemény ünnepi meghívója szerint a két díszelőadásra a program ünnepi előadásból, szavalatokból, kar- és szóló énekszámokból, valamint szólótáncokból és egyfelvonásos színjátékból állt. Az egész műsor összeállítója és rendezője Zsámboki Lajos tanár, számos későbbi szentmiklósi kulturális és társadalmi megmozdulás szervezője volt.

A két világháború közt többször előfordult, hogy májusban a diákok a szomszédos Dömsödre kirándultak, ahol a Duna-parton, a Petőfi-fa körül ünnepelték a Madarak és Fák Napját. 1937-ben például – az évkönyv szerint – „*Előadás keretében elmondott versekkel felidézttük azt az időt, amelyet Petőfi Dömsödon töltött.*”²⁵ A korszak március 15-i megemlékezésein túl is gyakran megidézett szereplő lett a költő a különböző iskolai és községi rendezvényeken. 1929-ben Vöröss Sándor igazgató mondott ünnepi beszédet a Szász Károly emlékünnepen, s itt már sztereotípiá a költő neve. Szász „*a bérces Erdélyből Petőfi szép Alföldjére*” jött. 1935-ben Magony József igazgatóhelyettes idézte föl a 2000 éves Horatius megünneplése kapcsán, hogy „*Petőfi mindig a zsebében hordja Horatius művének egy példányát, melyet is a kegyelet a Nemzeti Múzeumban őriz.*” A második világháború második évében Zsámboki Lajos tanár a katona Petőfiről tartott előadást a Kálvin Szövetség és a Református Nőszövetség szeretetvendégségén.²⁶

A harmincas évek közepétől visszatérő záró fejezete volt az évkönyvnek a beszámoló az Internátusról, amelynek vezetője, Antal Dénes tanár nagyjából azonos szöveget közölt minden évben, s e szövegnek egyik szenvedélyes, az iskola jövőjéért aggódó passzusa Petőfire is hivatkozott. „*A Kiskunság egykori kapitányainak székvárosát nem szabad megfosztani középiskolájától; ahol Petőfi Sándor emlékével van tele a város és vidéke, ahol a borongó nádasok susogása, a játszói délibáb tündöklő tengere, a nyargaló ménese és gulyák képe, a szabadságot lehelő végtelen puszták népének élete annyira inspirálta a halhatatlan költőt, ott az iskolának addig kell élnie, amíg e nemzet él!*”²⁷

Érdekes tartalmában, szemléletében összevetni a gimnázium két utolsó évkönyvét, amelyeket mindössze négy év, valójában azonban egy világ választ el egymástól. 1943/44-ben a hazafias nevelés, s így a március 15-i ünnepség középpontjában is a magyar faj szeretete, megbecsülése állt. Ahhoz képest teljesen megváltozott hangnemű az 1948/49-es évkönyv. Am Petőfi nem fért bele ebbe a megválto-

²³ *Apostol Pál* ig. szerk.: A Kunszentmiklósi Református Gimnázium értesítője az 1906–7-ik iskolai évről. Ksztm. Schwarcz ny., 7–8. old.

²⁴ *Ugyanő*: A Kunszentmiklósi református Főgimnázium értesítője az 1914-15-ik iskolai évről. Ksztm., Schwarcz ny. 88. old.

²⁵ *Vöröss Sándor* ig. szerk.: A Kunszentmiklósi Református Baksay Sándor Gimnázium... Értesítője az 1936–37-ik iskolai évről. Tanulmányi kirándulások., 22. old.

²⁶ *Vöröss Sándor*: Id. Szász Károly emlékezete. In: Uo. 1928–29., 6. old.; *Magony József*: A kétezres éves Horatius. In: Uo. 1934–35., 32. old.; Uo. 1939–40. A tanárok társadalmi... működése, 19. old.

²⁷ *Antal Dénes*: Internátus. Uo. 1936–37., 58. old.

zott hangnembe sem! A diákmozgalom élén ugyan a Márciusi Gárda állt, de az iskolai ünnepek közül hiányzott március 15-e. Egyebekben pedig „különös figyelemmel őrködött a tanári testület, hogy a hazafias érzés ne elvakult, nemzeti onimádatra épüljön fel”. Csikesz Ferenc történelemtanár még a pesti 48/49-es kiállításra meg Pákozdra szervezett kirándulást, de az írásbeli érettségi dolgozatcím már így szólt: *A forradalmi gondolat fejlődése a magyar költészetben. A szabadságharc – tanácsköztársaság – népi demokrácia, a szocializmus megvalósításának állomásai.*²⁸

Az 1912-től működő katolikus polgári iskolában a március 15-i ünnepségeken túl az önképzőkör vállalt szerepet a Petőfi-kultusz ápolásában. Az *Iffjú Polgárok Lapja* Petőfi-pályázatán 1937-ben hatvan polgárista vett részt. Dolgozatot kellett írniuk, és – osztályonként növekvő rendben – 20–50 Petőfi verset megtanulniuk könyv nélkül. Az ötven induló iskola közül a kilencedik helyen végzett a kunszentmiklósi polgári, a tanulók közül pedig huszonnyolcan – köztük a negyedikes Majsai Károly – díszes emléklapot kaptak. A közelmúltban elhunyt, közismert Petőfi-kutató, a szalkszenmártoni Petőfi Emlékmúzeum igazgatója így emlékezett vissza az itteni diákéveire 1991-ben: „*Lélek- és jellemformáló alkalmak adódtak az önképzőkori összejöveteleinkben is. Engem Petőfi szeretetében erősített meg a róla való beszélgetés, verseinek tanulása.*”²⁹

Az „átpolitizált” Petőfi

Végül következze a legutóbbi bő fél évszázad – már csak dióhéjban. 1945 után, az 1948-as fordulatig a Nemzeti Bizottság szervezte a községi március 15-eket, de alkalmanként a különböző pártok is fölhasználták 48 gondolatát és Petőfi nevét, kampányrendezvényeiken. Igazán nagy eseményé természetesen itt is a centenáriumi vált. Január elsején a községi művelődési házban rendezték meg a centenáriumi évet megnyitó emlékünnepeket. Január közepén a képviselő-testület elhatározta, hogy a község „*az elárvult országzászló helyén*” Petőfi-mellszobrot avat március 15-én. Jellemző módon, még az ekkori hivatalos előterjesztés is arról szól, hogy „*nagyapáink Petőfivel vidám órákat töltöttek el a faluban*”, vagyis szó sem volt az egykori kiűzetésről s az esetleges kései megkövetésről. Viszont emlékbizottságot alakítottak, s a helyi Szabadművelődési Tanácsot bízták meg a program szervezésével, továbbá gyűjtési akciót hirdettek a szobor költségeire. A pártok műsoros rendezvényeik bevételéből támogatták a kezdeményezést, de gyűjtés indult a lakosság körében is. Állítólag egy környékbeli kőfaragóra bízták a szobor elkészítését, aki a megbízást teljesítette is, de a neve máig ismeretlen számunkra. A nagy tömeg részvételével zajló ünnepi megemlékezés szónoka dr. Csikesz Ferenc tanár, az ’56-os forradalom egyik majdani vezetője volt, aki beszédében hűséget fogadott a költő eszméjéhez.³⁰ (Mindössze annyi személyes megjegyzés engedtessek meg itt a szerzőnek, hogy földidzse: öt éves kisgyermekként, közösségben létezésének első emlékképeit köszönheti a szentmiklósi centenáriumi eseményeknek.)

Az 1948-as politikai fordulatot követően Kunszentmiklóson is tartósan háttérbe szorult a költő szellemisége, az általa képviselt szabadságesszme, s a korparancsnak megfelelően átpolitizálódott a költő alakja, munkássága. 1961-ben lett Petőfi Tsz, aztán 1972-ben ünnepi megemlékezés, majd Petőfi lakótelep. Ekkor azonban kínos baklövészt követtek el a lelkes, de felületes szervezők. Egy olyan házra került a Petőfi ott-tartózkodására emlékező tábla, amely valóban Bankós Károly épített és lakott ugyan, de csak évekkel a költő szentmiklósi látogatásai után.³¹ Néhány évvel később, 1987-ben, az Általános Művelődési Központ elkészülte után a baki megismétlődött: erre az épületre is került egy emléktábla, amely tévesen azt hirdeti, hogy itt állt egykor a kávéház, a költő megünnepletésének helyszíne. Pedig pusztán arról van szó, hogy egy élelmes vállalkozó valamikor a XIX–XX. század fordulóján körül kávéházat nyitott az ott álló épületben, s azt Petőfiről nevezte el. Az alkalmat az emléktábla elhelyezésére egyébként a Petőfi Emlék helyek IV. Országos Találkozója adta, amelyre 1987. március 14-én került sor

²⁸ *Magony József* ig. szerk.: A Kunszentmiklósi Református Baksay Sándor Gimnázium évkönyve az 1943–44. iskolai évről. Kunszentmiklós, 1944., 10. old.; *Ilyés Bálint* mb. ig. szerk.: A Kunszentmiklósi Állami Baksay Sándor Gimnázium évkönyve az 1948–49. iskolai évről, Bp. 1949. 6. old., 13. old.

²⁹ *Galambos Sándor*: A Kunszentmiklósi Római Katolikus „Constantin” Polgári Fiú – Leányiskola története. 1912–1948. Kunszentmiklós, 1991. A Petőfi-pályázatról 41–43. old., Majsai Károly visszaemlékezéséből 55. old.

³⁰ *Galambos Sándor*: Kunszentmiklós népének felszabadulás utáni első éve. Kszt. 1989. 102. old. A centenáriumi rendezvényekről 84–86. old.

³¹ A Bankós-ház téves megjelölésére lásd Galambos Sándor: Petőfi és Kunszentmiklós. [Kszt. 1984.], Képek a 150. évfordulóról. (számotatlan oldalak!); a Bankós-ház helyére lásd a 21. sz. jegyzetet, Berger Béla: Hová helyeztessék el a létesítendő Petőfi-emléktábla?

ugyanebben az épületben. Azon a rendezvényen Galambos Sándor tanár Petőfi kunszentmiklósi kapcsolatairól, Miklóssy János irodalomtörténész Kelemen Mórról, Hatvani Dániel újságíró a *Pusztai télen* című Petőfi-vers világról tartott előadást. Hozzájuk csatlakozott negyediként e sorok írója Bankós Károly portréjának, életútjának főlvázolásával.³²

Hagyományteremtő, hamisítatlan kultusz-rendezvénynek szánták a szervezők 1995-ben, a *Búcsú Kunszentmiklóstól* megírásának százötvenedik évfordulóján a július végi Petőfi-vacsorát és bált. A rendezvénynek sajnos mégsem lett folytatása, pedig volt közönségsikere. A Petőfi-mellszobor időközben átköltözött a városháza elől annak oldalába, egy szoborkompozíció részeként, amelyet az innen elszármazott, ma Pesten élő Dinyés László képzőművész tervezett és valósított meg. A kunszentmiklósi Petőfi-kultusz legújabb hajtását pedig ma – előzetes bejelentkezés után – bárki megtekintheti: városunkban telepedett le, s hozta magával értékekben gazdag Petőfi-gyűjteményét az egykori kunszentmiklósi diák, Fülöpzállási Székely Gábor. Magángyűjteménye a maga nemében a legnagyobb az országban. Sokat leróhatna a város a költővel szembeni adósságaiból, ha méltó helyet biztosítana ennek a gyűjteménynek, legalább a költő születésének 175. és a '48-as forradalom 160. évfordulójára, 2008-ra.

Ezzel a jövőbe reménykedő gondolattal zárul a Költő és a Város ambivalens viszonyából eredően ugyancsak ellentmondásos kunszentmiklósi Petőfi-kultusz története. Hogy milyen az összkép? Stendhal óta (is) tudjuk: a mutatott ábrázatért nem föltétlenül a tükröt kell okolnunk...

Balogh Mihály

Petőfi utolsó óráinak nyomában¹

A segesvári csatatéren 158 év után

Mi, magyarok többnyire úgy tudjuk, Petőfi Segesvárnál (Sighișoara) esett el. A fehéregyháziak ilyenkor tiltakoznak mondván: a csata Fehéregyházán (Albești) volt és Petőfi Héjjasfalva (Vinători) közelében esett el.² Persze, ez is igaz! Hát akkor járjunk utána!

Dienes András 1956-ban kapott lehetőséget arra, hogy több évtizedes kutatásainak végén rátehesse az i-re a pontot. A magyar-román akadémiai munkaközösség még az eredeti helyszínen végezhetett feltáró terepmunkáját. Akkor, amikor a színtér – a vasúti töltéstől eltekintve – szinte még ugyanolyan volt, mint a csata idején. Négy évvel később még színes (!) filmet is forgathattak itt, de ezután rövid időn belül átalakult a táj, kiegyenesítették az országút vonalát. Fehéregyháza házai egyre több területet hódítottak el. Mára pedig Segesvár ipari negyede terjeszkedik, a csatatérnek szinte a felét „benőtték” már az üzemek. Ha valaki a segesvári csatát szeretné rekonstruálni, annak a régi térképeken kell eligazodnia.

De kezdjük – térben és időben is – messzebből a dolgot! Talán Mezőberényben történt a költő életének végzetes fordulata. Petőfi családjával Aradra készült Damjanichot meglátogatni. Ám váratlanul megjelent Kiss Sándor ezredes, az idő tájt Bem hadsegéde, Egressy Gábor honvédtiszt, a régi színész-társ társaságában. Bem üzenetét közvetítették: Petőfi jönne el Erdélybe hozzá mármint Bemhez. Petőfi a dolgot megbeszélte feleségével. Másnap azután Nagyvárad felé indultak el. (1849. július 18. vagy 19.) Július 20-án érkeztek Tordára, ahol a református papi lakban, Miklós Miklós tiszteleteséknél szállt meg a csoport.

A paplak ma is áll, a utca (ma strada dr. Ion Rațiu) 44. szám alatt található. Most Nagy Albert itt a lelkész. Az épület falán két, Petőfi itt-tartózkodására emlékező tábla is van. Az utca frontján egy három alakot ábrázoló kő-dombormű föltöltött márványtáblán ez áll:

E házban szállt meg
PETŐFI SÁNDOR
1849. július 21.-én.

³² A Petőfi Emlékhelyek IV. Országos Találkozója lásd a Hírmondó című kunszentmiklósi időszaki kiadvány 1987. március 15-i különszámát; a Kávéház helyére lásd Balogh Mihály: Emléktábla – emlék nélkül? In: Redemptio 2006. 4. sz. (aug.) 14–15. old.

¹ A cikk megírását a Magyar Kollégium támogatta.

² Petőfi utolsó óráinak nyomában járva Dienes András kutatásának eredményeit vettük alapul.

Az udvar felőli falon Petőfi arcát bronz dombormű őrzi, ami fehér márványtáblára van erősítve. Ennek felirata:

– PETŐFI –
1823–1949

A tábla fölötti szürke márványtáblába az alábbi feliratot vésték:

E HÁZAT RENOVÁLTÁK
ÉS KERÍTÉSÉT KÉSZÍTETTÉK
A HÍVEK ADOMÁNYÁBÓL
1976-BAN

Petőfiék úgy döntenek, hogy csak a családfő indul Bem után. Szendrey Júlia és a kis Zoltán a lelkeséknél marad. Innentől kezdve egyetlen száguldás a költő élete, mely a halállal ér véget. Július 22-én este már Marosvásárhelyről ír levelet feleségének. Július 23-án Székelyudvarhelyen van, majd Csikszeredán keresztül, július 24-én ér Kézdivásárhelyre. Innen Bem után „rugaszkozik”, s július 25-én találkozik vele Berecken. Bem ekkor veszi hírért, hogy a honvédsereg Szászregennél vereséget szenvedett. Azonnal Marosvásárhelyre indul. Petőfi Sepsiszentgyörgyön és Székelyudvarhelyen át követi. Július 29-én már ő is Marosvásárhelyen van. Görög Károly kereskedő házban szállt meg.

Az impozáns *Görög-ház* Marosvásárhely főterén áll. Jelenleg – az elé épített orthodox templom miatt – a tér felől nem látszik. Ma házasságkötő-terem, cukrászda, cipőüzlet van benne. Közélelben áll az ún. Teleki-ház, ahol Bem volt elszállásolva.

Másnap (július 30.) kora reggel Petőfi elválik Egressytől, akire Bem más feladatot szabott. Gyalokay Lajos százados kocsiján indul Bem után Sztás(Székely)keresztúrra. Jegyezzük meg Gyalokay nevét! Ő a költő utolsó óráinak egyik szemtanúja. Neki köszönhette volna Petőfi az életét! Há rá hallgatott volna... De még nem tartunk itt!

Gyalokay és Petőfi Kelemenelkén, a Simén-kúriánál állnak meg, ahol kellemes családi légkörben megebédelnek, majd folytatják útjukat. Délután érkeznek Sztáskeresztúrra. A késői ebédet Petőfi és Bem más tisztek társaságában együtt költik el a Matskási-házban, majd sétálni indulnak. A kisváros fő-utcája (piactere) tele van emberrel, a készülődő csata hírére fölbolydul a település. A neves vendégek az utcán sétálnak. A lakosok közül sokan hallottak már Petőfiről: Bemet és őt akarják látni. Bemet a Matskási-udvarházban szállásolják el, míg Petőfi a Kemény-kúriába megy Zeyk Domokos századdal.

A *Matskási-ház* már nem áll, az 1940-es évek elején bontották le. Ma, a utca szám alatt a Városi kórház áll a helyén.

A Kemény-házban idilli hangulatban telik az este. Megvacsoráznak – bivalytejes puliszkrét –, majd kimennek a kertbe, ahol padokra telepedve vidám társalgásba és nótázásba fognak.

A Kemény-házat ma – későbbi tulajdonosa, Gyárfás Domokos és fia Endre után – *Gyárfás-kúria-nak* nevezik. A Petőfi utca 34. szám alatt van. Falai között és kertjében szellemi fogyatékos gyermekek élnek. Ám a főbejárat mögötti szobát leválasztották és 2005. március 15-én Petőfi-emlékszoba nyílt meg itt. A gondozónők egyike: XY nagy lelkesedéssel és szakértelemmel meséli el Petőfi székelykeresztúri tartózkodásának eseményeit. Az épület falára 1928-ban tették fel az emléktáblát, melyen ez áll:

Ebben a házban
töltötte utolsó estéjét
PETŐFI SÁNDOR
1849. július 30-án.

Az épület sarkánál egy 200-án állított szoborkompozíció van. Bemet és Petőfit ábrázolja, háttérben a történelmi Magyarországgal. Az „őreg” védő szeretettel fogja a költő kezét. Mintha vissza akarná tartani. Kinek az alkotása, mikor állították?

A kúria háta mögött áll Petőfi híres *körtefája*. Utolsó estéjén alatta ült, talán verset is írt. Mindenesetre Kányádi Sándor négy sorosa, amely márványtáblába vésva a fa körüli kerítésre van erősítve, ezt sugallja:

Haldoklik az öreg tanú,
Petőfi vén körtefája.
Azt beszélik ő látta volt
Verset írni utoljára.
(Kányádi Sándor)

Amikor 1969-ben kerítéssel vették körül a fát és elhelyezték rajta a táblát; a fa még csak haldoklott. Azóta elpusztult. Am maradványa megvan, mellé egy fiatal körtefát ültettek. A csonk fölé 1990-ben lábakon álló tetőt húztak.

Petőfi csaknem éjfélig marad a kúriában, majd ígéretéhez híven Sztáskeresztúr központjába, a Szakáll János-féle vendéglőbe megy. Itt tisztársaival beszélgetnek, nótáznak, boroznak.

A Csekefalvi utca és a Piactér (ma Szabadság tér) sarkán álló *Szakáll-fogadó* már nincs meg. A helyén álló – „modern” portálú, rikító zöldre festett – házban ma gyermekruha-bolt, virág- és ajándéktüzlet van. Am az utca másik oldalán álló szép házról azt mondják, hasonló lehetett a vendéglő. Itt, a téren áll Petőfi szobra, Márkos András alkotása, amit 1973. január 21-én avattak. Kevesen tudják, hogy nem ez volt az első Petőfi-szobor Keresztúron. Márkos Andrásnak egy másik szobrát – én állították fel. A művész azonban egy nappal később úgy döntött, hogy a szobrot nem engedi tovább állni, mert aránytalan. Való igaz, a fényképekből is az derül ki, hogy annak a szobornak bizony rövidke voltak a lábai... Így Márkos András másik szobrot alkotott, míg az elsőből mellszobrot csináltak, s az most a Petőfi nevét viselő iskola előtt áll.

Hajnalban (július 31.) megszólaltak a kürtök, verni kezdték a dobokat. Petőfi először szálláshelyére, a Kemény-kúriába ment, megreggelizett, elbúcsúzott a háziaktól, majd a Matskási-udvarra tért be. Itt találkozott Gyalokay Lajossal, aki ismét felajánlotta neki, hogy elviszi szekerén. Először a Sztáskeresztúr nyugati végén kijelölt gyülekezőhelyre mentek, ahol Bem megszemlélte csapatait. Hajnali fél hatkor indult a sereg a csataterre, köztük a költő is. Gyalokay kóberes (ekhós) kocsiján.

Amikor Petőfi és Gyalokay szekere megérkezett Fehéregyházára, akkor kezdődött a csata. Legalábbis akkor kezdtek el szólni az ágyuk. Itt álljunk meg egy kicsit! Ahhoz, hogy megértjük Petőfinck a harc alatti viselkedését, ejtsünk szót magáról az ütközetről, annak körülményeiről.

Bem egészen különleges módon irányította az erdélyi hadsereget. Feltűnt itt, feltűnt ott, összevont néhány alakulatot, s rárontott az ellenségre. Kormánytól, utánpótlástól elvágva, rögtönözve harcolt. Emlékezzünk: azért jött vissza Bereckből Marosvásárhelyre, mert Szászrégnél kaptak ki a mieink. Szándéka az volt, hogy az osztrákokat visszaszorítja Besztercére, majd délre fordul, hogy elfoglalja Nagyszeben. (Ezt öt nappal a segesvári vereséget követően meg is tette!) Am, mivel Lüdersz időközben benyomult Segesvárra, úgy döntött, hogy először mégis ott vív csatát. Seregével Marosvásárhelyről szinte „egy ugrással” Sztáskeresztúron termett, de még arra is volt ideje, hogy segítséget hívjon: Hétúr és Köhalom felől várt erősítést. Ezek egyike sem érkezett meg időre. Így a magyaroknak mintegy 3700 emberük, míg az osztrák-oroszoknak 9100–9200 katonájuk volt. Bem nem várta meg a támadást, elébe ment annak! Ellenséges terepen, Szászöldön vállalta fel az ütközetet. (A szászok nem csatlakoztak a magyar szabadságharcához, császárhűek maradtak.) Bem Fehéregyháza nyugati határában állította fel csapatait, míg az ellenfél Segesvár keleti határában. Bem vezérkarával az úgynevezett Monostor-kert dombjáról irányította a csatát. Nem sokat teketóriázott – bízván saját magában és az ördögi módon dolgozó székely tüzekekben –, bátran elkezdte ágyúzni az oroszokat. A csata elején egy ágyúgolyó megölte Szkarjatyint, az oroszok vezérét. Csak nagy sokára – már délutánra járt – vették észre, hogy nem érkezik meg Bem utánpótlása, s így csaknem háromszoros túlerőben vannak. És akkor megindultak. A mintegy 800 kozák lovas a Livádia kukoricásában szinte elsőpri a kicsi huszárcsapatot és a gyalogságot. Ezt látva Bem és vezérkara Héjjasfalva irányába menekül. Az oroszok pedig – éppen ennek megakadályozására – északon nagyszámú lovassereggel próbálják meg bekeríteni a menekülő magyarokat. Akiknek, ha kocsin, lovon voltak, volt esélyük; a többieknek nem. Akinek sikerült kelet felé kitérni az átkaroló támadásból, az még az éjjel Sztáskeresztúrra ért; aki a csatamezőn maradt, azt lemészárolták. Nem ejtettek foglyot, bosszút álltak vezérükért. Az elesetteket kifoszthatták.

Petőfi ebben a jól kezdődő, majd fejveszett menekülésbe váltó csatában nem játszott vezető szerepet. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy természetéből adódóan lelkesítette ugyan a honvédeket, de valójában semmilyen szerepet nem játszott; tényleges feladata ugyanis nem volt, tulajdonképpen senki sem törődött vele. Azaz mégis: Bem nem engedte a harcok közelébe és egy végzetes pillanatban Gyalokay

Szobor a Gyárfás kúria kertjében

A Filagória

Az ispánkúti emlékhely

is felajánlotta a kocsiját neki. De menjünk sorjában! Lássuk csak, mit tudunk költőnk csatabéli sorsáról. Csak egy-egy villanásra látjuk. Illyés Gyula azt írja, „... mint a megszakadt filmszalag ugráló, ferde képei a hökkentő fehér üresség előtt.” Igen, valószínűleg pontos és hiteles adatunk van róla egy-egy másodperc erejéig. S „a többi, néma csend”.

Petőfit és Gyalokayt tehát akkor hagytuk el, amikor kocsijukon megérkeztek Fehéregyházára. (Reggel 7-8 óra körül.) Eppen az úgynevezett „filagóriánál”(1)*, egy, a Haller-kastélyhoz tartozó különös, falusi környezetbe nem illő, magas épületnél jártak. Meghallván az első ágyúszókat „mint a nemes harci mén, mely a rohamot jelző kürt szavára ideges lázzal röpül előre. Petőfi is a csata első jelét meghallva, üléséből izgatottan felpattant, a kocsiból búcsúzás nélkül leugrott, és sebesen előreszaladt” – tanúsodik Gyalokay.

A filagória épülete ma is megvan. Ott áll a Fehéregyház főutcáján. (Fő út, azaz strada Lunga 117. szám) Ma a rendőrség épülete. Naponta sok helybéli és turista megy el mellette és nem is tudja, hogy ez volt Petőfi életnek utolsó – egészen biztosan azonosítható – állomása. A többire csak azt mondhatjuk: nagyon valószínű.

Hamarosan újra találkoztak. Petőfi délelőtt 10 óra körül a Rogyina lejtőjén(2), az ágyúknál jelenik meg, s a csata kimenetelének esélyeit vitatja meg vele. Azután a Monostor-kertnél(3) tűnik fel a költő. Bem meglátja őt, s – állítólag – azt mondja neki: „Petőfi úr önnek itt semmi keresnivalója, menjen hátra!” S Petőfi elmegy onnan. De nem hátra, hanem a Sárpatok hídjához(4). Ez – mint később kiderül – rossz döntés volt, mert innen lehetett a legnehezebben elmenekülni.

A Monostor-kertnél ma néhány ház áll. Lakói – mint a falu többsége – románok. Valóban jó hely, innen belátni az egész csatateret.

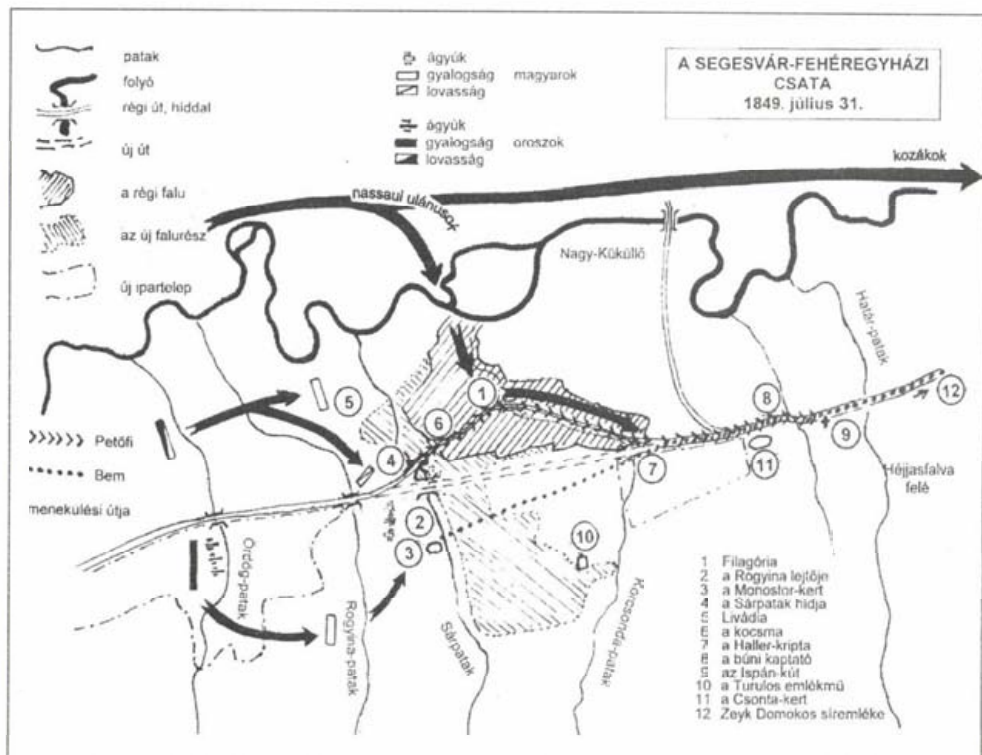
Petőfi tehát valószínűleg bement a faluba. Részben a Sárpatok hídjá közelében időzött, részben az arcvonal irányába ment(5), közben be-betért a falu kocsmájába(6). No nem inni, hanem híreket szerezni. Itt álltak meg ugyanis az első vonalból visszahúzódók és a csatába induló új erők is. Egy újabb név tűnik fel a szemtanúk között: Lengyel József. Kolozsvárott végzett szításkeresztúri sebészről (nem orvosdoktor, inkább afféle kirurgus) van szó. Lengyel érdeklődésből, saját szakállára jött ki a csatát megsemmélni, de hogy haszna is legyen, magával hozta felszerelését is, hogy segítsen, ha szükség lenne rá. Lett! A sebész kora délután 2-3 óra körül többször látja Petőfit a Sárpatok hídjánál. A költő nézte a csatát, időnként elment, majd visszatért. Lengyel József ismerte őt, de az nem elegendett szóba vele.

A Sárpatok hídját azóta korszerűsítették. Az egykori fahíd helyén ma széles, vasbetonból készült alkotmány van. A falu felé eső, déli hídfőjénél, a kerítés tövében egy faragott kőtömb van, félig betemetve. A kő az egykori, segesvári, ma Kiskunfélegyházán álló Petőfi szobor talapzatából származik.³ Vele szemben, az út túloldalán, a hídfő északi felénél látta Lengyel József Petőfit. A kocsmá épülete is megvan még (Fő út 95). Azóta átépítették, hozzá is toldottak; lakóház lett belőle. Pincéje azonban olyan, mint amilyen 160 esztendővel ezelőtt lehetett. A Suciú (korábban talán Szűcs?) családnak lakja. Ez a román család tudja, hogy házuk korábban milyen célt szolgált és igen szívélyes viszonyban van a mellette lévő házban (Fő út 97.) lakó Szabó fivérekkel (János és Zoltán). A testvérek malmot működtetnek a szemrevaló építményben. A két épület korábban közös udvarban állott, ma kerítés választja el őket egymástól. A mostani malom épületében 1849-ben a postalovak istállói voltak.

Délután 4 óra felé járhatott az idő. Petőfi a Sárpatok hídjától nyugatra, azaz az első vonal közelében tartózkodott. Mellette mintegy 30 méterre bevágott egy orosz ágyúgolyó. A költő – aki korábban már hat csatában vett részt – nem ijedt meg; nem tágitott, csak a szemébe került földet törölgette hosszasan az ingujjával. 5 óra körül vett fordulatot a csata. A Livádia felől iszonyú lovasroham indult a magyarok ellen. Lengyel figyelmezteti Petőfit, aki csak ennyit mond erre: *Potomság*. A sebész ekkor a Monostor-kert irányába mutat, ahol Bem és kísérete már menekülőre fogta a dolgot. Petőfi ekkor ismeri fel a veszélyt, és ő is elindul. Ekkorra a hídon és környékén már teljes a zűrzavar. A magyar arcvonal felbomlott, mindenki eszeveszetten menekül. Ágyúval, szekérrel csak a hídon át lehet menni. Ebben a pillanatban tűnik fel Gyalokay. Arra bízta Petőfit, hogy tartson vele, mert kocsija ott van a közelben, a

* A számok a térképen feltüntetett helyszíneket jelölik.

³ A segesvári Petőfi szobrot 1897. július 31-én (a csata 48. évfordulóján) állították fel. Trianon után 1920-ban a románok ledöntik. Budapestre kerül, ahol be akarják olvasztani. A kiskunfélegyháziak azonban megmentik, és 1923. január 1-jén (Petőfi születésének 100. évfordulóján) leplezik le újra, immár Kiskunfélegyházán.

A kocsmá, Fehéregyháza

Sárpatak töltésénél. A költő azonban úgy gondolja, hogy ebben a zürzavarban a kocsis már bizonyára kereket oldott kocsiával együtt, inkább a magányos futást választja. Tévedett. Gyalokay szekere ott volt, s a századosnak – bár menekültében még néhány sebesültet is kocsijára vett – végül is sikerült egérutat nyernie.

Petőfi pedig futott. Át a falun. Lovasok száguldottak el mellette, szekerek verték fel a port, gyalogosok kétségbeesetten rohantak. Egyre kevesebben. Fél hat körül, a falu határát elhagyva épp akkor ért az úgynevezett Haller-kriptához(7), amikor a menekülő Bem és kis csapata is arra száguldott. Bem nem veszi észre a költőt, de a vele menekülő Pap(p) Lajos alezredes, igen. Nem tudni, hogy félelemből-e, vagy mert alakzatban lovagoltak, esetleg más okból, de nem emeli nyergébe a menekülő költőt. Ekkor érik be Bem csoportját a nassauai ulánusok. A Daczó Vilmos által vezetett székely huszárok azonban kivágják az öreget a kutyaszoritóból, egérutat nyernek. Petőfi magára marad.

Képzelnék el! 10 nap folyamatos szekerezés, egy átvirrasztott éjszaka és a kánikulában megtett több kilométeres futás van mögötte. A nagy zsvivaj, zaj elült körülötte, Bem és csapata is távol jár már, csak a kozák lovasok egyre erősödő dobogása hallatszik. Fejében lüktet a vér, agya dolgozik: mi lesz most? Fut tovább. Ekkor látja őt meg az utolsó nyilatkozó szemtanú, Lengyel József, aki kölcsönkapott lóval menekül.⁴ Hátranéz, s meglátja Petőfit. „...felmerül előttem akkori alakja, amint födetlen fővel, szét-eresztett ingnyakkal, lengő zubbonyával futni láttam.” Háromnegyed hat lehet. Már csak percek vannak hátra. Petőfi Héjjasfalva felé rohan. Egy kaptatóra(8) feljutván hátranéz, s meglátja, hogy az üldözők sokkal közelebb vannak hozzá, mint azt gondolta. Szíve és a lópatak dobogása már egy és ugyanaz. Utolsó lehetőségként megpróbál búvóhelyet találni az út menti fűzesben. Itt, az Ispán-kútnál(9) érik be, és leszűrik. Hat óra van. Ha elfogadjuk August von Heydte császári összekötő tiszti írásos vallomását, aki a csata után fél órával rátalált, a költőt egyetlen szűrés érte, a mellén. Az utolsó pillanatban szembe fordult-e üldözőivel, vagy azok – a szabályzat szerint – megkerülték őt, hogy szemből, felülről szűrjék le, nem tudjuk. Nem is fontos!

A Haller-kripta helyén ma nincs semmi, csak az idevalósiak tudják, hol is állt. A vasúti töltés miatt nem látszik a régi országút sem. Pontosán tudni azonban, melyik is volt az az emelkedő, ahol Lengyel József utoljára látta költőt. Az Ispán-kutat pedig mindenki megtalálja az országút szélén. Először 1962-ben állítottak itt emlékjelet, melynek tábláján ez állt:

AICI A CÂZUT
LA 31 IULIE 1849
PETŐFI SÁNDOR
ITT ESETT EL
1849 JULIUS 31-ÉN

1969-ben pedig emlékművet emeltek itt. Ennek alapjába is jutott a hajdani segesvári Petőfi-szobor talapzatából. A négyszögletű oszlopnak az útra néző oldalán Hunyadi László Petőfi arc-domborműve volt, melynek orrát ismeretlenek újra és újra leverik. Kötőfeliratának felirata a következő volt:

ITT ESETT EL 1849. JÚLIUS 31-ÉN
PETŐFI SÁNDOR
FORRADALMÁR KÖLTŐ, A NÉPEK
SZABADSÁGÁNAK HARCOSA
JULIUS 1969

2005-ben ismét változtattak az emlékhelyen. Bekerítették, és az út felőli oldaláról a Segesvár felé néző oldalra helyezték a domborművet, helyére Petőfi bronzból készült arc-domborműve – Gyarmathy János, marosvásárhelyi szobrászművész alkotása – került. A bronz-relief alatti táblán ez áll:

⁴ Lengyel József nagyjából Petőfi – néhány perccel később bekövetkező – halálhelyének közelében járhatott, amikor hátranézett. Nincs jogunk felróni neki, hogy miért nem ment vissza érte, hogy megmentse őt. Nagy valószínűséggel ő is látta a már nagyon közel járó dzsidásokat. Két embernek egy lovon esélye sem lett volna elmenekülni. Lengyel végül is elért Szitáskeresztúrra, de lova – melyet Göllner főhadnagytól kapott kölcsön – másnapra így is belepusztult az üzetésbe.

FELÚJÍTVA 2005-BEN
 A BONZPLAKETT
 GYARMATHY JÁNOS ALKOTÁSA
 TÁMOGATÓK: NEMZETI KULTURÁLIS
 ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA (MAGYARORSZÁG),
 RMDSZ, COMMUNITAS ALAPÍTVÁNY
 — o —
 RENOVAT ÎN 2005
 PLACHETA DE BRONZ ESTE OPREA LUI
 GYARMATHY JÁNOS
 CU SPRIJINUL: MINISTERULUI MOSTERINII
 CULTURALE NAȚIONALE (UNGÁRIA),
 CDMR, FUNDAȚIA COMMUNITAS

A kő-dombormű alatt, egy bronztáblán most az alábbi felirat olvasható:

MEMENTO
 HUNYADI LÁSZLÓ ALKOTÁSA
 FELÁLLÍTOTTÁK 1969-BEN
 1990-BEN VANDÁL KEZEK
 MEGRONGÁLTÁK
 — o —
 OPERA SCULPTORULUI
 HUNYADI LÁSZLÓ
 RIDICAT ÎN 1990
 DISTRUS DE MÁINI
 VANDALE ÎN 1990

De hol nyugszik a költő? Nem tudjuk!

Fehéregyházán és annak közelében három tömegsír is van. A legismertebb az 1897. július 31-én felállított úgynevezett *Turulós emlékmű* (10). A mintegy 10 méteres kőoszlop a Bosin testvérek, a tején lévő, bronzból készült turulmadár a székely szobrászművész, Köllő Miklós alkotása. A turul egy kardot tart a csőrében.⁵ A bronztábla felirata:

Petőfi Sándornak
 és a
 segesvári csatában
 1849. JÚLIUS 31-én elesett
 Névtelen Hősöknek
 — o —
 a nemzet kegyelete.

Itt, az emlékmű alatt van eltemetve a legtöbb halott. A kertben 2003. július 31-én állították fel a – fehéregyházi-kiskunfélegyházi összefogásból létrejött – egészalakos Petőfi bronzszobrot, Máté István alkotását. (A helyiek félig tréfásan azt mondják: Kiskunfélegyháza ezzel viszonzta azt, hogy a segesvári szobor hozzájuk került.) Itt tekinthető meg a fehéregyházi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület által működtetett múzeum is. Aki kíváncsi a helyi magyarság által ápolt Petőfi-kultuszra, az keresse meg a Telepes utca 18. alatt Gábos Dezső tanár urat, az egyesület tiszteletbeli elnökét. Ő nemcsak elkalauzolja az érdeklődőket, de szívhez-szóló történeteket is mond nekik, sőt, meg is énekelteti őket!

Az emlékmű előtt két bronztábla van, azonos szöveggel, magyarul és románul. A magyarnyelvű táblán ez áll:

⁵ A helyiek mesélik, hogy a kard egy idő után elkezdett rozsdásodni, lekonyult. A román diktatúra évei alatt gondolni sem lehetett arra, hogy a szobrot renoválják. Az egyik éjjel bátor fehéregyházi emberek felmásztak a turulhoz, a szabályát kiemelték a madár csőréből (állítólag csak egy csavar tartja), a közeli öntödében mintát vettek róla és még azon az éjjelen le is öntötték. Reggelre már az új kard csillant meg a napfényben. Az akciót senki -illetéktelen - nem vette észre!

„JERTEK KI HOZZÁM, S OTT KIÁLTSATOK
SIROMNÁL ÉLJENT A RESBUBLICÁRA.”

PETŐFI SÁNDOR

EZT AZ EMLÉKTÁBLÁT A ROMÁN
NÉPKÖZTÁRSASÁG MÁSODIK ÉVÉBEN EMELTÉK
PETŐFI SÁNDOR EMLÉKEZETÉRE.
A NAGY FORRADALMÁR KÖLTŐ EZEN A SÍKON
ESETT EL 1849 JULIUS 31-ÉN.

A másik *tömegsír* nem messze az Ispán-kúttól, valahol az országút mellett, az úgynevezett *Csonta-kertben*(11) van. Ennek pontos helyét jelenleg nem ismerjük. Pedig, ha Petőfi tömegsírban nyugszik, akkor a legvalószínűbb, hogy itt van; hiszen ez van a legközelebb halálának színhelyéhez.

A harmadik *tömegsír*(12) (amely már Héjjasfalván van) fölött ma *Zeyk Domokos emlékműve* áll. A bátor százados is – aki Petőfivel együtt a Kemény-kúriában volt elszállásolva Székelykeresztúron – a csatában lelte halálát. Vitézül küzdött, s mikor megsebesült – nehogy fogságba essék – utolsó erejével főbe (mások szerint szíven) lötte magát. Nem az emlékműnél – itt Daczó Zsigmond, Bem testőre vesztette életét –, hanem ettől kissé nyugatra.

A negyedik *tömegsír* pedig ott van valahol Fehéregyháza és Héjjasfalva között. Ám ez nem akkor, a csatát követően, hanem később keletkezett. Mint tudjuk, a kozákok ott végeztek menekülő áldozataikkal, ahol utolérték őket. A két falu között szanaszét hevertek a tetemek. A csata idején rettenetes volt a hőség, a halottakat sürgősen el kellett temetni! Az osztrák hadvezetés románokat és szászokat rendelt ki erre a munkára. A tömegsírokat mélyebbre ásták, ám a magányos halottaknak csak egy kis gödröt kaptak, s ráhányták a földet. Lehet, hogy Petőfit is így, halálhelyének közelében hantolták el. A csata után az oroszok lezárták a területet, így ott elesett rokon, bajtárs után kutatni nem lehetett. A sírok rövid idő után beolvadtak környezetükbe. A XIX. század végén lezajlott vasútépítés során számos csontmaradvány került elő. Ezeket nem azonosították, hanem egybehordták és elföldelték. Ma már senki sem tudja hova.

És mégis, aki szeretné látni Petőfi sírját, az megteheti! Ha szereti az érdekes, rejtelmes történeteket, menjen el a Székelykeresztúr észak-keleti bejáratánál a timafalvi temetőbe, és ott – némi keresgélés után – rátalálhat Petőfi legendai sírjára. Rajta ez áll:

Petőfi
1849. júl. 31.
1902. okt. 25.

A két dátum – a szokásos sírfeliratoktól eltérően – nyilvánvalóan nem a születési és elhalálozási időpontot jelöli. Hanem akkor mit?

A segesvári csatát követő éjszaka két huszár és egy tiszti Lázár Márton vendéglős portáján keresett menedéket. A két huszár továbblovagolt, a tiszt pedig meghalt. A vendéglős vak szolgája állította, hogy az elhunyt ember Petőfi Sándor volt. Eltemették az istálló mögé. (Ez tehát az első dátum magyarázata.) Később, amikor a titok kiderült, feltárták a sírt, s a csontokat fegyverdurrogás és harangszó kíséretében elhelyezték a timafalvi temetőben. (Ez a második dátum.) Egy pesti orvosprofesszor megállapítja ugyan, hogy a csontváz egy öregemberé volt, ám a keresztúriak féltve őrzik a maguk „Petőfijét”.

S a nemzet? A nemzet nem tudott belenyugodni abba, hogy nagy költője meghalt.

„Mondhatjátok az édesanyának, hogy legkedvesebb fia valahol messze meghalt. Nem hiszi el. S ha eszével nagy sokára beletörődik is, szívében az első ellenkező hírre, a legképtelenebbre is fölébred a remény.” (Illyés Gyula)

Legendák keringtek haláláról.⁶ Mindaddig, amíg – az emberélet végessége miatt – még lehetséges volt, többen is látni vélték. De még az 1990-es években is volt egy vállalkozó, aki sok pénzt költött arra

⁶ A csatatéren járva magam is hallottam ilyet. Egy férfi, aki a héjjasfalvi kántornak mondta magát; a Zeyk Domokos emlékműnél azt állította, hogy Petőfi nem is az Ispánkútnál halt meg. Szerinte ugyanis sikerült egérutat nyernie, és Héjjasfalva főútjától délre, a kertek alatt menekült. Ám végül is beérték őt, s megölték. Ott van eltemetve valamelyik csűr mögött. „De hát, »ezek« nem engedik, hogy az igazság napvilágra kerüljön” – mondja. Kinek, milyen érdeke fűződne ehhez? És kik azok az ezek?

és megnyert az ügynek egy híres antropológust is, hogy bebizonyítsa, Petőfi az oroszországi Barguzinban halt meg. S mivel olyan ember soha nem került elő, aki hitelt érdemlően tudta volna bizonyítani, hogy ő látta Petőfit meghalni: a költő talán meg sem halt, ma is él...

De, akinek módja van egy fél napot eltölteni Székelykeresztúron és a segesvári-fehéregyházi csatatéren, akinek van ideje bogarászni az apró jelek között, az átélheti Petőfi utolsó óráit.

Romhányi András

Forrásmunkák:

Dienes András: Az utolsó év, Petőfi és szabadságharc (Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp. 1962) – *Dávid Gyula–Mikó Imre*: Petőfi Erdélyben (Balassi Kiadó – Bp. Polis Könyvkiadó – Kolozsvár, dátum nélkül) – *Ilyés Gyula*: Petőfi Sándor (Szépirodalmi-Könyvkiadó, Bp. 1963) – *Martinkó András* összeállítása: Petőfi életútja (Kossuth Könyvkiadó: 1972) – *Fekete Sándor*: Így élt a szabadságharc költője (Móra Könyvkiadó Bp. 1994) – *Varjas Károly*: Petőfi szobrok hazánkban és határainkon túl (1850–1988) (Antikva kiadó/1989 Bp.)

A turul

Felhívás a palóc magyarság esmértetésére, 1817-ben

1817-ben pályatétel hirdettetett meg a *Tudományos Gyűjtemény*ben, a korszak legjelentősebb hazai tudományos folyóiratának első évfolyamában.¹ A pályázati kiírás közzeveői *A Palótság Esmértetése különbéle tekintetben* című pályatételükre elsősorban a palótság nyelvjárási sajátosságainak leírását várták a pályázóktól. A kibontakozó nemzeti romantika jegyeit magán viselő felhívás alaptétele az volt, hogy a jelen vizsgálatából következtetni lehet a magyar múlt, azaz a palócok által megtartott régi magyarságból a honfoglalás kori állapotokra. Ennek megfelelően a nyelvi adatok mellett kérték a palócok földrajzi elhelyezkedésének, testi-lelki jellemvonásainak és szokásainak ismertetését is.

Noha a XVIII. század végétől megindult hazánkban is a néprajzi érdeklődés kibontakozása, s ennek első nagy jelentőségű tényeként 1782-ben a pozsonyi *Magyar Hirmondó*ban megjelent Révai Miklós híres fölhívása a népköltészet – a *Volkslieder* – gyűjtésére, továbbá a XIX. század első évtizedében már a palócokra, mindenekelőtt sajátos nyelvükre is felhívást tudós férfiak,² mégis szokatlan, és így megokolandónak tetszhetett a témaválasztás maguknak a kiíróknak is. Ezért születhetett a lapot járató tudós és literátus közvéleményt meggyőzni kívánó szerkesztői megjegyzés: „Sokan tréfára fogják venni a dolgot s előre kinevetik ezen Jutalom tételt, de a tudatlanságon szánakodni lehet, mert ezek nem tudják, hogy a Szepesi Németeknek és az Erdélyi Szászoknak már Idiotikonjuk [tájszótáruk] vagyon; nem tudják, hogy az, amit tréfának, nevetségnek tartanak, nagy és fontos igazságokra és következtetésekre vezethet.”

Két esztendővel a pályatétel kiírása után, 1819-ben közölte a *Tudományos Gyűjtemény* a – valószínűleg – egyetlen beérkezett pályaművet, Szeder Fábrián A Palócok című dolgozatát.³ A szerző, teljes nevén Szeder Fábrián János ekkor 35 éves volt.

Szeder a Hont megyei Csáb községben született 1784. június 24-én,⁴ minden jel szerint adózó családból. Gimnáziumi tanulmányait Érsekújvár és Komárom iskoláiban végezte, majd 1797–98-ban Esztergomban tanult. Esztergomban jeles tudósok voltak a tanárai. A szónoklattan *Kultsár István* adta elő, költészetre pedig éppen az a Révai Miklós, nyelvtudományunk úttörője tanította, akinek híres népköltészeti felhívását már idéztük. Révai felfigyelt Szeder palóc kiejtésére, s egész életre szóló útmutatást adott neki. Szeder harmadik, összegző palóc tárgyú közleményében, 1835-ben így emlékezett vissza kedves mestere biztatására: „De egyébként sem egy hirtelen magam meggondolása és a palócokra valami futólag való visszaemlékezés szülte e kisdéd munkámat. 1797-ben ama nagy Révai volt Esztergomban 5. iskolabeli tanítóm. Ő a deák nyelv mellett a magyart is mód nélkül sürgette és velünk iskolán kívül magyarul beszélt. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a palóc szóejtést, amiért is a tudós figyelemmel tartott, s le is irt sok szavakat és kiejtést utánam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam a palóc magyarságot, mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünknek.”⁵

Szeder Fábrián bölcséleti tanulmányait a pozsonyi akadémián fejezte be. Rövid írnokoskodás és egyházi gazdasági hivatalnokoskodás után 1803. november 5-én Pannonhalmán belépett a Szent Benedek-rendbe. Teológiai tanulmányait Győrött és Pannonhalmán végezte, és 1808. augusztus 23-án pappá szentelték. Ebben az évben kezdte meg pályája első szakaszát, 1832-ig tartó, 24 esztendő gimnáziumi tanárkodását. Szeder a bencés rend számos dunántúli és felvidéki gimnáziumában tanított, egyre jelentősebb feladatokat kapva. 1811-ig Esztergomban a szónoklattan tanára, 1811–12-ben Győrött a költészeti osztályban tanít, majd 1812–13-ban ugyanitt már igazgató. 1813–1816 között a soproni gimnázium

¹ *Tudományos Gyűjtemény*, 1817. I. köt. 114–116. old.

² Horváth, Petrus: *Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus*. Pestini 1801. *Pápay Sámuel*: *A magyar literatura esmérete*. I. köt. 1–2. rész. Veszprém 1808.

³ *Tudományos Gyűjtemény*, 1819. VI. köt. 26–46. old.

⁴ Életrajzgyűjteményekben más adatok találhatók születésének helyére és idejére vonatkozólag. Klemm Antal a csábi anyakönyvek hiteles adataira hivatkozva 1784. június 23-át adja meg születési dátumaként (*Klemm: Szeder Fábrián nyelvtudományi és nyelvművelő működése*. Pannonhalmi Szemle. VI. (1931), I. 228.), *Szimyei József* (*Magyar írók élete és munkái*, XIII. köt. Budapest 1909. 536. old.) és az Új Magyar Irodalmi Lexikon (3. köt., Budapest 1994. 1923.) 1784. június 24-éről tud.

⁵ Szeder: *A Palócokról*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1835. II. köt. 4–5. old.

um élén áll. Egy évi Dömölkön eltöltött hitszónokság után ismét Győrbe kerül, 1817–19-ben házfőnök és a gimnázium igazgatója. 1819–1824-ben Nagyszombatban, 1824 és 1826 között Komáromban, 1826–1830-ban Esztergomban tanít, majd 1830-ban kinevezik Pannonhalmára a rend III. évi bölcsélet-hallgatóinak nevelés-, esztétika-, oklevéltan és tanódszer tanárának. Tanári munkája mellett betöltötte a pénz-, ásvány- és régiséggyűjtemény őreinek tisztét is.

Szeder Fábián az 1820-as években országosan elismert tudóssá vált. Rendszeres levelezésben állt kora legnagyobbjaival. Összekötetésben volt *Kazinczyval*, *Kisfaludy Károllyal*, *Döbrentei Gáborral*, *Szalay Lászlóval*, *Horvát Istvánnal*, *Fejér Györggyel* és másokkal.⁶ Mint szépiró is, gazdag munkásságot folytatott. Költeményeket, vígjátékokat, elbeszéléseket és meséket írt az *Aurorába*, az általa szerkesztett *Urániába*, a *Felső Magyarországi Minervába*, a *Szépliteratúrai Ajándékba*, a *Hasznos Mulatóságokba*. Tudományos értekezései, ismertetései, bírálatai az *Egyházi Tárbán*, a *Tudományos Gyűjteményben* és a *Közhasznú Ismeretek Tárában* láttak napvilágot.

Nyelvészeti munkásságának középpontjában a magyar nyelv szókincsének összegyűjtése állott. Legértékesebb szótárírói működésében nagy *magyar-latin-német szótára*, amely 1064 nagyon sűrűn teleírt ívrétű lapon körülbelül 60 ezer szót ölel föl. Nagy kéziratos munkája az 1840-es években született. De behatóan foglalkozott a magyar nyelv szerkezetével, szabályszerűségeivel is. Ez utóbbi témában különösen az 1820–1830 közötti években mélyedt el. A pannonhalmi kéziratárban található *Magyar Grammatika* című, 359 negyedréti lapból álló, de csak 181 lapon kidolgozott kézirat, amely 1826–27-ben keletkezett. Nyelvtudományi működésének felemás elismerése volt, hogy az illetékesek 1830-ban a pesti egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékére első helyen jelölték, a katedrát mégsem ő, hanem Horvát István kapta meg. Pesti egyetemi pályafutásának meghiúsulása egyben pályájának is új irányt szabott. 1832-től Pannonhalmára levéltárnoka, majd 1838-tól könyvtárnokká nevezték ki.

A Magyar Tudományos Akadémia 1831. február 17-én levelező tagjává választotta, és tudjuk, hogy *Döbrentei és Toldy Ferenc* az 1830-as években rendszeresen küldött Szedernek könyveket és pályaműveket hivatalos bírálatra és műszavak kikérésére az Akadémia számára. Szeder ezek után méltán számított arra, hogy a tudós társaság rendes tagjai közé fogadja. Mivel hosszú évek és sok-sok ígéretes után sem teljesült jogos vágya, 1837. február 12-én kelt levelében levelező tagságáról is lemondott. „*Hazafias buzgóságomnak a pártolatlanság miatt így egészen kialudnia kellett*” – írja lemondó levelében.⁷

Az 53 éves tudós családostan vonult vissza rendje csendjébe, és mint gazdasági szakember szolgált tovább. 1841-től haláláig a rendi birtok jószágkormányzója volt Komáromfűlős községben. Ezekben az években látott hozzá nagy kéziratos művének, *magyar-latin-német szótárának* összeállításához. 1859. december 13-án hunyt el utolsó állomáshelyén. A Jóisten hosszú, munkában és eredményekben gazdag élettel ajándékozta meg, mégha a földi hatalmak nem is mindig méltányolták érdemeit. A XIX. században a magyar bencés írók között *Czuczor Gergely* és *Guzmics Izidor* mellett Szeder Fábián tette a legnagyobb szolgálatot a magyar nyelv ügyének.

És most, Szeder Fábián életútját és munkásságát végigkísérve, térjünk vissza írásunk kiindulópontjához, a 190 évvel ezelőtti felhívás eredményeként a *Tudományos Gyűjteményben* 1819-ben közölt pályaművéhez, *A Palócokhoz*. A dolgozat rövid, programadó bevezetés után két fejezetben tárgyalja a palóc magyarság nyelvjárásai sajátosságait és egyéb szokásait. Szeder műve első mondatában leszögezi: „*Nemzetünk bővebb ismérte vegett szükségessé volna hazánknak minden tájbéli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk és azoknak valamennyi különösségeit feljegyeznünk.*” Ő maga e nagy és nemes munkához szűkebb pátriája, a palóc magyarok megismertetésével kíván hozzájárulni. Bevezetője másik figyelemreméltó tétele, hogy csak a *köznép* szokásait fogja vizsgálni. Az „*ősi*” kultúrát hagyományozó palóc *köznép* felfedezése így a kor társadalomtudományi érdeklődésének jellemző megnyilvánulása. *Régi és népi* azonosítása, és mindkettőnek *különössége*, értékhordozó volta – ezt várja el a kor tudományossága a felfedezésre váró népi kultúrától. A palócok kultúrája ilyen volt a kortárs értelmiség szemében, ráadásul tisztázatlan eredetük izgalmas őstörténeti felfedezéseket is sejtetett.

A dolgozat első részében, *A palóc magyarságról* alcím alatt Szeder nyolc pontban foglalja össze a palóc (mindenekelőtt az általa jól ismert honti és nógrádi) nyelvjárás jellegzetességeit. Megállapításai, példái ma is érvényesek.

⁶ Levelezéséből többet kiadott *Récsei Viktor* az Irodalomtörténeti Közleményekben (1899. IX. évf. 471–485. old.) és *Kőrösy László*: Szeder Fábián és levelei Guzmics Izidorhoz. Figyelő, V. 71–68. és 134–144. old.

⁷ A M. Tudós Társaság Évkönyvei. 1840. IV. köt. 40. old.

A palócok egyéb szokásairól című második részben tüzetesen leírja a palóc faházat és berendezését, a női és férfi viseletet; a játékok közül a *mancozást*, a *karikázást* és a *pilincázást* ismerteti. Szól a palócok lelki és testi tehetségéről: jó kedélyükről, vendégszeretetükről, szemérmességükről.

Dolgozatával Szeder új műfajt teremtett. Ez volt az első a magyar táji csoportokról megjelent önálló dolgozatok sorában. Hatása felfedezhető a népnyelv és a szokások további kutatásában, így pl. *Hollók Imréné* a gömői barkókról szóló, *Plánder Ferencnek* Göcsejéről írott munkájában, és az őket követő sok-sok népmeseteri, magyar népcsoportokat bemutató írásban a 19. század folyamán. *Kőváry László* 1842-ben egyenesen őrá hivatkozva sürgette a székei nyelvi sajátosságok búvárlatát: „*Vagy mért ne lehetne a székelek közül is egy, ki mint Szeder Fábán a palóc ejtésre, figyelmetessé tegye a magyar világot...*”⁸

A pályatétel kiírója, *Horvát István* pedig a következő szavakkal köszöntötte a szerzőt és úttörő tanulmányát: „*Nem küldhetél nekem kedvesebb ajándékot a palóc magyarság esmereténél. Én tettem a palócokról 1817-ben a talán előttem nem esmeretlen kérdést, csekély de mégsem megvető [megvetendő] jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a palócság esmeretének. Képzelné sem tudod, mit fogok egyszer e tiszteletre méltó nép dicsőségére mondani. Te ebben nekem fáklyát gyújtottál. Csak arra kérlek, hogy még bővebben esmértesd földieidet. A valóban tudós férfiak becsülik munkádat, én pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom. Megérdemletted általa, hogy a nagy Révai volt egykor mestered.*”⁹

Vasvári Zoltán

A családtörténet népszerűségéről, jelentőségéről és megújulásáról

Szluha Mártonnal beszélget *Pálmány Béla*

2006-ban a budapesti Heraldika Kiadó gondozásában impozáns új mű jelent meg a Felvidéki nemes családok” sorozat I. köteteként, „*Árva Trencsén Zólyom vármegye nemes családjai*” címmel. A 720 oldal terjedelmű, családfákkal, színes vármegyei és családi cimerrajzokkal díszített kötet szerzője, Szluha Márton jól ismert a családtörténetet „segédtudományként” hasznosító történészek és irodalomtudósok szakmai körében. Korábban már kiadott négy történelmi vármegye – Bács-Bodrog, Liptó, Nyitra és Vas – nemes családjairól eladig ismeretlen életadataikat, házassági kapcsolataikat, hivatali tisztségeiket feltáró monográfiákat, amelyeket nem csak a magyar, hanem a szlovák és szerb történettudomány számára is kézikönyvek lettek.

A XXI. század elején szinte hihetetlenül szélessé vált azoknak az „amatőr” genealógusoknak a köre, akik történelmi családok nevét örökölték felmenőiktől, büszkék őseikre, kutatják és ápolják emléküket, és eközben nagy érdeklődéssel forgatják a régi és új családtörténeti köteteket. Ugyanakkor maguk is megpróbálkoznak utána járnak annak, ki is volt a családi legendáriumból ismert dédnagymama vagy 1848-as honvéd széppapa. A magyar levéltárak megnyitották gyűjteményeiket a nagyközönség előtt is. Az anyakönyvi mikrofilmeket amatőr családkutatók tömege tekeri nagy türelemmel, a levéltárosoktól várva segítséget a latin és német szövegek megértéséhez.

Az elmúlt másfél évtizedben, hazánkban szinte újjászületett a tudományos igényű genealógiai kutatás. Az olvasóközönség körében szenzációt okozott az 1989. évi könyvhétre megjelent „*Összetört címerek*” kötet. „A háború óta ez az első átfogó tanulmány a magyar arisztokrácia szerepéről és sorsáról” – írták joggal a fűlszövegben. A szerzők, *Gudenus János József* genealógus két évtizedes kutatásának eredményét, több száz személy egyelőre vázlatos genealógiai adatait *Szentirmay László* újságíró riport-

⁸ Székelyhonról. 1842. 139. old.

⁹ Szeder maga közli 1835-ös tanulmányában. A Palócokról. Tudományos Gyűjtemény. 1835. II. köt. 3–41. old. Teljesítette Horvát kérését is: már 1821-ben megjelent A Palócokról eredetekre, és Pannóniába való jövetelre nézve című tanulmánya (Tudományos Gyűjtemény. 1821. XI. köt. 63–71. old.), majd A Magyar nyelvbeli Dialectusokról című munkájában foglalkozik a kérdéssel (Tudományos Gyűjtemény. 1829. V. köt. 2–23. old.).

szerű kérdéseire adott, hazulról és az emigrációból érkezett személyes sorsokat bemutató elemzések egészítették ki. Azóta Gudenus öt vaskos kötetben adta ki „*A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*” című művet, amely a XVIII. századtól korunkig vezeti a magyar történelem formálásában egy évezreden át vezető szerepet játszó, a politikai, gazdasági és kulturális életet meghatározó bárói, grófi és hercegi nemzetségek ágait. Végül a „reprint” könyvkiadás fellendülése valódi reneszánsza lett a száz éve kiadott vármegyei nemesi monográfiák újraközlésének.

Mostanában nincs olyan esztendő, hogy ne jelenne meg két-három, új kutatáson alapuló, tiszteletre méltóan alapos genealógiai mű, amelyek családok, vármegyék, népcsoportok (pl. az erdélyi őrmény-magyarok) családfáit tárják fel.

Mindazonáltal a jelenséggről, a családtörténet iránti érdeklődés tömegessé válásáról, a genealógia jelentőségéről, a mai ember számára levonható tanulságairól fontosnak érezzük a gondolatcserét Szluha Mártonnal. A budai Svábhegy alján, egy modern villalakás jó ízléssel berendezett – számunkra irigylésre méltóan tágas – dolgozószobájában a könyvespolcokat ismerős klasszikus genealógiai kötetek sorozatai töltik meg, az íróasztalon mai korunk jelképe, egy számítógép áll. Vendéglátóm most is dolgozott, következő felvidéki kötetét, *Szepes és Turóc vármegyék nemességének feldolgozását* készítette elő kiadásra (azóta megjelent), emellett munkatársakkal, a közös szenvedély által összekötött barátokkal is sokat beszélget. (Régóta tegezzük egymást, ezért hiteltelen lenne, ha „szertartásosan” magázódnánk.)

Márton, ugye te nem számítasz „céhbeli” történésznek? Mutasd meg magad! Valld meg, mi vezetett a genealógiai kutatások töménélen aprómunkával járó, évtizedek óta tartó műveléséhez?

• Valóban, építézmérnök vagyok, betöltöttem a 70. életévet. Öt éve elhatároztam, hogy teljes erőmmel a genealógiával foglalkozom. Családom régi felvidéki nemesi familia, de a XVIII. század elején Vas megyébe költöztek. Űknagyapám, Szluha János 1780-ban mint „szegények ügyvédje” (advocatus pauperum) kapott állást Kőszegen a kerületi ítélőtáblánál és megházasodva Vas megyében telepedett le, ott is halt meg 1825-ben. Kőszegen jártam iskolába, számos vasi kisnemesi származék tartozott a rokonságunkhoz, akikről sok érdekes, néha hihetetlennek tűnő történetet hallottam a rokonoktól. Mint az igazsághoz rendkívül ragaszkodó ember úgy találtam, hogy a családtörténetek ingatag talajon állnak, a sznobság mindig hozzátesz valamit az ősök érdemeihez. 1848/49-ben is mindenki legalább honvéd százados volt (Bona Gábor munkássága révén ma már ismerjük a főhadnagyokat, hadnagyokat is), a polgári tisztségeket is feljebb emelték a valóságosnál. Elhatároztam hogy a családtörténet igazi, hiteles forrásaihoz nyúlok vissza, ezért megjelent könyveim egy kicsit szárazabbak, mint a korábban divatos, szinte regényes családtörténetek (pl. a Baross, a Dessewffy, a Tahyak), de tudatosan a tényekre szoritkozom.

Világmértű a családtörténet reneszánsza. Sokan tudják, hogy az Egyesült Államok Utah államában székelő mormon egyház a világ összes anyakönyvét mikrofilmezi és feldolgozza. Megkeresett az utahi International Genealogical Center és kérdőíven hozzájárulásomat kérte, hogy adataimat felhasználhassa – akár a megzenésítésre is. Megtagadtam ezt, mert sajnos vannak olyan hazai és külföldi körök, amelyek saját elméleteik alátámasztására alakítják az adatokat. Én ezt minden téren – hangsúlyozom minden irányból – szeretném elkerülni.

A mormonok – hitelveik alapján – nagyon sokat áldoznak a valaha élt emberek genealógiai adatainak megismerésére. Négy évtizede mikrofilmezték az összes magyarországi egyházi anyakönyvet 1895, az állami anyakönyvezés bevezetése előtti két évszázadból, amelyek ezáltal az országos, megyei és városi levéltárakban kutathatók. Nemzeti és vallási hovatartozástól függetlenül mindenkit számba vesznek és Budapesten is működik egy intézetük, amelyben bárki kutatási lehetőséget kaphat.

• Én senki genealógiai munkája ellen nem vagyok, de szeretném saját, hiteles forrásból eredő eredményeimet védeni.

Mik ezek a hiteles források?

• Elsősorban a levéltárak. Atyai jó barátom volt dr. Szilágyi László, aki 1944 előtt a Belügyminisztériumban referensként a hivatalos nemességigazolásokat intézte. Megtanított arra, melyek voltak azok a technikai kritériumok, amelyek bizonyító erőt adtak a nemességi vitákban. Ellenérdekelte forrásokat kell keresni, vagyis ha egy birtokon megosztottak, akkor biztos, hogy a család maga is elismerte az osztályos társak törvényes leszármazását. Hiteles az anyakönyvi bejegyzés is, mert a pap sem irt valótlan ságot a szülőkről. Sokan azonban azt akarták bizonyítani, hogy ősük egyenesen Árpádtól származnak, vagy híres történelmi személyek utódjai, holott az illetőnek kihaltak az utódai.

Menjünk végig a forrásokon!

• Első helyen említeném a megyei levéltárakat. A nemesi vármegyék klasszikus önkormányzatok voltak, és maguk ítélték meg, kik azok a nemesi kiváltságosok, akiket maguk közé, mint igazolt nemeseket befogadtak. A régi családok jól ismerték egymást, ha pedig valaki más vármegyéből költözött a megyéjükbe, bizonyítványt kértek régi lakóhelyéről, amely leszármazási táblázatokat, tanúvallomásokat is közölt. Másik fő forrás az ún. hiteles helyek terjedelmes iratanyagai – ezek közjegyzői feladatokat láttak el és őrizték a nemességet, birtoklást igazoló okmányokat.

Igen, az 1231-ben kiadott II. Aranybulla tette hiteles helyekké (loca credibilia) a püspökségek mellett működő káptalani és konvent testületeket. A papság tudott jól latinul és védett levéltárakat is fenn tudott tartani. 1874-ben a királyi közjegyzőségek megalakítását elrendelő törvény hatályba lépésével szűnt meg e tevékenységük és lett okleveles anyaguk történelmi forrássá.

• Még az egyházi anyakönyvekről kell szólni. Magyarországon Sopron és Kőszeg városokból maradtak meg a legrégebbiek, de a XVIII század elején már általános, hogy a keresztény egyházak hitelesen feljegyezték a kereszteleseket, házasságkötéseket és temetéseket.

Tapasztalataim szerint a mai átlagembernek kevés fogalma van a nemességről. Elsősorban azért, mert az 1945 utáni negyven esztendőben ezt szégyellni, titkolni kellett, sőt, hátrány volt a továbbtanulásban, a hivatali előmenetelben, ha valaki egy régi, „ipszilonos” családból származott, mert úgy tartották, az a kizsákmányoló osztályok tagja, akinek csak megtűrt helye lehet a munkás-paraszti hatalomban. Igaz, ennek az volt az előzménye, hogy 1938 és 1944 között a hitleri Németország nyomására bevezetett magyarországi zsidótörvények értelmében mindenkinek igazolnia kellett keresztény származását, hiánya pedig igazságtalan megkülönböztetést vont maga után. (Sok család ma is őrzi a korabeli anyakönyvi másolatokat, melyeket négy nemzedékre kellett visszamenőleg beszerezni.)

A magyar nemességről az összehasonlító történelmi kutatások megállapították, hogy Európában különleges társadalmi csoportot alkotott, elsősorban azért mert a legnépesebb volt, a népesség 6–7%-át tette ki 1848 előtt (még a lengyel szlachta tömegei sem voltak ekkorák, nyugaton pedig 1–2 % volt az átlag). A nemesi kiváltságok a katonáskodási kötelezettség fejében – ami a török hódoltság másfél száz éve alatt állandó volt – birtoklási kizárólagosságot, állami adómentességet, vármegyei önkormányzatokban és rendi országgyűléseken gyakorolt politikai, hivatalviselési előjogokat jelentettek, amitől a „nyomorult adózó nép”, vagyis a jobbágság és részben a városi polgárság meg volt fosztva. Nyugat Európában a történelem kevesebb „rendszer váltást” zúdított a nemzetre, és tíz országban fennmaradt a feudális eredetű monarchikus államforma, az pedig csak a kommunizmust átszenvedett országokban volt gyakorlat, hogy a régi lordok, count-ok ellenségekké legyenek nyilvánítva – pusztán születésük okán.

Egyetértés az azzal, hogy a magyar nemességre a sokszínűség és a sokrétűség volt a jellemző?

• Sőt hozzáteszem, hogy a köznemesség az 1848 előtti korban megyénként is nagyon eltérő számban és viszonyok között élt. Bács megyében például a török hódoltság alatt sok falu elpusztult. A XVIII. század elején ezeket újra kellett telepíteni, és a Magyar Királyi Kamara, amely a törvények szerint kezelésre megkapta a fegyverrel visszavett „újszerzeményeket”, az új nemesi családoknak legtöbbször pénzért adományozta a lakatlan birtokokat. Természetes, hogy itt kevés nemes élt, és azok mind szép birtokokkal rendelkező, gazdag emberek voltak. Ugyanakkor Vas vagy Nyitra megyében, amelyeket hosszasan kutattam, teljesen más volt a történelmi fejlődés, e vármegyék a török időkben is folyamatosan működtek és magyar királyi fennhatóság alatt álltak. E két megyében a nemesség 10%-os arányt is elérte és minden vagyoni réteg megtalálható köztük. Ezért a nemesek kutatása mintavételnek is vehető és szociológia felmérésnek is alkalmas. Űkanyám, Gergye Rozália családjának tagjai között találunk minden rangot a királyi kamarástól és katonatisztól a szegény földművesekig, akiknek pár lovuk, néhány tehenük és kevés földjük volt. A nemesi társadalmon belül tehát lehetett karriert csinálni – és le is lehetett csúszni.

Ugyanakkor a történelem iránt érdeklődő közvélemény ma sem tudja, talán el sem hiszi, hogy a nemesség nagyobbik fele birtoktalan volt. A török hódoltság évszázadaiban, de egészen a XVIII. század első negyedéig a nemességet pénzért is lehetett szerezni. Ha egy nemes úr pénzsűkébe került – és katonai kötelessége mellett a háborúk pusztításai, fogságból való kiváltása ezt gyakran előidézte – kölcsönt kellett felvennie. Ha egy másik nemeshez fordult, zálogba kellett adni birtokait és nem volt tőlük visszacserezni a jószágot. Ezért sokszor saját, kereskedésből vagy jószágértékesítésből meggazdagodott jobbágya lett a pénzforrás, akinek pár száz forintért elbocsátó levelet (litterae manumissionales) adott. Az illető ezzel kiemelkedett a jobbágyi jogállásból és szabados (libertinus) lett. A gazdag jobbágy további néhány száz forintért volt földesura s a vármegye támogatását is elnyerte a királyi nemesi címereslevél

(litterae armales) megszerzéséhez. Ha ezt a királyi oklevelet a vármegye ellentmondás nélkül kihirdette, az illető és családja elismert nemes lett. Végül, hogy földje legyen, zálogkölcsonnt adott volt földesurának vagy más nemesnek, aki ennek fejében ideiglenes haszonélvezetbe adott neki egy egész, fél vagy kisebb jobbágytelket. Megmaradt a paraszti életmódban, azonban mint nemes adó- és vámmentesen élhetett és lehetősége nyílt fiai taníttatására.

Az előjogokat az 1848-as forradalom után, a pozsonyi országgyűlés áprilisi törvényei szüntették meg, amikor kimondták a törvény előtti és politikai egyenlőséget volt nemesek és nemtelenek között és ettől kezdve mindenkinek adóznia kellett.

A te kutatásaid, Márton a Felvidékre, a volt Felföldre, a mai Szlovákiára összpontosítanak. Miért érdekel ez a vidék, miért tartod fontosnak, hogy magyar genealógusként ezzel foglalkozzál?

• Szeretném, ha ennek a régi, eltűnt felvidéki nemesi világnak megmaradna a hiteles emléke. A történelmi Magyarország 2/3 része Trianon óta utóállamok alkotórésze. Egy új államnak nagyon nehezen állítható össze a történelme. Jánosikokra nem lehet történelmet építeni. A nemzeti történelem megtevése viszont néha olyan területekre viszi egyik-másik historikust, ami távol van Herodotosz, Xenofon és Tacitus alapelvétől, hogy a történelemtől csak az igazat szabad írni – harag és részrehajlás nélkül.

Megjelennek olyan könyvek, amelyek a magyar történelmet át akarják írni. Így a pozsonyi egyetem történelem segédtudományi tanszékének egyébként jól felkészült, történész iskolát alapító professzora, Jozef Novak most adta ki Liptó megye nemességéről írt könyvét. Ebben a magyar családneveket következetesen „szlovákosítja”. Pedig ez a gyakorlat nem csak tisztességtelen, hanem történelmietlen is. Liptó megyében ugyanis élt a kiterjedt Kubinyi család, de éltek Kubinszkyak is. Két külön család volt a Rudnay és a Rudnyánszky is. Mármost ha egy tudományos igényű könyvben nincs különbség és mindenki Kubińsky illetve Rudńansky, sőt az eltérő címereket is zavarossá teszik – márpedig a heraldika ma is él a városok, államok virágzó címerhasználatában, amit szigorú szabályok kötnek –, akkor azt kell mondani, hogy ez személyiségi jogokat is sért. A pozsonyi professzor húsz éve adta ki Rodové Erby című könyvét, amelyben hasonló gyakorlatot folytatott. A néhai Hanák Péter professzor, aki igazán nem nevezhető elvakult magyar nacionalistának, hamisításnak nevezte ama könyv eljárását és ma sem más a gyakorlat. Sajnos, a Magyar Heraldikai és Genealógia Társaság, amelynek alelnöke vagyok, nem figyel kellően arra, hogy a történelmi nevek használata is nemzeti hagyományunk, amelyet védeni, ápolni kell. A társaság nem mutatott készséget folyóiratában közölni a fenti könyvre írt recenziómat. Ugyanakkor a túlzó nacionalizmus a kisebbségi érzésnek a jele. Soha nem láttam jelét, hogy egy angol ilyen érzésből cselekedne.

A nemzetek önálló állam nélküli évszázadainak történelme (ilyenre több példa is van a szomszédságunkban, hiszen pl. Szlovénia is 1918-ig két osztrák tartomány Karintia és Krajna déli, „vend” többségű részét alkotta) meggyőződésem szerint a nemzeti ébredés előtti korszakban helytörténeti és családtörténeti alapokra állítva szilárd és tudományos. Magam is olvastam azonban, hogy immár „szlovák arisztokráciáról” is írnak némely genealógiai honlapokon. Mármint a gróf Csáky, a gróf Zichy, a gróf Eszterházy, a gróf Szirmay, a báró Berzeviczy, a báró Prónay, a báró Zay!

A magyar nemesség egy évezreden át a Szent Korona országában kapta és élvezte kiváltságait és teljesítette honvédelmi kötelezettségét. Identitása hungarus volt, a natio hungarica tagja volt akkor is, ha nem tudott (jól) magyarul, sőt ha horvát volt. A polgári nemzetállam a nyelvet tette a nemzeti hovatartozás kritériumává. Ez azonban visszamenőlegesen nem igaz, bármilyen nyelvet is beszélt – magyar nemes volt. Ezzel együtt se szeri se száma magyar és nem magyar – német, szláv, örmény nyelvű – férjek, feleségek házasságainak és békés együttélésének. A gyermekek ilyenkor több nyelvet is megtanultak – és erre a régi Hungáriában mindenütt általános igény volt a művelt és módos rétegeknél.

A XVIII. századtól névhasználatá alakját is az okleveles gyakorlathoz igazította, mert a névváltoztatáshoz királyi engedély kellett.

De térjünk vissza a genealógia világméretű reneszánszához!

• Világszerte szélesedik az érdeklődés a gyökerek iránt. Ezen az Internet általánossá válása sokat lendít. Egyre több a genealógiai, családkutatási honlap, amit Európában, Amerikában, Ausztráliában rengetegen használnak őseik felkutatására. Ki tud e családról valamit, vagy többet? Jelentkezzen a rokonok!

Szabad legyen megemlítenünk néhányat! Itthon a leglátogatottabb a www.radixindex.com csevegő fóruma, illetve a történelmi kézikönyveket és levéltári adatállományokat nagy rutinnal CD-Romra fel-

vevő "Arcanum" magyar nemességi adatállományai, a www.arcanum.hu/gesta is. Genealógiai fórumok minden országban vannak. A legtöbb az Egyesült Államokban, ahol mindenki szeretné megismerni európai őseinek hazáját. Sokszor három-négy országról szó van, hiszen az USA "olvasztótégely" volt. Ma már erős pl. a spanyol-amerikai öntudat. A mormonok honlapja a www.familysearch.org, illetve a családtörténeti "online", a www.ancestry.com/main.htm, ma már közismert.

Németországban pl. társasága van a komputeres genealógiának: www.genealogynetz.de elérhetőséggel. Szlovák és kárpáti ruszin genealógiai adatok találhatóak pl. a www.iarelativ.com/slovakhtm honlapokon. De a zsidó gyökerek kutatása is teljesen nyilvános: lásd www.jewishge.org/index.html vagy www.jewishwebindex.hu Ne feledjük, a zsidó-keresztény kultúra alapjában, a Bibliában Mózes I. és II. könyve a Genézis és az Exodus Ábrahám nemzetségének krónikája.

• Természetes, emberi dolog! Én úgy érzem, hogy e hatalmas, spontán érdeklődésnek irányt kellene szabni, össze kellene hangolni. Sokszor nem is tudunk egymás munkáiról. Milyen bosszantó, ha hosszú kutatás után kiderül, ezt már feldolgozta valaki. A nem nemes – polgári vagy paraszt – családok története is érdekes szociológia esettanulmány. Kétségtelenül sokkal nehezebb munka, mint a nemességé, mivel az 1848-ig, sőt 1944 ig igazolandó volt, de ennek is nagyjából ugyanazok a forrásai, mint a nemességkutatásnak: elsősorban az anyakönyvek, de Budapesten és nagyobb városokban vezettek, kiadtak lakcímjegyzékeket is. A városi levéltárak kutatótermeit is egyre többen látogatják és nem egyszer falusi családok négy öt tagja is együtt tér be, megkérdezni, mit lehet megtudni a néhai nagyapáról, dédszülőkről.

Végül ne hagyjuk említés nélkül, azt sem, hogy az évezredes hagyományú genealógia és heraldika az elmúlt fél évszázadban új módszerekkel gazdagodott. Régebben külön segédtudomány volt az archontológia, vagyis az egyházi és világi intézmények élén álló vagy személyzetéhez tartozó tisztségviselők kitélének és működési idejének megállapítása. Ma már ezt egyre több történész együtt műveli, mert így kiderülnek a családi és hivatalviselési összefonódások. A főnemességnél például öröklődött a főispánság, a jómódú köznemeseknél az alispánság, szolgabíróság, a szabad királyi városokban pedig a főbírói, polgármesteri, jegyzői ügyészi tisztség szállt apáról fiúra. A házasságok is többnyire azonos, vagy hasonló rangúak között kötettek – de hát ez a szépirodalomból is közismert, csak más és meggyőzőbb, ha családtörténeti táblázatok konkrétan bizonyítják a családok hatalmát, mással nem pótolható összetartó erejét.

A prozopográfia Sir Lewis Namier – eredetileg Ludwik Bernstein Niemirowski – (1888–1960) a Varsó közelében lengyel zsidónak született manchesteri professzor tette történetírői iskolává. Az eseményeket, intézményeket részletesen elmezte, hogy „az azokban részt vevő egyének motiváció a maguk teljességében feltárhatók legyenek”. Az emberi viselkedést aprólékosan összegyűjtött életrajzok segítségével elemezte, és az emberi cselekedetekre a személyes háttér ismeretében keresett magyarázatot. Ez pedig a személy(ek) neve, életkora, iskolázottsága, társadalmi, családi és vagyoni helyzete. Namier ezeket tömegesen összegyűjtve megállapította például, miért alakult a parlamenti választások eredménye egyik kerületben így, a másikban úgy. A hagyományos tudományok így újulnak meg és eredményeik így hasznosulhatnak közvetlenül is a kommunikációs társadalmakban.

A nyugat-bácskai Szilágyi község népéletéből

Nyelvjárást kutatók a dunatáji, azaz a nyugat-bácskai, zömében magyar lakosságú településeken. Gyűjtés közben nagy segítségemre vannak az adott helység iskoláinak magyartanárai és természetesen az ottani születésű tanulók. A magnetofonnal történő gyűjtés közben gyakorta előfordul, hogy a szó a régi népéletre terelődik, az egykori multságokra, az adatközlők ifjúságára. Erről szívesen beszélnek, mert bármilyen nehéz volt is az élet ezen a vidéken mindenkor, az ifjúság szépnek látta. Emlékeik sokszor olyan eseményekről, történésekről szólnak, melyek a népélet kutatóinak is érdekesek lehetnek. S ami egyáltalán érdemessé teszi ennek a forrásanyagnak a közzétételét, az az a tény, hogy ezidáig senki sem foglalkozott az egyik kutatópont, Szilágyi (szerbül Svilojevo) magyarjainak ünnepeivel, hétköznapjaival. A falu szoszédságában található három nagyon is hagyományörző vajdasági magyar telepü-

lész (Kupuszina, Doroszló és Gombos) néprajzi értékeinek felkutatása elvonta a figyelmet ennek a fiatal, száz évvel ezelőtt telepített színmagyar falunak a vizsgálatától.

Szilágyi község

A majdnem 1400 lakosú nyugat-bácskai falu a XIX. század legvégén települt az Apatintól délre, Prigrevica-Szentivántól délnyugatra és Szondtól északra elterülő, egykoron kiirtott tölgyerdő helyén. Telepítési éve 1899, és az utolsó bácskai magyar telepes falvak egyike, ahol még ma is találunk a királyi kincstár által elkészített házakat, amelyekbe az első települők költöztek. A falu eleinte csak az Apatin-Újtelep nevet viselte, majd 1900-tól lett önálló településsé, saját iskolával, római katolikus parókiával, Szent István királynak szentelt temploma 1906-ban épült fel. A település nevét *Szilágyi Dezsőtől*, az akkori igazságügyminiszterrel kapta, aki szorgalmazta az újabb magyar települések létrehozását az Alföldön. A névadó Szilágyi Dezső mellszobra, *Telcs Ede* alkotása, ma is áll a templom előtti kis ligetben. Szilágyi az urbanisztikailag legáttekinthetőbb bácskai falu, hiszen utcái nyilegyenesek, központja tervezett. Lakosai az akkori Bácska sok falvából érkeztek, sőt jöttek a szlavóniai magyar településekről is, és mind magyar nemzetiségűek voltak. Egységes nyelvjárásuk nem volt, nem is lehetett a sokfelől való érkezés következtében. A falu közelében lévő városban s falvakban német, illetve sokáé anyanyelvű lakosság élt. Később a németek helyébe szerb anyanyelvű telepesek érkeztek. Tehát a nyelvi bezártság, a nyelvsziget-mivolt jó időre a maga sorsára hagyta Szilágyit, s így a hajdani tarka nyelv-állapot valamelyest összerosódott, s a Szilágyi-tudattal együtt kialakulni látszik egy többé-kevésbé homogén magyar nyelvjárás is. A magyar lakosság létszámának csökkenése azonban nem segíti ezt az irányzatot. A lakosság számához viszonyítva talán ebből a faluból vándorolt külföldre a legtöbb fiatal az elmúlt húsz év alatt. Leginkább Kanadát és Magyarországot választják letelepedésük helyéül.

Szilágyit szoros társadalmi, baráti és rokoni kapcsolatok fűzik a közeli falvak közül leginkább Kupuszinahoz, Doroszlóhoz, Gomboshoz, amelyek egészen a telepítés koráig nyúlnak vissza, illetve beházasodások révén szorossá.

A lakosság főfoglalkozása a földművelés és az állattenyésztés. A falu határában nagy halastavat építettek. Jelenleg a faluturizmus meghonosításában látnak megtartó erőt a falu magyar vezetői. Az előregedő, illetve elvándorló magyar lakosok helyébe a környékből szerb nemzetiségűek költöznek, s a XXI. század elején már szinte a falu lakosságának a felét teszik ki. Iskolájában az oktatás magyar és szerb nyelven folyik.

A 2002. évi népszámlálás adatai szerint Szilágyinak 1364 lakosa volt, ebből 792 fő, azaz 58,06 % magyar nemzetiségű.

Szilágyin a templom előtt áll egy kökereszt a következő dedikációval:

*Isten
nagyobb dicsőségére
állíttatta
m. Varga János
és neje
1906 aug. 20.*

azaz az újonnan elkészült templom első búcsújára. A templom udvarában találjuk Szent Flórián szobrát, valamint a már üres Nepomuki Szent János-képoszlopot. A faluban még négy emlékkereszt áll (egy az apatini bejáratnál az útkereszteződésben, egy a Fő utcán a Szonta felőli kijáratához közeli útkereszteződésben, kettő pedig más utcákban). A falu nyugati szélén húzódik a temető, tőle mintegy ötven méterre a kálvária. A stáció-oszlopokon sorra feltüntették az adakozó, az állíttató nevét.

Emlékezések szüretbálokra, farsangi bálokra, lakodalmakra, kántálásokra

1. A szüretbálak azok még ojanok vótak, az mind szoknyába köllött a lányoknak ötözni, piros kötőbe köllöt, piros pruszligba, kipillangózza, a fiúknak árvalány a kalapjukná. Ha mos téged mékhill éty fíjú, hogy légyé a párom, elmégyünk a szüretbálra, akkó tē vészéd magadnak a ruhát, a fíjú még magának. A bírónét aszt kocsin vitték, a kocsinak is párja vót. Én vótam bíróné. Fityula vót a fejemen. Kígyönygyösött fityula vót, naty pipája vót a bírónak, kalapja.

Méntünk hássorján akkó is kéni, mer sok szöllő vót akkó. És akkó útyhogy méntünk mékkérdzenni, annak-é szöllöt, hoty szüretbál léssz. Vót két-három szüretbál is egy évbe. Elejinte a zifjúság is csinát, külön a tűzoltók csinátak égyvet. A szüretbál az nagyon szép vót. Méntek körü a faluba. A bíró még a

bíróné útek a kocsin. És akkó utánnuk vót, hogy a cigányok mēntek ęty kocsin vaty kettőn is, azok fő vótak cigányosan őtözve, ugyē, és amikő męgátunk, kínáták, akiknek vót, a szőllőgazdasók, hogy gyerték, én is adok, én is adok, mer jó termēt a szőllő. A lovakat kipucóták, mększutakóták, męg bē is kenték valami kenyőccse, hogy azok fényēssek lęgyēnek, a kőrmüket fekete bokszá, mind a cip?ket, a lovaknak kipucóták ... és mind árvalányhaj és mellény, a fíjúknak męg hosszú úju ing. Az ingékēn allú piros szallag vót rávarva. A lányok szoknyáján három sor piros szallag vót rávarva. Nagyon szép vót a szőredbál. Ęty kicsit munkás vót, de ojan odaadóak vótunk, hoty csinátuk, mēntünk, gyertünk, csakhogy lęgyēn valami Szilágyon is, mer teljesen el vótunk esve abba ja zidőbe. Mindēn oan lęhangót vót, męk hát akinek a férje nem vót itthon, az plánē nem akart sēhova mēnni, az nem akart sēmmibe bele, de asztán a végēn annyira bele, męg asztán jőttek utóp haza.

Mink is attunk mindíg, nekünk is vót szőllőnk, akkó mindíg ęgy nótát a zudvarba mindēnttt etáncótak a csőszlányok, męg a ... bęgyüttek a bíróné a kocsirú, mind bęgyüttek. ęt?ncótuk a, męg a bírónénak is lē köllött, ... én is vótam bíróné, męg is van a fēnkép męg a kocsin, ahogy męgyünk. Az is męgvan. Útyhogy én is vótam bíróné valamikő, bizon régēn. A szőllő föl vót mind kötőzve. Akkó nagyon szép szőllőrudak vótak csináva. Gyönyőrű szőllőfűrtők úgy lótkat rajta. Aszt męg árverēsēn elárvereszték. Ęgy vót, aki jobbam mększentőte, de bēnt a kocsmába, terēmbē. Akkó is ősszemēnek a lányoknak köllött venni mindęgyiknek ęgy rudat, az vót a dívat, vagy hogy monygyam. Asztám męg męg a tányérogba, ami vót, aszt is elárvereszték azē, hogy lęgyēn pénze a Vőroskőrosztnak...

Nagybőjdben hat hętig zajos mulaccságnak nem vót szabad lēnni a faluba. Ęgygýaltán. Sē hogy lakodalom, vagy névnap hijába vót, E vót szabát tartani, de csak halkan. A farsang... Ő. Katus is fő vót őtőszkődve plébánosnak. ide kispárnákat tett, hotyhát ugyē ja plébánosok mind erőssek, ęgy hejēn ős is vót ęgy évbe. Szentőte a népeket. Szēržēt valahunnan szentőtvisztartót, és szentőte a népeket. Akkó męg aki sikítot, aszt męg jobbam mększentőte, de bēnt a kocsmába, terēmbē. Akkó is ősszemēnek a zősszes ifjúság, de mindíg a szőlők jőttek a lányokka. A mamák útek kőrű a terēmbē, a lányok męg a közepin vagy a zęggyik végibe táncótak. Az nagyon natyszerű vót a bōgőtemetēs. És rēndēsēn éneköltek, borra szentőtek, bor vót a szentőtvizigēbe, amive szentőtek. És akkó lęzajlott, és utána hat hętig sēmmi zajos mulaccság. Annyira tartottuk a hitűnket. Nem vót szabad pēntékēn húst ēnni. Aszt bętartottuk. Karácsony után kezdőttek a bálak, csak embērēk męg asszonyok részire, hol a tűzoltók csináták, hol a zifjúság. Mindíg vacsorás bál vót. Ręggelig mulattunk. Akkó męg az nem vót ölęg, má mikő én is férhő mēntem, ręgge mēntünk őtkő haza, amikő mindíg valamējik hászhó odamēntünk. Nem. Hijába vót a kocsmába ręggeli. Az már męgvót, hogy ebbe zévbe tēhozzátok, ebbe bálba tēhozzátok, a másig bálba tēhozzátok...

A batyubál... Ęgy nagy batyut köllöt kőtni, tálat bele, és vittē ēnni, aszt bęattad, és akkó kikaptad tizēnyę óra, éfél felē. De azē köllöt fizetni, hoty kiaggyák. De mikő bęattad, akkó nem köllöt sēmmit. Vót, mikő kettő-három ősszetette aszt a zęgy batyut... az mindíg farsank háromnapokkő vót. Mer farsang utolsó vasárnap, hętfő męg keddēn vót bál. Táncótak a lányok. Má szárasz szērđán nem vót húst sē ēnni, sē sēmmit sē szabad. A zenēsžēk męk szárasz szērđán kutyákat herétek. Akkó má emullost mindēn, mer a bōjt jōtt. Akkó husvétig sēmmi zajos mulaccság. Amikő elmūt a farsang, akkó męk húszták a tuskót a zőreg fíjúk, akik nem nősűtek męg, naty tuskót koci után kötőttek, lovak húszták a kocsit, és zene szót a kocsin fōnn, vót lēnn két-három fíjú, aki rugdosta, mer hát nem nősūt męg, oszt męgőregēdēt. Ez vót farsang harmadik napján. Szērđán szárasz szērda vót. Akkó má sē zsirossat nem ęttünk, sē zajos mulaccság nem vót. Vót ojan időseb népek, męg a fazékakat is, męg a mindēnt kifőroszták, hogy zsirossat nē ęgyenek. Annyira vót itten tartva. Ez ęgy régi szokás vót, de mindēnki bętartotta.

A kántálás... Hát, ugyē, disznóvágás vót, és akkó ahun plánē sokan vótak a disznótorba, akkó ugyē fölőtősztek a lányok, męg álarcot tēttek, ot má nem mutogatták magukat, hoty kiesoda mejik. Akkó fölőtősztek, és mēntek kántáni. Tepsziket vittek, a fíjúk zenēsžēk utánnuk, és mind valami különős, dívatos ruhába fölőtősztek. És akkó vitték a tepszit, hoty kapjanak kolbászt męk hurkát. No, de hát az nem lēt sē eladva, sē pénzze téve, az csak bēnmaratt. Néha mēntek tizen is ęgy hejre. A zēn éđēsanyámnak vót testvérjei, férfitestvér, abbu négy zenēsžē vót. Nagybōgő męk tambura męg ijen. Őten-hatan zenēsžēk a bálba is. Akkó azok mēntek velük, mikő kántáni mēntek. Táncótak, męg muzsikátak ottan. Ojan vót a kántálás. De kapni köllöt hurka, kolbász, akkó męk piros csutkával bētőtőttek a kolbászbelē. Csutkát tēttek a disznóbēlbe, hogy ajis kolbász. De má tūtták a kántálók, hogy ez így van, de ez ęty kis móka, hogy lęgyēn, nē csak ęppen úgy. Asztat kaptak, męk hurkát, ęnnivalót. męk sūt húst, mękpakóták nekik a kosarat vaty tepszit, és akkó asztat, amikor męggyüttek, akkó męgētték. Nálam vót varoda, énnálam nagyon sokat őtőszttük a maszkákat, mer ity hituk őket. Nem mindēnhova mēntek, csak a rokonsákhő vagy a ziszerősőkhő, nemhogy hászszorját mēntek, ahun disz-

nóvágás vót. Ez már mind a rokonság, vagy a tē testvérēthō vagy a rokonokhō. De mēntek bizony, úgy ötöszköttek mēk férfi, nōs embērēk is vótak kōsztük. Akkō mēnt két zenész utānnuk, zenēzēt, és rēggelig értek haza, mer annyi hejēn vótak, és ugyē annyi hejēn vót, hogy nem gyōszték, hogy mind bējārnī. A tepszit mēg haza is kōllōt kōzbe hozni, hogy mās hejēn is tēgyēnek bele valamit, mer mās tele vót a tepszi hurka, kolbász. Akkō māsnap ōsszejōttek a zegész és ēttek. Ot nālam a varodāba mindēn lēmēhetēt, mer elōszobām is vót, akkō ha ot kint ēttek, vagy mit tudom én. Ez disznōvāgās, ez ijen vót. Ot nem mindēnhova mēntek, sē nem mēntek el mēkkérdēzni, sē nem jelētkēszték bē, hanem csak mēntek, oszt bēcsōngettek, hogy bē-ē jōhetünk disznōtorra. Hāt, akkō mās mindenki tulta, hogy ez a divat, bēengette ōket. Ot akkō nem sokat idōsztek, mer tōp hēre kōllōt m?nni, hanem csak aggyonak a tepszibe, asz montāk. Ūty kalācssūtēs vót a disznōtoron, mindēnhun vót valami kalācs, az nagyon divat vót, mēk sūt hurka, sūt kolbász, hūsleves, az nagyon divat vót. Mer mindenūt nacs csalād vót. Nālam mindig vót négy-ōt varōlány. Mās mind aszt hajtotta, mēgyünk kāntāni? És akkō ōssze, oszt kāntāni. Én nem nagyon ötōszkōttem, de hogy ötōsztettem ōket, az nagyon sokat vót. Nālam ötōszkōttek, és tessék vót utāna aszt a sok gōncōt erakni, de ōrūtem, szerettem ōket nagyon.

(Deāknē Sebők Etelka, római katolikus vallású, szül. 1918-ban Szilāgyi kōzségben, Bács-Bodrog vm., Magyarorszāg) A gyūjtēs ideje 2007 januārja. Gyūjtōk: Szakāl Zsōka, Nagy Lēda.

2. A farsang... nagyon szép vót. Me vārtuk a zestēt, hogy mēhessünk a bālba, ūtyhogy akkō kītāncōtuk magunkat. Ez vót hetfői nap, akkō keddēn vārtuk a māsik napot, ūtyhogy keddēn akkō vót a bōgōtemetēs. Szeverics Imre vót a pap, és akkō ez vót a pap ceremōniāja... Vótak siratōk, akik gyāzba vótak... Ūtyhogy hāt mēkfōktāk a legényēk és hūszták a tuskōt, aki akart fērhō mēnni, az belerūgott a tuskōba, úgy vót rēgēn.

Disznōvāgāskor... hurkāt, kōbāszt, ijent csinātunk. Gyūttek a segiccsēgēk, a rokonyok, lēsziirtāk a disznōt, és akkō ātpīrītottuk a hajmāt a vērinek, és ūtyhogy natyszerū vót a disznōvāgās, nem úgy, mind most, hogy fél óra alat kīszen. Nem fōrāsztāk, pōrkōtēk. Estēlik tartott. Nem, mi nem mēntünk kāntālīni, de gyūttek hozzánk a kāntālōk, hogy a nyāri kemencēbū el akartāk lopni a hurkāt, kōbāszt, de hāt nem sikerūt, mer észrevēttük...

A bālak nagyon szépek vótak. Jōt tāncōtunk, ōrūtünk. Mindēnnek, ūtyhogyhāt így mēntek a bālak. Akkō szárasz szērdān akkō gyūttek a zenēsēk, a Dōme-banda, mēntek a zuccākon le-fōl, és akkō szōt a zene, mēntek a kutyākat herēni. Kutyaherēlēs nap vót szárasz szērdān. Dōme Pīsti herēte, az apja tamburāt.

[A bālba] jaj, mi nem mēntünk szūlō nekū. Mi szōt fogattunk. A zōregnek nem szabadott mondani, hogy nem, vagy hazucc.

Szép alsō ruhānk vót. Tērgyēn allū értek a ruhāk. Ez vót a divat akkō, ūtyhogy nem ért bokāig. Amikō tānciskolāba jārtam, akkō vót hosszú ruhām. Ūtyhogyhāt akkō natyszerū vót. Én nyertem mēg a vizgāt. Hatvannyōc levelet, lapot kaptam a legényēktū. Kēk selēm virāgos ruhām vót, kis virāgos, ūtyhogy nagyon szép ruhājajim vótak. A tamburazenekar, a Dōme-banda jāccott, ēggyik vasārnap a Rēs kocsmāba, utān valō vasārnap a Pēlva, a kōssēkhāzānak által ot vót a tānc, ott, ahun a Tibi dōgozik, ot vót a harmadik esārda, akkō mēgint kesztēk ūjru, Rēsne, Pēlvān, akkō Asztales kocsmājāba. A legényēk kiātak a kocsmāajtōba, és onnēt mēntek, a lányokat ehitāk. Nēkēm nygvēnōt legény vót a tārāsāgba, ez ēty sē szeretōm vót, csak mind jōbarāt. A jō mūtō mēnt a Pālī haza a hatārbū, és akkō mēgāt, és emesēte, hogy amikō gyūttek locsōnī, hogy akkō a zēn anyām mindig teritēt nēkik sonkāt, tojāst. Ūtyhogy muszāj vót ēnni nēkik...

A zeljeddzēs nagyon ētyszerū. A zanyām sūtōtt rētest a zeljeddzēsre, és avva kināta mēg a vendēgēket, akkō a hāznā vót a lakodalom, mēnyasszonyos hāznā, például így én othun vōtam, vót hōty hārom ōrakkō mēgindūt a mēnet, és akkō gyūttek értem. Akkō mēntünk a templomba, a kōssēkhāzāra eskünni. És akkō hāt ity törtēnt. Teleki Rozī nēni vót a szakācsnē, ūtyhogy nem vót ijen naty cirkusz, mind mās. Vēttünk ōt kilō marhahūst Szentivānyon, és az bele lēt tēve a levezsbe, ot fōtt, ūtyhogy natyszerū vót. Minēkünk nem vót zenēnk, csak a Balāzsēknā, és akkō nálunk ot vót a rokonság, ōsszeāt, oszt foktāk a sōprūt, oszt danōtāk, tāncōtāk. És akkō a Dōmējēk mēkhallōttāk, akkō ādgyūt a Pīstī mēg a Ferī bācsi, és akkō ōk zenēszték tovābb. De nem vót rēggelig a lakodalom, ūtyhogy mās hajnal hārom-nētykō szētēmēt a banda.... Egész lēért a fōdig az a fehēr ruha. Szép vót. Magyarba vētte anyām a ruhāt. Gyōnyōrū vót a ruhām. Kīsike kockās. Nejlōn... A vōlegény feketēbe. Szép fehēr virāgga. Fekete ruha vót. Nagyon szép vót. Ūtyhogy amikō gyūttünk ki a templombū a lēpēsōn, a Diāk Bōske nēni a kezembe nyomot valamit, hāt nem tultam, hogy mīcsoda, ūtyhogy asztām mikō cgyūttünk, ?rēb

mëntünk, akkó nésztem, hoty pár szēm cukorka vót benne. Aszt kaptam ajándégba. Odaértünk a Balázsékhó, akkó a Balázs mama vitte ja kosarat, asz teli vót aprítva lakodalmas kalácsá, nem sütemény vót, lakodalmas kalács, és akkó mindēnkinek attam ēggyet, hogy ēgyēnek... A mēnyecskeruha a zenyim piros selēm vót. Fehér kötő, fehér fityula, zsoppos fityula. Az anyám varta. A ruhát a Zsófi varta. Mēnyasszonytánc vót. Pont éjfélkő. A mēnyasszonyos házshó, a szülejimhó gyüttek oda, hogy a mēnyasszonytánc mēglēgyēn, és akkó dobáták a pizst. Nekēm sokat dobátak.

Balog Pétēr akart hazakisérteni, de elmēt előre, akkó a Kurtájék kapujugba bēat, és akkó kilépēt, hogy ő elkísér haza, de a mama monta, hogy nem lehet, de hát ő akkó is együtt. A sarkon vót a legínybanda: Paróci Pista, Pintēr Pista, Balázs Józsi, Kartali Imre. Ezek ot várták a Dömējék sarkukon. Amikő odaértünk, akkó fokta a Balázs Józsi, kitētte a lábát, és puff, odavágott a Balog Pétērnek, útyhogy kirepett a szēme. Akkó a mama asz monta, nem hagyjuk itten, elgyüt mihozzánk. No, akkó hát elgyüt mihozzánk, akkó a zablakot dobáták a többijek.

(Szakálné Kaszás Anna, római katolikus vallású, szül: 1924-ben Szilágyi községben, Szerbia) A gyűjtés 2007 januárjában történt. Gyűjtők: Szakál Szindi, Hallai Lujza.

3. A farsang... mikő mēntünk a bálba, asz farsangba, akkó elmētünk előb létánijára vasárnap délután, akkó létánijárú a kocsmába délután hat órájig. Hatkő szétverték, akkó nyóckő újra mēntünk este, éccaka tizēnkettőjig. Ez vót lánkoromba. Akkó vót két társaság. Vót szēgíny banda, mēg gazdagok. A szēgíny lányok mēg szēgíny legényék külön vótak, mēg gazdag legényék mēg a gazdag lányok. Télēm mēg ebbe a bōdbe akkó mēg jártunk este kártyázni, varni, akkó nyáron mēg így bōdbe mēntünk uccára jáccani. Igēn. A lakodalom mēg éppen így, mind most, csak külön a mēnyasszonyé, külön a vōlegényé. Vót akijé othun vót, vót akijé a kocsmába. De külön!

A tuskóhúzás... az mēg farsang háromnapokkő. Amikő a farsangnak vége van, akkó húszták a legényék, aki nem nōsūt mēg, húszták a tuskót a zuccán. Akkó mink mēg a, vótak a zenészek, akkó vót a nagybōgő, aszt a nagybōgőt temették. Vót ēgy őregembēr, az ekezdēt énekōni, akkó a legényék mēg a lányok körűsiratták, oszt vitték a legényék a vállukon a bōgőt, lē vót takarva ēgy lepedōve, oszt körűmēntek a kocsmába. Oszt esirattuk. Tizēnēgy órákkő vége vót a bálnak. Izékő. Há, farsang végin. Mikő gyütt a nagybōt, akkó vége vót a bálnak. Akkó gyütt a nagybōt. Farsang háromnapokkő vasárnap ekesztünk mēnni, akkó farsangnapokon nem dōgosztunk, mindēnnap valahova emētünk. Baránōkhó, nem a rokonyokhó. Akkó asztám mēntünk mind a három nab bálba. Külön vótak a fōlsōvég, az vót a gazdagvég, ez a vége mēg a szēgínyvég. A gazdag legényék azokhó a lányokhó, a szēgíny legényék mēk hozzánk jártak. Akkó nem vót így ēgybe.

(Franciáné Kanyó Rozália, római katolikus vallású, szül. 1921-ben Szilágyi községben, Szerbia.) A gyűjtés 2007 januárjában történt. Gyűjtők: Görög Arnold, Kuntity Krisztofer, Pintēr Bertalan.

A gyűjtésben nyújtott támogatásért külön köszönet illeti Szakálné Keszeg Mónikát, a szilágyi Kis Ferenc Általános Iskola magyartanárát.

Silling István

Bicskakészítő korondiak

Nem éppen a tegnap történt, de nem is olyan rég volt, hogy egy atyánkfia beállított Balázs János bátyámhoz a könyvesboltba. Az atyafi köszönéssel kezdte, mint minden rendes ember és pedig ilyenformán:

- Hát a jó Isten áldjon meg tégedet te János!
- János bátyám meg így fogadta:
- Magát es kedves Jóska bátyám, hát mivel szolgálhatok?
- Az atyánkfia meg így folytatta:
- Neked ebbe a botban olyan, mint a „bicski” van-e?
- Van bizony, mondta János bátyám, még hal nyelvű es.
- Erre az atyánkfia a következőket mesélte el:

– Hát tudod-e János, a dolog úgy történt, hogy a minap mondom a kúszebbik fiamnak, hogy halod-e, úgy kellene a dolgot rendezd, hogy bé kellen mennyünk az erdőbe s azt a két fenyőfát vágnók le s az egyiket hoznók is el. Erre a fiam azt mondta, nem bánom édesapám. S no jó, mondom, s én a szekeret essez szerelem, te addig a lovakat egy kicsitt takarítsd meg, s egy pokrócba köss sarjut nekik. Ahajt neki fogunk, én rendezem a szekeret, a fiam takariccsa a lovakat s hát jó az asszony, má mint a feleségem. Azt kérdezi, hogy kijetek hova készülnek? Mondom, hogy menyünk bé az erdőbe azt a két fenyőfát le vágjuk s az egyiket elhoznók, ha sikerülne. Jó no, mondja az asszony, akkor valami ennivalót tarisnyálok.

Emenyünk a fiammal s fákat levágjuk. Amikor készen voltunk a levágással s az ágakat letakarítottuk, mondom a fiamnak, hozd ide azt a tarisnyát, hogy lássuk mit tet anyád belé, nem-e jártunk úgy, mind Molnár Sándor. Ő úgy jára, hogy a felesége szedett egy tarisnya martilapit, ott a másik tarisnyába volt az élelem. A két tarisnya egyforma volt, s valahogy egymás mellé került a két tarisnya. Sándor a lovakat befogta s az asszony adta ki a tarisnyát, Sándor az erdőn vette észre, hogy a martilapit vitte el.

A fiam hozta atarisnyát és ahajt a gyepre megtelepedtünk. Kiveszem az ételt a tarisnyából, az asszony azt tett, ami aháznál volt, kenyér, szalonna, turo s hagyma, nem úri étel, de jó. Mondom a fiamnak, hogy neked bicski van-e? Azt mondja a fiam: nekem van. Mondom akkor add ide. A fiam ide es adta s én enni kezdtem vele. Ahogy eszem látom, hogy a fiam a takaróruha széjít mozzsája. Megkérdem, hogy neked mi a bajod? – Hát nem lássa, hogy nincs amivel egyem. Most az eccer a bicskit odaadom édesapámnak, hogy egyék vele, s e mellett járjon abba, hogy vegyen, hogy legyen.

S én most azét jövék bé hezzád te János, hogy adj nekem bicskit a pénzemért. Tudod-e, hogy én most tölled azét veszem a bicskit, hogy mikor enni kell a más kezéből ne vájjam ki, hogy ő es tudjon enni, akkor amikor annak ideje.

Adott is János bátyám egy jó fáintos bicskát csak annak éppen egy baja vot, nem volt a nyélnek a végén a fogantyú s abban egy karika. Ha lett volna, sokkal többet ért volna, mert akkor a lábbinak a gomblikjába fel lehetett volna kötni. Így azon töprengett az atyafi, hogy a bicska bizony hamar kicsúszhat a székely harisnyája zsebéből.

Nem tudom, hogy meddig tartott a bicska, gondolom, hogy még meg van, mert hozzám a mai napig újabb hírek nem érkeztek be. Magam is mindenkinek azt ajánlom, hogy vegyen bicskit, legyen amivel egyék s ne vájja ki a másik embernek a kezéből az evés idején.

*

Az 1930-as években a korondi Máthé Balázs, Kovács Ignác, Farkas Ignác és Tófalvi Lajos géplakatos mesterséget tanultak Székelyudvarhelyen, a Bartók géplakatos műhelyében, majd gépkocsivezetői jogosítványt is szereztek. Felszabadulásuk után, Tófalvi Lajos hamarosan eltávozott Korondról, kiment Magyarországra és a Budapest melletti Csepelen telepedett le. Máthé Balázs és Kovács Ignác soffőrsködtek, később tehergépkocsit is vásároltak és kereskedni kezdtek a Korondon készített cserépedényekkel. Farkas Ignác édesapja, id. Farkas Ignác kovácsmester műhelyében kezdett dolgozni. Jobbára géplakatos munkákkal dolgozott a korondi aragonit köcsiszoló üzem részére, úgyszintén a már jól menő Bertalan és Kacsó, valamint a Katona Sándor kerámiaüzemének is. Emellett a magánosan dolgozó fazekasoknak is végzett fazekaskorong átalakításokat. A régi fatengelyű korongokat ugyanis kezdtrék átalakítgatni vastengelyre és a facsapágyak helyett vascapágyakat szereltek fel. Már kezdetkimenni a használatból azok a fatengelyű korongok, melyeknek a *törjük* (a korong tengelyének az alsó vége) sósorszeszesüveg fenéken vagy lófogon forgott. Még a földműveléssel foglalkozóknál is sokszor akadt olyan javítani való munka, amit a géplakatos tudott szakszerűen megjavítani.

Egy vasárnap délután együtt pohargattak: dr. Löbl Oszkár korondi orvos, Tófalvi Dénes cséplőgéptulajdonos, Tófalvi Elek Lajos és ifj. Farkas Ignác géplakatos. Valószínű, hogy az orcosnak a fejében született meg az ötlet, hogy „kaszaverőgépet” kellene gyártani. Farkas Ignác az együtt poharazó barátok elgondolása szerint meg is konstruált egyet. Azért volt ez a találmány, hogy a földműveléssel foglalkozó kaszásnak könnyebb legyen, ne a kézikalapáccsal kelljen a kaszának az élet vékonyra verni. Az elgondolás szerint két henger egymással szemben forogna, a kaszának az élet vékonyra nyomná, szebbnek-jobbnak minősülne a kaszaverés, mint a kézikalapáccsal végzett munka. Olyan kicsi gép lenne, amit a kaszás könnyen tudna vinni magával, amikor megy a mezőre kaszálni. Ignác a kaszaverőgépet meg is csinálta, de a hozzáfűzött reményeket a gép nem váltotta be. Sokat gondolkodott azon, hogy mihez kezdjen, hogy több pénzt tudjon keresni, mint az apró-cseprő javítgatásokkal.

Az 1950-es években egyszer eszébe jutott, hogy bicskákat fog készíteni. Korondon sok a lótarló ember, nagy részük sóval, korondi edényekkel kereskedik. Korond nagyközség monográfiájában, Bartha József igazgató tanító 1942. október 30-án Nagy Erzsébet, Nagy Sándorné és Kerékgyártó Gyuláné közreműködésével összeállított monográfiájában Korondon 17 teherautó és 150-200 szekér állandóan szállítja a korondi fazekat az ország minden részébe. A gépkocsivezetőknek, a szekeres embernek, valamint a földműves embernek a zsebéből sem hiányozhat a bicscsa, vagy ahogy Korondon és környékén nevezik: a *bicski*. Nekifogott a kisebb-nagyobb bicskák készítésének.

Jó és szép bicskák kerültek ki a kezéből. A bicscsa nyelén szilvafából volt a borítás, középen simára kicsiszolva.

Az édesapja műhelyében, ahol ő maga is dolgozott, nagyon sok olyan ember fordult meg, akik szép és jó lovakat szoktak tartani. A bicskák is forgalomba kerültek, jó árúnak bizonyultak. Azonban a bicscsa készítéséhez a műhelyben a hely nagyon szűk volt. Az édesapja Gáspár fiával dolgozott, aki maga is kovácsmesterséget tanult, segédet tartottak, két-három inast is. Egyszer csak Ignácnak eszébe jutott, hogy az aragonit gyárnál kőszőrűkövekkel is dolgoznak, van szárazon használt „Carborund” és vízesen használható kőszőrűkö is. Farkas Ignác megkérte özv. Knop Vencelnét, engedje meg, hogy az üzemben lévő kőszőrűköveket használhassa az általa készített bicskák kőszőrüléséhez. Ennek ellenértékében az üzemnél lévő javításokat el fogja végezni, ez lenne a fizetés a kőszőrűkövek használatáért. Özv. Knop Vencelné, az üzem tulajdonosa megengedte Farkas Ignácnak az említett feltételek mellett a kőszőrűkövek használatát a bicskakészítéshez.

Ebben az időben az aragonit kőcsiszoló üzemben mint esztergályosok dolgoztak Varga Márton (sz. 1914) és Kedei György (sz. 1922), akik anyáról édestestvérek voltak. Hamarosan eltanulták a bicscsa készítésének a fortélyait. Később az 1929-ben született Simó Márton gépész is megtanulta a bicskacsinálás tudományát. Mind a hárman titokban készítették a jó és szép bicskákat.

1950-ben özv. Knop Vencelné arra kényszerült, hogy a „szociálista” ipari vezetőknek a kezére adja az üzemet, amit az Udvarhely Rajoni Szövetkezeti Termelési Kombinát vett át. Ettől kezdve ahány évet működött, annyi patronáló elvtársa volt.

1957-ben már a Marosvásárhelyi Népművészeti Szövetkezet irányítja. Egy év múlva a Székelyudvarhelyi Rajoni Helyiipari Vállalat védnöksége alá került, a korondi kerámiaüzemhez tartozott. Arra kényszerült, hogy a messze földön híres korondi aragonit köfeldolgozóját kerámia termék készítésére alakítsa át, és a munkásokat átcsoportosítsa a kerámiatermelésre. Az üzemben megszűnt a titkos bicskacsinálás.

Kedei György, Varga Márton, Simó Márton a lakásukon kicsi bicskacsináló műhelyt létesítettek, és a bicskakészítés folytatódott. Farkas Ignác már nem kőszőrülte a bicskákat mert nem volt ahol. Elment Csíkszeredába gépkocsivezetőnek.

Időközben a korondi Majla Andor villanszerelő is megtanulta a bicskakészítést. A Farkas Ignácól való mesterséget olyannyira tökéletesítették, hogy nemcsak a községben, hanem a környéken is híre ment, hogy Korondon milyen bicskákat csinálnak.

Kedei György olyan ezermester hírében állt, hogy amikor az elromlott tangóharmonika javítását Marosvásárhelyen nem vállalták el, órarugóból hangsipokat reszelt és a harmonikát megjavította. Ugyancsak a korondi gyermek furulyazenekarnak, amit néhai Gedő Géza városfalvi születésű tanító vezetett, a gyárilag készült furulya után díjmentesen 30 darab furulyát készített.

Kedei György szerint azért volt jó az ő bicskájuk éle és a rugója, mert a személygépkocsik javításakor kicsirelt rugókból készültek. A bicskanyélre, szilvafából készült borítólap helyett, szarvasagancsból és különböző színű műanyagokból tettek borítólapot. A szarvasagancsot a korondi taplógyűjtőktől szereztek be. Tófalvi Bíró Ferenc (81 éves) elmondja, hogy a Laposnyárol a karján hozott haza egy hatágú szarvasagancsot, és azért csinált neki Simó Márton egy jó fántos bicskát szarvascsonttal.

Józsa Lajos 1937-ben született korondi lakos 2006. október 6-án elmondja: Kedei György és Varga Márton bicskacsinálók az elhalálozásukkor nem vitték magukkal a sírba a bicskakészítés tudományát. Majla Andor, aki Korondról elköltözött, Szovátán csinálta a szép és jó bicskákat, a nyelükön szarvasagancs-csonttal. Az általa készített bicskákkal járta a környéken a hetipiacokat, az állat- és kirakóvásárokat.

*

Egy gyenge minőségű bicskára – beszélgetés közben – könnyen rámondják: Ez csak „fűtyök bicski!”. Régebb a korondi kirakóvásárokon árulták. Ez rugó nélküli fanyelű bicscsa-bicski. Gyermek-

koromban ilyen bicskája még sok embernek volt, főképp a tehéntartó emberek szerették itt nálunk. Az ilyen bicskákat néhol "bugyi bicska" néven emlegették.

A bicskára vannak szólás-mondások is: *A jó borra a bicska a zsebben könnyen kinyílik.* Ha valamiért dühös a gazdája, akkor a bor bicskanyitogató. Ha valaki nagyobb vállalkozásba fog, akkor így szólnak: *Ebbe beletörik a bicskája-bicskije.* Ha valaki a bicskájával nagyon dicsekszik, a körülállók legtöbbször ezt a megjegyzést teszik: *Ez a bicski csak békanyúzó.*

De ha szép ügyes bicska-bicski, azt kérdezik: *Ezt a bicskát-bicskit ki csinálta?* Volt eset szép lovakat tartó embernél, aki azt mondta: *Ha bicska-bicski nem lett volna nálam, a lovaimat káré vallottam volna.* Egy oldalas helyen ugyanis a szekér eldőlt, a lovak egymásra estek, a háموkat el kellett vágjam, hogy a lovakat fel tudjam szabadítani, lábra tudjanak állni. A másik ember meg ezt mondta: Szerencse, hogy a *bicski-bicska* nálam volt, olyan borsika ostornyélnék valókat vágtam a Kiság mezején, hogy még a grófnak a lovai sem hajtották annál különb ostornyélnel a Rózsa Sándor idejében.

Szekerességen, mezőn, mezei munkával dolgozó embernek, s még a pástzorembernek sem hiányozhat a *bicska-bicski* a zsebéből, nélkülözhetetlen szerszám, mindig kéznél kell legyen. Az ilyen emberek féltik és áldják a *bicskát-bicskit*.

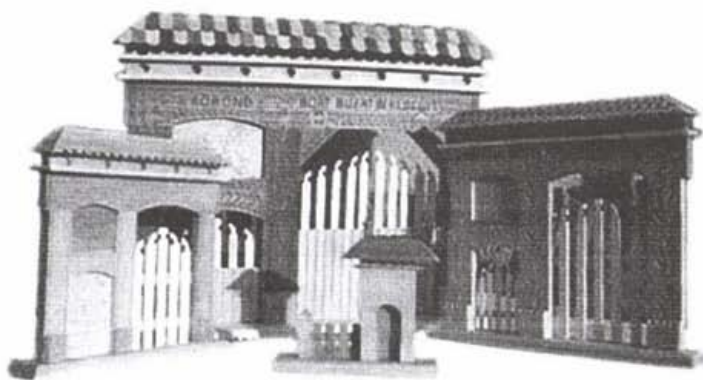
El kell mondjuk azt is, nem csak Korondon, más falukban is, a vasárnap délutáni táncmulatságokban és más olyan összejöveteleken is a fiatalok között a verekedés gyakori volt. Ilyenkor a *bicska-bicski* előkerült a zsebekből. Többször előfordult, hogy a szúrások nyomában a halál is ott volt, a megszúrt illerő behalt a *bicska-bicski* szúrásba.

Itt, Korondon az 1930–1940-es években, nagyon gyakoriak voltak a vasárnap délutáni verekedések a táncmulatságokban. Egy időben szokásban volt, hogy mikor a legények mentek be a táncterembe, a táncrendezőség a csendőrséggel együttműködve zsebvizsgát tartottak, akinél *bicska-bicski* volt elvették s csak másnap adták vissza, de az illető utána kellett menjen a csendőrörsre. A verekedések alkalmával akinek a hozzátartozóját megszúrták és még a szúrásba bele is halt, sokat átkozták a *bicskát-bicskit*, azt a személyt még többet, aki a bicskával-bicskivel szúrt. Nem imádkoztak érte, hogy a börtönből hamar szabaduljon. A verekedőket a csendőrség súlyosan büntette.

A *bicska-bicski* tehát szükséges jó szerszám, de ha dühös embernek van a kezében, rossz tanácsadó szerszám.

Irodalom: *Bartha József: Korond nagyközség monográfiája. Kézirat. 1942.; István Lajos: Korondi sokadalom. 2002. 113–114. old. Adatközlők: Tófalvi Bíró Ferenc (sz. 1927), Tóth Sándor (sz. 1927), Simó Márton (sz. 1929), Józsa Lajos (sz. 1937), Molnos Vince (sz. 1934).*

István Lajos

Bicskával faragott emléktárgy Korondról

Palota a Stefánián

A Magyar Állami Földtani Intézet

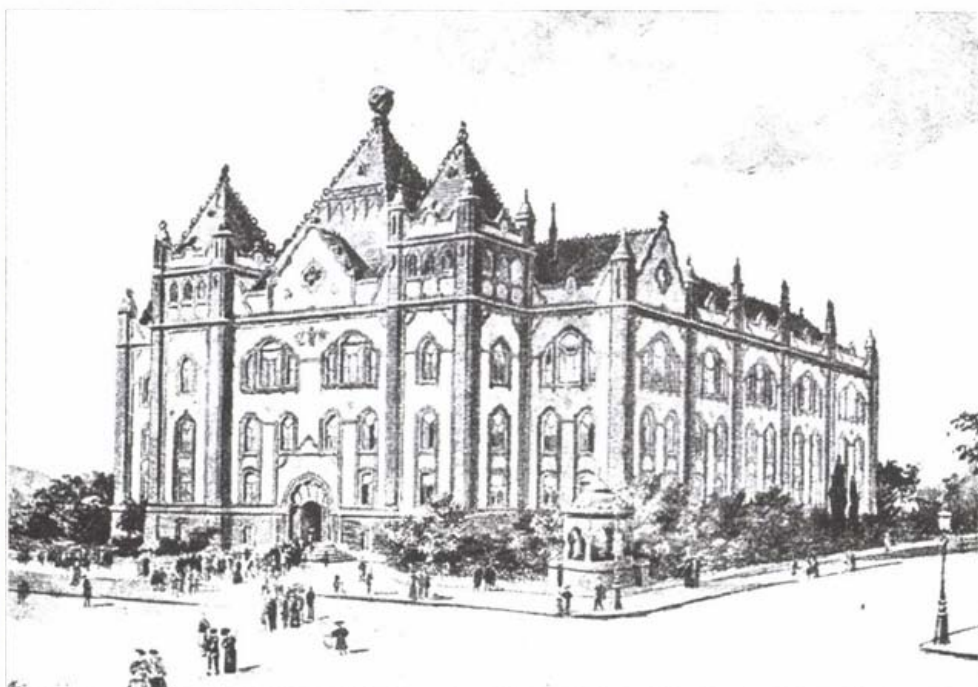
Legszebb hajnalban és éjszaka. A reggeli napfelkelte még beragyogja az ostorfák övezte széles járdát, és a palota homlokzata is néhány órára megmutatja különleges értékeit. Esténként a diszkivilágítás teljes pompájával kiemeli környezetéből a hatalmas dárdaként meredező épületet. A tetején kicsit árnyékba borul az Atlaszok hátán tartott Föld, viszont fényárban fürödnek a kristályokat és az égboltba vesző, a végtelenséget jelképező, a pécsi Zsolnay-gyárban készült ultramarinkék kerámiával borított tőtő gúlái. A homlokzaton az égitestek mellett kiemelt hangsúlyt kap a Monarchia korából származó – a II. világháború után levert, majd az 1990-es évek elején újra felhelyezett – országcímer. Már ennyi is elég lenne, hogy mindenkivel tudassa, az épület a magyar föld hazai palotája.

Mindez 1898–1899-ben, alig másfél év alatt készült el Lechner Ödön tervei alapján. A Stefánián ekkor még nem lehetett korzózni, de néhány év alatt paloták nőttek ki az Istvánmező homokgödörökkel tagolt, előbb az Új Lóversenytéren, és a külterki víztoronynak is helyet adó poros pesti környékéből.

Az 1867. évi kiegyezést követően sorra alakultak a különböző királyi (állami) tudományos intézetek, amelyek mindegyike a gyorsan fejlődő és önállósodó Magyarországot szolgálta. Már egy évvel a kiegyezés után, 1868-ban Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter azon gondolkodott, hogy a birodalmi (bécsi) központtól független intézet létrehozásával teremtsen meg a hazai bányászat és ipar számára szükséges földtani kutatások lehetőségét. Ezért, az 1848-ban alapított Magyarhoni Földtani Társulat szakmai javaslatát is figyelembe véve a minisztériumában létrehozta a magyar királyi földtani osztályt. Indokai között nyomatékosan szerepelt, hogy „az ország részletes földtani ismereteinek nemcsak a tudomány érdekében, de különösen közgazdasági szempontból is nagy fontosságot tulajdonítok. Ez érdekeltségemnél fogva kötelességemnek tartom a földtani felvételek és kutatások lehető előmozdítását avégre, hogy az ország az elérendő tudományos eredmények értékesítésében mielőbb részesülhessen.”

Egy évvel később, a mindössze öt főből álló szervezet „lelkes tagjai oly kitaróan és buzgalommal dolgoztak”, hogy a miniszter előterjesztése alapján I. Ferenc József császár és király 1869. június 18-án jóváhagyta a Magyar Királyi Földtani Intézet megalapítását. Az intézet feladata ma is azonos a csaknem 140 évvel ezelőtti alapító okiratban foglalt célokkal. Az ország átfogó és részletes földtani megismerése, térképezése, s mindezen tudományos eredmények hasznosítása a társadalom igényeinek kielégítésére. Az alapítók fontosnak tekintették, hogy a Földtani Intézetben legyen olyan gyűjtemény, ahol megtalálhatók az országot felépítő kőzetek, jellegzetes ásványok és ősmaradványok, s azokat minél szélesebb körben mutassák be. Mindezeket a feladatokat természetesen nem lehetett volna elvégezni, ha az intézetnek nincs olyan laboratóriuma, ahol a szükséges kémiai, ásványtani, közettani és talajtani vizsgálatokat el lehet végezni.

Az új intézet állandó létszáma mindössze 11 fő volt az igazgatótól a szolgálóig. Igaz, hogy önálló székház nélkül többen el sem fértek volna. A többszöri albérletezéssel mégsem lehetett megoldani a császári és királyi felség által meghatározott feladatokat, ezért többszöri próbálkozásra 1895 áprilisában reményre adott okot az a hír, miszerint a „Földművelésügyi m. kir. Miniszter úr ő Nagyméltóságának abbéli elhatározását, hogy legfőbb főnökünk hajlandó a m. kir. Földtani Intézet elhelyezésére egy külön, célirányos épületet emeltetni”. Az események ezt követően – legalábbis több mint száz év távlatából nézve – felgyorsultak. Semsey Andor, a magyar tudomány legnagyobb mecénása, 50 000 forintot ajánlott fel az új földtani palota megépítésére. A székesfőváros az akkor még nem Zuglónak, és nem XIV. kerületnek, hanem Istvánmezőnek és VII. kerületnek nevezett tulajdonából hajlandó volt ingyenes telket felajánlani az éppen kiépülő Stefánia úton, annak is a 14. számmal jelzett telkén.

Alig egy évvel az új intézeti székház helyének megszerzése után megjelent a földművelésügyi miniszter hirdetménye a Földtani Intézet épülete tervrajzának elkészítésére. A pályázaton csak hazai építésszek vehettek részt, és el kellett készíteniük a meghatározott helyű, fekvésű és méretű épület tervét. „Az építészeti stílus meghatározását a tervezőre bízom, kívánom azonban, hogy a homlokzat egyszerű tagozás mellett akként képeztessék ki, hogy az épület nyilvános jellege a helyesen megválasztott arányokban és méretekben jusson kifejezésre” – szölte Darányi Ignác miniszteri előírása. A pályázat határideje 1896. november 1-jén, délután 2 órakor járt le, s addig 14 érvényes terv érkezett.

A sorrendben az utolsó, a „Versenyezve haladunk” jellegű pályázat lett a nyertes, amelyet Lechner Ödön nyújtott be. A bírálati jegyzőkönyvből tudjuk, hogy „az alaprajzi elrendezés már az első megtekintésre megkapó..., a tervezet teljesen átgondolt és átsűrődött munkára vall..., csak az sajnálatos, hogy... a homlokzatok kiképzésére, illetőleg ábrázolására nem fordított több gondot”. A Földtani Intézet vezetőségének mégis a második helyezett, Gerster Kálmán műépítész terve tetszett legjobban, mert ott már az épület külseje is monumentális, s „az egyszerű, de mégis emlékszerű külső az intézet természetével összhangban áll”.

Mindezek ellenére, a módosított Lechner-féle tervek szerinti építkezés Hauszmann Sándor vezetésével 1898. február 9-én kezdetét vette, 1899 szeptemberében befejeződött, s 1900. május 7-én az új intézeti palotát és múzeumot ünnepélyesen megnyitották. Három héttel később az alapító, I. Ferenc József is meglátogatta a Stefánia úti palotát. A Budapesti Napló színes tudósítása szerint, miután a király üdvözölte a megjelent notabilitásokat, „a lépcső alján megáll és nézi a homlokzatot.

– Nagyon szép és érdekes!...

A király feszült figyelemmel hallgatta, amikor az őskori medvék, bölények, tulokok, szarvasok, jegesmedvék hatalmas méretű csontvázait, csontmaradványait magyarázta Böckh igazgató... Nagyon sok tudományos műszót hallott ma a felség. És ezek a magyarosított tudományos elnevezések kétségbeejtők. Az igazgató tehát többnyire németül is megmondta a bemutatott tárgy nevét.” A tervzettel hosszabbra, háromnegyed órányira sikeredett látogatás végén a király beírta nevét az emlékkönyvbe, majd a koci mellett állva azt mondta: „Rendkívül érdekes és tanulságos ez az intézet. Azt hiszem, hogy kevés ilyen szép gyűjtemény van! A közönség éljenzett. A király szalutált.”

A földtan palotáját Lechner Ödön magyaros szecessziós stílusban álmodta meg. A XIX. és a XX. század fordulóján a dekoratív hatásokra törekvő, bizarr, szeszélyes formákat alkalmazó képző-, ipar- és

Hantken Miksa, az első igazgató

Böckh János, a második igazgató, akinek idejében felépült a Földtani Intézet székháza

építőművészeti irányzat keretében sikerrel alkalmazta a magyar népművészet díszítéseit is. A XIX. század végének, s a magyar építészetnek is egyik legnagyobb alakja mestermunkát alkotott. Terveit akkor készítette, amikor éppen befejeződött két nagy pesti épülete, a kőbányai Szent László-plébániatemplom és az Iparművészeti Múzeum. Utóbbit nagyszerűsége ellenére éles kritika is érte, mert túldíszített színes kerámiáival – némelyek szerint – inkább hasonlított „a cigánycsászár palotájára”, semmint az ipar művészetének fellegrárára. Lechner tanult az észrevételekből, s a Földtani Intézetet már sokkal visszafogottabb, kiegyensúlyozottabb stílusban valósította meg.

Mint minden Lechner tervezte épület, a Földtani Intézet székháza is magán hordozza funkciójának jelképeit. Az épület monumentalitása, zártsága a Monarchia erejének, s azon belül a geológia fontosságának érzetét kelti. Az épület színvilágát kétféle árnyalatú kék, az asztalosmunkák világosabb, szürkésebb ún. posztókéke és a Zsolnay-gyárban készült majolikák ultramarinkék harmóniája uralja, utóbbit „intézetkékeknek” is hívjuk. A Stefánia út felőli főhomlokzat másik két, szintén mázas cserepekből rakott gúlisakja az ásványok kristályos formáját utánozza.

Az ablakok és ajtók faragását törtfehér „sujtásos” ornamentika díszíti, a külső homlokzatot sárga, az udvarit pedig fehér színű mázas burkolótéglák ötvözte borítja. A Stáfánia út felőli homlokzaton a népművészetből merített majolikaminták ritmikusan váltakoznak a csiga formájú, egykor élt lábasfejűekre, vagy éppen mészvázú egyszéjtűekre hasonló díszítésekkel. Az épület belsejében még többször ismétlődő mintázatról – miután azok inkább művésziek, semmint tudományos igényűek – nehéz megállapítani, hogy valójában milyen kihalt állatot jelképeznek. Tudjuk viszont, hogy az építés idején Böckh János, az igazgató a kihalt egyszéjtűek világhírű tudósa volt, s a lábasfejűekkel nemigen foglalkozott. A világ tér és időbeli kapcsolatait, a Föld tudományának végtelen távlatait érzékeltetik a Holdra, az élő virágokra, a nyíló tulipánokra, és a régmúlt állataira emlékeztető díszítések.

Az ívelt bejárati lépcsőn lépkedve a tiszteletet parancsoló kapu fölött a geológusok keresztbe helyezett kalapácsot és bányászéket mutató emblémája körül olvasható a szecessziós betűkkel, majolikából kirakott felirat: Magyar Állami Földtani Intézet. Mint Nemes Márta művészettörténész írta, „A kapun túljutva valóban különleges térsor ragadja magával a látogatót. A hármas tagolású, fa-üveg fallal lezárt szélfogó maratott ornamentikájú üvegezése mögött felsejlik a három boltszakaszos, 'keresztházas' félköríves lépcsőházzal lezárt térsor.” Ebben a térben két híres ősi fatörzs maradványa (Ipolytarnócról és

Petőfibányáról) és két neves igazgató, Hantken Miksa és id. Lőczy Lajos mellszobra várja a belépőket. A portásfülkétől balra a falon márványtablák hirdetik az intézet alapítását és százéves fennállásának felújítási munkálatait. A magasföldszintre vezető lépcsőt szokatlan márványtömb tagolja. Az épület megnyitásakor itt egy mamut szobra állt, később az intézet egykori híres igazgatói ravatalául szolgált. A féleleletről tekintsünk vissza a bejárati aulára, csodáljuk meg a gyönyörű építészeti élményt, s gondoljunk arra, hogy itt valamikor sétatálcás, zsakettes urakat tisztelegve köszönt az egyenruhás, címeres sapkát vielő portás.

Feljutva a féleleltre, négy út áll előttünk. A lépcsőn lefelé sétálva az alagsorba jutunk, ahol irodák, laboratóriumok és közösségi helyiségek vannak, illetve kimehetünk az intézet látványos belső, zárt udvarába. A diszfákkal szegélyezett, hangulatos, de a magas épületrészekkel közbezárt térben a kutató tinent megakadhat Lechner Ödön, a tervező majolikából formázott címerén.

A magasföldszintű válaszfalon jobbra haladva a térképtár, majd az igazgatóság szobái következnek. Gondoljuk csak el, hogy ebben a hatalmas palotában a megnyitásakor az igazgatótól a portásig mindössze 16 ember dolgozott. Itt lakott a házfelügyelő, lakosztálya volt az igazgatónak, s a királyi főgeológusoknak legalább három szobás munkahely dukált. Az egykori neves szakférfiak nem sok időt töltöttek a szép épület falai között, miután munkájuk az év tizenkét hónapjából legalább nyolcra Erdélybe, a Felvidékre, vagy éppen a Balatonfelvidékre szőlította. A szén és az acél országa idején a Földtani Intézet több mint ötszáz embert alkalmazott, akik jelentős része ebben az épületben kutatta, hol is van az a bizonyos kincs, amit az aranyat tojó tyúk maga után hagyott. Ha aranyat nem is, de vasat, mangánt, bauxitot, ólom-, réz- és cinkércet bőséggel találtak. Az 1990-es évek elejétől a korábbiakhoz képest sokkal kevesebb kutató a számítógépek előtt ülve értelmezi korunk kihívásait, a környezetvédelem, a vízgazdálkodás és az agrárium geológiai kérdéseit.

A belső udvarra néző folyosót az intézet által kiadott földtani térképek és vitrinek díszítik. Továbbhaladva a folyosón, tiszteletben tarva a hivatali helyiségek közönségtől elzárt, sokszor átalakított egyszerű munkahelyeit, megtekinthetjük a falon elhelyezett, a 20 millió évvel ezelőtt élt orrszarvúk, párosujjú patások és madarak megkővesült lábnyomait tartalmazó homokkőlapokat, amelyek tenyéryní darabonként 1927-ben Ipolytarnócról szállítottak be a Földtani Intézetbe. A „lábnyomos homokkő”-vet még idősebb, 180 millió évvel ezelőtt a mecskei kőszénbányák egykori agyagos mocsári partszegélyén sétáló dinoszauruszok kőbe merevedett lépésnyomai követik. A négyszögletes épület körfolyosóján visszatérhetünk az aulához. Közben megtekinthetjük a folyosói vitrinekben, kifejezetten a diákok számára készített „Magyarország földtörténete” című kiállítását, ahol a látogató megismerkedhet hazánk a legősibbtől a legfiatalabb korokig képződött közzeteivel és jeles ősmaradványaival. Az intézetben is folyó kutatások alapján ma már tudjuk, hogy hazánk földje több olyan részből áll, amelyek egykor egymástól távol eső területeken helyezkedtek el, majd a kontinensek mozgása következtében kerültek mai helyükre. A Kárpátok ívével ölelt medence mindössze 15–20 millió évre tekint vissza, korábban itt az egykori Földközi-tenger, a Tethys mellékága, a Paratethys hullámai ostromolták a szigetként kiemelkedő hegységek partjait. Az állandóan mozgó, egymástól távolodó vagy éppen egymáshoz közeledő kontinensek hatására mai szemmel nézve elképzelhetetlen körülmények uralkodtak. A Föld történetének négy és fél milliárd éves múltjából Magyarország területén csak az utolsó 500 millió év eseményeinek emlékei őrződtek meg. Ebből is az első 150 millió évben az Egyenlítő körüli tenger borította a későbbi Kárpát-medencét. Amikor jó 250 millió évvel ezelőtt az összes kontinens egy hatalmas, az Északi-sarktól a Déli-pólusig terjedő hatalmas szárazföldre egyesült, a mi vidékünkön sivatagi körülmények között vörös színű homokkő képződött. A Balaton partján ebből a kőzetből épültek a kikötői mólók, s a Mecsekben ebből az üledékből nyerték ki az urántartalmú nyersanyagot. A földtörténeti középkorban, 240 és 65 millió évvel ezelőtt Afrika és Európa, majd később Amerika kontinense eltávolodott egymástól. Az egykori Európa déli szegélyén változatos trópusi tengeri körülmények között rakódtak le a későbbi hegységeink, mint a Bakony, a Vértes, a Gerecse vagy éppen a Bükk mészkövei. Alig telt el néhány tízmillió év, a globális kontinensmozgások következtében Afrika közeledni kezdett Európához, ami még napjainkban is tart, s jó ötven millió év múlva délre utazva már nem Földközi-tengeri üdülésre indulunk, hanem az egykori tenger helyén felgyűrődő alpesi magasságú hegység hófedte lejtőiről próbálunk sítalpainkon lesiklani. Mielőtt az igazán távoli jövőbe tekintenénk, nézzünk vissza az elmúlt kétfélmillió évre, amikor a Kárpát-medencében időnként olyan hideg, zord körülmények voltak, mint napjainkban a sarkkörhöz közeli tundra. Környezetünkben mindent jég borított, földünkön a tél hosszabb volt a nyárnál, s a fátlan füves pusztán mamutok, gyapjas orrszarvúk legeltek, a hegységek farkasok, hiénák vadásztak a barlangi medvékre és az ősemberre. Alig tízezer évvel ezelőtt a hideget felmelegedés váltotta fel, eltűntek a jégkorszaki állatok, lassan kialakult a mai környezet, s megjelent az ember.

A vitrinek közötti ajtókon feliratok jelzik, hogy a múltbéli emlékek mögött készülnek a számítógépes földtani térképek, az itt dolgozók tanulmányozzák a földtani képződmények és a mezőgazdasági tevékenység kölcsönhatásait.

Az aulából induló tágas fölépcső első emeletre vezető kanyarulatának ablakaiból kinézve élénk tűnik az épület díszes tetője. A változatos mintázatú Zsolnay-féle majolikacserepekkel fedett, meredek tető gerincét többszörösen ívelt kúpcserepek és magasra törő csavart formájú kémények zárják. A lépcsőfordulókat cseppkövekre emlékeztető mintázatú oszlopok, tengeri sünöket idéző gipszstukkók díszítik. Az első emeleten az intézet történetét felidéző két kiállítási vitrin mögött az Országos Földtani Szakkönyvtár zsúfolt raktárába lehet bepillantani, s ha balra fordulva áthaladunk a maratott üvegbetétes csapóajtón, feltűnik a könyvtár nyilvános olvasótermének bejárata. Az egykori geológusok falakon függő portréi alatt több mint száz éve tanulmányozzák, olvassák, jegyzetelik vagy éppen másolják a kortársak az elődök papírra nyomott, vagy számítógépen rögzített tudományos eredményeit. A nyilvános szakkönyvtárat nem csak az intézet munkatársai, hanem az érdeklődők sokasága is felkeresi.

A könyvtár utáni folyosórész kiállítása igazi látványosság. A Magyarország legfontosabb ásványkincseit bemutató vitrinekben hazánk legszebb ásványai és ércei láthatók. Kevesen tudják, hogy a felsőpetényi tűzállóagyag-bánya tárója hatalmas és leheletkönnyű gipszkristályokkal borított üreget nyitott meg. A bauxit, az alumínium érce nem csak a közismert „vörös föld”, hiszen ezt az elszíneződést a vasoxidos szennyeződés okozza. Az egykori trópusi karsztos szakadékvölgyekben felhalmozódott és máig konzervként megőrződött bauxitot még napjainkban is bányásszák, nem úgy, mint a Velenicei-hegység különleges vulkáni tevékenységei által létrejött cink-, ón-, molibdenit- és fluorittelérei. Az egykor virágzó bányákra napjainkban már csak gazzal benőtt bányagödörök és meddőhányók, s az itt kiállított eredeti ásványok emlékeztetnek. Régen bezárt már a gyöngyösoroszi ólombánya, ahol gyönyörű ametisztet is találtak, lassan víz önti el a hatalmas recski rézérctelepet feltáró ezer méter mély bányaknát, s hol van már Rudabánya évezredek óta művelt ezüst-, réz-, majd vasércbányája?

Visszatérve a fölépcsőház előtti fordulóhoz, újra pillantást vethetünk az intézet nagynevű elődeire. A kiállítási vitrinben felfedezhetjük az I. Ferenc József által aláírt alapító okirat másolatát, Hantken Miksa, az első igazgató még német nyelvű jegyzőkönyvét, vagy id. Lóczy Lajos kínai utazásainak feljegyzéseit.

A második emeletre vezető lépcsősor is bővelkedik látnivalókban. A siklói márvánnyal borított lépcsők korlátjának hullámos vonalának kialakításával Lechner Ödön a végtelen tenger hullámzását örökítette meg. A lámpaburák elmúlt korok exotikus, lóuszvirágra emlékeztető formáját idézik. S a lépcsőfordulóban ott az épület megálmodójának emléktáblája, valamint a munkásságát bemutató kis kiállítás.

A díszterem elé érve hatalmas, lyukacsos kő várja a látogatót. A Nagyvisnyó mellett talált, 300 millió évvel ezelőtti tengerből lerakódott mészkő jóval később, mintegy 15–20 millió évvel ezelőtt a földünkön hullámzó miocén kori tenger parti sziklája volt. Fúrókagylók támadták meg és mélyítették lakócsöveiket a kemény sziklába. A nagyméretű zebegényi őskorall, a tatabányai osztrigahéjas pad és a kőbányai „kecskekörmös” kagylórétteg mellett megtekinthető a leghiresebb magyarországi őssálat, a veszprémi kavicsfogó álteknős, a Placochelys placodonta koponyájának és állkapcsának másolata. A veszprémi Jeruzsálem-hegy kőbányájában a XX. század elején fedezték fel a kavics formájú fogakat és a teknősökhöz hasonló páncélt viselő, 200 millió évvel ezelőtti tengerben élt őshüllő maradványait. Olyan nevezetes, hogy bélyegen is megőrkítették, s jelenleg a Földtani Intézet múzeumának emblémáján is szerepel. Az eredeti példányt a kiállítástól néhány méterrel távolabb páncélszekrény őrzi, csakúgy, mint az emberré válás korai, 10 millió évvel ezelőtti szakaszából származó híres rudabányai ősmajom, a Rudapithecus hungaricus csontjait.

A Földtani Intézet egykori egyszerű kiállításainak terméibe azonban a látogató csak különleges alkalmakkor léphet, mert a zárt ajtók mögött található az ország legnagyobb földtani gyűjteménye, a több mint félmillió ásványt, kőzetet, ősmaradványt őrző Országos Földtani Múzeum. Nincs más lehetőség, mint a híres magyar dinoszaurusz- és Albánia-kutató báró Nopcsa Ferencre emlékező kiállítás vitrinei között belépni az intézet dísztermébe. A tágas, impozáns teremben szinte naponként történik valamilyen esemény. Tudományos üléseknek, népszerű előadásoknak, fogadásoknak, kulturális és művészeti rendezvényeknek egyaránt méltó keretet nyújt a magyar földtan kutatástörténetét bemutató kiállítás és díszes pulpitus, ahol a szószoki emelvény mellvédjén olvasható a geológusok jelmondata: „mente et malleo”, vagyis „ésszel és kalapáccsal”. A terem sarkaiból a hazai bányászat és földtan szülőhelyének tekintett Selmezbánya bányatiszjének bajszos és süveget viselő, gipszből formált feje tekint a látogatóra. A rejtett mennyezetvilágítás jól kidomborítja az egykor élt őssálatok, tüskésbőrűek és mészvázaz

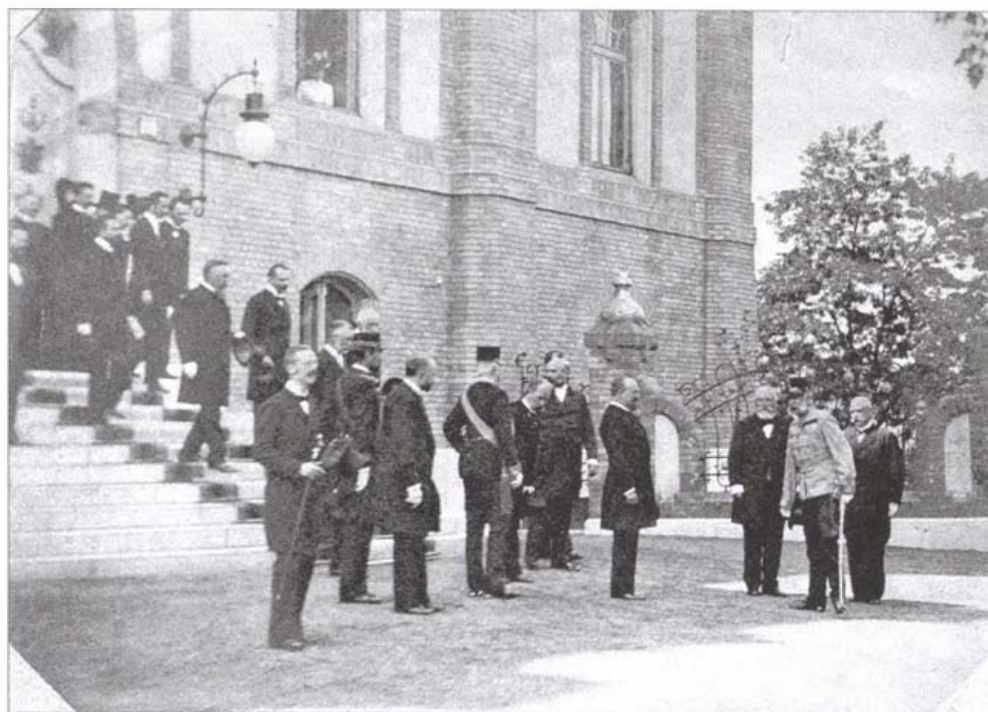
egysejtűek ihlette stukkókat. A terem hátsó, cseppkőszerű oszlopokkal és súlyos függönyökkel elválasztott traktusát „Lábnymos teremnek” nevezik, miután különleges szerkezet segítségével itt állították ki az Ipolytarnócon 1900-ban felfedezett 20 millió éves őssálatlábnymokat tartalmazó eredeti homokkölapot. Az egykor élt orrszarvúk, párosujjú patások és madarak árnyékában magvas tudományos előadások hangzanak el, vagy éppen kamarakiállításra nyílik lehetőség.

Miközben a Földtani Intézet mint állami érdekeket szolgáló tudományos kutatóhely majd 140 éve végzi mindennapi közhasznú tevékenységét, eredményeit, értékeit meghatározott napokon a nagyközönség is megtekintheti.

Dr. Kordos László – Dr. Hála József

Irodalom

Böckh János–Szontagh Tamás: A Magyar Királyi Földtani Intézet. Bp. 1900; Farkas Róbert: A Magyar Királyi Földtani Intézet. Vázlatos ismertetés. Bp. 1881; Fülöp József–Tasnádi Kubacska András (szerk.): 100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet. Bp. 1969; Hála József (szerk.): 125 éves a Magyar Állami Földtani Intézet. Tanulmányok. Bp. 1994; Hála József–Maros Gyula: Art Geo palota a Stefánián. 100 éves a Földtani Intézet Lechner Ödön által tervezett szecessziós épülete. Bp. 2000; Kordos László: Magyar Állami Földtani Intézet. Tájak-Korok-Múzeumok Kis-könyvtára 694. füz., Bp. 2001; Lóczy Lajos: Vezető a M. Kir. Földtani Intézet Múzeumában. Bp. 1909; Nemes Márta: Lechner Ödön Földtani Intézete Budapesten. Bp. 1993; Papp Péter: Rendhagyó „geológiai kirándulás” az Országos Földtani Múzeum kiállításain. Bp. 2000.

Ferenc József látogatása a Magyar Állami Földtani Intézetben

Adalékok az Őrvidék (a mai Burgenland) történetéhez I.

A gyepűtől az Őrségig (862–1409)

A nyolc évtizede Magyarországtól elszakított és jelenleg Ausztriához tartozó nyugat-magyarországi táj, a hajdani *Őrvidék* keleti sávja, egy évezreden át a Magyar Királyság szerves része volt. Eredeti érteleme „gyepű”, „határőrvidék”, amely kezdetben és tágabban északról a Kis-Kárpátoktól, Pozsony térségétől a Dunán át, onnan széles sávban dél felé haladva Mura folyásáig, a teljes Nyugat-Magyarországon húzódott. Szűkebben az Árpád-kortól értelmezhető, azóta lényegében a történelmi Nyugat-Dunántúlt jelenti, amelynek keskeny övezetét az 1920. június 4-i trianoni békediktátum Ausztriának ítélte. A 166 km hosszú, és Sopron szomszédságában fekvő Szikra községnél mindössze 4,5 km széles, 3965 km² kiterjedésű terület ősi magyar neve azonban Őrvidék, a XIX. századtól németül *Westungarn*, nyolc évtizede, 1922. január 1-jétől hivatalosan *Burgenland*. Ez utóbbi tükörfordítása a Várvidék, amely idegen – szintén német – szóból ered, ezért használata a magyar nyelvben helytelen és történelmietlen. Szerencsére alig terjedt el, bár vannak, akik erőltetik alkalmazását.

A hagyomány szerint Ausztria újonnan hódított területének, Burgenlandnak a neve 1921. őszén az első tartományfőnök, dr. Alfred Wallheim bécsi egyetemi tanár javaslatára keletkezett. Az alább kifejtek azt bizonyítják, hogy ez a nézet csak részben igaz. Előljáróban le kell szögeznünk: nemcsak századokkal korábban, hanem az 1867. és 1918. között fennállt közép-európai történelmi államalakulatban, az Osztrák–Magyar Monarchiában sem ismertek „Burgenland” tartományt egyszerűen azért, mert ilyen elnevezésű közigazgatási egység nem létezett. Az egy évezreden keresztül a történelmi Magyarországhoz tartozott, és Ausztria által 1918–1919 fordulójától elszakítani kívánt területsávot németül – hivatalosan is – „Westungarn”-nak, azaz „Nyugat-Magyarország”-nak nevezték. Az évszázadok óta ott élő németek pedig nem osztráknak, hanem *heidebauereknek*, *poncichtereknek* és *hienceknek* vallották/vallják magukat.¹

Sőt az Ausztria által elszakítani kívánt tájat „Deutsch-West-Ungarn”-nak, azaz „Német-Nyugat-Magyarország”-nak is hívták. Ezt bizonyítja például az 1921. július 22-én a győztes szövetséges államok budapesti megbízottai által meghatalmazott olasz–angol–francia antant-tábornoki bizottság egyik legfontosabb dokumentuma. Ennek az utóbbi testületnek a főhadiszállását Sopronban állították fel, feladata a saint-germaini szerződésben, majd az 1920. június 4-i trianoni békediktátumban is Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területsáv osztrák fennhatóság alá adásának biztosítása volt. A bizottság 1921. augusztus 1-i keltezéssel nyomtatásban jelentette meg az Ausztriának rendelt magyar részek kiürítését részletesen meghatározó, és azt elrendelő tervét. A francia nyelven készült okirat címe „Plan de Transfert à l’Autriche du territoire de la Deutsch-West-Ungarn”², melyben németül (!) szerepel az elszakításra ítélt vidék neve: „Deutsch-West-Ungarn”.

Az elszakított vidék új elnevezése egyébként még 1918 őszén bukkant fel először „Vierburgenland” formában, amikor a Monarchia felbomlásakor, az első világháború végén Ausztria, volt magyar szövetségeseinek bejelentette területi követeléseit. A szintén háborús vesztes szomszéd ország ekkori fő célja, hogy elszakítsa a négy nyugat-magyarországi vármegye – köztük Pozsony megye – többségében németek által lakott tájait. Mindegyik megye német elnevezése – Pressburg-Pozsony, Wieselburg-Moson, Ödenburg-Sopron és Eisenburg-Vas – véletlenül éppen „Burg”-ra (azaz „Vár”) végződik. Az elképzelt új osztrák tartomány nevét továbbá a „Land” („Ország”, ez esetben „Tartomány” értelemben) szavak-

¹ A magyarországi németek. Szerk. *Manherz Károly*. (Változó Világ sorozat, 23. köt.) Bp. 1998, 7. old.

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL.), K 26. 1388. csomó, 1922–„H” tétel, 80. old.

ból, valamint a „vier”, azaz a „négy” számnévből képezték. Kézenfekvő volt tehát, hogy ebben az időben az Ausztria által követelt Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyei területeket összefoglalóan „Vierburgenland”-ként is emlegették.

A fogalom közismertté válását jelentősen elősegítette, hogy 1919 júliusától – ekkor látott napvilágot az I. évfolyam, 1. szám – feltehetően 1920 márciusáig „Vierburgenland” címmel havonta kétszer, újság jelent meg Sopron (Oedenburg vagy Ödenburg) városában. Főszerkesztője és felelős kiadója Odo Röttig, kiadó-tulajdonosa a „Gauamt Deutschwestungarn”, azaz a „Német-Nyugat-Magyarországi Kerületi Hivatal” volt. Az újságot a helyi Röttig-Romwalter nyomdában állították elő. A Soproni Levéltárban fennmaradt példányok szerint a lap utolsó darabja, a II. évfolyam 5/6. összevont száma 1920 márciusában készült, de lehetséges, hogy újság egy ideig még ezután is megjelent. A kiadvány önmeghatározása szerint „képekkel illusztrált irodalmi, művészeti, kritikai és humoros félhavi folyóirat”, és a „Német-Nyugat-Magyarországi Kulturális Szövetség Hivatalos Közlönye” (’Offizieller Organ des Kulturbundes für Deutschwestungarn”).³

A Pozsony vármegye, illetve Pozsony megszerzésével kapcsolatos osztrák igények és tervek azonban hamarosan elhamvadtak. A magyar katonaság értelmetlen kivonásával a Károlyi-kormányzat védtelenül hagyta az ősi magyar koronázó várost és környékét, amelyet 1919. január 1-jén megszállt a csehszlovák katonaság. Bécsben mégis sokáig úgy látták, hogy esetleg fordulhat a kocka. Ezt jelzi, hogy csaknem két év múlva, 1920. október 11-én Ausztria a párizsi békekonferencián, Pozsonyban is népszavazást kért azzal az érveléssel, hogy ha már nem magyar, akkor inkább német, mint szlovák város. A bécsi kormányzat kérését a békekonferencia elutasította.⁴

Az előbbiekké ellenére, Pozsony csehszlovák megszállását követően Ausztriában a „Drei-Burgenland” – szabad fordításban a „Háromváros tartomány” – fogalmat kezdték használni, különösen 1919 zaklatott nyarától. Miközben, ekkor feltehetően júliustól – mint említettük – 1920 márciusáig adták ki az új „Land” (tartomány) székhelyének kiszemelt Sopronban, „Vierburgenland” címmel hetilapot a fenti négy vármegyében élő németajkú, és nem osztrák lakosság számára.

A kezdetben tágnak tűnő földrajzi fogalom azonban egyre szűkülte, és 1921-ben egyszerűen már csak „Burgenland”-nak nevezték az 1920. június 4-i trianoni békediktátumban Ausztriának ítélt, de az osztrák hatóságok által birtokba még nem vett magyar területet. Egyesek szerint, a „Burgenland” kifejezés a magyar „vármegye” szó pontos német átültetése, amit e sorok írója belemagyarázásnak tart. Az ilyen jellegű közigazgatási egységet jelentő szó német történelmi fogalma ugyanis „Komitat”. A török hódoltság elől a vidékre menekült-betelepült, és évszázadok óta e tájon élő horvátok körében is a trianoni diktátum után terjedt el – jól érzékelhetően német mintára – az új tartományra Gradišće, a szlovéneknél a Gradiščansko⁵ elnevezés. Mindkettő a „Burgenland” fogalom átértelmezése, illetve részbeni fordítása.

E mű szerzője a történelmi tények ismeretében a X. század elejétől az 1920. június 4-i trianoni békediktátumig a történelmi Moson, Sopron és Vas vármegyék területét – s abban az Őrvidéket – Nyugat-Magyarország szervezés részének tekinti. Döntően azért, mert 1922-ben egy teljesen új, addig ismeretlen közigazgatási egységként, tartományként megalakult Burgenland korábban – mint irtuk – sohasem létezett sem történelmi-táji, sem politikai-közjogi értelemben. Ennek következtében a trianoni békediktátum, majd a soproni népszavazás (1921. december 14–16.) és a határkiigazítás (1922–1923) után kijelölt, jelenlegi magyar-osztrák államhatárt nem lehet visszavetíteni a korábbi évszázadokba, mert az nem ott húzódott, hanem attól jelentősen nyugatabbra, az ezredéves vonalon.

A „Burgenland” fogalom használata 1922, az új osztrák tartomány létrejötte előtt történelmietlen. Az ausztriai politika (és ideológia), a történetírás, a néprajz és más tudományok képviselői sok esetben mégis az 1921. évet megelőző évtizedekben, századokban is Burgenlandról beszélnek,⁶ ami nem más,

³ Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Szerk. Horváth József. Kiad. Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr, 2000, 769. old.

⁴ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. II. átdolg., bőv., kiad. Bp. 1983, 95. old.

⁵ Lásd bővebben, Schwartz Elemér: A nyugat-magyarországi német helységnevek. Bp. 1932.; Schwartz Elemér: Burgenland magyar neve. – In. Vasi Szemle, 1934/3. sz., 226–231.; Kranzmayer, Eberhard: Die österreichischen Bundesländer und deren Hauptstädte in ihren Namen. Wien, 1956, 25.; Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. IV. bőv., jav. kiad., I. köt. Bp. 1988, 266. old.

⁶ Az egyik alapvető osztrák „Burgenland” bibliográfia 1800-ig vetíti vissza az 1922-ben alakult Burgenland határait: Litschauer, G. Franz: Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde des Burgenlandes, 1800–1929. [Band] 1–3. Linz-Wels, 1933–1938. [Band] 4. Eisenstadt, 1959.

mint a tények durva meghamisítása. Például a második világháború utáni osztrák néprajztudomány vezető alakja, Leopold Schmidt (1912–1981) szerint Burgenland „tartomány a török hódoltság óta sokkal inkább az alsó-ausztriai osztrák kultúra része volt (sic!), mint a magyarországié”.⁷ Egyébként hasonló nézeteket vetek át és követtek szolgálai az elmúlt évtizedekben – sőt napjainkban is – a magyarországi történet-, néprajz- és más tudományágak egyes művelői, amikor például Moson, Sopron és Vas vármegye 1920. június 4-i trianoni békediktátum előtti történelméről szólva azok *burgenlandi részéről* irnak. Miközben illene tudniuk, hogy 1920–1921 előtt e három megyének *nem volt és nem lehetett ilyen része*, mert Burgenland ezt megelőzően sohasem létezett.

Cáfolhatatlan tény ugyanis: „Moson, Sopron és Vas vármegye története azt bizonyítja, hogy Magyarország, mint együtt, a nyugati határszéleken is joggal hivatkozhatott ezeréves történeti jogokra, amidőn a [párizsi] béketárgyalások során tiltakozott Nyugatmagyarország kettészakítása ellen. Moson vármegye régebben még nagyobb volt, mint a [z első] világháború előtti időkben, mert nyugat felé egészen a Lajta folyóig terjedt, (:ezt, valamint a Lajta-hegységet régi okmányaink, Sár folyó és Sár-hegység néven említik:) és a régebbi évszázadokban a Trianon előtti Alsó-Ausztriának néhány községe is hozzátartozott”.⁸

A trianoni békediktátum óta – bár e kijelentés talán sokaknak megdöbbentő – az elszakított magyar nemzetrészek közül az örvidéki magyarság sorsa a legmegrendítőbb, és múltjában, létében, jövőjében a leginkább fenyegetett. Az 1910. évi népszámláláskor az egy évtized múlva Ausztriához csatolt nyugat-magyarországi területre átszámítva az örvidéki magyarok száma 26 225 fő volt, 1991-ben a nyelvhasználat (az osztrák kérdőíven – minő cinizmus! – ún. társalgási nyelv szerepel) szerint már csak 5666 fő (ebből magyar 1475 magyar, 4191 német–magyar, más forrás szerint: lakónépességként 6763 fő magyar)⁹ vallotta magát, nagy részben felemás módon, magyarnak. A számuk a korábbiak már csak az egynegyede! Az örvidéki magyar nemzeti közösség kiszolgáltatottságát nemcsak viszonylag alacsony lélekszáma befolyásolta, hanem fogyásához döntően hozzájárult a folyamatosan hátrányosan megkülönböztető, sőt gyakran körmönfont eszközökkel elnyomó osztrák kisebbségpolitika, amely számos módon és módszerrel igyekezett gyorsítani a magyarság beolvadását. Ehhez egyfajta cinkossággal a fél évszázadig „vasfüggöny” mögé bújtatott (és bújít) Magyarország legfelsőbb politikai vezetése is hozzájárult, amikor megalázkodva csak „osztrák sógorság”-ot emlegetett. Ezzel szabad kezét adott Ausztriának – mintegy érzékeltetve –, hogy tulajdonképpen örökre lemondott a burgenlandi magyarságról.

Eközben Ausztria nemzetközi szinten védőhatalmi státust vívott ki magának az Olaszországban élő dél-tiroli németek sorsa felett, és közreműködött autonómiájuk kivívásában. Ugyanakkor az osztrák történészek azt bizonygatják, hogy az 1921–1922-ben Burgenlandnak elnevezett nyugat-magyarországi területsáv „történelmi jogon” vált Ausztria részévé, amit egyébként semmiféle történeti forrás nem igazol. Sőt – szerintük – a tartomány természetes központjának, Sopron városának kellene lenni, amelyet azonban a magyarok a népszavazáskor „nagy csalással”, illetve „csalárdul eloroztak”. Ezek után nem meglepő, hogy Ausztriában olyan „tudományos igényű” településtörténeti művet is kiadtak, amelynek térképein a mai (a trianoni) Magyarország Rába folyótól nyugatra eső részét „Ost-Burgenland”-ként, azaz „Kelet-Burgenland”-ként tüntették fel.¹⁰ Miközben az Ausztriához csatolt örvidéki terület városaiban és falvaiban, napjainkban is lépten-nyomon az évezredes magyar történelem, kultúra nemzeti nagyjainak az emlékével, a magyar lélek tanúbizonyosságaival találkozunk. Annak ellenére, hogy Burgenlandban az elcsatolás óta eltelt nyolc évtizedben az osztrák hatóságok közreműködésével, esetleg közömbössége folytán számos magyar történelmi emlékhelyet, jelképet számoltak fel, illetve tüntettek el.¹¹ Igyekezzvén elfelejteni-elfelejtetni Örvidék a magyar múltját, nemzeti tudatunk és történelmünk egyik fontos színterét.

⁷ Schmidt, Leopold: Die Entdeckung des Burgenlandes im Biedermeier. Studien zur Geistesgeschichte und Volkskunde Ostösterreichs im 19. Jahrhunderts. [Kiad.] Burgenländisches Landesmuseum und das Institut für wissenschaftliche und wirtschaftliche Erforschung des Neusiedler Sees. Eisenstadt, 1959 (1), 1960, 5. old.

⁸ MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927–S–279. sz., 220. old.

⁹ Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai. (1880–1991). Összeáll. Pálházy László. Kiad. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 2000. 20. 180. old.; Magyar Nagylexikon. IV. köt. Főszerk. Élesztős László. Bp. 1995. 771. old.

¹⁰ Kósa László: A legfiatalabb osztrák tartomány. In. Éger György: A burgenlandi magyarság rövid története. Bp. 1991. 7. old.

¹¹ Lásd bővebben Németh Adél: Burgenland. Bp. 1986. Juhász László: Burgenland. Várvidék. Történelmi kalauz. III. jav. kiad. Lakitelek 1999.

Tanulságos idéznünk Szeberényi András – aláírása szerint „burgenlandi magyar” – Előszavából, amit Zsiga Tibor magyarul és németül két nyelven, az 1991-ben egy kötetben megjelent *Burgenland, vagy Nyugat-Magyarország? – Burgenland, oder Westungarn?* című könyvében tett közzé. „Nagyon jól tudjuk, hogy a világ minden népe igyekszik történelemírásában, elsősorban a 'saját' irányát előtérbe helyezni. Sajnos, mi osztrákok ugyanezt a hibát követjük el. Ez a tény Burgenlandra is vonatkozik, mely 70 éve létezik, mint Ausztria legfiatalabb tartománya. Természetesen Burgenlandban is keresik történelmi identitásukat, de ezt nem csak Ausztria, hanem Magyarország történelmében is kell keresni. Figyelembe kell venni, hogy Burgenland területe 1000 évig Magyarországhoz tartozott... A kölcsönös megértés, egymás tárgyilagos megismerése hozzájárul bizonyos félreértések leküzdéséhez, amelyek a magyar kisebbség számára még ma is hatnak – bár már igen csökkent számban élnek Burgenlandban (a legutóbbi tudományos felmérés szerint – 1991. május – 16 000 személy van) –, 70 év óta nagy nehézségek okoznak... Így kézenfekvő, hogy az egyoldalú történelmi szemléletek a hátrányos helyzetű népcsoport számára nagy kárt jelenthetnek. Ezért néhány példát szeretnék felmutatni, amelyek a burgenlandi magyarok számára évtizedek óta történelmi diszkriminációt jelentenek... Először is a történelem iránt érdeklődő osztrák ember a történelemkönyvekben azt olvashatja, hogy korábban Nyugat-Magyarországon (a mai Burgenlandban) egy nagy 'magyarizálás' zajlott le. Másodszor azt, hogy a magyarok Ausztriától Sopront (Ödenburgot), egy 'nagy csalás' folytán ellopták. Ez a két legközismertebb ellentpont az 1900. és 1922. közötti burgenlandi történelemben. Ha viszont megvizsgáljuk mindkét állítást, ha a magyar nyelvet tudván, képesek és hajlandók vagyunk betekinteni elfogulatlan nemzetközi, valamint magyar forrásokba is, úgy megtalálhatunk egynéhány igen érdekes adatot”.¹²

Szeberényi András így folytatta: „Mind a horvát, mind a német népcsoportok (a német nyelvűek a vallásháború során [ti. a XVI–XVII. században – B. J.] a Német Császárságból kiűzve, elsősorban a török pusztítások után hátrahagyott, néptelen nyugat-magyarországi területeken települtek le), az egykori Magyar Királyságban fokozatosan gyarapodtak. Az 1898-ban kiadott 'Vasvármegye' című könyvből tudjuk, hogy Vas megyében a [XIX–XX.] századforduló körül a horvátok 50%-a, a németeknek viszont csak 9%-a tudott magyarul beszélni. Ezt a vendég-országgal szembeni német sovínizmusnak is tekinthetjük. Mit szólnának vajon ma Ausztriában, ha a burgenlandi horvát, vagy magyar népcsoport tagjainak csak 9%-a lenne hajlandó megtanulni németül? Még alá szeretném húzni, hogy az úgynevezett 'magyar uralom alatt' a horvátok kb. 3%-kal, a németek kb. 1,5%-kal gyarapodtak. Ezzel szemben jelenleg az Ausztriában élő népcsoportok tagjainak száma fokozatosan csökken, illetve a népszámláláskor nem merik saját népcsoportjuk mellett megvallani magukat. Így az 1981-es eredményen nem csodálkozhatunk, amikor is csak 4147 személy vallotta magát magyarnak.

Bizonyára a legfontosabb kérdés, [ami] Sopron és környékének a Magyarország melletti népszavazását illeti, amelyet az egész burgenlandi irodalom, mint 'nagy csalást' mutat be. Itt sem ajánlatos tudománytalan módon, csupán érzelmi alapon beszélni, hanem nemzetközi és magyar lexikonokban meg kell keresni az objektív tényeket. A szavazásra jogosultak és a leadott szavazatok száma azt igazolja, hogy a szavazáson viszonylag nagy volt a részvétel, és az eredményt a többség akaratának kell tekinteni, továbbá megjegyzendő, hogy a népszavazás eredményeként 65% szavazott Magyarország mellett. A szavazás kimenetelének manipulálása, mely változtatható volna az eredményen 1–2%-kal, kétségtelenül lehetséges lett volna. Elképzelhető, hogy mindkét oldalon szavazott olyan személy, akinek ehhez nem volt joga. Jómagam, név szerint három személyről tudok, volt lakhelyemről, akik jogosulatlanul Ausztria mellett szavaztak. Egy 20%-os manipuláció, azonban nem hihető... Ausztria mellett szavazott 8227 fő, tehát 34,91%. Magyarország mellett 15 334, tehát 65,08%. A „nagy csalás” kitalált vádja főleg azon alapul, hogy Sopronban és a környező községekben, ahol népszavazás volt, több német anyanyelvű élt, mint magyar. A 'nagy csalás'-t kitalálók nem tudták és még ma sem tudják ezt a váratlan eredményt mással magyarázni, mint hamisítással, de állításukra semmilyen meggyőző adatot nem tudnak felmutatni. Ezzel párhuzamosan arra kell utalni, hogy Ausztriában mennyire szokták hangsúlyozni, hogy 1920-ban Karinthiában sok szlovén szavazott Ausztria javára, és ez döntötte el az ottani népszavazást. Ugyanakkor sokan nem hajlandók elhinni, hogy egy soproni német Magyarország mellett szavazhatott. Ez, egyesek részéről csak csalással magyarázható”.¹³

¹² Szeberényi András: Előszó – Die Vorgeschichte. – In: Zsiga Tibor dr.: *Burgenland, vagy Nyugat-Magyarország? – Tibor Zsiga dr.: Burgenland, oder Westungarn?* Kiadja: Burgenlandi Magyar Kultúregyesület – Herausgeber: Burgenländisch-Ungarischer Kulturverein. Felsőőr – Oberwart 1991. 3–4. old.

¹³ Szeberényi András 1991. 4–5. old.

Sőt azt is hangoztatják, hogy a XIX–XX. század fordulóján a „nyugat-magyarországi községek neveit önkényesen elmagyarosítottuk. A Hunyadiak, sőt az Árpádok koráig visszamenő történeti adatok ennek az ellenkezőjét bizonyítják... Sopron vármegye nyugati határszélén később a szomszédos osztrák urak közül is számosan szereztek birtokot és birtokaikra német telepeket hoztak. Ezen a területen sem lehet tehát arról szó, hogy [az] eredetileg német telepek később megmagyarosodtak volna, hanem ellenkezően azt bizonyítják a fennmaradt történeti adatok, hogy a vármegye németisége, bár kétségtelen, hogy már régebben is voltak egészen vagy részben német telepek, újabb német kolonizációk révén fokozatosan megerősödött s ugyanakkor régi magyar telepek teljesen elpusztultak.¹⁴

Egyes őrvideki települések nevének XIX–XX. század fordulóján történt „magyarosítása” osztrák vándjához annyit fűzünk hozzá, hogy a Monarchia hivatalos magyar–német kétnyelvűségében a két évtized múlva elszakított, Ausztriához csatolt őrvideki részekben a magyar hatóságok valóban újjáélesztettek jónéhány Árpád-kori településnevet, majd azokat hivatalossá tették. Tehát visszatértek az eredeti magyar alakhoz. A történelmi Magyarországon egyébként – Horvát-Szlavónországgal együtt – csaknem 13 000 község és város feküdt, amelyek közül 1898. és 1910. között több mint kétezer szlovák, ruszin, román, szerb, horvát, szlovén és német helység kapott új magyar nevet. A helységek nevének magyarosítása egyébként történelmi folyamat része volt, például a Budai-hegység egyes vonulatainak addigi német elnevezésük helyett ekkor adták a napjainkban is használatos magyar nevüket. Akadt olyan magyarországi történész, aki megtámogatta az osztrák vádaskodásokat. „Az új nevek íróasztal mellett születtek, és az esetek túlnyomó részében semmi előzményük, semmiféle történelmi gyökertük, vagy indokuk sem volt.” Aztán mégis kénytelen elismerni: „Néhol, így Sopron vm. burgenlandi részén történelmi szakértők segítségével feltámasztottak olyan elnevezéseket, amelyek léteztek ugyan, de évszázadokkal ezelőtt kivesztek. Ezeknek, ha történeti értelemben hamisítványok is (sic! – B. J.), legalább a hangzásuk valódi”.¹⁵ Csak megjegyezzük: egy történésznek illene tudnia, hogy az 1920. június 4-i trianoni békediktátum, illetve Ausztria új tartománya, Burgenland 1922. január 1-jei hivatalos megalakulása előtt Sopron vármegyének *nem volt és nem lehetett burgenlandi része*, mert Burgenland, mint közigazgatási egység, vagy önálló politikai-közjogi fogalom ezt megelőzően sohasem létezett! Az is sajátságos, hogy a történelmi Magyarországon – esetünkben a Lajtától keletre – valaki vitatja egy település történelmi magyar nevének a visszaállítását. Mintha nem tudná, hogy egy-egy település esetében a helység neve vagy lakosságának anyanyelvi, vallási megoszlásánál sokkal fontosabb az érzelmi indíték. Erre érzékletes példa az 1921. december 14–16-án tartott soproni népszavazás, amikor a város német anyanyelvű lakosságának csaknem fele a Magyarország keretében való maradás mellett döntött, és elutasította az Ausztriához csatolást.

A mai Burgenland területére vonatkoztatva az Őrvidek fogalom már az 1920-as években megjelent a magyarországi néprajzi-helytörténeti szakirodalomban.¹⁶ Az Őrvidek (északról dél felé haladva) három nagyobb tájra tagolható. A Duna és a Lajta folyók közötti sík vidék történeti tájnéve *Fenyér*, amely tágabb környezetével együtt az Árpád-kori magyar állam határvidéke volt Moson vármegye északi részén a magyarsághoz tartozó népességgel. Már a 895. évi honfoglalás után a területe átnyúlt a Lajtán túlra, és a folyó menti – a később kilenc évszázadra állandósult országhatár – már I. (Szent) István király (1000/1001–1038) uralkodása alatt kialakult. A német-osztrák hadak gyakori – különösen XI–XIII. századi – betörései miatt, Fenyér kistáj magyar lakossága szinte teljesen elpusztult, helyükbe már korán németek települtek. A történeti helynevek azonban világosan bizonyítják a magyarság ősi jelenlétét, erre utal többek között a *Sár*; a Lajta folyó ma is élő magyar neve, amelyet több település elnevezése örözött meg (Sárfalva, Sárfölde, Sárfenek stb.). Fenyér területének nagyobb részét a trianoni békediktátum Ausztriához rendelte. Keleti, kisebbik fele Magyarországé maradt,¹⁷ amit az 1947. február 10-én aláírt párizsi béke – mely megismételte a negyedszázaddal korábbi trianoni diktátum igazságtalanságait – tovább csonkított, és Pozsony környéki részének már a Dunántúlon fekvő három települését (Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár) Csehszlovákiához csatolta. Így alakították ki az ún. pozsonyi hídfőt, amellyel Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszter 1919. évi követelései részben megvalósultak.

¹⁴ MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927– S–279. sz., 221. old.

¹⁵ Engel Pál: Kitalált helynevek. A Magyar Nagylexikon a magyarországi helységekről. – In. História. 1996. 7. sz. (szeptember), 31–32. old.

¹⁶ Wallner Ernő: A felsőőrvideki magyarság települései. – In. Földrajzi Közlemények, 1926/1–4. sz., Schwartz Elemér 1934/3. sz. 226–231. old.

¹⁷ Kósa László Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolása. Bp. 1975. 98–99. old.

Az Őrvidék következő tája a *Fertő-vidék*, a Fertő tó tágabb környezetének a neve, amely a történeti Moson és Sopron vármegyéhez tartozott. Elevezése ún. beszélőnév: sekély vizű tavat, vízállást jelentő hajdani, *fertő* köznévből származik, magyar nevét – Fertew, azaz Fertő – már 1074-ben említi egy latin nyelvű oklevél. Eredetileg tehát csak magyar elnevezése volt. A tó német nevét – „Neusiedel” – a partján fekvő egyik telepés községtől kapta, amelynek jelentése „Újtelep”.¹⁸

A Fertő-tó tektonikus eredetű, ázsiai sós tavak csoportjának egyetlen európai tagja, s a Balaton és a Bodeni-tó után Közép-Európa harmadik legnagyobb tava. Hossza 36, szélessége 7–17 km, területe 320 km². Parti nádasai hatalmas kiterjedésűek, ezért vízfelülete csupán 183 km², amelyből jelenleg 160 km² osztrák, csupán 23 km² magyar felségterület. Mélysége csak kevés helyen haladja meg a másfél métert, ezért gyorsan felmelegszik, és a nyári hónapokban vízhőmérséklete gyakran eléri a 30 fokot. Kemény teleken ugyanakkor csaknem teljesen befagy. Sótartalma magas, medre alatt nagy kiterjedésű ásványvíztároló rétegek rejlenek. Szeszélyes tó, az elmúlt századokban gyakran kiszáradással fenyegetett, máskor vize gyorsan megemelkedett, és váratlanul elárasztotta a környéket. A tó legutóbb az 1870-es években készült kiszáradni, s ekkor úgy tűnt, hogy Ruszt és Sopron városa hatalmas földterületet nyerhet. Ruszt lakói már meg is kezdték az új határ felmérését, amikor a tó újra megtelt vízzel. 1893 telén viszont egészen befagyott a vize, és kipusztultak belőle a halak. Ezután sokáig nem halászhattak a híres fertői halból, amely korábban Mária Terézia királynő (1740–1780) bécsi asztalán is szívesen látott csemegének számított.

A Fertő-tó keleti oldala és a trianoni határ között részt *Fertőzug*-nak vagy *Tó-szögnek* (az utóbbi lényegében a német „See-winkel” szó tükörfordítása) nevezik, ahol 44 kisebb, szikes tó található. Közülük többnek a német neve megőrizte a magyar „szik” szót, például Zicksee, Zicklacke. A tavakból nyert szikósót régebben zsákokba rakták és eladták. Különösen nagy mennyiségben vitték Debrecenbe, ahol 1850-ig a szappanfőzésnél használták fel.¹⁹ A Fertőzug csaknem kétezer hektáros délkeleti csücske a Hansághoz tartozik, illetve annak ausztriai folytatása. Itt kell megemlékeznünk a Hanság titokzatos hal-emberéről, Hany Istókról, aki a mocsarakban élt, békákkal táplálkozott, uszonyos végtagjaival versenyt úszott a halakkal, és számos monda foglalkozik alakjával. Jókai Mór (1825–1904) a Névtelen vár című regényében dolgozta fel különös történetét.

A Fertő-vidéken a 895. évi magyar honfoglalás után települt meg a magyarság, és területe a gyepűrendszerhez tartozott. Egykori őrtelpeit a helynevek alapján is nyomon lehet követni. A gyepű felszámolásával, valamint a német–magyar hadakozások következtében magyar lakossága fogyott, helyüket német „vendég”-népek – latinul „hospes”-ek –, azaz telepések foglalták el a Fertő-tó mind nyugati, mind keleti oldalán. A török hódoltság alatt a vidék harcoktól nyugalmasabb táj volt, ahová délről horvát népség is menekült. A tó nyugati és déli partjain, illetve a szomszédos dombokon kiváló minőségű szőlőültetvények terültek el. Történelmi borvidék alakult ki, amely évszázadokon át az ausztriai és németországi piacokon értékesítette termékét.²⁰ Ez döntően elősegítette Nyugat-Magyarország mezővárosi-polgári fejlődését.

Nem volt véletlen, hogy Sopron már 1277-ben szabad királyi városi rangot kapott az uralkodótól, IV. (Kun) Lászlótól (1272–1290). Ekkor a határ védelmére a XI. században odatelepitett besenyő ijaszok utódait, a „lővérek”-et is a város polgárai közé emelték. Sopron – szintén a XI. században említi először oklevél Suprun királyi várispánt, a település névadóját – ezt követően a XIII–XIV. század fordulójától indult gyors fejlődésnek. A településnek a nagyobb számban beköltöző német kézművesek adtak nevet – Oedenburg, Ödenburg – a romos állapotban lévő erődítményről. Az elnevezés eredetileg Odínbruch, amelynek jelentése „elpusztult vár”. Kiváltságainak köszönhetően, Sopron már ekkor német többségű várossá vált, miközben a környéken magyarlakta települések – Dág, Egered, Ravaszd, Kovács, Lővér, Udvarnok, Harka stb. – feküdtek. A Fertő-tó nyugati partján elterülő Ruszt helység jóval később szerzett szabad királyi városi kiváltságokat. A település – többek között – arról volt híres, hogy évszázadokon át a Magyar Királyság legkisebb lélekszámú városa volt. Civitas rangját nem jutalmul vagy hősiesség kapcsán nyerte el, hanem 1681-ben 60 ezer forintért és 500 hordó borért vásárolta I. Lipót királytól (1657–1705), és lakossága ezt követően – kevés kivétellel – a bécsi udvar pártján maradt.²¹

¹⁸ MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927–S–279. sz., 221. old.

¹⁹ Juhász László 1999. 49–50. old.

²⁰ Kósa László–Filep Antal 1975. 99. old.

²¹ Csapody István: Fertő – Neusiedler See. Turistatérkép – Wanderkarte. Kiad. Paulus Térképszerkesztő Iroda. Pomáz 1992. 2. old.

Ugyancsak a Fertő-tó partján, illetve körül még a Hunyadiak korában, tehát a XV. század végén is számos magyar település feküdt, amelyek a Sár (Lajta) folyóig húzódtak. Így például Csákány, Csitván, Macskád, Rákos, Szécsöny, Szék, Széleskút, illetve Legéntó, Cerizfalva?, Újfalú. Sopron vármegye nyugati és délnyugati táján pedig Bűdöskút, Cseke, Dorog, Magyartelek, illetve Kedhely, Köhalom, Rőjtőkör stb. Kismarton szabad várost a XIV. század végétől az oklevelek a nagyobb részben a magyar nevének említik: Civitas libera Kismarton (1388), Oppidum seu castrum Kismarthon (1410). A település latin neve: Ferrea Civitas (Vasvár), ebből keletkezett a város német neve: Eysenstat,²² később és napjainkban Eisenstadt, amely 1926-tól Burgenland tartomány székhelye.

A Pinkafő és Németújvár települések között húzódó *Felső-Őrség* (Felsőörség) vagy *Felsőőr vidéke* a történelmi Őrvidék harmadik nagyobb tája. Az 1920-as években terjedt el magyar szakirodalomban a Felső-Őrvidék vagy Felső-örvidék megnevezés, illetve a felső-örvidéki magyarság fogalom.²³ Ez a tájegység a történelmi Vas vármegye Rábán túli részén, az Árpád-kori gyeprüvidéken, a Pinka folyó völgyében fennmaradt legjelentősebb ősi magyar szállásterület. A Felső-Őrség fogalom – tükörfordításban: die *Obere Wart* – a német nyelvterületen is meghonosodott, így az ottani szakirodalom is használja.²⁴ Körmen és Szentgotthárd térségében a Felső-Őrség délkeleti, mindössze 50 km² kiterjedésű szelvény – a Rába-völgy, az országhatár és a Pinka-völgy torkolati szakaszát – a trianoni békediktátum Magyarországnak hagyta. A XX. század elejére a felső-örségi településcsoportot jórészt már csak Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget és Vasjobbágyi községek jelentették, holott egykor határbiztosító magyar lakosságú települések hosszú sora kísérte a Rába folyón túli határszélét is. Erre vallanak az Őr-, Őri- összetételű, Lő-, Lővő- tagú és a Szem, Szemes, Kolozs települések. Felsőörségre jelentékeny vasfeldolgozó-szolgáltató népessége is volt, amelyet az okleveleken kívül régészeti leletek, valamint helynévi adatok (Vasverőszék, Tömörd stb.) is bizonyítanak.²⁵

A német nyelvterületekről beköltözők az Árpád-kor végén, a XIII. század utolsó harmadában jelentek meg egyre nagyobb számban a nyugat-magyarországi tájakon. Ennek ellenére még a XV. század második felében, a Hunyadiak korában is magyar települések húzódtak Vas vármegye északnyugati, illetve nyugati határvidékén. Például Borostyán és Irófalva; Kőszeg körül Asszonyfalva és Lukácsfalva, Körmenről nyugatra Avasalja, Bükkesd stb.²⁶ Később, a XVI–XVII. században a sorozatos török hadjáratok tizedelték meg alaposan Felső-Őrség magyar lakosságát, akiknek száma a kiváltságaik korlátozása miatt is csökkent.

Filep Antal a magyar nép táji-történeti tagolásában már az 1970-es években említette, hogy a szakirodalomban a magyarországi Őrséget újabban *Alsóörség*-nek is nevezik, megkülönböztetve a burgenlandi Felsőörségtől. Ezt két fogalommal jelezte, amikor az Őrség északi felét Felsőörség néven tárgyalta, a délen fekvőt Őrség, illetve *Alsóörség* névvel illette. Az Alsóörséget a trianoni békediktátum zömében Magyarországnak hagyta, kis részét három faluval – Őrihodos, Kapornak, Bükkalja falvakat, az utóbbit 1889-ben Domonkosfa községgel egyesítették –, a Muravidékkel együtt Szlovéniába rendelte. A korábban egységes területnek – mely a Zala folyó forrásvidékén és a Kerka-patak völgyében fekszik, s a Vasi-hegység–Vend-vidék–Hetés–Göcsej fogja közre – korábban *Őrség* volt a neve. Tizennyolc településének régi, természetes központja Őriszentpéter. Jellegzetesen Alpok-aljai táj, ahol évszázadokon keresztül égetésszerű irtásgazdálkodást folytattak. A települések körül azonban már a korai időkben trágyázott szántókat is műveltek, ami nagyszámú állat tartását tette lehetővé. Az összesen 18 örségi magyar község – védelmi feladatainak a megszűnését követően is – a XVII. századig, mint *ör-nagyság* (élén egy őrnagy állt) megőrizte igazgatási önállóságát, valamint különféle kiváltságait. E jogaitól a földesúr Batthyány-család fosztotta meg őket, és jobbágyi szolgáltatásokra kényszerítette az őrfalvak lakóit. Az 1910-es évekig az Őrség népe egyre nagyobb mértékben vett részt a viszonylag közeli stájerországi város, Grác piaci ellátásában, ami jelentősen elősegítette a vidék lakosságának polgárosodását.²⁷

²² MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927–S–279. sz., 222. old.

²³ Wallner Ernő 1926./1–4. sz.; Kovács Márton 1942.

²⁴ Die Obere Wart. (Szerk. Triber, Ladislaus) Oberwart (Felsőőr) 1977.

²⁵ Kósa László–Filep Antal 1975. 97–98. old.

²⁶ MOL. K 28. 3. csomó. 8. tét., 1927–S–279. sz., 222. old.

²⁷ Kósa László–Filep Antal 1975. 155–156. old.; Az Őrség néprajzi határaitól lásd bővebben Nagy Zoltán: Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata. In: Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. 22/4. (szám) 1995–1998. Főszerk.: Vig Károly. Kiad. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely 1999. 145–180. old.

Itt kell szólnunk a nyugat-magyarországi/örvidéki magyarsággal több, mint egy évezrede, egyazon tájon együtt élő németiség különböző nyelvi-néprajzi csoportjairól. Fontos leszögezni, hogy a mai Burgenlandban élő német ajkú lakosság nem osztrák, hanem bajor eredetű, mert a térség az elmúlt századokban, a XX. század elejéig tartó bevándorlással folyamatosan kapta népesség-utánpótlását a nagynémet területekről. Ha voltak is valaha frankok, szászok vagy svábok ezen a vidéken, időközben teljesen felszívódtak, még a népnyelv sem őrizte meg emléküket. A mai burgenlandi tájszólásban csak árnyalatnyi különbségek vannak: a tartomány északi részén közép-bajor, a középsőn észak-bajor, a déli területén dél-bajor nyelvjárási sajátosságokat mutattak ki a nyelvészek. A burgenlandi németek napjainkban már csak elvétve használnak magyar jövevényszavakat, például Tschika (csikó), Wiiga (bika), Pusta (puszta).²⁸

Nemcsak Ausztriában, hanem az 1921-ben elcsatolt örvidéki/burgenlandi terület németajkú lakosságának körében is hosszas vajúdas után, fél évszázad után alakult ki és vált meghatározóvá az „osztrákságtudat”. Az előzmények: 1918. október 21-én a Birodalmi Tanács (Reichsrat) 210 német tagja (szociáldemokraták, keresztényszocialisták és nagynémetek) Német-Ausztria (Deutschösterreich) ideiglenes nemzetgyűlésévé nyilvánította magát. Ezt követően november 12-én – egy nappal az után, hogy az uralkodó, I. Károly császár (IV. Károly néven magyar király) lemondott az államügyekben való részvételről – kikiáltották az Osztrák Köztársaságot, és törvényben kihirdették, hogy az új állam „csatlakozni” (Anschluß) kíván a demokratikus Németországhoz. Ennek értelmében 1919 márciusában Ausztria és Németország titkos szerződést kötött az Anschluß végrehajtásának módjáról. A maradék Ausztria egyes részei azonban nem egy bizonytalan jövőjű kis állam keretében látták a jövőjüket. 1919 májusában Voralberg tartományban nem hivatalos népszavazást tartottak, ahol a résztvevők 80%-a a terület Svájchoz való kapcsolását óhajtotta. 1921-ben Tirolban és Salzburgban rendeztek referendumot, melyeken a szavazók 98,8; illetve 99,2%-a a Németországhoz történő csatlakozás mellett döntött. A győztes antant hatalmak azonban nem ismerték el az előbbi népszavazásokat, és nyomásukra a többi tartományban már nem tartottak ilyen referendumokat.²⁹

Az előbbiekből jól érzékelhető, hogy Ausztriában az ún. „osztrákságtudat” miatt csak az 1960-as évek végétől erősödött meg. Az 1964-ben végzett felmérések szerint a megkérdezetteknek 47%-a jelentette ki, hogy „az osztrák nemzet létezik”; 23%-a úgy vélte, „az osztrákokban ébrednek a nemzeti érzés”; 15%-a szerint „Ausztria nem önálló nemzet”. Három évtized múlva, az 1993-ban végzett kutatások szerint a megkérdezetteknek már a 80%-a válaszolta azt, hogy „az osztrák nemzet létezik”. További fontos adalékok: például az 1979-es felmérés egyik kérdésére – „Mikor alakult ki Ön szerint az osztrák nemzettudat?” –, a megkérdezettek 32%-a úgy vélte, hogy a második világháborút követő évtizedben, 1945 és 1955 között; 27%-a szerint 1955., az ún. osztrák államszerződés május 15-ei aláírása után³⁰, amikor visszaállították Ausztria függetlenségét és a megszálló haderők elhagyták az országot.

A hajdani nyugat-magyarországi, vagy örvidéki németiség északi szárnyát a Mosoni-síkságon lakó *Heidebauer*ek alkotják, akik nevüket a síkság német nevééről (Heidenboden) kapták. Tőlük délre a Sopronban és környékén *heáncok*, illetve *poncchterek* élnek. Nyelvileg ez a terület Alsó-Ausztria folytatása, de bizonyos sajátos helyi fejlődést is megfigyelhetünk. A *heánc* név eredete vitatott, a népetimológia igen sok magyarázatot ismer. Van, aki a német *jetzt* szó *hietz*, *hienz* nyelvjárási változatával, van, aki a Heinz (a Henrik beceneve) személynévvvel magyarázza. Érdekeség, hogy a hiencek vagy heáncok, a különböző falvak lakói között is különbséget tesznek. A Rába és a Lapincs folyók között élőkét például *pumhien*eknek nevezik egy anekdota alapján, amely szerint az egyik főúr látogatásakor kicsit előbb sötéttek el üdvözlésére a mozsárgyúkat, mint kellett volna. A Sopron környéki *poncchterek* neve a német Bohnenzüchter = „babtermelő” szóból ered. Nem véletlenül, mert igen sok babból készült ételt ismernek.³¹ Sopron és körzetének lakói már az Árpád-kor végétől híres bor- és babtermelők voltak – ma is azok –, termékeiket elsősorban az ausztriai piacokon értékesítették. A termőföld lehető legjobb hasznosítására a szőlősorok között igen nagy mennyiségben termesztettek a babot. A Felső-órsgben a hiencek a magyarság közvetlen szomszédjai. Az Örvidék déli részén, a németújvári járásban, a Kukmér

²⁸ Juhász László 1999. 39. old.

²⁹ Paál Vince: Ausztria identitása. In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Szerk.: Abraham Barana, Gereben Ferenc, Stekovic Rita. Kiad. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. Piliscsaba 2003. 76–77. old.

³⁰ Szujer Katalin: Az osztrák identitás átalakulása. In: Pro Minoritate. 2003. Nyár, 82–83. old.; Lásd még, Mattl, Stegfried–Rásky Béla: Az osztrák nemzeti identitásról. In: Pro Minoritate. 1999. Tél 18–26. old.

³¹ A magyarországi németek. 1998. 7. old.

község körül élő németeket – akiket esős időkben évszázadokon át sártenger vett körül – is *hienc-németeknek* nevezik.³² Talán ebből is credhet nevük egyik magyarázata.

A hajdani Őrvidék táji-történeti tagolása után természeti jellegét ismertetjük. Nagy része hegyes-dombos terület, jelentékeny erdőségekkel, kivéve a hajdani Moson vármegye északnyugati részén elterülő Fenyér, a Pándorfalvi-síkság és a Fertőzug sík táját. Északon a Lajta-hegység (ősi magyar neve Sár-hegy), majd attól délnyugatra a Rozália-hegység, ettől nyugatról keletre a Soproni-hegység déli nyúlványa, végül az utóbbitól lejjebb, nyugatról kelet felé a Kőszegi-hegység szeli át. Az utóbbi kettő az alsó-ausztriai Wechsel-, régi magyar nevén a Váltó-hegység nyúlványa. A Kőszegi-hegység legmagasabb csúcsai a Dörgő-hegy (760 m), a Szarvas-kő (840 m) és az államhatár vonalán álló Írott-kő (883 m). A tartomány jelentősebb folyói a Lajta, a Vulka, a Répce, a Gyöngyös, a Pinka, a Lapincs és a Rába.

A történeti Őrvidéknek a XI. század elejére kialakult és 1920–1921-ig fennállt magyar-osztrák határtól nyugatra fekvő jóval nagyobb területén már a IX. század derekán, 862-ban megjelent a magyarság. Sőt ekkor annak központi részét, a Bécsi-medencét is a hatalma alá vonta. Ezt bizonyítja az is, hogy 900-ban már a Morvaországnak a Morva folyótól keletre eső része is a magyarok kezére került. Az ekkori Nyugat-Magyarországot legtágabb értelemben az Enns folyó, a Duna két partja, a Vértes- és a Bakony-hegység, a Balaton, a Zalai-, illetve a Somogyi-határarok, a Muraköz, a Mura folyása, a Fischbach-Alpok, a Váltó-hegy, a Semmering, a Rax, a Schneeberg, Mariazell és Steyr határozták meg. Ezt a hatalmas területet 907-ben foglalta el a magyarság, és itt alakította ki nyugati gyeplőjét és gyeplőjét. A magyar gyeplő szó a török *yapi*-ra vezethető vissza, amelynek jelentése – mint a sztyeppe, így a magyar nép esetében is – sövény, mesterséges akadály, torlasz, járhatatlanná tett határsáv. A mai Ausztriához tartozó gyeplővel több száz onogur települést tártak fel a régészek, ezért a gyeplőhöz tartozó Őrvidéken, valamint a mai magyarországi Dunántúlon jóval több onogur településnek kellett lennie. Ez egyben azt jelenti, hogy e hatalmas területen a magyar honfoglaláskor nagyszámú onogur lakosság élt, amely a magyarság kettős, ekkori második honfoglalására utal.³³

A Dunántúlt a gyeplővel elfoglalása előtt mindössze hét évvel, 900-ban szállta meg a magyarság, és a horkák törzsének jutott, amelynek nemzetségi birtoka – téli, illetve nyári szállása – Zalavár és Szombathely térségben, a későbbi Őrvidék délkeleti részén terült el. A horka vagy harka honfoglalás kori méltóságnevet a magyarság harmadik főembere, a bíró viselte. E tisztséget VII. (Biborbanszületett) Konsztantinosz bizánci császár (913–959) karchász alakban jegyezte fel.³⁴ Fontos emlékeztetni arra, hogy az imént körülhatárolt nyugat-magyarországi gyeplő kiterjedése és területe azonos – s ez nem véletlen – a korábbi Avar Birodalom (568–796) nyugati gyeplőjével. Az őrségek a Kárpát-medence belsejében letelepedett magyar törzseket óvták az ellenséges támadások ellen. Állandó feladatuk volt a kb. 30 vaslelőhely, illetve vaslelőállító- és vasmunkás település védelme is. Kurszán kende 904. körül történt halála után a vasmunkások határsávbá kerültek. A gyeplőn fekvő Kendeszek vagy Vasverősek népessége a hadseregnek szükséges vasat állította elő, újabb számítások szerint évente öt tonnát.³⁵ A források többsége szerint Kurszán kende – kündü, künde: a magyar szakrális fejedelem méltóságneve – orvgyilkosság áldozata lett a bajorokkal folytatott béketárgyalásokon, esetleg a Fischa folyó melletti csatában esett el.

A bajorok közben, 900-ban visszavonták határeiket a Linz városától délkeletre a Dunába betorkoló Enns folyóig, addig a vonalig, ameddig az Avar Birodalom korában a bajor határ terjedt. „Ettől kezdve az Ennstől a Bécsi-erdőig húzódó terület gyeplővel volt, melyet a magyarok igyekeztek lakatlanul tartani, csupán néhány határőrtelepre helyeztek figyelőket, és szállásaik csak a Bécsi-medencében kezdődtek.”³⁶ A gyeplővel korábbi ered a magyar népmesék valós eleme, az „Óperencia”. E távoli, titokzatos, azaz „az Óperenciás tengeren is túl” található hely vagy ország, amely az Enns folyó torkolatától nyugatra kezdődött és a német-bajor Ober-Enns tartományt is jelenthette. A X. század első feléig a magyar gyeplőorségnek még nem kellett ellátnia határvédelmi feladatokat, mert arra egyáltalán nem volt szükség, ugyanis a gyeplő és a gyeplővel egésze a határ védelmét szolgálta. A gyeplő és a belső területek

³² Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást! Bp. 1992. 7. old.

³³ Herényi István: Magyarország nyugati végvidéke 800–1242. II. kiad. Hely nélkül. 1997. 23., 33. old.; Herényi István: Helytörténeti lexikon 800–1400. Nyugat-Magyarország az Árpádok és az Anjouk korában. Velem 2000. 11. old.

³⁴ Györfly György: István király és műve. Bp. 1977. 36., 60. old.

³⁵ Éger György–Szesztay Ádám: Alsóőr. Szerk.: Botlik József. Száz magyar falu könyvesháza. Bp. 2001. 14. old.

³⁶ Györfly György 1977. 83. old.

között őrhelyek, ún. kapuk álltak. Ezek: Mosoni-kapu, Rábcakapi, Kapuvár, Vasi-kapu, Zalai-kapu és Német-kapu.³⁷

A nyugat-magyarországi végek katonai parancsnokai rendszeresen hadjáratokat vezettek nyugat felé az ellenség felderítésére, illetve megfélemlítésére az ottani kisebb hatalmú fejedelmek szövetségében, vagy anélkül. Mindenkor azonban a zsákmányszerzés, vagy hadisarc reményében, illetve annak ígéretével. A magyar és külföldi történettudományban rögzült kalandozások kifejezés nem helytálló, mert az általában céltalan kóborlást jelent, amit a magyar csapatok sohasem tettek. A valóság az, hogy 862 és 961 között a magyar hadak nem kalandoztak, hanem a Kárpát-medencét – mint előző, illetve jövőendő, majd közben, 895-ben a honfoglalással véglegesen elfoglalt hazát – tudatosan védelmező, honbiztosító hadjáratokat indítottak. Ezt a nézetünket közvetve Györffy György is megerősíti.³⁸ Ezek egy évszázadig zajlottak, és az összesen 45 hadjáratból *mindössze kettő* végződött magyar vereséggel az egyik 933-ban Merseburgnál, a másik 955-ben Augsburgnál – melyek jelentőségét egyébként a német és az osztrák történetírás felnagyítja –, miközben 43 magyar katonai művelet győztesen végződött!

A magyar csapatok 14 alkalommal a szomszédos német területek, elsősorban Bajor-, Sváb-, illetve Frankország, valamint a morvák, a csehek, a későbbi dél-lengyelországi részekben élő fehér horvátok, délen pedig 5 ízben Bizánc, valamint a balkáni szlávok (horvátok, szerbek, bolgárok és vlachok, azaz a későbbi románok,) ellen viseltek hadat. Máskor bizonyítottan hadba hívták őket egyes, velük szövetségbe lépett fejedelmek. A hadakozások közül 7–7 a későbbi francia, illetve itáliai, 2 spanyol területekre irányult. A magyarságnak azt is felróják, hogy zsákmányt szerzett, holott korabeli szokás szerint a hadra kelt nyugati vagy keleti seregek – a vikingek, a frankok, az arabok stb. – is javakkal megrakodva tértek haza, majd a megnyerték az útközteket. Az összes hadjárat emberi és anyagi hátterét Nyugat-Magyarország, azaz a tágabban vett Órvidék adta.³⁹

A magyar fejedelemség honbiztosító hadjáratainak anyagilag legvirágzóbb korszaka a 924 és 933 közötti évtized, amikor Magyarországtól nyugatra, Lombardiától az Északi-tenger irányába egy kb. 500 km széles szövetséges övezet húzódtott, amelynek országai adóval váltották meg a békét, és ellenfeleikkel szemben a magyarok katonai segítségét kérhették.⁴⁰ Ennek azonban vége szakadt, mert a hosszú békét I. (Madarász) Henrik német király arra használta fel, hogy nagy sereget gyűjtött. Megtagadta az adófizetést, majd a megtorló magyar csapatokat megfutamtotta. Ez volt az első vesztes csata 933-ban Merseburgnál, a második 955-ben Augsburgnál, amely az idős *Bulcsu* horka és a fennhatósága alá tartozó nyugati országrész vezetői, Árpád-házi Tas fia Lél (Lehel) nyitrai és a kabar Sur pozsonyi dux elfogása, s kivégzése után megváltoztatta a helyzetet. A 950. körül uralkodott Fajszy nagyfejedelem halála után Taksony emelték nagyfejedelemmé (az 972. előtti évekig a trónon), aki átalakította és megerősítette a határvédelmet. Természetesen annak túloldalán, az alsó-ausztriai, illetve stájer területen is. A feladat végrehajtását a Bulcsu nemzetségre bízta. Ezzel lezárultak a nyugat felé indított honbiztosító hadjáratok. Taksony a Dunától északra és délre határispánságot létesített, és az addigi őrségi szervezetet kivette a hadsereg kötelékéből, s önállósította. Az új formában így jelentek meg az örök, a lövők, az íjászok, a kémlelők és lesők, akik továbbra is főként besenyők és székelyek voltak. Ennek, valamint a korábbi, a szomszédos bajor, sváb, frank stb. területek ellen indított 14 honbiztosító hadjáratnak köszönhetően csaknem másfél évszázadig – 895 és 1030 között –, a magyarság által akkor birtokolt terület ellen irányuló német katonai támadás kudarcba fulladt.

A magyar honbiztosító hadjáratok által felőrölt korábbi frank örgrófságokat csak a 960-as években tudta helyreállítani I. Ottó német-római császár. A Duna mentén, a Linz és Bécs közötti szakaszon megszervezett Ostmark („Keleti határvidék”) neve a X. században Ostarrichi („Keleti birodalom”) formában is megjelent. Ez utóbbiból alakult ki az Österreich (Ausztria) elnevezés. Ostmark kezdetben bajor fennhatóság alatt állt, csak 976-tól került a német-római császár kezébe. A Taksony nagyfejedelem által megszervezett nyugati magyar határvidékek köszönhetően nyugalmasabb időszak következett. Fiának, Géza (Geyza) nagyfejedelemnek (972–997) már lehetősége volt arra, hogy a németekkel megkísérelje a kibékülést, de eközben kiépítette a határmegyéket. Ezek közül a későbbi Sopron vármegye vidéke a Sur vezértől leszármazó Osl-nem, Zala megye (eredetileg Kolon) a Vérbulcs-nem szállásterülete volt.⁴¹

³⁷ Herényi István 2000. 13. old.

³⁸ Györffy György 1977. 40–45. old.

³⁹ Herényi István 2000. 13–14. old.

⁴⁰ Györffy György 1977. 45. old.

⁴¹ Györffy György 1959. 20. old.

Némely kutatók szerint a X. században a gyepeleven, illetve a gyepeleti oldalán horka törzse öt nemzetségének a szállásterülete feküdt: a későbbi Győr és Moson vármegyék területén a Tétény, Sopron és Vas megye területén a Sur, Vas és Zala megyék déli részén a Bogát, Veszprém vármegyében a Szalók, Kolon (a későbbi Zala) megyében a Balaton mellett a Kál, végül Karakó vármegyében a Bulcsu nemzetsége. Kál és Bulcsu szállása azonban egynek vehető, hiszen apa és fia birtokairól volt szó.⁴²

A határmegyék felállításakor a nemzetségi területeknek csak az egyharmada maradt meg, a többi királyi tulajdonba került. Géza nagyfejedelem uralkodása idején a magyarországi gyepeleven nyugati szélé még a Linz és Bécs között nagyjából félúton fekvő, Duna menti Melk erősségénél húzódott. A gyepe kiterjedése akkor csökkent, amikor Melk erődjétől a Bécs alatt a Dunába ömlő Fischa folyóig elterülő részét a magyar nagyfejedelemtől Gizella bajor hercegnő (II. Henrik lánya) nászajándékba kapta. Ezért István fejedelem (997–1000/1001), a későbbi I. (Szent) István király és Gizella 996–997. körül kötött házassága után néhány évvel, a német–magyar határ már a Lajta és a Lapincs folyók vonalán húzódott. A nyugati végek 11. századi vármegyei, egyben határispánsági székhelyei a következők voltak: Trencsén, Nyitra, Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és Kolon (Zala) vára.

Az ímént felsorolt történelmi megyék közül Karakó vármegye, amely kezdetben kettős volt Vas vármegyével, már régen nem létezik. Ez a szervezet az Árpád-kor elején, a X. században a Kisalföldön, a Rába és Marcal folyók között feküdt. Névadója a Marcal árterületén emelt Karakó vára, amely mint határispánság központja feltehetően már Szent István király korában működött, de vármegyei fejlődése korán megakadt. Karakó, mint várispánság azonban a XIV. századi közepéig fennállt, majd beleolvadt a Rába és a Gyöngyös folyók között húzódó Vas vármegyébe. Hasonló – a későbbi századokban önállóan már szintén nem létező – alakulat volt Locsmánd vármegye. Eredetileg ugyancsak két megyére – Rábaköz, illetve Sopron – terjedt ki, ugyanis a Rábaközben lévő besenyő határvédelmi rendszerhez (központja Kapuvár, mint ispánság) előbb Sopron, majd Locsmánd várispánsága csatlakozott. Locsmánd megye központja Locsmánd vára volt, melyhez három határmenti vár tartozott: Kabold, Lánzsér és későbbi ezeréves magyar-osztrák határtól nyugatra fekvő Kirchschlag, valamint a Locsmánd vára körüli összesen nyolc udvarnok-, vagy szolgálófalu.⁴³ Locsmánd megye a XIV. század elején olvadt be az akkor kialakult nemesi Sopron vármegyébe.

A magyarsághoz csatlakozott keleti népekből – besenyő, székely, berény, káliz, herény, őrs, szabir – álló határőr egységek⁴⁴ egyre gyakrabban kerültek harcba német előőrs csapatokkal, de időnként részt vettek országos ütközetekben is. II. Henrik német-római császár haláláig, 1024-ig zaklatta Nyugat-Magyarországot. A védelem megerősítésére a XI. század közepén a Fertő-tó és a Lajta folyó vidékére – Legénytő-Monóudvar, Besenyő-Fertés, Patfalva, Káta, Pecsényéd stb. – főként besenyőket telepítettek. A német támadások első felfogója az Őrvidék lakossága volt. Az itt élők kiváló érzékkel használták ki a természet adta lehetőségeket. Különösen a Fertő-tó, a Hanság, illetve a Duna, a Rábca, a Rába, a Répce, a Mura és más, kisebb folyók, a tavak, mocsarak adottságait. Részbén természetes, részben mesterséges védőműveket létesíttek. Gátakat emeltek, a folyókon gázlókat – ezek ősi, török eredetű magyar neve: *cseke* –, egyes szakaszokon zsilipeket létesítettek. Ha ellenség tört be az Őrvidékre, akkor a vizek rekeszeit megnyitották, és hatalmas területeket vízzel elárasztva, megbénították a hódítók mozgását.⁴⁵ II. Konrád német-római császár 1030. júliusában haddal támadt Magyarországra, de a magyar seregek kiűzték az országból, és ismét elfoglalták a Lajta és a Fischa folyó között fekvő területet, sőt Bécsset is megszállták. A következő év tavaszán, apja nevében a császár fia, III. Henrik német király békét kötött I. (Szent) István királlyal, amelynek értelmében a Magyarország nyugati határa a Fischa és a Thaya folyó. Ebben az időben, 1030. körül Moson vára már a határispánság központja, várnépei közül az örök töltötték be a legfontosabb szerepet.

Másfél évtized múlva, 1043-ban III. Henrik császár támadt hazánkra: Aba Sámuel királynak (1041–1044) sikerült vele békét kötnie, és a német–magyar határt a Lajta folyó vonalán állapították meg. *Ezzel gyakorlatilag kialakult a későbbi, csaknem kilenc évszázadig fennállt nyugat-magyarországi magyar–német, majd magyar–osztrák határ felső szakasza.* Ezt követően indult meg békés körülmények között a bajor telepek beköltözése az Őrvidékre, ahol ekkor a legnépesebb etnikum a magyarság volt. Ekkor többnyire még a nomád életmódjának leginkább megfelelő, letelepedésre alkalmas sík vidéki

⁴² Herényi István 2000. 18. old.

⁴³ Lásd bővebben: Herényi István 1997. 133–134., valamint 83., 124–125. old.

⁴⁴ E népekről lásd bővebben: Herényi István 1997. 47–52. old.

⁴⁵ Herényi István 2000. 14–15. old.

területeken, a Fertőzugon (Mosontarcsa, Mosontétény, Pomogy, Ilmégy-Ilmic stb.) kívül a határvédelem szempontjából fontos folyó völgyekben – Sárvíz-Lajta, Seleg-Vulka, Csáva, Pinka, Esztermény (Ösztörmén-Strém), Lapincs – élt, ahol ősi magyar falvai ma is állnak. A nyugati magyar határőr telepek közül a Felsőörség, a soproni Lővérek és a mosoni Levél lakói voltak székely eredetűek.⁴⁶ A határvidéki háborúk, illetve villongások ellenére a német telepések a XI. század végén a Vulka folyó felső medencéjében. Locsmánd és Borostyánkő környékén már számottevő népességet képviselhettek. Ugyanakkor a határvidék nagy kiterjedésű erdős, mocsaras tájai (a Fertő, a Hanság, a Lajta-, a Rozália-, a Soproni-, a Lánzséri-, a Kőszegi-, a Borostyánkői-hegység, a Lapincs folyó melléke stb.) még lakatlanok.

A II. István király (1116–1131) és Konrád salzburgi érsek 1127. május 4-e előtt kötött békeszerződése utáni viszonylag nyugalmasabb időszak következett. Ehhez döntően hozzájárult, hogy 1146 szeptemberében II. Géza (1141–1162) király a Lajta mentén legyőzte és a Fischa folyóig üldözte a II. (Jasomirgott) Henrik által vezetett német sereget. Ezt követően – különösen 1150 és 1230 között – vált jelentős mértékűvé a németek betelepülése az Őrvidékre. Nemcsak az elpusztult falvakat, hanem az erdőségek kitermelésével azok helyének nagy részét is benépesíthették. Birtokadományozások, házasságok és zálog révén a XIII. századra a nyugati végvidék jórészt német származású birtokosok kezébe került. Közöttük fontos szerepet játszottak az ausztriai Heiligenkreuzból érkezett ciszterci szerzetesek, akiknek III. Béla király (1172–1196) a Rába és a Lapincs összefolyásánál Szent Gotthárd tiszteletére apátságot alapított. Hamarosan tucatnál több faluval kiépült törzsbirtokuk, 1219-ben már leányapátságot létesítettek a Szombathely melletti Pornón (ma Pornóapáti).⁴⁷ A ciszterek később a Répce és a Fertő-tó mellékeire is nagy számban hoztak német telepeket.

A tatárjárás előtt, 1235 júniusában II. (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceg seregével betört az Őrvidékre, és a Vas vármegyei Léka váráig hatolt, majd visszafordult. Júliusban II. Endre király (1205–1235), Béla királyfi és öccse, Kálmán szlavón herceg nagy sereggel viszonzta a támadást. A magyar csapatok Bécsig nyomultak, Frigyes a magyar királytól pénzen szerzett békét. Néhány év múlva, 1241-ben a tatár hadak elől a menekülő IV. Béla királyt (1235–1270) Frigyes osztrák herceg segítséget ígérve Pozsonyból álnokul Hainburg várába hívta, ahol azonban megsarcolta, kincseit lefoglalta. Csak Moson, Sopron és Locsmánd vármegyék elzáróztatása után engedte szabadon.⁴⁸ A három megyét és váraikat a következő években IV. Béla visszafoglalta.

A tatárjárás hatalmas pusztítása bebizonyította, hogy a régi, gyepűlven alapuló magyar védelmi rendszer elavult, elvesztette korábbi jelentőségét. A nyugat-magyarországi Őrvidéken a kőből épített magas várakat – Léka, Borostyánkő, Németújvár – ugyanis a tatárok nem tudták elfoglalni. IV. Béla király ezért nagy adományokkal arra ösztönözte a főurakat, hogy birtokaikon kővárakat építsenek. Feltehetően ekkor kezdett az őrségi társadalom a korábbi hadi jelleg helyett, illetve mellett mezőgazdasági arculatot (is) ölteni. Az örök egy része ugyanis a különféle környékbeli várak szolgálatába szegődött, de új helyzetükben gyakran megkérdőjelezték nemességüket. Ezért először IV. Béla, majd 1270-ben V. István király (1270–1272) adománylevelében ismerte el az őrségi nemesi jogait. Egyrészt azért, hogy védje őket a várurak önkényével szemben, másrészt megtartsa hűségüket a királyi hatalom iránt.⁴⁹

Eközben a Kőszegi család (másik nevén: Németújvári, a német eredetű Héder nemzetség egyik ága) az imént említett várak mellett Rohonc és Szalónak erődjét is felépítette. Ezzel megszerezte a Nyugat-Magyarország feletti ellenőrzést, tartományúrrá emelkedett, sőt a határőrséget a saját hadseregeként használta fel a király ellen. A Kőszegiek osztrák szövetségeseikre támaszkodva, évtizedeken keresztül háborúskodtak a magyar királyokkal. Németújvár ura, Kőszegi Henrik is fellázadt a király ellen. A hatalmaskodó főnemes azért tört rá az Őrségre, mert az örökségek hűek maradtak az uralkodóhoz. Az őrségi állítólag ekkor szóródtak szét az ország különböző részeibe. A viszálykodásoknak csak az Anjou-házbeli I. Károly Róbert (1308–1342) tudott véget vetni 1327-ben, amikor végleg leverte Kő-

⁴⁶ *Kocsis Károly*: A magyar településterület változásai a honfoglalástól napjainkig az Őrvidék (Burgenland) területén. In: *Néprajzi Látóhatár* 2000/3–4. Sz. 49. old.

⁴⁷ *Zlinszky, Sternegg Mária*: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878). In: *Szentgotthárd. Szerk.: Kuntár Lajos, Szabó László*. Kiad. Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa. 1981. 365–366. old.

⁴⁸ *Asztalos Miklós-Pethő Sándor*: A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig. 2. kiad. Bp. (1938). 68. old.

⁴⁹ *Éger György-Szesztay Ádám* 2001. 20. old.

szegi Henriket.⁵⁰ A több évtizedig tartó háborúskodásban a magyar királyt támogató magyar határőr népesség részben felőrlődött, akiknek helyébe, illetve az elpusztult népesség pótlására a német származású birtokosok német telepéseket hoztak az Őrvidékre.

A Köszegek tartományúri hatalmának a felszámolása után azonban Károly Róbert megbízta az ugyanakkor megnevesített Felsőöri Miklóst, a Rába folyón felüli Őrség – a mai Felsőörség – őrnagyát, hogy a szétszalasztott és a még meglévő határőröket gyűjtse össze, és egy helyre telepítse le. Ez hamarosan meg is történt: Felsőőr, Alsóőr, Herényőr, Őrisziget, Vasjobbágyi és Karasztos térségben az örök földet, szállásbirtokokat és különféle kiváltságokat kaptak. A lövők azonban IV. (Kun) László király fél évszázaddal korábbi rendelkezése szerint ekkor már jobbágysorban éltek különböző főurak hatalma alatt a következő helyeken: Alsólövő, Felsőlövő, Horvátlövő, Németlövő és Lövő (Schütz, Kismarton-tól keletre). A Rába folyásán alul lakó örök – az Alsóörség népe – a kiváltságait viszont megerősítették. Ezt követően Károly Róbert, majd fia, I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) idejében az Alsó-, illetve a Felsőörség ismét jól ellátta határőrző feladatát.⁵¹

Károly Róbert 1327-ben kiadott oklevelében nemcsak megerősítette határőrök korábbi kiváltságait, hanem önálló igazgatással rendelkező és saját országgyűlési képviselőt állító országos nemessé minősítette őket. Az Őrséget egy őrnagy vezetése alá rendelte, akit az idegen nyelvű oklevelek kapitányként említenek. Mindez megerősítette az Őrség önállóságát és jó időre kizárta függését a környékbeli váruraktól. Így ért véget az örökségek tatárjárás utáni válsága.⁵² Különös az, hogy az előbbi oklevélben az örök „Őr-Nagyság” címmel nevezetnek. A király következő év nyarán, 1328-ban hadat vezetett a Köszegek támasza, a Habsburgok ellen, és a Lajta folyónál győzelmet aratott felettük. Nemcsak az örökségek területe, hanem a tágabb vidék is királyi birtok volt ekkor, ennek következtében szüneteltek a jogviták az örök és a környékbeli földbirtokosok között.

E helyzet azonban alapvetően megváltozott (Luxemburgi) Zsigmond király (1387–1437) idejében, mert az uralkodó az egész Őrséget a sárói Cseh családnak adományozta. Egyúttal megszüntette a határőrséget, és a katonákat a familia hatalma alá rendelte. A Felsőörségben kimaradt az imént említett öt nemesi rangú falu jobbágyterhektől mentesített népe, de a Rába folyása alatti Alsóörség örei jobbágysorba kerültek. Az utóbbiak évszázadokon keresztül küzdöttek szabadságukért, amit csak 1848-ban, a jobbágyság eltörlésekor kaptak vissza. Ezzel szemben a Felsőörségben fekvő öt falu (Felsőőr, Alsóőr, Herényőr, Őrisziget és Vasjobbágyi) lakossága előbb területi nemességet, a XIV. század végére országosan elismert nemességet vívott ki magának.⁵³ A nyugati határőrvidéket egyébként a következő század elején, 1409-ben először említi egy oklevél Őrség néven, amelynek élén őrnagy állt. Közben a határvidéki birtokosok a viszálykodásokban, és az azokat követő járványokban – így különösen az 1409–1410. évi pestisben – elpusztult népesség pótlására a fölbirtokosok folyamatosan ösztönözték a németek betelepítését.

Botlik József

A zilahi református kollégium könyvtára*

Zilah mint az egykori Közép-Szolnok vármegye, majd az 1876-ban létrehozott Szilágy megye központja, a Meszes hegység nyugati peremén, a Somlyói medence keleti végén fekszik. A középkorban híres és nagy szerepet játszó Erdélyt az Alfölddel összekötő *meszesi kapu* nyugati bejáratját őrizte, vámszedőhely a Nagy Sótú kijárójánál, kereskedelmi és kisipari központja volt a környéknek. Történetéről, fejlődéséről, több ízben elszünetelt pusztulásáról, majd az újrakezdés küzdelmes és kitartó munkájáról aránylag sok adat áll a kutatók rendelkezésére.

⁵⁰ Az oligarchák megtöredéséről lásd bővebben *Bertényi Iván–Gyapay Gábor*: Magyarország rövid története. Bp. 1992. 100–104. old.

⁵¹ *Herényi István* 2000. 17. old.

⁵² *Éger György–Szesztay Ádám* 2001. 20–21. old.

⁵³ *Herényi István* 2000. 17. old.

* A Szilágyság 1996. szeptemberi számában megjelent írás kibővített és jegyzetekkel ellátott változata. Az iskola 1903–1948 között a „Zilahi ev. ref. Wesselényi kollégium” elnevezést viselte.

A Mátyás király által 1473-ban mezővárosi rangra (oppidum Zylah) emelt település iskolájára viszont a XVII. század közepéig csupán egy pár szórványos adat utal. Oktatása előbb a katolikus, majd a reformáció elterjedése után a kálvinista egyház irányítása alatt triviális iskolaként működött. A gimnáziumi szintű oktatás kezdetének egyértelműen az 1646. évet lehet tekinteni. Ez az évszám szerepel az iskola eddig ismeretes legrégebb pecsétjén (Sigil Gymnasii Refor. Zilahiensis 1646)¹, valamint az aláírási jegyzőkönyv címlapján is (Protocolum Gymnasii Ref. Zilahiensis Rectores et Studiosos ab ao MDCXLVI completens).² Ismert a gimnázium iskolatörvénye is (Leges Scholae Zilahianae), amit 1676-ban megújítottak és kibővítettek, s aminek alapján az iskola tanulói egy, a város megkülönböztetett, sajátos diákközösségét (Respublica Literaria) alkották.³

Az iskolát 1800-ig az általában három évre választott rektorok vezették, ők a felsőbb osztályokat, míg a *poetica classis* arra érdemes és kijelölt tanulói a kisebb diákokat tanították. A debreceni, nagyenyedi s zömmel a kolozsvári református kollégiumból érkező rektorok alma materük mintájára igyekeztek megszervezni az oktatói, nevelői munkát, iskolatörvényt alkotni (kibővíteni 1676, 1704, 1716) s egy olyan gimnáziumi jellegű adni a zilahi iskolának, melynek elvégzése után a diákok az említett kollégiumokban folytathatták tanulmányaikat.

Az eredményes oktatói munka könyvek nélkül elképzelhetetlen volt. Jól tudták ezt a Zilahra érkező rektorok is. Követendő példaként álltak előttük kollégiumaik gazdag gyűjteményekkel rendelkező könyvtárai. Több rektorról tudjuk, hogy Zilahra való érkezésük előtt kollégiumi könyvtárosok voltak.⁴ A zilahi iskolai körülmények és a fenntartó egyház szerény anyagi lehetőségei azonban nem tették lehetővé a rektoroknak a folyamatos könyvtárgyarapítást.

A zilahi iskola kezdeti korszakának (rektorok kora: 1646–1800) szerény könyvvállománya az alkalmoszerű adományokból származott. Volt diákok, papok, tanítók, vidéki földbirtokosok adományoztak könyveket az iskolának. Zilah esetében csak a XVIII. század végi feljegyzések utalnak először arra, hogy a fenntartó egyház igyekezett olyan könyveket és oktatási segédanyagokat beszerezni, melyeknek a tanárok és a diákok egyaránt hasznát vehették.

Az iskola könyvvállományára vonatkozó első adat az intézmény Albumában fennmaradt, 1689. augusztus 20-i bejegyzés, miszerint „Nemzetes Szűts Bálint Uram ő kegyelme Felesége, Nemzetes Varga Erszébeth asszony újította meg a Coetus⁵ „Bibliáját”. Ezt követte 1698-ban két adomány, és pedig Kürthi István szilágysomlyói tanító adott „az Zilahi Schola számára öt könyvet”, valamint Debreceni István zilahi lelképásztor a „Zilahi Schola számára vett két könyvet”. Rövid időn belül már „könyvtárnyi” gyűjtemény állt a diákok és tanítók rendelkezésére, erre utal a „Libri Scholae Zilahinae Anno Domini 1713” című összeírás, amely 45 művet sorol fel. Ezek között volt a „szép magyar” Váradai Biblia is, amit 1706-ban adományozott Laskói István „buzgó indulatjából” az iskolának.

Sajnos azonban a gyakori tűzvész, háborús pusztítások, de a hűtlen kezelés is volt az oka annak, hogy ezek a gyűjtemények időről-időre megcsappantak, eltűntek, beszerzésüket, összegyűjtésüket újra kellett kezdeni. Nagyon kevés műről lehet megállapítani, hogy huzamosabb ideig volt a gimnázium tulajdonában. Jól példázza ezt annak az 1713-ban felsorolt 45 könyvnek a sorsa, melyről egy későbbi, kb. 1762-ben készült bejegyzés tanúskodik, miszerint csupán három könyv után írták oda, hogy „non periit ad Annum 1762”, a többinek nyoma veszett az 1762-es tűzvész során, a könyvek után pedig bejegyezték, hogy „periit” (elveszett).

Egy másik, 1767-ben készült jegyzék 14 könyvet sorol fel, megjegyezve, hogy „Hi Libri non periire ad Annum 1762”, 1774-ben, Veres Benjámín rektor idejében egy újabb „Series Librorum Gymnasii Zilahensis” című összeírást készítettek, melyben csupán három olyan könyv szerepel, amely már 1767-ben is az iskola tulajdonában volt, a többi a közben eltelt hét év szerzeménye.⁶

¹ A zilahi református Wesselényi-kollégium Évkönyve az 1940–41. tanévről. Zilah 1941.10 (A továbbiakban: Évkönyv).

² Kolozsvári Állami Levéltár. A zilahi református kollégium iratai, 5. sz (A továbbiakban: KÁLvt-ZRKL).

³ A törvény latin nyelvű szövegét közli *Kincs Gyula*: A zilahi evang. reform. kollégium Értesítője az 1894–95-ik isk. évről. Zilah 1895. CCXXI–CCXXII (A továbbiakban: Értesítő). Az iskolatörvény magyar nyelvű szövegét lásd: *Kovács Miklós*: A zilahi református kollégium törvénye. Hepehupa, 2005. 2. szám. 18–25. old.

⁴ Így Például Josephus Sebes de Zilah (zilahi rektor 1746–47-ben), Stephanus Simon (1753–55), Michael Diószegi (1778–79). Mindhárman Kolozsvárról érkeztek. Protocolum, 6/a, 6/b, 8/a.

⁵ A felső tanfolyamú diákok hivatalos testülete volt a Coetus. Mindenkori elnöke a senior (lásd: *Zsigmond Ferenc*: A debreceni református kollégium története, 1538–1938. Debrecen é. n. 49. old.).

⁶ *Somogyi Jenő*: A zilahi ref. kollégiumi könyvtár története. Értesítő, 1894–95. CCXXXIII–CCXXXIV (A továbbiakban: Somogyi Jenő: A könyvtár története). Az iskola Albuma 1948 után nyomtalanul eltűnt.

Az-egyházi előljárásnak, mint az iskolát fenntartó intézmény vezetőségének tudatos, könyvek és tanítási segédanyag beszerzésére való törekvéséről az 1800. február 9-én, Gyarmathi Sámuelhez írott levélből olvashatunk először. Ebben arra kéri Gyarmathit, aki ekkor már elfogadta az egyház meghívását, hogy jövedelekor „egy tanítás módját deákul vagy magyarul tanító könyvecskét szerezzen és öt-hat exemplarokat hozon: nevezetesen a Geographiának tanítása végett egy Globus, még pedig ha lehetne coelestis és terrastris és egy olcsószerű Atlasz műhatatlanul szükségesek volnának, melyeket pedig itthon megszerezni vagy lehetetlen vagy sokára és nagy bajjal eshetnek meg”. Az egyházi konzisztórium megígérte, hogy a beszerzési költségeket meg fogja téríteni.⁷

Gyarmathi Sámuel volt a zilahi gimnázium első állandó tanára, aki már Zilahra való érkezése előtt ismertté tette nevét a publicisztikában, korának tudományos világában. Az összehasonlító nyelvtudomány egyik magyar úttörőjeként ismerte és tisztelte egész Európa. Már fő művének (Affinitas 1799.) megjelenése előtt a göttingai tudóstarság tagjának választotta.⁸

Zilahi tanárként is fenntartotta a kapcsolatot bel- és külföldi tudós társaival, figyelemmel kísérte a könyvkiadás újdonságait, könyveket vásárolt, cserélt és adományozott. Ez utóbbira utal gr. Széchenyi Ferenchez intézett, Zilahról keltezett levele (1803. május 30.), miszerint „Excellenciádnak, számomra küldeni méltóztatott igen kedves ajándékát a Magyar Könyvtár Lajstromát a dolognak méltóságához illendő tisztelettel és nagy háladatossággal vettem”. Viszonozta is a gróf szíveségét írva, hogy „Fogadja el Excellenciád legközelebről kegyelmesen ezen még megígért és most már felküldött könyvecskét, Székely Istvánnak 1558-beli Magyar Cronicáját alázatos ajánlásomból”.⁹

Egyik pesti ismerőse, Horváth István, aki akkor a „törvénynek negyedik esztendőbei Hallgatója” volt, Naplójában 1806. január 17-én bejegyezte a Gyarmathival történt találkozás után, hogy amaz 1800 óta Zilahon „éli ő most nyugalomban a könyvek között életét”, feljegyezve azt is, hogy Pesten Gyarmathi Eggenberger boltjában milyen könyveket vásárolt. Zilahról történt távozása tén (1810) könyveinek nagy részét később a gimnáziumnak adományozta.¹⁰

Utódaik igencsak mostohán bántak az iskola könyvgyűjteményével, az újabb beszerzésekkel sem foglalkoztak. Ennek tudható be, hogy a diákok egyre jobban érezték a tanulásban a hasznos könyvek hiányát, az egyházi és iskolai vezetők nemtörődőmségét egy „közönséges Bibliotheca meg fundálásának elkezdésére”. Ezért a gimnázium felső classisainak harmonistái az előljárók felé ezen ajánlást tették: „Anno 1812 die 14 Aprili A Zilahi Nemes Oskola Tagjai nagyon akadályoztatván az tanulásban a jó Könyveknek hijánossága és semmi közönséges Bibliothekának nem léte miatt. Ennek elhárítására, és a közönséges Bibliotheca meg fundálásának elkezdésére, az ekkor tanuló Oskolabeli Nemes Ifjuság közzül, a Harmonisták, mivel az Harmoniából bejövő jövedelem, ha edszerre Nem nagyon summás és mindazonáltal gyakori Nemes szívvel ajánlották hogy annak ami az Extraneusokból bé jó 1/4 ami pedig a Városon gyűl, 1/6 részét ezen Nemes tzelra fordítsák az Elöl járók.”

Az ajánlást 8 tógás irta alá valamint „Nemes Kávafy János Harmoniae Profes és Contrascriba”.¹¹ Ennek a kezdeményezésnek köszönhetően 1824 november végéig 76 ft. 325 krajcár gyűlt ugyan össze, de nem ismeretes, hogy ebből az összegből végül is milyen könyveket sikerült beszerezni.¹² Az áldatlan és tarthatatlan helyzetet jól példázza az, hogy amikor 1815-ben Salamon József, az iskola egykori diákja a gimnázium tanári székét elfoglalta, az intézmény tulajdonában egyetlen könyvet talált, Pethő Ferenc „Mathesis”-ét.¹³

Salamon tanárságának kezdetével lezárult az addig létező „iskolai könyvtár” történetének első korszaka. Biztosra vehető, hogy ő beszélt ismerőseinek a zilahi állapotokról, a könyvek teljes hiányáról és felkérte őket, hogy támogassák egy iskolai könyvtár megalapozásának ügyét. Ennek tudható be, hogy egykori tanítványa, Szentgyörgyi Imre mint bécsi joggyakornok, az 1816. október 1-én keltezett levelében arról ír volt tanárának, hogy 100 rf.-ot adományozott a zilahi iskola számára. Közli azt is, hogy hajlandó ezen összegre könyveket vásárolni és azokat Bécsből Zilahra küldeni.¹⁴

⁷ *Both István*: A kegyeletnek. Értesítő, 1899–1900. XIII.

⁸ *M. Nagy Ottó*: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága. Kolozsvár 1944. 47. old.

⁹ *Both István*: i. m. XIII.

¹⁰ *Both István*: i. m. XV–XVI.

¹¹ Protocolum, KÁLvt-ZRKI, 5. szám. 37/a.

¹² Protocolum, KÁLvt-ZRKI, 5. szám. 38/a.

¹³ *Somogyi Jenő*: A könyvtár története. CCIXIV.

¹⁴ KÁLvt-ZRKI, 20. szám.

Szentgyörgyi ígéretét betartotta 1817. február 21-én már értesítette is egykori tanárát, hogy a beszerzett könyveket elindítja Kolozsvár felé Szilágyi Ferenc professzor címére. A levél szerint 15 Bröder féle olvasókönyvet, 48 mappát és az ahhoz tartozó „geographus” könyveket küldi el, összesen 26 rf. és 56 kr. értékben, ez utóbbiról (geographia) megjegyezte, hogy „mely könyveket azért vettem, hogy láthassa a Professzor úr maga, miként tanítták itt a Normalis iskolákban a Geographiát”. Levelében arra is utal, hogy az említett olvasókönyvek Nagyenyeden olcsóbban beszerezhetőek.¹⁵ Április 8-án egy másik levélben azt közli, hogy egy újabb könyvszállítmányt indított útnak, „a Geographiához való bevezetést”, 24 antiqua mappát, öccsének, Szentgyörgyi Györgynek (1814-ben lett tógás diák Zilahon) pedig a Marton lexikont. Csupán a mappákért 15 fr. 20 kr.-t fizetett. Az egész küldeményt Dobrossy János debreceni professzorhoz juttatta el azzal, hogy onnan majd Zilahra küldik.¹⁶

A korabeli közállapotokra és a könyvbeszerzési lehetőségekre jellemző, hogy a Debrecenbe küldött könyvek nem jutottak el Zilahra, ismeretlen körülmények között eltűntek. A gimnázium vezetőségének kérésére Zilah város előjárói eljárást indítottak a felelősök ellen. Az 1821. május 5-én felvett jegyzőkönyv szerint (Kérdő Pontok) Kiss Mihály, volt zilahi diák, a Bécsből érkezett könyveket a Szentgyörgy-napi debreceni vásár idején átadta ifj. Détései György szücs- és ifj. Osváth József csizmadimesternek. A csomagban volt még egy pár Debrecenben vásárolt könyv is Ifjuság barátja 2 drb. Zöld Martzi-komédia, összesen 7 rf. 54 kr. értékben).

A küldemény – a vallomások szerint – a zilahiak egyik szekeréről még a vásárban, ismeretlen körülmények között eltűnt. Kiss Mihályon kívül kihallgatták a két zilahi mestert és számos, a helyszínen tartózkodó tanút is, majd az ítéletet a városi tanács 1821. november 23-án mondta ki. Kötelezték Détései Györgyöt és Osváth Józsefet, hogy fizessék meg az eltűnt könyvek árát (91 rf. és 18 kr.), ők 85 rf. és 24 kr.-t megfizettek, mire ellenük 1822. február 1-én az eljárást beszüntették.¹⁷

Ennél sokkal sikeresebbnek bizonyult az a nagy arányú könyvgyűjtési akció, amit Salamon József indított el Zilahra érkezése után. Felhívással fordult a Szilágyszolnoki egyházmegye papjaihoz és híveihez, hogy azok könyvadományaikkal segítsék a gimnáziumi könyvtár megteremtésének ügyét. 1816-tól kezdve az iskola előjárósága pontos kimutatást vezetett évtizedeken keresztül azokról a személyekről és intézményekről, akik könyvadományaikkal a gimnáziumot segítették, támogatták. Ők azok – olvasható a nyilvántartás bevezetőjében –, akik „egy ezután felállítandó Bthékának első Fundamentumát ... kívánták becses ajándékaikkal megvetni”.¹⁸ A felhívásnak meglelt az eredménye, pár év alatt már könyvtárnyi anyag gyűlt össze. Nem volt ritka az 50–60 könyvből álló gyűjtemények átadása. Így például Laskai Sámuel 1818. augusztus 28-án Zálnokról keltezett leveléből tudjuk, hogy nagyajtai Cserei Farkas megnyitotta könyvtárát a zilahi diákok előtt. Kéri levelében a zilahi konzisztóriumot, fogadják el ezt a felajánlást és ezért „... emlékeztető oszlop emeltessek ő nékie, vagy leg alább a képe ki tétnek az iskola könyvtárába”. Sajnos nem ismeretes a Cserei könyvtárból átadott könyvek száma, de tekintetbe véve Laskai javaslatát, az adomány jelentős lehetett.¹⁹

Maga Gyarmathi Sámuel is, 1824. július 6-án hozott végrendelete alapján egyéb vagyona mellett könyveit is egykori iskolájára hagyta. Íme végrendeletének ide vonatkozó rendelkezései: „Ezen írásom által hagyom örökös jussul, minden Zilahon letett pénzemet, házamat, ládáimat, abban található ingó jószágaimat, s egyéb haszná vehető vagyonomat, németi pincémet a Zilahi Reformata Evangelica Iskola boldogítására...”²⁰ A gimnázium Gyarmathi 1830. március 4-én Kolozsvárott bekövetkezett halála után birtokba is vette a hagyatékot az 1830. július 25-én kelt latin nyelvű jegyzék szerint (Theca Gyarmathiana-Theca dono Samuelis Gyarmathi). A könyveket a „Catalogus Libror. Gymn. Ref. Zilah. 25 Julii. 830” fel is sorolja 167 sorszám alatt, de a felsorolásban számozási hibák, pontatlanságok és téves címek is előfordulnak.²¹ (Az iskola birtokába jutott még Gyarmathi diákkori beszédének kézírata, göttingai útján használt két füzet (Költség-Lajstroma, Jegyzetei), valamint a felette tartott halotti beszéd kézírata is.²²

¹⁵ KÁLvt-ZRKI, 21. szám.

¹⁶ KÁLvt-ZRKI, 21. szám.

¹⁷ KÁLvt-ZRKI, 20. szám.

¹⁸ *Somogyi Jenő*: A könyvtár története. CCXXV.

¹⁹ KÁLvt-ZRKI, 20. szám.

²⁰ *Both István*: i. m. XVI.

²¹ *M. Nagy Ottó*: i. m. 76. old.

²² *M. Nagy Ottó*: i. m. 85. old.

Az egyre növekvő gyűjteménynek már 1816 óta volt önálló „könyvtára”, a tanári lakás egy kis szobájában tartották a könyveket Salamon József felügyelete alatt, majd 1832-ben a gyűjteményt átköltöztették a gimnázium épületének egy külön helységébe. Ez időben megalakult a diákifjúság olvasóegylete azzal a szándékkal, hogy tagjait a rendszeres olvasáshoz szoktassa és számukra hasznos olvasnivalót nyújtson. Az egyesület kimutatása szerint csupán 1845 januárjától 1846. november végéig sikerült 206 db. művet beszerezni (vétel, ajándék). Ezek között volt például a Történeti könyvtár I–16. kötet, a Magyarok története (írta Horváth Mihály), Csokonai Vitéz Mihály és Petőfi Sándor versei, Földrajz tanítástan stb.²³

Az újabb nagyarányú ajándékozások sorát maga Salamon József nyitotta meg 1851-ben azzal, hogy 256 könyvet (195 mű) ajándékozott egykori iskolájának, majd 1871-ben 551 kötetet hagyott a gimnáziumra. Az 1850-es évek nagy ajándékozói között találjuk még Kovács Ferenc szilágysomlyói (461 kötet), Veres György kémeri (511) református lelkészeket, Laskai Lajos (432) és Polgári Lajos (367) iskolai algondnokokat, Ujfalvi Sándort (186), Zoványi Imrét (214), majd később Balogh Pált (399), Mogyorósi István zilahi református lelkészt (113), a Magyar Tudományos Akadémiát (114), Török István (274) és Baczó Gábor (122) zilahi tanárokat, valamint Szikszai Zajos (602) alispánt.²⁴ Valamivel később, 1866–1882 között 1490 újabb kötetet ajándékoztak különböző személyek a gimnáziumnak.²⁵

Az ajándékozások révén az iskola könyvtárája ugyan jelentősen megnőtt, de a gimnáziumi könyvtár tudatos és célszerű fejlesztésére, az oktatásban szükséges és nélkülözhetetlen könyvek beszerzésére csak akkor nyílt lehetőség, amikor 1858-ban br. Wesselényi Ferenc 500 fr. értékű alapítványt tett azzal a kikötéssel, hogy annak „évenkénti 5%-os kamathalival a magyar nemzeti irodalomban megjelent vagy megjelenő remekművek szereztessenek meg”. Ennek az összegnek mintegy 26 ft.-nyi évi kamata volt a könyvek beszerzésének egyetlen pénzforrása az 1860-as évek végéig, amikor a „könyvtár használatáért” minden VI. osztályt végzett és subscribált diák 1 forintot fizetett.²⁶

Az iskolai költségvetésben először 1882-ben irányoztak elő 100 forintot könyvek vásárlására. Az akkori öt állandó tanár évi feladata az volt, hogy szakterületük legfontosabb kiadványait 20–20 forint értékben a gimnázium részére beszerzzék. Ez az összeg 1888 őszétől, az államsegély elnyerése után, már 480 ft.-ra emelkedett, így lehetővé vált a folyóiratok és újságok rendszeres beszerzése is.²⁷

A gimnáziumi könyvtárája „kezelői” kezdetben a mindenkoros rektorok voltak 1646–1813, majd Salamon József 1816–1830 követte őket. Őt Hiri Ferenc váltotta fel 1833-ig, amikor is egy-egy végzős diákot bíztak meg az állomány kezelésével. Ennek 1850-ben egy kormányrendelet vetett véget, és ettől kezdve 1886-ig a gimnázium könyvtárosa Török István, majd pedig 1897-ig Kincs Gyula tanárok voltak.²⁸ A könyvtár első katalógusának elkészítője Salamon József, egyben őt tekinthetjük a most már állandó iskolai könyvtár megalapítójának is. Az állományt később Hiri Ferenc újrendezte.

Amikor a XIX. század második felében ugrásszerűen megnőtt a könyvek száma az ajándékozásoknak és a céltudatos vásárlásoknak köszönhetően, szükségessé vált egy, a kor színvonalán álló szakkatalógus elkészítése. Ez a munka Török István nevéhez fűződik, aki elkészítette az akkori 3924 mű szakonkénti nyilvántartását. Ezek voltak: teológia, hellén és latin classicusok, történelem, philológia, történeti könyvek, szám, mértan, természettan, természetrajz, orvosi tudományok, gazdaság, ipar, háztartástan, szépirodalom, irodalomtörténet és nyelvészet.²⁹

Időközben a könyvtár állománya egyre nőtt, csupán a 1886/87-es tanévben Szikszai Lajos alispán egymaga 1484 könyvet (1038 cím), 306 folyóiratot és 104 térképet adományozott az iskolának mintegy 5000 ft. értékben.³⁰ 1895-ben a gimnáziumnak már 6214 kötet volt, ezt a gyűjteményt az iskola vezetősége 20 993 fr.-ra értékelte.³¹ Azért, hogy egyrészt jobban hozzáférhetővé tegyék a könyvtárat a tanárok és a diákok számára, másrészt abból a meggondolásból kiindulva, hogy segítsen a szegényebb

²³ KÁLVt-ZRKI, 20. szám.

²⁴ *Somogyi Jenő*: A könyvtár története. CCXXV.

²⁵ *Somogyi Jenő*: A zilahi ev. ref. kollégium története. Értesítő, 1894–95. 167–169 (A továbbiakban: *Somogyi Jenő*: A kollégium története).

²⁶ *Somogyi Jenő*: A könyvtár története. CCXXVI.

²⁷ *Somogyi Jenő*: A könyvtár története. CCXXVII.

²⁸ *Somogyi Jenő*: A könyvtár története. CCXXVIII.

²⁹ *Somogyi Jenő*: A könyvtár története. CCXXIV.

³⁰ Értesítő, 1886–87. 80. old

³¹ *Somogyi Jenő*: A könyvtár története. CCXXV.

sorsú tanulókon is, a XIX. század utolsó harmadában a könyvtárat szakosították. Így a gimnáziumi nagy könyvtár mellett az 1880–81-es tanév folyamán megalakult a tanári kézikönyvtár (1892–270 mű), az ifjúsági könyvtár (1889–522 mű 718 kötetben) és a szegény tanulók könyvtára (1893–90 mű 306 kötetben).³² A nagy könyvtár őrizte a gimnáziumi „théka” törzsanyagát, a tanári kézi könyvtár elsősorban a tankönyvek, módszertani munkák, útmutatások gyűjteménye volt. A szegény tanulók könyvtára az 1889–90-es tanévben létesült azért, hogy az arra rászoruló tanulókat kölcsönzés formájában tankönyvekkel, írószerekkel és rajzfelszereléssel lássa el. Ez a könyvtár csupán 1890 és 1895 között 179 tanuló-
nak nyújtott segítséget, 1895-ben 318 kötet, elsősorban tankönyvek volt a leltárában.³³

A kezdetben egységesnek induló ifjúsági könyvtár a XIX. század végén „szakosodott”, külön volt az I–IV. és külön az V–VIII. osztályos diákoknak a könyvtára. Az előbbinek például 1898-ban 328 kötete volt (tanulói létszám 157), míg a 90 „nagy diák” 1098 kötet között válogathatott.³⁴

A nagykönyvtár századvégi rendezése Kincs Gyula tanár nevéhez fűződik. 1886–1897 között ő volt a „könyvtár őr” és saját bevallása szerint a budapesti egyetemi könyvtár beosztását tartotta szem előtt, amikor a könyvvállomány fellettározta és rendezte. Az 1894–95-ös tanévben elkészítette a betűrendes címlap-katalógust, 1896–97-ben pedig a könyvvállományt húsz szakcsoportra osztotta. Éspedig: hittudomány, magyar nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, görög és latin irodalom, a többi európai irodalom, keleti nyelvek s irodalom, philosophia, aesthetika és pedagogia, földrajz (útleírások és ethnographia), történelem és segédtudományai, műtörténet, matematika, természetrajz, természettan, vegytan, orvosi tudományok, jog- és államtudományok, encyclopédia, szótárak, vegyes, apró nyomtatványok, könyvészet, kéziratok, hungaricumok.³⁵

Az ilyen elrendezés megkönnyítette az érdeklődők számára a művek elérhetőségét és felhasználhatóságát szerzők, címek és tartalmak szerint. 1891 óta két terem állt a könyvtár rendelkezésére, az egyik könyvtártrem, a másik pedig olvasóterem volt. Az 1897 nyarán elkészített kimutatás szerint a nagy könyvtár birtokában 8326 címszó alatt 14 500 kötet volt a duplikátokon kívül, ebből önálló mű 6089 mintegy 10 532 kötetben, 76féle tudományos folyóirat 1714 példányban, valamint 2254 iskolai értesítő és különféle más jellegű nyomtatványok és kéziratok alkották a törzsanyagot. Ekkor a könyvtár legrégibb könyve egy 1490-ben, Velencében nyomtatott M. Vitruvii: De Architectura. Venetiis, A. D. MCCCCXC. incunabulum (ősnyomtatvány) volt.³⁶

Ugyancsak az 1896–97-es tanév folyamán került sor Kerekes Ernő tanár vezetésével az ifjúsági könyvtár rendezésére is. A betűrendes cédularendszerben elkészített katalógus szerzők szerint tüntette fel a műveket, míg a szakkatalógus a könyveket tartalmuk szerint 14 témakörre osztotta fel.³⁷

A tárgyalt időszak után három évre, a századforduló évében (1900) a nagy könyvtár állománya már mintegy 16 108 önálló nyomtatvány és kézirat volt, ezek közül az említett évben 800 művet kölcsönöztek ki az olvasók.³⁸ Ebben az évben sokkal nagyobb forgalmat bonyolított le az ifjúsági könyvtár, a felső osztályosok (V–VIII.) könyvtárának 1179 kötete volt. A 116 diák közül 76 egy év alatt 1392 kötetet kölcsönözött ki, vagyis a tanulók 65%-a vette igénybe az ifjúsági könyvtár könyveit, a könyvforgalom pedig 118%-os volt. Az I–IV. osztályos gimnazisták könyvtárának 297 kötete 181 tanulóknak állt a rendelkezésére, s közülük 169 diák 2350 művet ki is vett, ez 79%-os könyvforgalomnak felel meg. Nem véletlen, hogy az ifjúsági könyveket kezelő tanár évente megismételte azon kérését, hogy az iskolai vezetőtanács utaljon ki jelentős összeget a könyvvállomány „bekötésére, karbantartására”, állagának megőrzésére.³⁹

A Fazekas József tanár vezetésével megalakult önképzőkörnek (1862–63) külön könyvtára volt, könyveit kezdetben a „bölcselmi” osztályok tanulói használták és állományára, látogatottságára jól utal az a tény, hogy külön könyvtárosa volt, aki az 1868-as rendezés értelmében a nagyon szűkös diák-el-szállásolási lehetőségek dacára is állandó „bennlakást” kapott a coquiás és a szolgadiákok mellett.⁴⁰

³² Somogyi Jenő: A könyvtár története. 146. old.

³³ Somogyi Jenő: A kollégium története. 58–59. old.

³⁴ Értesítő, 1898–99. 62–63. old.

³⁵ Értesítő, 1898–97. 98–100. old.

³⁶ Értesítő, 1898–97. 103. old.

³⁷ Értesítő, 1898–97. 103–104. old.

³⁸ Értesítő, 1899–1900. 79–82. old.

³⁹ Értesítő, 1899–1900. 82. old.

⁴⁰ Somogyi Jenő: A kollégium története. 143., 155. old.

Az 1870–71-es tanévtől, amikor megalakult az V–VI. osztályos gimnazisták önképzőköre is, az iskolai önképzőkör könyvtára immár minden felsőbb (V–VIII.) osztályos diák rendelkezésére állt. Ennek a könyvtárnak 1894-ben Szilágy vármegye közgyűlése Jókai Mór műveinek jubiláris kiadását ajándékozta.⁴¹

Az eddigi adatok birtokában megállapítható, hogy a századfordulón a zilahi iskola, amelyik Salamon József megérkezésének évében (1815) csupán egyetlen könyvet tudhatott magáénak, már ige komoly iskolakönyvtárat birtokolt, tartalmazta azokat a hazai és külföldi műveket, amelyekre tanárainak és diákjainak szüksége volt. Rendezettsége, katalógusrendszere megfelelt a kor igényeinek, az érdeklődőknek gyors és szakszerű eligazítást, információt tudott szolgáltatni. Az iskolának széles körű kapcsolata volt az ország többi gimnáziumaival, számon tartották egymás eredményeit, értesítőket és duplikátokat cseréltek ki egymás között.

A zilahi iskola könyvtára nagyban hozzájárult Kincs Gyula tanár még 1889. szeptember 4-én megfogalmazott nevelői „ars poetikájá”-nak megvalósításához, miszerint „A gymnasiumi oktatásnak azonban nem az a célja, hogy a belőle kilépő növendéknek azonnal kenyeret adjon a kezébe, hanem az, hogy megadja neki az általános műveltséget, a tudományos előkészületet, mely alapul szolgál minden magasabb tudományos pályához.” (részlet Kincs Gyula székfoglaló beszédéből).⁴²

A zilahi iskola és egyben Kincs Gyula tanár legkiemelkedőbb egykori diákja, Ady Endre erről a szellemiségről, a gimnázium lelket s emberi jövőt formáló szerepéről tett vallomást a kollégium új épülete előtt 1903 egyik ködös novemberi estjén. Önképzőkör, könyvek, tanáregyenísegek nyújtotta „minden perc determináló perc volt” számára, s büszkén vallotta, hogy „Aki vagyok, az négy zilahi esztendő által vagyok. És más nem lehetek”.⁴³

A XX. század két évtizedében a könyvtár részlegeinek állománya, hála az ajándékozásoknak és vásárlásoknak, számottevően gyarapodott. Említésre méltó, hogy a kollégium 1903 őszén megkapta a Wesseleányi-család könyvtárának 1956 művét (2847 db. könyv). Az 1904. február 7-én újraindított olvasókör (V–VIII-os diákoknak) tagjai által befizetett évi 1 koronát is az ifjúsági könyvtár állományának gyarapítására fordították.⁴⁴ 1900–1914 között az iskola vezetősége a nagy könyvtár gyűjteményének növelésére évente mintegy 700 koronát áldozott.⁴⁵ Ezt az összeget a Vallás- és Közoktatási Minisztéri-

⁴¹ Somogyi Jenő: A kollégium története. 155., 207. old.

⁴² Értesítő, 1889–1890. 5. old.

⁴³ Beke György: Régi erdélyi skólák. Bp. 1989. 239. old.

⁴⁴ Értesítő, 1903–1904. 67., 76. old.

⁴⁵ Értesítő, 1913–14. 98. old.

um 1913. augusztus 13-án kelt határozata 1000 koronával megpótolta, azzal a kikötéssel, hogy „E segély szépirodalmi és ismeretterjesztő művek beszerzésére van hivatva fedezetül szolgálni...” és ezentúl mint „nyilvános közművelődési könyvtár” fog működni. Ezen határozat értelmében a zilahi Wesselényi-kollégium könyvtára 1914. január 7-én a nagyközönség számára is megnyílt.⁴⁶

Ebben az új szerepkörben a könyvtár 1914 nyarán mintegy 25 079 kötetével magára vállalta az olvasni vágyó zilahi polgárok igényeinek a kielégítését is. Ifjúsági részlege ekkor már 2694 kötettel rendelkezett, olvasottsági forgalma 128%-os volt.⁴⁷

Az 1914 nyarán kitört világháború okozta s egyre fokozódó anyagi nehézségek a kollégium könyvtárának a helyzetére is hatással voltak. A minisztériumi támogatás összege évente csökkent, majd végleg meg is szűnt, de az iskola vezetősége mégis megtett mindent, hogy a legfontosabb könyvújdonzságokat a háborús körülmények között is beszeresse. Ennek az igyekezetnek tudható be, hogy 1918 nyarán a nagy (nyilvános) könyvtár állománya 27 023 kötet volt mintegy 58 599 korona értékben, az ifjúságinak pedig 2934 könyve volt. Ha ehhez még hozzáadjuk a tanári kézikönyvtár és a szegény diákok rendelkezésére álló gyűjtemény állományát is, megállapíthatjuk, hogy a Wesselényi-kollégium 32 000-es gyűjteménye⁴⁸ az iskola történetének leggazdagabb könyvtárával „várta” új látogatóit.

A városba a román királyi hadsereg két ízben is bevonult (1919. január 15-én, majd február 25-én), a kollégium egész épületét lefoglalták, régiség-, természet- és irattárait szétszórták, a könyvtárral együtt megdézsmálták. Az 1919 őszétől visszatért tanárok Kerekes Ernő igazgató vezetésével felmérték a román hadsereg által okozott károkat (a kollégium épületét február 23–24-én 5 román tüzérségi telitalálat is érte), a kárt 266 753 korona értékben állapították meg. Kártérítési kérelmüket a Nagyszebenben székelő, Iuliu Maniu vezette (a zilahi iskola egykori diákja volt) Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) még válasza sem méltatta.⁴⁹

Habár az 1940-es évek elején az állomány évenként gyarapodott, de 1944 nyarán is csupán 22 244 kötet és kézirat volt a nagy könyvtárnak (vezette Tatár Géza tanár), az ifjúságinak 1994 (vezette Józsa Gerő tanár), a szegény tanulóknak 749 kikölcsönözhető (főleg tan-) könyve volt.⁵⁰

A háború végén az iskola épületeit katonai kórház céljára lefoglalták, a frontátvonulás után újabb „látogatói” érkeztek, a megmenekült állományt az iskola összes ingatlan és ingó vagyonával együtt 1948-ban államosították. Ezt követően előbb dokumentációs könyvtárként a kolozsvári Egyetemi Könyvtár patronálta, majd pedig hosszas huzavona után a Szilágy megyei Pedagógusok Házának dokumentációs könyvtárává nyilvánították, s mint ilyent gyakorlatilag az „avatatlan” látogatók elöl minden kötetével, kézírataival és megmaradt egyéb gyűjteményével együtt (tablók, iskola címere, zászlója, jeles tanárainak és pártfogóinak arcképe stb – ha időközben nyomtalanul el nem tűntek) zárolták.

A könyvtár jelenlegi állományának bemutatása és tudományos feldolgozása még várat magára.

Kovács Miklós

Nagykálló muzsikája*

Régi idők időtálló zenekultúrájáról szólva elsősorban a népdalokra kell gondolnunk. A falu népére, akik földművelésből éltek, munkájukban döntően a hagyományból tanultak, átadták egymásnak a nemzedékek tapasztalatait, de ha kellett, a józan paraszti ész érveit figyelembe véve váltani, változtatni is mertek. Ők őrizték meg a magyar nyelvet azokban a századokban, amikor a török megszállás vagy az osztrák császári adminisztráció alig engedett helyet a magyar szónak, amikor a jómódú magyar családok ifjai „deákul” tanultak, s lányaik a bécsi bálokon németül találtak férjet. Csak ők, a rőghöz kötöttek

⁴⁶ Értesítő, 1913–14. 98. old.

⁴⁷ Értesítő, 1913–14. 108. old.

⁴⁸ Értesítő, 1917–18. 87. old.

⁴⁹ Értesítő, 1940–41. 19–24. old.

⁵⁰ Értesítő, 1943–44. 23–24. old.

* Megköszönöm Szalay Olga népzenekutatónak a szöveggondozásban nyújtott segítségét. *(Szerk.)*

beszéltek és énekeltek magyarul, hogy aztán a nyelvújítók, és a népdalgyűjtők náluk találják meg nemzeti identitásunk fontos elemeit.

A népdalok a hangszerkíséret nélkül, emberi énekhanggal előadott ismeretlen szerzőtől származó, a színhagyományban ránk maradt, hallás után tanult dallamok, amelyeket sokan és sokáig énekeltek. Olyan népdalok és gyermekdalok tartoznak ide, amiket a spontán éneklési szokások tartottak életben évszázadokon át. Munka közben, mulatságban énekeltek őket az emberek önmaguk és egymás szórakoztatására. Nagykállóban sem volt ez másként. Az első fejhallgató, detektoros rádió 1924-ben szólalt meg városunkban, de az 1940-es évek végéig csak kevés családnak volt saját rádiója. Ezért hát addig érintetlenül éltek a természetes éneklési szokások, és megőrződött a „tisztá forrásból” eredő, érzelgőségtől és divattól mentes eredeti népdalanyag.

„Summás lányok voltunk vagy húsz-harmincan az 1930-as évek végén, 40-es évek elején csapatosan jártunk ki a határba dohányt ültetni, kapálni, vagy amit kellett. Menetben is, este hazafelé jövet is végig énekeltek az utat. Volt úgy, hogy 3–4 km-t gyalogoltunk énekelve anélkül, hogy egy dalt kétszer énekelünk volna. Nem parancsolta senki, csak úgy magunktól. A dalokat az idősebbektől tanultuk, meg egymástól. Mindig tudták merre, hol jövünk, mert szépen csengett a hangunk, messzire hallatszott, aztán a fiúk, amelyek tehette, kijöttek az út mellé, mikor odaértünk odakiabáltak valami tréfásat ...” – mesélte néhány éve a kiskállai Balla Lászlóné Tamás Ilonka néni. „Néveste, disznótor, lakodalom, de néha még halotti tor sem múlhatott el éneklés nélkül. Cigányzenészt csak a tehetősök hívtak.”

Az 1895 és 1984 közötti csaknem 90 év a népdal és népzene gyűjtés időszakára városunkban. Farkas Lajos, Kodály Zoltán, Volly István, Lajtha László, Dancs Lajos, Sárosi Bálint, Bacskay Katalin, Hollós Lajos gyűjtött itt népdalokat. Az 1960-as évek elején zenei tanulmányaim közepette csak úgy gyakorlasként magam is lejegyeztem három népdalt, amelyeket nagyapámtól hallottam.

A legtöbbet Kodály Zoltán rögzítette, aki 1921-ben, 1923-ban, 1926-ban és 1928-ban járt városunkban, és 53 dal, illetve hangszeres zene lejegyzését köszönhetjük neki.

A kállói népzene Lajtha László, Kodály Zoltán, a Martin csoport, Pesovár Ernő, Vargyas Lajos, Kovalcsik Katalin, Ratkó Lujza felvételei őrizték meg számunkra, a gyermekjáték dalok megmaradását Volly István, Dancs Lajos és Kun Lajosné Kiss Katalin munkájának köszönhetjük.

Említésre méltó Vig Rudolf 1970-es években történt gyűjtőútja, amikor egy japán zenetudóst kalauzolva rögzítettek cigány dallamokat. Ekkor Rézműves Miklósné énekelt a gyűjtőknek, akinek hangját megörökítették a gyűjtött anyagból készült hanglemezen.

A kállói népdalok gyűjtéséről

A magyar népdalok jelentőségét, sajátosan magyar voltát már az 1700-as években felismerték, a népdalgyűjtés azonban igen sokáig elszigetelt jelenség maradt. Tudjuk, hogy Arany János foglalkozott népdalgyűjtéssel, az is bizonyos, hogy kállói barátja, Szilágyi István révén ismerte a legnevezetesebb dallamainkat, de a lejegyzésre nem található bizonyíték.

Az első országos méretű kezdeményezésre 1895 elején került sor. Ekkor az Etnographia című országos lapban felhívás jelent meg. Kérték a falusi papokat, tanítókat, az „írastudó” embereket, ha környezetükben bármilyen népi sajátosságot találnak, írják le. Erre a felhívásra válaszolva, kutatta, jegyezte le, és tette újra élővé a Kállai kettőst Farkas Lajos református lelkész. Aztán a boldog békeidők és a nagy millenniumi lelkesedés továszalltak. A dalos-táncos legényeket elvitte az első világháború, a városka épületeiben sok kárt okozott a román megszállás, de a népdalgyűjtés úgyve nem tűrt halasztást.

1921-et írtak, amikor az ügy iránt elkötelezett fiatal zeneakadémiai tanár, Kodály Zoltán rábukkant Farkas tiszteletes úr 25 évvel korábban készült írására, s az felkeltette érdeklődését a kállai dallamok iránt. Eljött tehát Nagyállóba, és mert itt senkit sem ismert, egyenesen a református parókiát kereste. Farkas Lajos a nevezetes cikk írása után mindössze egy évig lakott itt. Így hát a lelkes népzene gyűjtő Görömbey Pétert, a nagy tudású lelkészt találta. A Kállai kettőst ekkor nem tudták megmutatni neki, hiszen még nem volt állandó táncospart. De sikerül lejegyeznie Klein Ábrahám rabbi éneklése alapján a Szól a kakas már-t. Két év múlva hegedűdallamokat ír le a Mester és a Jó bort árul Sirjainé kezdetű dalt jegyzi le. Közölte nincs megnevezve. 1924-ből újságcikk tanúsítja, hogy a Pannónia Vendéglőben a Néprajzi Múzeum, a Magyar Néprajzi Társaság munkatársai és népes érdeklődő közönség előtt bemutatták a Kállai kettőst Szabó Antal tanító úr betanítása szerint. 1926. november 7-e nevezetes dátum. Kodály újra Nagyállóban gyűjt, mégpedig a Kállai kettős dalait. 1928 júliusában egy hetet töltött itt a Mester, és egész szatmári útja során a legtöbbit, 44 dalt jegyzett le. Ekkor került sor a Kállai kettős dalainak első hangrögzítésére. Kodály Zoltán fonográf felvételeket készített.

Az 1990-es évek elején Szondy Gyuri bácsi így mesélt nekem erről: „Gyere csak Gyurka! – szólt be édesanyám a házba –, kísérd el az urat nagyapáékhoz! Egy idegen úriember állt a kapunk előtt. Köszöntem, elindultunk. Út közben kedvesen beszélgetett velem, de hogy pontosan miről, arra már nem emlékszem. Hamar odaértünk, közel laktak nagyapámék. Toka Károlynak hívták, bíró volt. Én, mint kíváncsi gyerek, még egy pár percig ott lábaltankodtam. Kodály néhány udvarias szó után elmondta jövetele célját. Görömbey nagytiszteletű úrtól hallotta, hogy Toka úr sok régi dalt ismer, és ő népdalokat gyűjt. Megkérdezte, énekelne-e neki?

– Ajjaj! – vakarta meg a fejét nagyapám huncutkásan –, csak így szárazon nem tudok énekelni! Kapta a kancsót és hozott bort a pincéből. Töltött a vendégnek is, magának is. Koccintottak. A pohár bor elfogyasztása után megszólalt: – Most már tudok énekelni!”

A Hidegen fújdogál a szél, a Kincsem komámasszony és Jó bort árú Sirjainé kezdetű dalokat id. Toka Károly és id. Torma Károly énekelte fonográfba. A kezdetleges technika ellenére megható érzés hallgatni a rég elporladt dalosok hangját. Ugyanekkor készült a népi zenekari kíséret rögzítése is. Balázs Ferke és zenekara játszotta el a Kállai kettős lassú és friss dallamát. A felvételt a budapesti Kodály Archivumban őrzik. (F 490)

Az ekkor lejegyzett anyagból ma már az idősebbek is keveset ismernek. Az 1928-as gyűjtésből a következő dalok kottáit találtam meg: Meghalt a juhász, Most jöttem Gyulajból, Leszállott a páva, Dóra, dóra, dóra, Nem bánom, nem bánom, Azt hallottam rózsám, A gúnárom fekete.

1934-ben Lajtha László elkészítette Budapesten a Kállai kettős dallainak első rádiófelvételét. 1934-től 1937-ig Volly István gyűjtött gyermekjáték dalokat: Járok egyedül. 1952-ben Hollós Lajos szaporítja a lejegyzések számát: Azért, hogy az ingem rongyos.

1953–1955-ben Sárosi Bálint és Bacskay Katalin Kiskállóban gyűjtötte a Fogarasi csárda jelölt, Kutya világ mikor érem, Pattogatott tengeri, Sej, fenn az egen ragyognak a csillagok kezdetű dalokat.

1956 *Volly István* gyűjtése: *Játszatók lányok*.

1976 *Dancs Lajos* itt jártának eredménye: *Kiszáradt a tóból, Hallottad-e hírét*.

1984—*Kovalcsik Katalin* és *Ratkó Lujza* hangfelvételeket készített.

Akik énekeltek a népdalgyűjtőknek

Kodály Zoltán énekesei: Klein Ábrahám, Klein Vilmos, Czérna Sándor, Vágó Sándor, Borsi Linuska, Vágó Lajos, Torma István, Vég József, Dr. Landerné, Toka Károly, Torma Károly, Egrégnyi Pelsőczy Mihály, Szabó Sándor, Balázs Ferke, Bacskay Katalin közlői: Plajos György, Szuromi Mihály, Tündik Jánosné, Májer Mária, Wéber Ilona. Dancs Lajos énekese: Danku Miklós, Vass József. Sárosi Bálintnak Szuromi Mihály, Volly Istvánnak Szabó Sándor és a Nagy Károly tanító által vezetett Gyermekbokrétások énekeltek.

Az a híres Kállai kettős

Az eddigiekben többször is szó esett róla. De hát mi is az a *Kállai kettős*? Ha gyorsan kell válaszolni a kérdésre, gondolkodás nélkül azt válaszoljuk, hogy *néptánc*.

Ám ha elképzeljük, hogy délceg testtartással virtuóz táncot jár egy pár néma csendben, mindjárt megértjük, hogy a még oly tökéletes mozgás is értelmetlen a dal szövegének ismerete, az énekes párbeszéd nélkül, s az ének és mozgás értelmes egységében is szegényes lenne mindez, ha nem gazdagítaná a hegedűk, brácsák, a cimbalom és esetleg klarinét, vagyis a népi zenekar muzsikája. Úgy tartoznak tehát össze benne, mint az ikrek, *a tánc, a népdalok és a muzsika*.

Ám mindezzel sem határozható meg a *Kállai kettős* lényege. Mert itt nem csupán arról van szó, hogy több dalra, mindig ugyanazokra a dalokra táncolnak, bár ez is igaz. Mint az is, hogy ezeket a dalokat nem szokták külön énekelgetni, csak a táncal együtt, és mindig ugyanabban a sorrendben. Fontos, meghatározó jellemzője viszont a mi büszkeségünknek, hogy nem csupán kimunkált, táncmozdulatok sora, hanem *meséje, története van. A dal is, a tánc is a féltékeny, civakodó, majd kibékülő szerelmesek párbeszéde, majd boldog együttmulatozása*. A műfaja: táncballada.

Régen több dalból állt, ma három dallal adják elő: a *Felülről fúj az őszi szél*, a *Kincsem komám-asszony* és a *Nem vagyok én senkinek sem adósa* kezdetűekkel. Mindhárom dal négyesoros versszakokból épül, a sorok szótagszáma egy-egy dalon belül azonos, csupán a harmadik dal második sorában bővül. Mindhárom feszes tempójú, ereszkedő dallamvonalú, régi stílusú táncdallam. Az első két dal egy azonos ósdallam két változata.

A *Kállai kettős* keletkezésének pontos idejét nem ismerjük, hozzávetőleges meghatározásában két dolog segít:

1. A *Felülről fúj „ti-lá-szi-fá-mi”* dallamfordulata (a „ta-lán a ve-rem” szövegrésznel) a magyar népdalokban török hatásra utal. Vagyis a keletkezés ideje a török megszállás korára, tehát az 1560-as évek és az 1680-as évek közé tehető. Ez meglehetősen tág intervallum, amit némileg szűkít az, hogy

2. 1674-ben egy előkelő erdélyi ember így dicséri Lugosi Ferenc nevű titkárárt verses köszöntőjében:

*A tó tenálad vala oly lugos az előt,
Hogy nem adtam volna érte egy diót,
Egykor alig vethetsz vala egy kis szellőt,
De ma elől járod a Kállai kettőt.*

Tehát 1674-ben már úgy említi a kézirat, mint közismert kállai táncot, amiből feltételezhető, hogy szép hagyományunk az 1600-as évek első felében születhetett. Megerősíti ezt a feltételezést még egy, szintén 1600-as években kelt írás, Régenszi György „*Imago veritas*” c. kézírata. Ez is akkor kelt amikor még állt a kállói végvár, amely több mint száz települést védett a török sarcolásoktól.

A tánc nevééről, keletkezéséről Szathmáry Ferenc megyei levéltárnok, akit hiteles „forrás”-nak tekinthetünk azt írta 1895-ben a *Nyirvidék* című újságban, hogy a vár idejében a várbeli katonáknak volt egy kemény tréfája, amit szintén „kállai kettős”-nek neveztek, s amivel riogatták a csintalan gyerekeket akkoriban, mondván: „Ha így viselkedsz, eljáród még te is a kállai kettőt!” Ennek lényege, hogy ha elfogtak a várbeliek két kontyost, vagyis törököt, vagy később a kuruc korban egy-két „czopfost”, vagyis németet, ezeket háttal egymáshoz kötötték úgy, hogy a kezük-lábuk szabadon mozoghatott. Valahonnan kerítették egy hegedűst, és ráparancsoltak a foglyokra, hogy táncoljanak a zene ütemére, de igyekezve, mert aki nem jól járja, az kap a lábára a korbáccsa! Mivel mindkét érintett a másik lábát szerette volna a

korbács irányába fordítani, ebből idétlen mozgás, és gyakori elesés lett, a várbeliek nagy derűtségére. Lehetséges, hogy az összekötözött emberek merev testtartását utánozták a táncosok, mert később a tánc jellegzetességeit leírók fontos sajátosságként említették a szinte utánozhatatlan egyenes, „büszke” tartást.

A szájhagyomány összefüggésbe hozza még a híres táncot a vármegye börtönével is, a „talán a verembe estél” szövegrészre utalva. Azonban a megyeház csak 1740 és 1769 között épült fel, a börtön pedig még később, vagyis a népdal egy korábbi „verem”-re utalhat, hiszen a táncballada már száz évvel korábban is létezett. Írások sora bizonyítja létét, és ismertségét. 1736-ban például az ósdallam Besztercén bukkant fel diákdalként, Kácsor Keresztély: *Amor patriae* című iskoladramájában latin szöveggel. 1790-ben Gvadányi Józsefnek „A peleskei nótárius budai utazásáról” szóló könyvében van szó róla, 1851-ben Arany János: *Az öldöklő angyal* című balladájában írja le a tánc mozdulatait, 1865-ben Czuczor Gergely és Fogarasi János „A magyar nyelv szótára” című munkájában „Kállai kettős” címszó alatt ezt írják: „friss magyar kettős tánc, mint azt Kállóban járnak”. 1868-ban Jósza András főorvos kérésére mutatták be a megyebálon, amelyet jótékony céllal a kórház javára szerveztek. Azt is tudjuk, hogy ekkor a legszebben Pelyvásné asszony és Sarkadi pandúrhadnagy táncolták. A köztiszteletben álló főorvos Jolán nevű lánya úgy írta le, hogy édesapja elmondása szerint a tánc lassú. Lírai majd friss része után, egy jellegében egészen más vérmérsékletű rész következett, amely frivol, kánkánszerű befejezéssel zárult. Akkor a mulatságokon csak késő éjszaka került sor a *Kállai kettősre*, amikor a vendégsereg zsenge fiataljai – akiknek nem is illett volna látni – már aludni tértek. 1882-ben Görömbey Péter így ír róla: „sajátos zene mellett, lassan andalgó lépésekkel kezdenek és járnak végezetig, megtartván a test dőlését, sőt büszke állását, melyet a tánc kezdetén vesznek.” 1895: A nagy mileneumi lelkesedésben fogant felhívásra, és patrióta felettetésnek, Görömbey Péternek biztatására Farkas Lajos segédlelkész írta le először alapos kutató munka után nagy precizitással külön a dallamokat, szövegeket és a mozgásokat is. Írása nem csak az Ethnographiában (1895. 288–297. old.) jelent meg, hanem a *Nyírvidek* című szabolcsi hetilap 1895. március 10-i, és 17-i számában is. Mivel ezek a lapok túléltek a két világháborút, megőriztek sok értékes információt a téma iránt érdeklődő mai olvasók számára. A húszoldalas írás teljes terjedelmében érdekes, de régies nyelvezete miatt be kell értnünk a fontosabb részletekkel. „...a híres specialitás az enyészettől való megmentése érdekében felkerestünk öreg rosakatag alakokat, kik közül egyik, másik a betegség párnái között dúdolta el az általa ismert részleteket.” Olyan is előfordult, hogy lábra állni képtelen idős ember felkötötte magát a háza mestergerendáira, hogy lábára nehézkedés nélkül meg tudja mutatni a lépéseket.

„Gyűjtésünk eredménye gyanánt ötféle melódiát, s egy csomó szöveget sikerült összeszedni, amik állítólag mind a kállai kettős tartozékai. Az első dal gyönyörű szép andalgó, közepén és végén refrainszerűleg megújuló u.n. pityegés, mit hegedűn piccikátóval, énekléskor pedig dongókarszerű ümmögéssel a hüvelyk és középső ujjak rithmikus csattogtatásával szoktak előadni... A második dallam gyorsabb, rithmusa apróbb, mely bő alkalmat nyújt a tánczóknak a figurákban való ügyességük bemutatására. A harmadik és negyedik dallam szláv motívumokon nyugvó... az ötödik kifejezésteljes magyar dallam. Szemanük mondják, hogy a kállai kettősnek egy nem oly régen elhunyt híres tánczosa ennél a dallamnál egyhelyben bizonyos toporzékolás szerű lábmozgással táncolt. Mikor vége lett, levette a poharát, és – mintegy áldomás gyanánt – kiürítette fenéki.”

Farkas Lajos a kállai kettős dallamaihoz tartozó szövegek gyűjtéséről így írt: „... Szövegekben oly nagy bőség és sokféleség tapasztalható ... évek hosszú során csatoltattak a dallamhoz. Ki ezt, ki am azt költötte hozzá pajkos jó kedvében.” Ezután az első dal szövegének közlése módot ad annak összehasonlítására, hogy egy eredetileg nyolc versszakos dal mennyit változhat száz év alatt.

Mikor felülről fúj a szél – így kezdődött a dal 1895-ben. Ugyanez a sor le van jegyezve így is: Hidegen fújdogál a szél, / Zörög a fán a fa levél ... és tovább teljesen megegyezik a ma énekelt formával, kivéve a hatodik versszak 2. sorát: „sápadt két orcája” sornak „szőrös valagája” szövegváltozata is volt, amit a körülmények szerint váltva énekeltek. Éjszaka közepén a multság hangulati csúcspontján a pajzánabb szöveggel, ha a társaság összetétele úgy kívánta, a szalonképesebb változattal énekeltek. A hetedik versszak, amely kimaradt, így szól:

*Ne hánd rózsám a szemembe,
Mehalok szegyenletembe, hm, hm, hm, hm,
Nézzünk mindketten a földre,
Úgy válik becsületünkre, hm, hm, hm, hm,*

De idézzük tovább Farkas Lajos írását: „Az első és második dal szövege tartalmában is együvé tartozik, egy bennük a lélektani alap, a szerelem; csak a kidolgozás különböző a szerint, amint azt a dallamok »andalgó« és »friss« jellege megkívánja. Valószínű, hogy a két szöveg egymástól nem távoli helyen és időben keletkezett, s együtt képezték a Kállai kettősnek eredeti ősalakját.” Ez a dal szövegét tekintve az ún. „korhelynóták” csoportjába tartozik. A kapatos ember ugyanis nehezen ejti a szavakat, innen az elnevezés. Ez a szöveg így hangzik:

*Kincsem, komám aszoszoroszórosz asszony,
Adj egy marok lencsecserecsére recsencsét,
Milyért cigány aszoszoroszórosz asszony
Mond jó szerencsét csérecsére recsencsét.*

*Ki sem merek mennininininini,
Kapum elébe kiállni ninini.
Mert mind azt mondják gyagyáragyáragyagyk
Hogy a szerelem babábabárababánt.*

*Beteg vagyok én szö röszo rö szörnyen
Meg is halok én kökö nyökö nyö könnyen,
Érted kedves ró zsaszá rászá ra zsaszám
Elhervad az or czaczá raczá raczáczám.*

„A harmadik szöveg már egészen eltért az előbbiektől úgy tartalomban, mint kidolgozásban. Egy gúnyvers volt a könnyűvérű és dologtalan feleségre. Ime:

*Ha úgy tudnál szitálni,
mint a farod riszálni
Márjás útné markodat,
Rása szoknya farodat.
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
De nem tudsz úgy szitálni,
mint a farod riszálni,
Márjás nem üti markodat
Sem rása-szoknya farodat
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap*

*Feleségem olyan jó,
nem kell néki az orsó
sem guzsaj, sem rokka,
sem semmiféle munka,
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Feleségemnek dolgát
Régen kitanúltam,
Tele palack pálinkát
Az „ágyfübe” találtam.
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap”*

A harmadik dal szövegében magyarázatra szorulnak, s egyben árulkodnak is a „márjás” és a „rása-szoknya” szavak. Arról árulkodnak, hogy ez a dal valószínűleg az 1700-as évek végén született, ugyanis a „márjás” Mária Terézia korában forgalomba hozott ezüstpénz volt. Ugyanebben az időszakban volt ezen a vidéken szokásos női viselet a „rása” vagy rászsa szoknya, amely a régi leírások szerint szörkerméből készített igen erős, durva alsószoknya volt, olyan erős, hogy a földre letéve minden támasz nélkül megállt egyenesen, s akár több nemzedéket is kiszolgált. Feltehetően gyapjából készült nemezeléssel. Abban az időben ugyanis a női alsó fehérnemű még ismeretlen volt, és hideg szeles időben jó szolgálatot tehetett egy ilyen meleg szoknya. Mivel a pénz és szoknya használata ismert történelmi időkhoz köthető, okkal feltételezhető, hogy az első két dal jó százötven évvel idősebb, mint a harmadik és negyedik.

Az újságcikk így folytatódik: „A negyedik szöveg sok tekintetben hasonlít az előzőhöz. Jellemző vonása az a nem éppen gyöngéd pikantéria, mely egyes szótagok többszöri ismétlése által éretik el. Talán mint a nép egyszerű ízlése előtt »érdekes«, fenntartotta magát, s csatlakozott hozzá a kállai kettős-höz.

*Azt mondják, jól mondják,
Igazán is mondják,
Hogy a szomszéd legénye
Szomszédasszony lányának
Nagy pi-pi, nagy pi-pi
Nagy piros csizmát vett.*

*Azt mondják, jól mondják,
Igazán is mondják,
Hogy a szomszéd legényének
Nagy fa-fa, nagy fa-fa
Nagy fabaltája van.*

*Azt mondják, jól mondják,
Igazán is mondják,
Hogy a szomszéd legénye
szomszédasszony leányát
megba-ba, megba-ba,
megbaltafokozta.”*

Farkas Lajos e fenti két dalnak csupán a szövegét írta le. Amikor 1963 táján zenét tanuló középiskolás diákként nagyapám, Kolárovič Lajos éneklése alapján leírtam néhány más népdal között ezeket, nem gondoltam, hogy egykor a Kállai kettős részét alkották. Talán még a csaknem nyolcvanéves nagyapám sem tudta.

„Az ötödik dal szövege – folytatódik Farkas tiszteletes úr írása – a következő:

*Jó bort árul Sirjainé,
Ott kucorog a vén Duzsné
Arany csecső Ecsediné
Gödénytorkú Nagy Béniné.”*

S amit erről a dalról tovább olvashatunk az már igazi pillanatkép a XIX. század eleji Nagykállóról: „Az itt említett Sirjainé, Duzsné, és a többiek ugyanis mindannyian élő alakok voltak a század első tizedeiben, mint olyanok, akik gyakran öntöttek fel a karcos vinkóból egy-egy pintet, általánosan ismeretesek valának. Idős emberek beszélik, hogy a „vén Duzsnét” mint törpördött anyókat még ismerték ... Sirjainének olyan féle kurta kocsmája volt (miket faháznak neveztek), Sirjainé asszonyom örömet látta magánál a kortyondi asszonyokat, de a köztük lévő benső barátság a nép gúnyoló és megbélyegző kritikáját nem kerülhette el, így kaphatott lábra ez a versszak, és gyakran daloltatott is talán már előzőleg ismert dallamra és kerülhetett a *Kállai kettős* darabjai közé.”

Az „eredeti” XVII. századi keltezésű Kállai kettősben ez a dal nyilván nem lehetett benne, esetleg csak más nevekkal. Fogadjuk el hát úgy, ahogy van, a XIX. századi Kállai kettős részeként.

A *táncosok* megjelenéséről, a *mozgásról* a következőket találjuk: „Amint a czimből is gyanítható, e táncz eredetileg csak egy pár, egy nő és egy férfi által adatott elő. A „férfi” szó alatt nem valami 20-25 éves síheder értendő, de körülbelül 40-50 éves érett férfi, kire elmondható: komoly, daliás megjelenés, izmos, vállas termet, az arcnak kifejezésteljes nyíltsága, a kedélynek csapongó derűltsége legfőbb keltekei ... A nőnek másod szerepe van e tánczban. Bár a rátermettség itt is elengedhetetlen, de mégis szende nőiesség, tánczosával szemben tanúsított tartózkodó modor jellemzi.”

Farkas Lajos segédlelkésként 1893 decemberétől 1895 márciusáig szolgált Nagykállóban. Írása kitérő, alapos kutatásokon alapuló, szemléletes. A zenei kísérletről azonban nem szól, ennek egészen 1926-ig nincs leírása. Az újságcikk országos hírűként minősíti a kállói specialitást, s így zárul: „Végül örömmel jegyzem fel, hogy a kállai kettős iránt egész Kállóban csodálatos érdeklődés támadt. Őszfűrtű, roskatag öregek s viruló ifjak és hajadonok seregestül tódulnak esténként a ref. Főiskola egyik helységébe; Emezek, hogy tanítsák, amazok, hogy tanulják. Elő is adták a polgárbaion. De hogy az előadott „kállai kettős” mennyiben egyezik meg az „igazi”, kállai kettőssel, ezt ma már bajos lenne eldönteni.”

Mint az előzőkből kiderült, a kállai kettős keletkezéséről elmondhatjuk, hogy minden évszázad alakított rajta valamit. Feltételezésem szerint:

1. Az 1600-as években a *Felülről fúj az őszi szél, Kincsem komámasszony* alkotta a *Kállai kettős* zenei anyagát; 2. Az 1700-as évek végén pajzán szöveggel hozzátoldották a *Ha úgy tudnál szitálni* és *Azt mondják, jól mondják* kezdetű dalokat; 3. Az 1800-as évek elején tovább bővül a *Jó bort árul Sirjainé* kezdetű dallal; 4. 1895-ben még ezzel az öt dallal mutatták be.

Farkas Lajos vezetésével megkezdődtek az előkészületek a tánc bemutatására, azonban a lelkes segédlelkész „parókiát kapott” vagyis önálló lelkészi megbízatást, emiatt a *Kállai kettőssel* kapcsolatos teendőket a fiatal Szabó Antal tanító folytatta tovább Toka Károly városi tanácsnok segítségével. A tánchoz a zenét Torma István városi kézbesítő tanította be *Mocsár Sete Pista cigányzenekarának*. A bemutatón öt pár táncolt, akik közül a következők nevét ismerjük: Toka Károly–Szondy Julianna, Borsy Dániel–Toka Karolina, Pelsőczy József–Vágó Erzsébet.

A sikert sértődés követte, mert a bemutató után a megyei urak a röviddel azelőtt idekerült Hajdú megyei származású Szabó tanító úrnak gratuláltak, Toka Károlyt, aki családi hagyományként őrizte és adta tovább, figyelmen kívül hagyták. A Toka Károlyval együtt érző táncosok nem vállaltak nyilvános szereplést több mint egy évtizedig. A „sértett” családi körben néha eltáncolta korábbi partnerével, Hetey Menyhért né Szondy Juliannával.

1922-ben végre újra nyilvános előadásra került a kállai kettős a szüreti bálon. Ekkor Toka Károly és Szabó Antal társak a rendezésben, amely szerint hat táncos pár táncolta. Két jelentős változás következett be ezután:

1. Ekkor kíséri először a táncot Balázs Ferke zenekara, mégpedig ekkor ének nélkül táncoltak. Szabó Antal tanácsát követve ettől kezdve énekelnek a táncosok.

2. Ezen a bemutatón már nem szerepelnek, kimaradnak az illetlen szövegű dalok, és koreográfiák, helyettük az „ugrós” „*Nem vagyok én senkinek sem adása ...*” kerül a *Kállai kettős*be.

1923. március 15-én a kis méretű színpad miatt egy pár táncolta.

1924. április 5-én újabb bemutató volt a Pannónia vendéglőben a Néprajzi Társaság és Múzeum munkatársai előtt. A táncosok: Imre János–Pelyvás Piroška, Erdőhegyi László–Borsy Karolina, Lőrinczi Gábor–Torma Biri, Toka Menyhért–Borsy Ica, Vágó Lajos–Borsy Karolina. Ekkor énekelték először az első dalt „Felülről fúj az őszi szél” szöveggel; Iskolai oktatáshoz kötődik a kállai kettős. Az elemi népiskola ún. továbbképző osztályában (6. o.) tanította Szabó Antal és Nagy Károly tanító.

1926 őszén Kodály Zoltánt nyíregyházi előadásra invitálták, egyúttal eljött Nagykállóba is, mert közben Görömbey Péter levélben jelezte, most már be tudják mutatni a fiatalok a híres táncot. Elkísérte Kodályt egy újságíró akinek részletes tudósításából ismerjük a nevezetes nap eseményeit, és egy fényképész, aki fotókat készített. Vasárnap délelőtt érkeztek a vendégek. Kedves fogadás a parókián, koccintás.

Néhány udvarias mondat után Kodály érdeklődött:

– És a táncosok hol vannak?

– Sok fiatal tudja a táncot is, a dalokat is. Aki ma eljön közülük az istentiszteletre, az fogja eltáncolni a vendégeknek – válaszolta a nagytiszteletű úr.

Úgy is történt. Mindannyian meghallgatták a tudós pap prédikációját, majd a Nagytiszteletű úr istentisztelet után hívott három lányt és három fiút. Három Borsy lány volt, két testvér Linuska és Ilona, és az unokanővérük, szintén Lina. A fiúk: Vágó Lajos, Vass József, és Toka Menyhért. Amikor Borsi Lina nénitől érdeklődtem így mesélte el: „Az istentisztelet után átmentünk az iskolába, mert a parókia udvarán el volt veteményezve. A református iskola tágas udvarán ott volt Balázs Ferke és cigányzenekara. Kodály elragadtatással nyilatkozott a kállói nevezetességről: »Ez olyan szép, hogy filmre kellene venni!«”

1931-ben ismét jelentős változás történt. Ellátogatott városunkba Paulini Béla újságíró, a „Gyöngyösbokréta” országos népművészeti mozgalom szervezője. Látogatásának eredményeként folyamatosan működő tánc csoport alakult, és a kállói táncosok minden évben lehetőséget kaptak budapesti bemutatkozásra. Az első dal szövege többször változott. Betoldódott még négy versszak: az „Ugyan mond meg ...”, „Sem kötője, sem szoknyája” írója ismeretlen, a „Ne gúnyolódj olyan hetykén” és a „Megbocsátok kedves rózsám” Szabó Antalnak köszönhető. Több helyen van a szövegben kettős változat, egy szókimondóbb, és egy szalonképesebb.

Ezeket mindig az előadás körülményei szerint változtatták.

1936-tól Szabó Antal halála miatt a táncegyüttes irányítója Nagy Károly lett.

A „Gyöngyös bokréta” hagyománya 1944-ig működött, akkor megszakította a háború.

Azóta – a második világháború miatti 4–5 évnyi szünetet leszámítva – a *Kállai kettős* a helyi hagyományban folyamatosan tovább él. 1950-ben Szabó Sándor, Vass József, Torma Ilona idősebb táncosok indították újra a szép hagyományt, azóta a hagyományörző csoport neve Kállai kettős Néptánc Együttes. 1989-től hivatásos táncpedagógusok tanítják, adják át nemzedékről nemzedékre.

Az együttes művészeti vezetői a következők voltak: 1951 Nagy Károly, 1952 Szabó Sándor, 1953 Vass József, 1954 Szabó-Vass, 1955–1966 Gáspár László, 1967–1974 Turi László, 1975–1976 Ureczky Csaba–Turi László, 1976–1979 Turi László, 1980 Sörös János–Balázs Gusztáv, 1981–82 Balázs Gusztáv, 1983–1984 Sum Dénes, 1985–86 Ratkó Lujza, 1987–1990 Szilágyi Zsolt, 1990– Antal István–Spisák Krisztina.

1972 óta nemcsak a próbák helyszíne, hanem kétvétenként egyre rangosabb, magyar és külföldi néptánc együttesek minősítésére is vállalkozó Néptáncfesztiválok szervezője a Nagykállói Művelődési Központ.

A Kállai kettős zenekari kíséréte

Népi zenekar, vagy cigányzenekar kísérte mindig a táncot. A leírásokból tudjuk, hogy 1895-ben Mocsár Sete Pista, 1921-ben Balázs Ferke hegedült, Balázs Kálmán kontrázott és Balog Lajos volt a cimbalmos. Szinte minden fotón ott vannak a táncosokkal. Az 1943-as budapesti szerepléskor készült fotón viszont már ott van a fiatal *Fodor Gyula* is, aki aztán kitűnően muzsikált a zenekarával minden nevezetes eseményen, a mai üzletház parkolója helyén lebontott egykori „Simonyi étterem” volt a munkahelye

az 1970-es évekig. Akkor úgy tűnt, végleg kimegy a divatból a cigányzene. A fiatalabb nemzedék szakmát tanult, dolgozott. A kaszinóba járó úri réteg is eltűnt. Fodor Gyula bácsi is nyugdíjba ment. Ám egyszer csak hiányozni kezdett mégis a hegedű sírása, az ütők virtuóz tánca a cimbalom húrjain. Kiderült, a magnetofon nem pótolhatja a tánc kíséretét.

Próbálkozott Bogdán Zoli bácsi, majd Marssó Béla. Mindketten jól bántak a hegedűvel, de nem volt állandó zenekaruk. Végül az 1900-as évek végén összejött egy új tehetséges fiatal zenekar, a Bűrös banda. Ők nem csak hallás után játszottak, kottát ismerő tanult zenészek: ifj. Kerecsi Antal főiskolai hallgató primás, Kocsány Pál brácsa, Plajner Miklós cimbalom és Oláh Sándor tanár bőgő. Sajnos két fiú távol talált munkahelyet, ők kiváltak a zenekarból, ezért a két helybeli, Kerecsi Antal és Plajner Miklós két kárpátaljai, itt középiskolás fiatalemberrel alkotta újjá a zenekart. Jelenleg, 2004-ben ők jelentik a népi zenét városunkban.

A Kállai kettős dallamainak feldolgozásai

A kállói dallamok Kodály Zoltán lejegyzése és hangfelvételei révén országosan ismertté lettek, és bekerültek a magyar zenei élet vérkeringésébe.

Először Kodály írt ének-zongorakíséretes feldolgozást (op.110) 1937-ben. A „Háry János” 1938. évi szegedi előadásában benne volt a Kállai kettős egyik dallama, a *Kincsem komámasszony*. 1938-ban elkészült az Itél a Balaton című magyar játékfilm, amelyet a MAFILM külföldön is forgalmazott. A film-ben a Kállai kettőst neves színművészek táncolták kállói táncosokkal: a főszereplő Páger Antal Aradi Nórával, Medgyesy Mária Szabó Sándorral és Csontos Gyula Imre Erzsébettel.

1950-ben Kodály megkomponálta helyenként osztott vegyeskarra és népi zenekarra írt *Kállai kettős*-t, amely a Magyar Állami Népi együttes előadásában Rábai Miklós koreográfijával bejárta a világot. A mű felépítése: I. tétel: Lassú tánc – *Felülről fúj az őszi szél*; II. tétel: Élénk tánc – *Jó bort árul Sirjainé*; III. tétel: Gyors tánc – *Kincsem komámasszony*; IV. tétel: Finálé – *Nem vagyok én senkinek sem adósa*.

E mű zenekari előjátéka – amelyben Balázs Ferke fonográf felvételének hatása tükröződik – kezdettől a *Nyiregyházi Rádió szignálja*.

Az 1895-ben leírt öt dallam művészi feldolgozása *Farkas Ferenc* zeneszerző Kállai táncok című szvitje, majd *Loránd István* írt ének-zongorakísérettel feldolgozást a *Felülről fúj az őszi szél* és *Nem vagyok én senkinek sem adósa* dallamával.

Harsányi Gézi

A csepregi Oskola Ház a XIX. század első felében

A múlt kutatói számára szerenese, hogy nem bontották le a XX. század derekáig azt az épületet, amely a XIX. század elején már népiskolaként és kántortanítói szolgálati lakásként funkcionált Csepregen, így még fényképek is maradtak fenn róla.¹ Viszont sok hajdani kisiskolásnak és oktatóknak szerencsétlenség, hiszen az épület már a XIX. század közepére elavult, és a látogatottságához képest szűk lett.

Az egykor Sopron megyéhez tartozó, majd 1950-ben Vashoz csatolt mezőváros népoktatási viszonyait az 1806 és 1843 közötti időszak vonatkozásában kutattam, amely időszakban a tiszteletreméltó és derék Bognár János (sz. 1780, meghalt 1850–51 fordulóján) volt a csepregi *Oskola Mester*.² Hazánkban

¹ A fényképek levelezőlap gyanánt őrződtek meg. Közölték 9., 33., 44. sorszámmal: Csepreg régi képes levelezőlapokon és fotókon. Összeállította *Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna*. A Farkas Sándor Egylet kiadása, Csepreg, 2000. A lapok tulajdonosa Kőszegfalviné Pajor Klára gyűjtő. Köszönöm a nevezetteknek, hogy eszmeileg és gyakorlatilag is hozzájárultak képrészletek közléséhez. – A kötet 36. képén baloldalt látszik a tanítói pajta háta, amely a párhuzamos utca felől zárta az udvart, ott is volt bejárat.

² *Balogh Jánosné Horváth Terézia*: Egy mezővárosi iskolamester és jegyző a XIX. század első felében. *Vasi Szemle* LX (2006), 4. sz. 473–496. (513, 516.) old. Az itt közölt rajz ott a 3. kép volt. A publikáció magja egy előadásom, amely 2005. november 12-én hangzott el a „Csepreg 750 éve” című honismereti konferencián.

*A katolikus templommal szemközt jobbról a második épület a régi egyházi elemi iskola.
(A kémények a sarki Városházához tartoznak.) Csepreg, 1901 körül*

akkoriban kevés tanítómester volt diplomás, de ő elvégezte a győri királyi tanítóképzőt. Oklevele szerint magyarul kiválóan, németül középszinten beszélt. A hajdan magasabb kultúrájú település a reformkorban Bognár személyiségének is köszönhető, hogy elemi iskolája tartósan az átlagosnál színvonalasabb maradt több nemzedék gyermekeinek fölcseperedése során, akik mind az ő keze alól nőttek ki.³

Úgyszólván az egész tárgyalt időszakban, 1799-től 1845-ig Farkas Károly állt a helybeli római katolikus plébánia s egyúttal az ahhoz tartozó elemi iskola élén, ahol a hittant ő tanította. Az iskolában kántorként, sőt jegyzőként is funkcionáló iskolamester (Bognár előtt Csel/r/esznyák János, utána pedig Goda János) rendszeresen egy segédtanító közreműködésével, két tanteremben oktatott. 1845. augusztus 1-jén Szabó István átvette a plébániát, aki korábban az itteni legnagyobb vagyonú földesúrnál, Jankovich Izidornál házitánítóként szolgált. Jankovich Izidor 1813-ban, amikor nagykorúvá lett, vette át nevelőanyjától, Jankovich Jánosné Festetich Alojziától az 1798-ban elhunyt apjától örökölt csepregi és egyéb ingatlanait, s 1857-ben bekövetkezett haláláig birtokolta. Kegyeri minőségében az egyház és iskola ügyeihez is volt köze.

Fiúk is, lányok is jártak Csepregen ugyanabba a tanodába, de külön osztályba, abba az alacsony földszintes házba, amely a Fötéren, a Szent Miklós plébániával szemben funkcionált 1937-ig, míg a kö-

³ A korábbi évszázadokban Csepreg jelesebb hely volt, ahol főiskola, nyomda is működött. A XIX. század elejére már elvesztette hírnevét, ha csak nem számítjuk hírességnek a fővárosi sajtóban is méltatott, évenkénti lófuttatásokat a "pünkösdi király" cím elnyeréséért: *Balogh Jánosné Horváth Terézia: A pünkösdi király Csepregen és Jókainál. A Farkas Sándor Egylet kiadása, Csepreg, 2005.*

Az új iskola tövében a régi. 1920 előtt

*A fehér falú régi iskola dél felől nézve.
(Mögötte a kéményes Városháza) 1927*

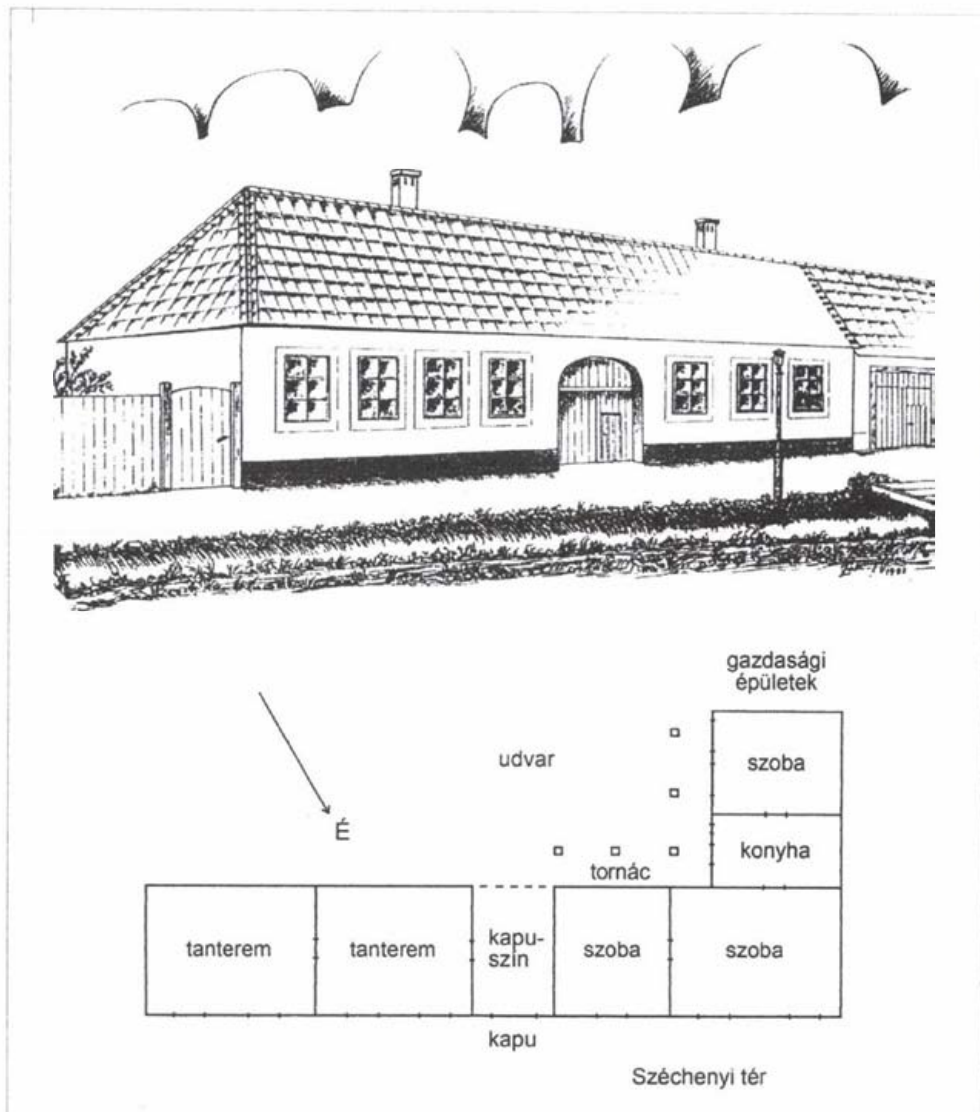
vetkező években le nem bontották az egészségtelen, korszerűtlen építményt. Rekonstruált rajzát személyes emlékeik nyomán készítették el Zátonyi János (1993-ban) és testvére, Sándor (2006-ban)⁴ tanárok, akik Zauf János kántortanító gyermekeiként laktak az iskolával egy fedél alatt épült szolgálati *kántorlakásban*, *mesterlakásban*, apjuk nyugalomba vonulásáig. (Nevüket a fiúk az 1930-as évek végén változtatták Zátonyira.) Ők voltak ott az utolsó lakók. Utoljára három szoba és egy konyha állt a tanítók rendelkezésére. Vízvezeték mindvégig nem került a házba, a helyiségek alacsonyok, a falak nedvesek voltak. Hátrébb gazdasági épületek csatlakoztak a lakrészhez: istálló, pajta. A kaputól balra eső két utcai helyiséget az 1920-as években az akkor alapított polgári iskola tanteremnek használta, később kamrául szolgált. A lakás mellett L alakban húzódó udvari tornác pilléres és mellvédés volt, fölül vízszintes áthidalással.

Egy 1799 januárjában készült latin nyelvű jelentés szerint a tanítómester háza, az iskolával együtt, téglából épült, szalmafedéllel ellátva, kerítéssel övezve.⁵ Nyilván ugyanezt az épületet használták később is.

A mindenkor plébános, mint igazgató által félévenként, majd 1820-tól csak évenként írt tanügyi jelentések némelyike az épületre is kitért.⁵ Az 1808/09-es tanév első félévében „Scholae aedifitium est in bono Statu”, azaz az iskolaépület jó állapotban van. Hasonló olvasható még az 1822-es jelentésben is. Majd 1836-tól kezdve – továbbra is latinul – ismétlődtek a panaszok a házról, amelyben a tanítólakás szobái, kamrája, tornáca is elhelyezkednek és kevés a hely az iskolában a tanulók számára képest. Nagyobb épületre lenne szükség. Azon túl 1842 decemberében az iskola már határozottan „est in pessimo Statu”, azaz rossz állapotban van, 150–160 tanuló számára kicsi. 1845-től kezdve – immár magyarul – tűntek föl az éves plébánosi információk között ilyen és hasonló megállapítások: „A tanoda szűk és romlasága miatt a tanítást rendes szabályok szerint végbe vinni teljesen lehetetlen. ... Az iskola olly rossz karban van és a gyermeket sic számára képest olly szűk, hogy rendes tanítás benne a Tanítók minden ügyesége mellett is alig eszközölhető.” Hasonló gondokról tudósítanak az 1840-es években az igazgatói jelentések például egy Csepregnél kisebb, közeli mezővárosból, Ivánból. A korábbi épületeket „ki-

⁴ Az épület látszati képét publikálta Zátonyi János: Csepregi Lapozgató '93 (Csepreg, 1993) 63. old. Külön köszönet illeti Zátonyi Sándort a tőle kapott szöveges és képi adalékokért. Magyar Országos Levéltár P 236, 10. csomó, A II. 73. egység, 235. old.

⁵ A továbbiakban idézett iskolai jelentések és értesítők forrása: Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag).

A XIX. század elején már fennállt csepregi iskolaépület 1920-as évekbéli állapotának rekonstruált képe

nőtték” az időközben megnövekedett lakosságszámú helységek, ahol a növekvő kulturális igénnyel párhuzamosan még arányban is nőtt az iskolalátogató gyermekek száma.

Ugyanarról, nem nagyobb épületről lehetett csak szó 1864-ben is: Csepregnek „Van [...] szilárd anyagból épült kétosztályu tanodája”.⁶

A „tanoda” berendezéséből csupán a fafűtéses szemeskályha típusa rekonstruálható. Bognár János jegyzői minőségében 1827. november 15-én följegyezte, hogy „Frang Istvánnak az Oskola Kálhábul meg maradt Kálhábul adatott költsön 10. darab kupás kálha fiók.”⁷ Tehát a valószínűleg az azon az

⁶ Csepreg. In: *Pesty Frigyes* szerk.: *Helynevek. (Helynévtár). XXXVII. kötet: Sopron vármegye. 1864. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. (FM/1, 3814/A Sopron vm.)* 54. old.

⁷ Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, XV/26. *Currens könyvek, CSEPREG Currens könyve 1676. 1758–1830, 586. old.*

őszön fölújított mázas cserépkályha fiókjai, azaz szemei a Dunántúlon jellegzetes módon kupások, vagyis tál alakúan homorúak voltak. – 1805-ben az iskolamesteri szerződés 23. pontjában kikötötték, hogy fűtésre „Az Iskolába járó gyermekek Mindenszentek’ Napjától fogva, Sz. György Napig, Napjában két darab fát tartoznak vinni.” A 24. pont szerint „A’ Mesternek szükséges tüzelő fát az Uraság adván a’ Város haza hordatja a házához.”⁸ Más földesúri járandósága nem is volt a tanítónak. A téli fűtésen kívül a háztartásában folyó mindenkori sűtés-főzésre is kell gondolnunk. Egy 1840. februári kimutatás szerint „A Csepregi Erdőben Évenként vágattatni szokott” 674 és 1 öl fából a jobbágyokén és zsel-léreken túl 360 öl járt a különféle „Uraság”-oknak, és 40 az „Oskola Házhoz, Váras házhoz, öt Molnár házakhoz – őszvesen”.⁹ Egy, korábban is érvényes, majd 1585-ben rögzített tanítói javadalmaszám-jegyzék 1625-ös újrairatában maradtak fenn az akkor még egytantermes iskolának a kemencével (nem cse-repes kályhával) fűtésére, sőt világítására vonatkozó helyi összehasonlító adatok. Mai írásmóddal: „Télen, mikor az kemencét fűteni köll, minden gyermek, az kik fizetnek [...] tartoznak egy-egy szekér fát vitetni az skólába, az szobának melegítésére. Ha téle gyertyát veszen az skólamester, minden fizetésen való gyermek négy-négy pénzt köll adni gyertya pénzt.”¹⁰ A mintegy 300 évvel korábbi helyi adalékból és környékbeli egykorú párhuzamból a XIX. század első felére vonatkozóan csupán következtethetünk, hogy az akkori csepregi iskolaépületben is szükséges volt (lett volna) télen tanítási időben, nappal is gyertyát használni. Hiszen hasonló lehetett az *Oskola Ház*, mint a már említett Ivánban, ahol az 1847/48-as igazgató-plébánosi jelentés szerint „Bár miként szorgalmatoskodjanak a Tanítók – de az oskolának alaton volta miatt December hónapban midőn ködök uralkodnak majd alig lehet a’ sötétség miatt két oraig tanítani.”

A földszintes iskolaépület bejáratától, a kapusztintól balra elhelyezkedő, a szolgálati lakástól elkülönített házrészben, két tanteremben a jelentések szerint 1807 őszén 76, mindkét nembeli nebuló okosodott. További néhány évben a létszám kisebb lett, még 50 alá is esökkent. Az 1810/11-es tanévben a 276 iskolaköteles korú, de részben nyilván már iskolavégzett, vagy csak később iskolába kerülő 6–12 éves csepregi fiú és lány közül, akiknek a névsorát vezetni kellett, télen 66 látogatta a csupán három, illetve két osztályos iskolát, nyáron még kevesebb: 26, hiszen a nyári félévben sok parasztyermeket munkára fogtak otthon, s nem járhattak iskolába. 1816-ból az általam ismert kimutatások szerinti legkisebb létszámról, csak 45 csepregi iskolásról tudunk, amely évben Farkas plébános a kereszteltetk anyakönyv-ében 1714 helybeli lélekről adott számot. A tanulólétszám 1820 őszén már 85-re, 1821-ben 91-re nőtt, majd a következő esztendőől 100 fölé emelkedett s afőlött maradt: 1828 őszén már 142 tanulót láttak el az épületben. 1834-ben Farkas Károlynak, mint iskolaigazgatónak az elemi iskola jelentésébe bevezetett saját népszámlálási adata szerint Csepregen 2200 római katolikus élt, és az 1820 előtti évekhez képest arányban is jóval több, 138 gyermek járt iskolába. A tárgyalt félszázad során a tanodát látogatók száma 1836/37 telén érte el a csúcst, 200-at. De 1842 januárjában is nem kevesebb, mint 154 gyermek ült a padokban. Ennyi kisfiú és kislány egyszerre nem fért el a termekben, a gyakori kimaradásokat, hiányzásokat leszámítva sem, hanem megosztva a délelőtti és a délutáni 3-3 tanórában. (Talán itt is az országos érvényű javaslatnak megfelelően, a főként nyáron célszerű beosztás szerint a nagyobbak a reggeli órákban, a kisebbek pedig, akik a szüleiknek még nem tudnak segíteni, délután jöttek iskolába.)

Akkoriban Magyarországon a nagyobb falvak jellegzetes kéttanítós iskoláiban két osztály szokott lenni, csak két évig jártak iskolába a gyermekek, míg a háromtanítós városi iskolákra volt jellemző a három osztályban oktatás. Azokban az években, amelyekről hézagosan fennmaradtak csepregi iskolamesteri értesítők (1808–1814 között), a csupán két teremben sajátos módon három fiú osztály, és az első megőrződött értesítő idején még három, később már csak két lány osztály működött. A dokumentumok igazolják, hogy az itteni tanítónak mindig csak egy segédtanító állott rendelkezésére egyszerre, akik egy-két esztendőt töltöttek mellette. Segédtanító alkalmazását különösen arra az esetre írták elő, ha egyúttal az iskolamester a helység jegyzője is, ami a XIX. század első felében bevett szokás volt. A plébánosoknak kellett odahatniuk, hogy a fiúk és a lányok 6 éves koruktól járjanak a népiskolába (a jobb tehetségűek előbb is mehettek), és a gyengébbek is 12 éves korukig végezzék el a két, illetve három év tananyagát.

⁸ Uo. 33. old.

⁹ Uo. 553–554. old.

¹⁰ A forrás első közreadása: *Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története*, Bp. 1887. 58–61. old. Újraközlése: *Oláh Mihály: A csepregi protestáns iskolamester évi jövedelme 1585-ben. A csepregi Szent Miklós- és Boldogasszony-templomok leltára 1560-ból. Magyar Nyelv 35. (1939) 123–125. old. Taglalja: Zátanyi Sándor: A reformáció kori csepregi kollégium (1557–1643). Magyar Pedagógia 91. (1991) 215–230. old.*

A fiúk létszáma Csepregen az első osztályban 5–18 közötti, életkoruk 5–10 év; a második osztályban a létszám 6–12 közötti, az életkor 6–10 év; a harmadik osztályban a 7–21 tanuló kora 8–12 év. A lányok létszáma az első osztályban 8–15 közötti, életkoruk 5–9 év, a második osztályban a 8–17 kislány kora 6–11 év, a harmadik osztályba pedig (1808-ban) 7-en jártak, 8–10 évesek. – A jelentések úrlapján a tanulók származási csoportjai közül a *Nobiles*, nemesek rubrikában néhányan szoktak csak lenni, a *Militares*, katonák rovatba is általában egy-két gyermek került, gyakran egy sem. A *Civiles*, polgárok és a *Plebea*, közrendűek fogalmat változóan értelmezheték, mert hol az egyik, hol a másik rubrika volt jelentősen népesebb a másiknál.¹¹ Nem tudni, mikor hova sorolták a jobbágyokat, zselléreket és a kisiparosokat. Bognár tanító a maga gyerekeit közrendű származásuként tüntette föl az értesítőkből.

Hogyan folyt a munka a tanodában? Szolgáljon tömör válaszként a kérdésre egy konkrét iskolai értesítő (*A Tsepregi Oskolabéli Ifjuság Szorgalmatosságának mutató Táblája, folyó 1808/09^{dk} Esztendőnek I^o felére.*) összefoglaló záradéka:

Jegyzések.

I. A Tsepregi Oskolabéli Ifjuság, ezen Oskolai Esztendőnek Téli el-folyása alatt e következendő dolgokra tanítottat

A Keresztény Tudomány adattatott elő minden héten a Vasárnapok- Óraykal együtt 8.

A Betűknek esmértetések a betűfoglalással. Ekes. és helyes írással együtt 17^{1/2}¹²

c) A Számvetés	4 [*]
Egy héten Sommája az Órakk	27. ¹³

II. Ezen Tanulók között vagynak

a) Férfiak	42.
b) Leányok	30.
Smma	72.

III. Ezek között vagynak

1) Nemesek	2.
2) Polgárok	48.
3) Köz	21.
4) Katona	1.
Smma	72.

IV. Az Oskolába járást gyakorlották

a) Szorgalmatosan	61.
b) Tunyán	11.
Smma	72.

V. A Tanulmányok Magyarul,

Hét tanulóknak pedig Magyarul, és Németül adattak elő.

Bognár János
Tsepregi Oskola Mester.

Balogh Jánosné Horváth Terézia

¹¹ A tárgyalat 1585-ös illetve 1625-ös iskolamesteri jövedelem-jegyzék szerint nemesek és polgárok tanultak az akkori protestáns (lutheránus) iskolában.

¹² Az olvasás tantárgyat kifejejtette a jelentésből a tanító.

¹³ Talán levontak 3 vasárnapot az összegzésre?

Gyimesi táncrend az 1960-as években

A Gyimes-völgye a Tatros folyó és a beléje ömlő patakok völgye, amely egészen a XVII. századig lakatlan volt. Csak az 1700-as évektől kezd el benépesedni. A telepések nagy része Csikból, Gyergyóból és Háromszékről „csángált” Gyimesbe. Kezdetben zsellérekent dolgoztak, később megvásárolhatták a csiki községek közbirtokosságának tulajdonában lévő erdőket, kaszálókat. Gyimes-völgyét az ezer éves határ választja el Moldvától, ahová 1626-ban Bethlen Gábor fejedelem egy vámházat és vámváracskát építtetett. Gyimes-völgyében három település van, kelet felől Gyimesbükk, Gyimesközéplek és Gyimesfelsőlok. A két utóbbiban működik népi táncsoport, amelynek tagjai nemcsak a vállalkozóbb kedvű fiatalok, hanem idősebbek is. Nevesebb rendezvényeken, falunapokon, tánc-táborban lépnek fel, vagy ha meghívást kapnak valahová, például Magyarországra. Elsősorban ezek a táncsoportok őrzik a gyimesi táncrendet és az ehhez fűződő szokásokat.

A gyimesi tánc

Az 1960-as években a népelet egyik megnyilvánulása a táncok rendezése volt, amiket Gyimesfelsőlokon és Gyimesközéplekon a fonóban minden este, meghirdetve pedig egy héten kétszer tartottak. A mindennapos táncok különböző nevet kaptak attól függően, hogy a fiatalok mit vittek a táncba. Volt: *pityókalopó kaláka, kenderlopó kaláka, szőszlopó kaláka, tollúfosztó kaláka.*

Az őszi és téli hónapokban a fiatalok már várták az estét, hogy mehessenek a fonóba. Megegyezés szerint egy-egy házhoz összegyűltek a lányok, a fiúk pedig megtudták, hogy melyik lány házában lesz fonás és odamentek. Hétköznap este nem volt zenés a fonóban, hanem a fiatalság magára énekelt és táncolt. A szülők általában nem szereztek tudomást ezekről a táncokról. Amikor a lányok táncolni mentek, otthonról vittek magukkal – úgy, hogy a szülők ne lássák – egy *duvaszka szősz*t, ez volt a már megfont kender, amit az állítólagos fonóból hazatérve bemutatnak, hogy ott fonták. Napközben szájról-szájra adták a hírt, hogy fonó lesz, így a legények is megtudták.

Játékok a fonóban

Az ének és tánc mellett különbözőképpen játszottak, ilyen volt a közismert: *Sirülj, sirülj kicsi szék: a Párnás és a Pulykázás.*

A *Párnás* abból állt, hogy körbe álltak és valaki, akár fiú, akár lány beállt a kör közepére énekelte az: *Elvesztettem zsebkendőmet* című dalt, majd az előkészített zsebkendővel megérintett valakit, miután az is beállt a körbe egyet táncoltak, majd ismét kezdődött a játék előlről.

A *Pulykás* játékok csak lányok játszották. Minden lánynak több udvarlója volt, akiket a lányok egymás mellé állítottak, eléjük álltak, meggyújtottak egy *szőszgomolyát* és úgy tartották, hogy amelyik udvarló felé csap a meggyújt szősz lángja legelőször az lesz a férjük. A játék és tánc közben énekeket is tanultak egymástól, mint például a következőt:

*Tatros partján nem szabad lefeküdni,
Mert a Tatros ha kiömlik elviszi,
Most is olyan szeretőmet vitte el,
Amíg élek soha nem felejttem el.*

*Fekete tyúk mind megette a meggyet
Életemben nem szerettem csak egyet
Azt az egyet ha valaki elveszi,
Megátkozom, s a jó Isten megveri!*

A hétköznapi fonók körülbelül este hat órától tízig tartottak, utána a fiatalok csoportosan hazakisérték egymást.

Ezek mellett voltak olyan táncalkalmak is amelyeket kihirdettek, azért, hogy mindenki szerezzon tudomást arról, hogy azon a héten hol és mikor lesz tánc. Az esetek többségében kihirdették, de olyan is volt, hogy szájról-szájra vitték a hírt, hogy tánc lesz.

Legtöbbször olyan házban rendezték a táncot, ami lakatlan volt és ilyen célra kiadtak. Csak néhány bútor volt benne, úgyhogy nyugodtan táncolhattak. Megegett az is, hogy csürben rendezték a táncot, ugyanis ott is sokan elfértek. A nagyobb „horderejű” táncokba zenészeket is hívtak, akik gardonnal és hegedűvel muzsikáltak.

Pityóka- és kenderlopó kalákák

Nemcsak a fonókat, hanem a táncokat is gyakran illették a *pityóka-* vagy *kenderlopó kaláka* névvel, ugyanis megtörtént, hogy akinek nem termett elégséges pityókája vagy kendere, az táncot hirdetett, ahová mindenki vitt magával kendert vagy pityókát, annak, aki a táncot hirdette. Azt tartották, úgy volt

az igazi, ha ellopták otthonról. Ha a szülők megengedték úgy is jó volt, de ellopni nagyobb örömköze szolgált. A kender – mivel ebből legtöbbször kevesebb termett – a táncba menő fiatalok már kénytelenek voltak otthonról valóságos ellopni.

Ajándéktánc

Voltak úgynevezett ajándéktáncok is.

Hírverés az ajándéktáncra: „Aki jövő vasárnap táncot akar keresni Kápolna patakán XY leányának ajándéktáncra lesz, amelyre mindenkit szeretettel elvár.”

Az ajándéktánc fogalma akkoriban a mai lakodalmat helyettesítette, amin részt vett néhány személyes meghívott és mindazok, akiknek táncra viszketett a talpuk.

Az ajándéktáncba senki nem ment üres kézzel, mindenki vitt valami csekély ajándékot. Leggyakrabban háztartási eszközöket, de ha például fazekat adtak azt sem adták üresen, megtöltötték búzával. Az ajándéktánc mindig este hat óráig tartott, azután csak az maradhatott, akit ottmarasztottak vacsorára. Az ajándéktánc falunkban az 1980-as évek végével teljesen kihalt.

A táncrend

A hetente kétszer rendezett táncok mindig délután egy órakor kezdődtek és napszentülésig tartottak. Voltak néha esti táncok is, amik körülbelül éjfélig tartottak vagy utána egy-két óráig. A délután rendezett táncból napszentülésre mindig haza kellett menni, akármilyen nagyok is voltak már a legények vagy a lányok, különben megverték őket.

A mulatságot mindig csárdással kezdték, amelynek két fajtája van: *lassú* és *gyors* csárdás. Ezután következett a *lassú* és *gyors magyaros*. A magyaros után eltáncolták az úgynevezett németest, ami olyan volt mint a keringő. A kettőt is párban táncolták, van *jártatója* és *sirülője*. A jártatója abból áll, hogy a fiú és a lány egymás kezét megfogva félkört alkot, a zenészek zenélnek a fiú *ropogtatva* lépik előre, a lány pedig kissé a fiú felé fordulva *topog* előre. A sirülőjében pedig ugyanúgy táncolnak, mint ha csárdást táncolnának csak annyi különbséggel, hogy minden két lépés után megemelik a jobb lábukat. E páros táncok eljárása után következtek az *apró táncok*, ebből nyolc-kilenc féle is volt különböző ritmusra. Fiúk és lányok megfogták egymás kezét és kört alakítva együtt táncoltak.

Befejezésül pedig a legények eltáncolták a *hejszákát*, amit csak nekik volt szabad táncolni a leányoknak nem. Volt *hosszú havasi hejsza*; *alu-nelu*; *tiszti hejsza*; *korokgyászka*. A hejszához egymás vállát megfogva félkört alakítottak és úgy táncoltak. Sokszor konfliktus alakult ki a legények között, hogy ki vezesse a hejszát, ugyanis mind jól tudott táncolni, és mindannyian meg akarták mutatni tehetségüket. Volt eset, hogy a veszekedés végül verekezésbe torkollott.

A hejszát nem minden tánc végén táncoltak el, csak akkor ha kérték a legények a zenészeketől, hogy „húzza” el nekik. Ezekben a táncokban nem voltak népi játékok esetleg csak dalolás.

A falubeliek közül sokan azt mondták, hogy szerintük a gyimesi táncrend nem fog kihalni, mert örzik és éltetik a hagyományt.

Ismerkedés a táncban

Gyakran megtörtént, hogy a táncokba a szülők vagy idősebb emberek is elmentek, akik nem táncoltak, hanem csak bíralták a fiatalokat. Olyan is történt, hogy valamelyik szülő megszabta a fiának, milyen lányt kérhet fel táncolni. Ők akarták eldönteni, ki illik a gyermekükhöz és ki nem.

Legtöbbször a táncban ismerkedtek a fiatalok. Gyimesközéplekon iratlan szabály volt az, hogy az odavaló lány kizárólag falubeli fiúval ismerkedhetett.

Azoknak a lányoknak, akik elmentek máshova, például Bukarestbe szolgálni, az egész más volt, mert ott nem éltek helybéli legények, így nekik megengedett volt a másokkal való ismerkedés. Nagyon ritkán de az is megtörtént, hogy a falun kívül lakodalomban ismerkedett meg a fiú és a lány egymással. Az ilyen kapcsolatot általában tiltották a szülők. Ha nem akarták, hogy a pár összeházasodjon, akkor szöktetésre került a sor, amit a szülők sokáig nem bocsájtottak meg, de szerencsére az esetek többségében egy idő után megenyhült a szívük.

Nem csak táncokban ismerkedtek a gyimesi fiatalok, hanem más helyeken is. Ilyen volt Gyimesközéplekon a régi kultúrotthon, ahol az 1960-as években mozi működött. Bodor Katalin elmondta, hogy ő ott a moziban ismerkedett meg férjével, István bácsival. Minden este eljártak moziba, ahol legalább egy órát együtt tölthettek. A jegy ára 25 bani volt, ami nem volt jelentős összeg, így sokan megengedhették maguknak, hogy moziba járjanak.

Ujogtatás a táncban

Sokak elmondása szerint az *ujogatók* megszínesítették a táncokat, ugyanis nagyon sok humoros szövegű ujogató volt, amin sokat nevettek. Ezek az ujogtatások a nép ajkán keletkeztek és szájról-szájra terjedtek. Kizárólag páros táncok alatt kiabálták be és csakis a lányok, mert úgy tartották, hogy a fiúknak nem illene a hangjukhoz.

A táncban nagyon sok ujogtatás elhangzott és sok esetben még intimitások is szóba kerültek.

<i>A vénasszony bújába</i>	<i>Túl a vizen kicsi ház</i>
<i>Belebújt a burjánba</i>	<i>Benne kislány mit csinálsz</i>
<i>Az öreg fut utána</i>	<i>Csinosítom magamot</i>
<i>Feneketlen gyatyába.</i>	<i>Várom a galambomot.</i>

Ha valakinek túlzott jókedve volt, azt ujogtatta, hogy:

*Kicsi nekem ez a ház
Kirúgom az oldalát!!*

Hogyha pedig lakodalom volt, vagy éppenséggel leányt szöktettek, akkor az eseménynek megfelelő ujogtatások hangzottak el:

<i>Naskalaton havazott</i>	<i>Túl a vizen, meg inset</i>
<i>Még ide es elhatott</i>	<i>Barna legény tekintget</i>
<i>Nekünk új asszonyt hozott!! ... ujjú ... júú</i>	<i>De hiába tekintget,</i>
<i>Anyámasszony jöjjön ki</i>	<i>Mert ő túl van s én inset!!</i>
<i>A nagykaput nyissa ki</i>	<i>Őszi csürke, tavaszi</i>
<i>Elhoztuk a segítségét,</i>	<i>Jaj be szép a hazai (menyasszony)</i>
<i>Fiának a feleséget!!... ujjú ... júú!</i>	<i>Annak szép es kell lenni,</i>
	<i>Ha velünk akar jönni!!</i>

A táncok vagy fonók végezetével, akár délután, akár éjszaka volt, mindig elénekeltek búcsúzóul egy-két népdalt és utána mindenki hazaindult.

<i>Megy a Nap lefelé</i>	<i>Istenem, Istenem,</i>
<i>Az ég alja felé</i>	<i>mit kellett megélnem</i>
<i>Ott jönnek a gyerekek</i>	<i>Itt kell hagynom a babám,</i>
<i>A huszonegy évesek</i>	<i>az én drága violám</i>
<i>A kaszárnya felé.</i>	<i>A kölykek számára.</i>
<i>Istenem, Istenem,</i>	<i>Bemegy a szobába,</i>
<i>mit kellett megélnem</i>	<i>rául a vaságyra</i>
<i>Fegyver van a vállamon,</i>	<i>Búra hajtja a fejét,</i>
<i>szurony az oldalamon.</i>	<i>hullatja a könnyeit</i>
<i>Sirathatsz galambom!</i>	<i>A vaságy karjára.</i>

Azért gyűjtöttük össze és irtuk le a gyimesi táncokkal kapcsolatos szokásokat, érdekességeket, hogy ne merüljenek feledésbe, és hogy e dolgozat olvasói is képet kapjanak arról, hogyan töltötték szabadidejüket és hogyan ismerkedtek a gyimesi fiatalok az 1960-as években.

(Gyűjtés ideje: 2007. IV. 6–12.)

Adatközlők: *Gyimesfelsőlók:* Karácsony Ibolya (született 1952), Póra Erzsébet (1936), Bodor Viktória (1946), Bilibók Ilona (1945), Tankó Jakab Jáni (1932). *Gyimesközéplók:* Bodor Katalin (1941), Jánó Margit (1935), Molnár Erzsébet Józsika (1927), Jánó Anna (1967).

Vezető tanár: *Mirk László*

Jánó Ildikó–Bodor Zsuzsanna

Kérdőív

I. Mikor rendezték a táncot?	X. Miről kapták a táncok a nevüket?
II. Kik vehettek részt a táncmulatságon?	XI. Kik ujogtathattak?
III. Kik rendezték a mulatságot?	XII. Különböző táncokat kik táncolhattak?
IV. Kik zenéltek és mivel?	XIII. Mikor ért véget a tánc?
V. Táncrend?	XIV. Mit táncoltak el befejezésül?
VI. Volt-e fiú-lány ismerkedés a táncban?	XV. Alakultak-e ki konfliktusok a táncban résztvevők között?
VII. Meddig tartottak a táncmulatságok?	XVI. Ha igen, akkor mi volt a konfliktus oka?
VIII. Kitől tanulták meg a résztvevő fiatalok a különböző táncleépéseket?	XVII. Mekkora népszerűségnek örvendett a népi gyimesi tánc?
IX. Milyen játékokat játszottak a táncban és mikor?	

Pályázatfigyelő

ÚJDONSÁG – Pályázatfigyelő e-mail Értesítő

Ha Önnek szüksége van pályázati forrásokra, akkor az aktuális kiírásokról rendszeresen értesítjük. A pályázatfigyelő email Értesítővel Ön a pályázatokat naponta e-mailben kapja meg.

A Pályázatfigyelő Szerkesztősége az önkormányzatok, az intézmények, a társadalmi szervezetek és alapítványok, vállalkozások és a természetes személyek támogatását célzó hazai és európai uniós kiírásokat gyűjti 1991 óta.

Előfizetőink minden pályázatot megkapnak, amit szerkesztőségünk összegyűjt.

Ha Ön előfizet szolgáltatásunkra, átlagosan 140 pályázatot kap havonta.

A Pályázatfigyelő e-mail Értesítő negyedéves előfizetési díja: 2610 Ft áfával.

Megrendelheti postán (Pályázatfigyelő Szerkesztősége 1251 Budapest Pf. 88), faxon (1 214-3520) vagy az Interneten az elofizetes@pafi.hu címen.

További felvilágosítást kaphat:

Tel.: 30-659-6388; e-mail: ertesito@pafi.hu; web: ertesito.pafi.hu.

A Szerkesztőség további ajánlata:

Pályázatfigyelő Havilap

Ön nyomtatott formában juthat hozzá az 1991 óta folyamatosan megjelenő pályázati kiírások gyűjteményéhez. Így havonta általában 24 oldalban, 80-100 pályázati szövegek kivonatát tartalmazó, fekete-fehér közlönyformátumban megjelenő kiadványt olvashat. A Pályázatfigyelő Havilapot minden hónap első napjaiban postázzuk Önnek.

Az előfizetés ára 2007. évre 10 370 Ft áfával.

Megrendelheti postán (Pályázatfigyelő Szerkesztősége 1251 Budapest Pf. 88), személyesen a Szerkesztőségben (1011 Budapest, Corvin tér 8.), faxon (1 214-3520) vagy az Interneten az elofizetes@pafi.hu címen.

Kapcsolattartó: *Szokolárs Marianna* szerkesztőségi titkár.

Megrendeléseivel kapcsolatos kérdéseire az elofizetes@pafi.hu e-mail címen vagy munkanapokon 9-től 15 óráig az 1 201-5256-os telefonszámon állunk rendelkezésére.

www.elofizetes.pafi.hu

A XXXV. Honismereti Akadémia

Veszprém, 2007. július 2–július 6.

Halász Péter:
Megnyitó

Őszinte tisztelettel és szeretettel köszöntöm a XXXV. Honismereti Akadémia résztvevőit itt, a Dunántúl szívében, Veszprém megyében és annak székhelyén a Királynék Városában. Köszöntöm az ország 19 megyéjéből, a fővárosból és a határainkon túlról érkezetteket, és Önökkel, veletek együtt örülök annak, hogy ismét találkozhatunk, újból együtt lehetünk, azokkal a társainkkal, akik Bél Mátyással, Pesty Friggyessel, Fényes Elekkel és mozgalmunk más szellemi elődjével együtt valljuk, hogy az ország és a nemzet sorsán csak úgy tudunk jobbitani, ha ezt az országot és népét – ami számunkra a nagy betűkkel írott HON-t jelenti – töviről-hegyire ismerjük, vagy legalábbis igyekszünk megismerni.

Az Akadémia megnyitója. Bándi László, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnöke, Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke, Debreczenyi János, Veszprém Megyei Jogú Város polgármestere (Mándli Gyula felvételei)

Ennek a törekvésnek többféle módja van, s a honismereti mozgalom ezeket legtöbbször együttesen, párhuzamosan alkalmazza. Vannak, akik a szóbeli hagyományok révén, mások a könyvtárak, levéltárak segítségével próbálnak a múlt *mélységesen mély* kútjába tekinteni. Emellett a statisztikák búvárlása, a fényképfelvételek gyűjtése és készítése, újabban a videózás teremt alkalmat szülőföldünk, lakóhelyünk egy-egy szeletének térben és időben történő részletes és átfogó megismerésére. Vannak aztán, akik mindemellett arra sem sajnálják a fáradságot, hogy a leírt, vagy nyomtatott szövegek, fényképek és más dokumentumok áttekintése mellett a hon egy-egy részét felkeressék, és a legközvetlenebb módon, a saját szemükkel lássák mindazt a szépséget, mindazt az értéket, amit természeti és épített környezetünk jelent. Ez a tevékenység – vagy talán magatartásnak is mondhatjuk – az, amit *turizmusnak* nevezünk, s amit az Értelmező Szótár a következőképpen határoz meg: „*Ismeretszerzés végett vagy kedvtelésül, sportként gyalog, kerékpáron, csónakon stb. tett hosszabb út.*”

A *turizmus* lényegének – céljának és értelmének – tehát két kulcsszava van: az *ismeretszerzés* és a *kedvtelés*, vagyis szórakozás. Ezt a kétféle indítékot azonban nem lehet egymástól elválasztani, az ismeretszerzés és a kedvtelés a lehető legszorosabban összefonódik, összeolvad. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a turizmus lényege és eredménye nem más, mint a *kedvtelve szerzett ismeret*. Testileg és lelkileg egyaránt hasznos örömforrás tehát, és hogy a *haszon* és az *öröm* milyen arányú, az elsősorban attól függ, mivel és milyen mértékben tudjuk tartalommal megtölteni a szabadidő eltöltésének ezt az egyik legértékesebb formáját.

Dr. Pápa Miklós, a Vendéglátóipari Múzeum egykori igazgatóhelyettese 32 évvel ezelőtt írta a következő gondolatokat a Honismeret folyóiratban. A hon megismerése során „*az a rengeteg ismeret, ami már írásba van foglalva, a helyszínen válik csak maradvánnyá és tudatossá. A közvetlen észlelést és megismerést semmi sem pótolhatja: sem könyv, sem előadás, sem a legszebb képek. Az a tájékozódás, amit irodalmi és egyéb forrásokból valamely tájra vonatkozóan megszereztünk, a kirándulások, utazások során válik eleven valósággá.*”

A turizmust, mint adott keretet, természetesen sokfajta tartalommal lehet megtölteni, s ha körülnézzünk az országban és a világban, láthatjuk, hogy különféle, idegenforgalomból élő szakemberek, kereskedelmi vállalatok, utazási és szállodaiipari vállalkozók vállaltva, sokszor könyökölve, egymás sarkát taposva törekszenek a keretek megtöltésére. A turista ebben az érte való versengésben gyakran csak mint „*mobil fogyasztó*” szerepel. Szervezett etetéssel, itatással, sportrendezvényekkel, szerelmi szolgáltatásokkal és a legkülönfélébb attrakciókkal igyekeznek az *ismeretszerzés* és a *kedvtelés* közti arányokat a profit igényeihez igazítani. Ebben a nyereségért folyó versenyben a kulturális értékeknek nincs különösebben jó esélyük, de mint az élet minden területén, az igazi értékeket itt sem lehet teljesen kiszorítani a piacról. Az emberi társadalomnak legalábbis egy része a kenyér és a cirkusz untalan hangoztatott szerepe mellett nem feledkezik meg a természet szépségeiről, a szellemi erőfeszítés nagyszerűségéről, a közösségi teljesítmény méltóságáról. Órájuk gondoltunk elsősorban, amikor Akadémiánk fő témájának a *Honismeret és a kulturális turizmus* kapcsolatát, sőt bátran mondhatom: *egymásra utalt-ságát* választottuk.

Kedves Barátaim! Az előttünk álló héten rendkívül gazdag programban lesz részünk. Előadásokat hallhatunk történelmi, helytörténeti és művelődési értékeinkről, a kulturális turizmus regionális és nemzetgazdasági jelentőségéről, a műemlékek és a természet védelmének fontosságáról, a turizmusnak az iskolai, a honismereti nevelésben betöltött szerepéről. Szekcióüléseken beszélhetjük meg a kulturális turizmus és a közgyűjtemények kapcsolatát; a befogadó város és a megye megismerését szolgáló tanulmányutakon pedig mi magunk is tevékeny részesei leszünk a kulturális turizmusnak. Reméljük Akadémiánkon sikerül majd megvalósítanunk az ismeretszerzés és a szórakozás helyes és kívánatos arányát.

A 35. Honismereti Akadémia megvalósítása igen sok támogató intézmény és kiváló, önzetlenül dolgozó ember erőfeszítésének eredménye. Sikere, eredményessége azonban főként rajtunk, önökön, rajtatók múlik. Mert nem attól lesz elsősorban hasznos ez az Akadémia, hogy színvonalas előadások, korreferátumok hangzanak el – erre garancia a felkért előadók személye –, hanem attól, ha minél több fontos információval, minél tökéletesebb és teljesebb lelki feltöltődéssel térünk majd vissza otthonainkba, lakóhelyünkre. Ha az itt hallottak nyomán számos terv, elhatározás születik, s ezek nyomán minél több szándék valósul meg. Ha nemcsak okos ötletekkel ismerkedünk, ha nemcsak sok szépet látunk és hallunk, ha nemcsak jól érezzük magunkat ezen a héten, hanem gyarapodik tettekkészségünk, ha a látottak és hallottak nyomán mindenkiben megszületik *legalább egy* olyan elhatározás, hogy ezen túl miként fogom gazdagabbá, vonzóbbá, eredményesebbé tenni a turizmus, a honismeret szolgálatát.

Három hónappal ezelőtt, Szombathelyen, Bél Mátyás születésnapját ünnepélyes keretek között a Honismeret Napjává nyilvánítottuk. Legyen ez a veszprémi Akadémia a Honismeret Napjának töltőállomása is. Az elhangzott példák, ötletek nyomán szülessenek meg bennünk azoknak a honismereti emléktúráknak, kirándulásoknak, közösségi látogatásoknak, térben megvalósítható kulturális vetélkedőknek a szándékai, amikkel 2008. március 24-én gazdag tartalommal tölthetjük majd meg a Honismeret Napját.

Kívánom, hogy ezen, és sok más ötleten keresztül valósuljon meg az egész hazai és Kárpát-medencei honismereti mozgalomban mindaz a szellemi teljesítmény, ami innen, a Veszprém megyében megrendezett 35. Honismeret Akadémiáról, mint valami napfolttevékenységből származó energia, kisugárzik.

Halász Péter

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

A Honismereti Szövetség elnöksége a megyei és a fővárosi egyesületek javaslatára 2007. május ...-én többségi szavazással a következőknek ítélte a kiemelkedő honismereti munka elismerésére alapított **Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékrmet, Honismereti Munkáért Emléklap**et, valamint **Honismereti Emléklapot**. A kitüntetettek személyét és munkásságát felterjesztőik méltatták.

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel kitüntetettek

Gálné Jáger Márta

Életével és munkásságával Somogy megyéhez kötődik. Szülőfaluja a honismereti mozgalom egyik fellegránának tekintett Mesztegyő. A marcali gimnáziumban végzett olyan kivételes tanár-egyénségek tanítványaként, mint dr. Gál József. 1966-ban lett tagja, majd titkára a Gál József vezette honismereti szakkörnek, e szakköri munka vette meg a marcali városi múzeum alapjait. Részt vett a somogyi földrajzinév gyűjtési mozgalomban. Kutatta a nagyszakácsi vegyescéh és ipartársulat történetét, amelyhez lehetőséget nyújtott a szakkör által begyűjtött céhláda teljes iratanyaga. Gyűjtötte szülőfaluja népszokásait, hiedelmeit, dolgozatáért a Keszthelyi Helikonon aranyérmert kapott.

A Pécsi Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakos hallgatójaként egyszerre két tudományos diákkör munkájában is részt vett. Alapító tagja, majd titkára lett a dr. Kiss Géza irányításával működő helytörténeti diákkörnek, valamint a dr. Rónai Béla vezette néprajzi-nyelvjárási tudományos diákkörnek. Helytörténeti és néprajzi dolgozataival rendszeresen részt vett az országos diákköri konferenciákon. A mesztegyői zendülés krónikája c. munkájával a Szegedi Országos Diákköri konferencián fődíjat kapott.

A diploma megszerzése után a marcali középiskolai kollégiumban volt nevelőtanár, tanított a középiskolában, és a marcali múzeumban részfoglalkozású történelem-muzeológusként dolgozott. A járási művelődési osztály megbízásából a marcali járás honismereti-helytörténeti szakreferensi feladatait is

ellátta. Közben egyetemi diplomát szerzett a szegedi József Attila Tudományegyetemen, ezt követően a Somogy Megyei Múzeumban dolgozott történész-muzeológusként, és a megyei honismereti szakreferensi feladatokkal is megbízták. Majd a Somogy Megyei Tanács közgyűjteményi referense lett, s szolgálva a levéltár, múzeum és a könyvtárügyet, a honismereti munkát és a megyei könyvkiadást.

A Somogy Megyei Levéltárral és annak igazgatójával, dr. Kanyar Józseffel az 1970-es évektől kezdve mindvégig alkotó munkakapcsolatban állt a kutatómunka, a helytörténeti kiállítások, rendezvények szervezése, tudományos tanácskozások, honismereti pályázatok kapcsán egyaránt. Tagja volt a Szántódi Tudományos Bizottságnak és a Somogy Megyei Múzeumi Bizottságnak.

Csaknem két évtizede a Somogy Megyei Levéltár munkatársa, főlevéltárosa. Rendszeresen publikál, különböző témájú cikkei, tanulmányai, a megyei regionális és országos szakfolyóiratokban, tudományos kiadványokban jelennek meg. Szűkebb kutatási területe a reformkor és az 1848-49-es forradalom és szabadságharc története, az országgyűlési választások és követutasítások. E témában több tanulmánya, forrásközlése látott napvilágot, jelenleg forrásgyűjtemény összeállításán dolgozik. Önálló kötet, Mesztegyő történeti monográfiája a magyar államalapítás millenniumára jelent meg a Száz magyar falu országos kiadványsorozatban. Számos helytörténeti kiadvány szerkesztője és lektora. Szerkesztette az Iskola és Levéltár sorozatot, három évtizede vesz részt az ország legrégebbi honismereti periodikája: a Somogyi Honismeret szerkesztésében, Kanyar József halálát követően 2005-től a Honismeret folyóirat szerkesztőbizottságának is tagja lett. Alapító tagja, alelnöke, majd 2000-től elnöke a Somogy Megyei Honismereti Egyesületnek, és kezdettől fogva részt vesz a Honismereti Szövetség elnökségének munkájában.

Az elmúlt évek során több megyei és regionális honismereti, helytörténeti rendezvény, konferencia fāradhatatlan szervezője volt. Kezdeményezésére 1996-ban a Honfoglalás 1100. évfordulójára Somogy Megye Közgyűlése és a megyei honismereti egyesület falukrónika-író pályázatot hirdetett a települések történeti múltjának szakszerű feltárása elősegítésére. Személyes érdeme, hogy a jeles történelmi évfordulókhoz kötődő, eddig három ízben meghirdetett falukrónika-író pályázat díjnyertes dolgozataiból több mint 20 kötet jelenhetett meg a megyei és helyi önkormányzatok támogatásával. Munkájának elismeréseként számos kitüntetésben részesült. Szülőfaluja, Mesztegyő első ízben, 2003-ban neki adományozott díszpolgári címet.

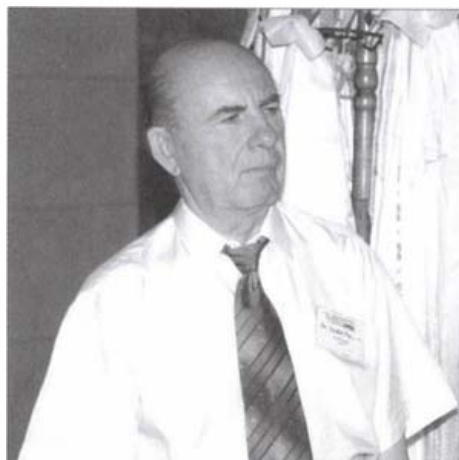
Sándor Mária

Dr. Szabó Ferenc

1959-ben magyar-történelem szakon végzett a szegedi egyetemen, ugyanott 1961-ben néprajzból doktorált. Pályáját tanárként kezdte a szarvasi gimnáziumban. 1960-ban hívták meg tudományos beosztásba a szegedi Állami Levéltárba. A Szegeden szerzett szakmai gyakorlattal 1965-ben a Békés Megyei Levéltár (akkori nevén a Gyulai Állami Levéltár) igazgatójává nevezték ki. 1967–1990-ig a Békési Élet című országosan elismert tudományos és közművelődési folyóirat felelős szerkesztője, 1980–1982. között három megye levéltári szakfelügyelője is volt.

1982-ben, az akkori megyei tudományfejlesztési tervek szerint, a Békéscsabán kialakítani kívánt komplex kutatóbázis funkciójára kijelölt Békés Megyei Múzeumi Szervezet élére helyezték. A megyei múzeumigazgatói tisztséget – 1991-ben újválasztva – nyugdíjba vonulásáig, 1995 végéig töltötte be. Nyugdíjasként is aktív részese a megye és a dél-alföldi régió kutatásának, a közgyűjteményekkel tartalmas kapcsolatot tart.

Levéltári szolgálata során munkatársaival együtt sikerült megvalósítani, hogy a Gyulán működő közgyűjtemény széles körű szerepet töltsön be a Békés megye múltjára vonatkozó kutatásokban és

azok szervezésében, a honismereti munka közvetlen segítségével, az írásos és a szóbeli történeti ismeretterjesztés művelésében, az oktatás támogatásában. Mindezek érdekében sikeresen irányította, és maga is végezte a levéltárban őrzött iratok gyarapítását, igényes rendezését és a kutatásukat elősegítő, korszerűbb nyilvántartások (segédletek) elkészítését, a szakkönyvtár igen jelentős kibővítését. 1967-ben elindította a Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból című sorozatot, annak keretében a történelem oktatását szolgáló összeállításokat is. Eredményei közé tartozik, hogy a nagyon súlyos levéltári raktárháány enyhítésére, továbbá a levéltári munka területi kiterjesztésére 1976-ban sikerült elérnie Békésen egy fióklevegtár létrehozását. Megyei levéltár-igazgatóként – főképpen Békéscsabán és Orosházán – már 1966-tól kezdve – részese volt a múzeumokkal együtt rendezett időszakos történeti kiállításoknak, közreműködött a néprajzi-történeti állandó kiállítások forgatókönyveinek kidolgozásában, megvitatásában (Békéscsaba, Orosháza, Szarvas), a gyomai Kner Nyomdaipari Múzeumi állandó kiállításának megtervezésében. Kisebb művelődéstörténeti, irodalomtörténeti emlékkiállításokat önállóan is rendezett a megye múzeumaiban.

A megyei múzeumi szervezet igazgatójává történt áthelyezésekor a megye múzeumainak adottságuknak leginkább megfelelő, de az egész megyére kitekintő gyűjteményi, feldolgozási és kiállítási feladatokat kívánt adni. Létrehozta a megyei irodalomtörténeti gyűjteményt. Az MTA Régészeti Intézetével közösen sikerült elérnie a megyei, régészeti topográfia munkálatainak folytatását. Fontosnak tartotta, hogy a muzeológusok kutassanak és publikáljanak a határon túli múzeumokkal és kutatókkal fenn tartott kapcsolatok kibővítését Szabó Ferenc különösen 1986-tól tudta közvetlenül előmozdítani, szakemberek, néprajzi és történeti kiállítások rendszeres cseréjével. A lehetőségek alakulása szerint (főként 1990-től) az aradi, a nagyváradi, a nagyszalontai, valamint a nagybecskereki múzeummal szintén élő kapcsolatot tartott a békéscsabai múzeum.

A múzeumi munka területi kiterjesztése érdekében különös figyelmet fordított a korábban kellően nem gondozott, a vérkeringésbe be nem vont *helyi* (közületi vagy magánkézben lévő) *gyűjteményekre*. A rendszeres látogatáson és szaktanácsadáson túl rendszeresen bekapcsolta a gyűjtemények anyagát a múzeumok kiállításába. Másrészt – sok utánjárással – előmozdította önálló egységként történő kezelésüket, személyi ellátottságukat a tanácsai majd az önkormányzati helyi intézményi keretekben.

Tudományos, ismeretterjesztő tevékenységének az egyik fő ága a *településtörténeti* (részben néprajzi) *monográfiák, tanulmánykötetek szerkesztése és írása*. 1973 és 2002 között Mezőberény, Vésztő, Gyoma, Szeghalom, Medgyesegyháza, Békéscsaba, Gyula, Orosháza,

Öcsöd, Hódmezővásárhely és Makó esetében. Mint szerző közreműködött Szeged és Tótkomlós monográfiájában, a Battonyáról, Sarkadról, Mezőkovácsházáról készült történeti kiadványokban. A megye és az egész Alföld XXVIII–XX. századi történetét három nagyobb tanulmányban foglalta össze. A Békés megye gazdasági földrajza című kötetbe (1974), annak szerkesztése mellett, szintézist írt a mai megyeterület XVIII–XX. századi gazdasági és társadalmi fejlődéséről. „A mi Alföldünk” című kötetben (1996) a XIV. századtól máig áttekintette az alföldi meyerendszer alakulását, továbbá a magyar irodalom Alföld-ábrázolásának kiformalódását; a „Szép vagy alföld...” címmel megjelent műben (2002) pedig az egész Alföld kétszázötven éves történetét mutatja be a török kiverésétől 1944-ig. 1959 óta megjelent fontosabb tanulmányainak száma meghaladja az ötvenet, a kisebb írásoké és recenzióké a kétszázat. Nagyobb dolgozatai jelentek meg német, szlovák és eszperantó nyelven Békés megyei témákról. „A dél-alföldi betyárvilág” (1964) és a „Dél-tiszántúli munkásszerződések 1889–1944” (1966) című könyveire, azok első feltárású adatainak értéke miatt, különösen sokszor hivatkoznak a hazai és külföldi kutatók.

Szabó Ferenc *tudományos szervező és szaklektori munkája* a Békési Élet című ismeretterjesztő és tudományos folyóiratnál 1967–1990 között ellátott felelős szerkesztői tevékenységében volt a legátfogóbb. 1983-ban sikerült folytatnia a Békés Megyei Múzeumok Közleményei című sorozatot, amelyből tizenegy kötetet szerkesztett. Nem egy kötet hiánypótló témát ölel fel. Ilyen volt a megyei Munkácsy hagyományok összegzése, a Munkácsy-gyűjtemény ismertetése, a megye irodalmi hagyományainak bemutatása. Mint a nyomdászat és a könyvészet kutatója látta el Szabó Ferenc az 1970-es évektől a megszűnésig a Bibliotheca Bekesiensis című, különlegesen szép bibliofil könyvsorozat szerkesztését. Tizenhét kis kötetet gondozott, közkéze adva a kéziratok vagy már hozzáférhetetlen régi megyei helytörténeti munkákat és irodalmi alkotásokat.

A levéltári és múzeumi szakmai eredmények, továbbá a hely- és régiótörténetben elért eredményei alapján több cikluson át tagja volt a Levéltári Tanácsnak, majd a Múzeumi Tanácsnak, a Magyar Történelmi Társulat vezetőségének illetve választmányának, 1985–1988 között pedig az MTA Történettudo-

mányi Bizottságának, a Levéltári Közlemények szerkesztőbizottságának (1983–1989). A Szegedi Akadémiai Bizottság melletti Történettudományi Szakbizottság magyar történeti munkabizottságának huszonegy éve tagja. A Honismeret folyóiratnak évek óta szerkesztőbizottsági tagja.

Fabulya Lászlóné

Tilhof Endre

Tilhof Endre ny. könyvtárigazgató, helytörténeti kutató. Tószok községben (ma Ajka) született 1934. március 8-án paraszt családban, ami meghatározta életútját. Szüleitől, falusi környezetétől örökölte erkölcsét, munka szeretetét és hűségét. Az 1950-es években, tanulmányai kezdetekor már látszott, hogy az egyéni, paraszti gazdálkodásnak nincs jövője, ezért a tehetséges gyermek taníttatása mellett döntött a családja. A veszprémi Lovassy László Gimnáziumban kezdte középiskolai tanulmányait 1950-ben, de a kollégium megszüntetése miatt a sümegi Kisfaludy Gimnáziumban kellett érettségiznie.

Abban az időben építették ki a könyvtári hálózatot, így került a Devecser Járási Könyvtárba, ahol 1956-tól 1958-ig dolgozott. Ezt követően vette át az ajkai egyszemélyes könyvtár vezetését. 1991-től 1996-ig, nyugdíjazásáig az Ajkai Városi Könyvtár és Múzeum igazgatója volt. Munkája mellett több könyvtár-szakmai vizsgát tett és 1978-ban szerzett könyvtár-magyar szakon diplomát a szombathelyi Tanárképző Főiskolán. Vezetése alatt Veszprém megye legjobban működő városi könyvtárává vált az ajkai. Szerénységére jellemző, amikor 1984-ben egy újságíró azt kérdezte tőle, hogy: „Befolyásos embernek érzi-e magát?”, Tilhof Endre így válaszolt: „Ő, csak egy kis vidéki könyvtáros vagyok.” Ugyanakkor munkálkodása negyed évszázada alatt több mint tízszeresére nőtt az ajkai olvasók száma, ötszörösére a kölcsönzött köteteké és megkétszereződött a gyermekkönyvtár olvasóinak a száma is. – A kor követelményének megfelelően kialakította a médiatárt, ahol audiovizuális dokumentumokat is az érdeklődők rendelkezésére bocsátottak. A könyvtár működése kezdetétől gyűjtötte a *honismereti, helytörténeti dokumentumokat* és egyre bővült a feltáró cédulakatalógus is. Erre azért is szükség volt, mert a környező nyolc községet Ajkához csatolták és az ipar nagyarányú fejlődése miatt – az ország 1938 településéből érkezően – 33 ezerre nőtt a város lakóinak a száma. Ebből a nagyon vegyes összetételű lakosságból kellett Ajka városához kötődő népességet formálni, amihez munkájával Tilhof Endre könyvtárvezető helytörténész is jelentősen hozzájárult. A város története megismerését és népszerűsítését nagyban segítették a könyvtár által kiadott népszerűsítő füzetek, az „Ajkai könyvjelzők”.

Harminc éves könyvtárvezetői működése alatt több mint 200 cikket közölt. Megbízott szerkesztője volt az *Ajkai Szó* hetilapnak és 1997-től *Anno...* címmel közölte a lapban az Ajkához csatolt települések kerek évfordulás történeti kronológiáját. Munkatársa volt a *Veszprém Megyei Életrajzi Lexikonnak* (1998) és a *Veszprém Megyei Kortárs Életrajzi Lexikonnak* (2001) –Az aktív éveit alatt összegyűjtött dokumentumokat nyugdíjba vonulása után kezdte feldolgozni, szerkeszteni, ennek eredményeként folyamatosan jelentek meg a település és környékét bemutató helytörténeti kötetek. Így a *Tószok Berénd temploma*, az *Ajka* (fényképalbum, 2000), a *Tószok hét évszázada* (2001), az *Ajkai életrajzi lexikon* (2003), a *Padrag anno...* (2005), az *Ajkai kistérség* (2005) és a közeljövőben jelenik meg a *Devecseri életrajzi lexikon* című könyve.

Megalakulásától tagja a Veszprém Megyei Honismereti Egyesületnek, 2002-től az Ellenőrző és Számvizsgáló Bizottságnak.

Bándi László

Honismereti Munkáért Emlékplakettel kitüntettek

Árkus Péter

1951. május 14-én született Budapesten. Tanulmányait az ELTE BTK-on végezte, ahol 1976-ban történelem szakos tanári és régész diplomát szerzett. 1976 és 1979 között az MTA Régészeti Intézetében dolgozott tudományos munkatársként, közben részt vett a Békés megyei Régészeti Topográfia II. kötetének munkálataiban. Ásatással kapcsolatos publikációi az Intézet évkönyvében jelentek meg. A tudományos munkája mellett óraadóként tanított a Radnóti Miklós Gimnáziumban. 1979-től a Budapesti Önkormányzathoz tartozó Róbert Károly körúti, majd 1988-tól az ugyanebbe a hatáskörbe tartozó Bokréta Nevelőotthonban folytatott pedagógusi tevékenységet. Az előbbi intézményben nevelőtanárként, csoportvezető nevelőtanárként, részlegvezetőként és az intézményhez tartozó szakmunkásképzőben osztályfőnökként dolgozott. A Bokréta Nevelőotthonban nevelőtanárként, családsegítőként, majd általános igazgatóhelyettesként dolgozott. A fiatalok szabadidős tevékenysége kapcsán, olyan néprajzi, régészeti és múzeumi táborokat szervezett, amelyek a fiatalok érdeklődése mellett, a szakma adott területeinek elismerését, és éves szinten több millió forint pályázati pénzt eredményeztek. Táboraiiban helyi fiatalok és nevelőotthonban lakó gyerekek mellett szakmai tevékenységet folytató egyetemisták együttesen vettek és vesznek részt. Fontosabb régészeti feltárásai: *Szabolcs* (Árpád-kori földvár, középkori falu és temető), *Mezőberény* – Laposi Kertek (vonaldíszes kultúra telepe), Endrőd – Öregszőlők (Tiszapolgári Kultúra kísértparti csoportjának telepe), Fűzesgyarmat (vonaldíszes kultúra telepe), Békésszentandrás – Furugy (Bodrog keresztúri kultúra telepe). A kutatásokról több mint 400 újságcikkre jelent meg. 1995-től az általa szervezett táborok gyarapították a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága leletanyagát, elősegítették azok leltározását Dévaványán, Fűzesgyarmaton, Gyomán, és hozzájárultak a megye idegenforgalmának népszerűsítéséhez. Fűzesgyarmaton a Tájházhoz tartozó kovácsműhely kialakításában is nagy szerepet vállalt. – 1977 és 2001 között a Bereczki hagyatéék régészeti anyagát Árkus Péter vezetésével debreceni egyetemisták rendszereztek, leltározták. Így jött létre a Bereczki Múzeum Dévaványán, melyet a dévaványaiak oly annyira magukénak éreznek, hogy 150 fős múzeumbaráti kört alakítottak köré. – 2001-ben a Falvak Kultúrájáért Alapítvány a „Magyar kultúra Lovagja” címet adományozta részére. 2004-ben az általa szervezett táborokról szóló dolgozatával második helyezést ért el a Fővárosi TEGYESZ-nél. 2006-ban két tábort szervezett: Dévaványán és Fűzesgyarmaton, ahol egyetemisták közreműködésével folytatták a honismereti gyűjtőmunkát. 2007. április 24-én a Gyermekvédelmi Napok keretében a 30 éves régészeti és néprajzi táboraiiból fotókiállítás volt a Mille-náris Park fogadóépületében. A Honismereti Szövetséggel annak megalakítása óta kapcsolatban van, a Békés megyében működő Karácsonyi János Honismereti Egyesületnek hét éve tagja.

Fabulya Lászlóné

Csöglei István

A Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület alapító (1992) tagja, nyugalmazott tűzoltó alvezetés, ebben az esztendőben tölti be 77. életévét. Hivatásának élve évtizedek óta nagy lelkesedéssel kutatja az önkéntes tűzoltó egyesületek munkáját, a tűzoltás helytörténeti ismeretanyagát. Az ő munkája eredményeként nyílt meg Bonyhádon a 340 négyzetméter alapterületű Tűzoltó Múzeum. – Levéltári adatok alapján megírta és kiadta több település tűzoltás-történetét. Lakóhelyén, Tolnán tagja és egyik sokat vállaló segítője a Városvédő Egyesületnek. – Társ szerzővel megírta az önálló kötetként megjelent „A Magyar Országos Tűzoltó Szövetség története” című munkája. Feldolgozta és megjelentette továbbá a Bonyhádi Önkéntes Tűzoltó Egyesület történetét 1874-től 1931-ig; a Tolna megyei Tűzoltószövetség száz éves történetét (1893–1993); a szekszárdi tűzoltóság 1873-tól 1998-ig tartó történetét. 2003-ban megjelent „Tűzek és tűzoltók Faddon 1893–2003” című, 2005-ben pedig „Tűzoltó lettem s nem katona” című munkája. Tanulmányt készített továbbá Paks, Tamási, Dunaföldvár, Bölcse, Dombóvár és az Atomerőmű tűzoltóságának a történetéről is.

Kaczián János

Dr. Karácsony István

1942-ben született. Tanító- és tanárképző főiskolák után 1981-ben végzett a ELTE Bölcsészettudományi Karán, majd 1985-ben egyetemi doktori címet szerzett. Változatos életpályát tudhat magáénak, s számos szigetközi faluban tanított, majd nyugdíjba vonulásáig szülőfaluja, Darnózseli iskolájának lett tanára, igazgatója. – Már pályája kezdetén tevékenyen bekapcsolódott a honismereti munkába, szervezte az iskolai közösségeket, s kutatva-feldolgozva főként az oktatás történetét, saját falujának és a környező falvaknak a történetét, és a kiemelkedő helyi személyiségek életpályáját. Rendszeresen részt vett az évenként meghirdetett „Szülőföldünk” pályázaton és országos díjat nyert a Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség pályázatán. – Legkiemelkedőbb érdemének tartjuk a 15. alkalommal megszervezett szigetközi honismereti vetélkedőt, amin a szigetközi iskolák a falujukat jellemző szokások, mesterségek, mondák rövid történetének leírásával lehet részt venni. Általában háromtagú csapatok vetélkednek a Darnózseli Iskolában. A nyitó műsort mindig más-más csoport adja, a helyiek szervezőként vesznek részt. Tapasztalatunk, hogy ezekből a kisdíjakból kerülnek ki a későbbi középiskolás vetélkedők, pályázatok résztvevői. A vetélkedő három éve felvette dr. Timaffy László nevét. – Dr. Karácsony István másik nagy érdeme a tankönyvkiadás: 2000-ben jelent meg „Darnózseli – lakóhelyünk ismerete” című munkája, 2003-ban pedig a Szigetköz – helytörténeti olvasókönyv és még számos helytörténeti kiadványa. – Sok más kitüntetés koronájaként 2005-ben megkapta a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztjét.

Jászberényi Ferencné

Dr. Simor Ferenc

Dr. Simor Ferenc nyugalmazott főállatorvos és minisztériumi főosztályvezető a Baranya Honismereti Egyesület elnöke, fáradhatatlan motorja, 1930. november 1-jén született Siklóson abban a házban, amelyen ma a nagybátyja tiszteletére elhelyezett emléktábla áll. Talán ez a családi múlt is kötelezte arra, hogy a szellemi értékek méltó őrzőjévé váljon. – Már pályájának kezdetén – éppen hivatásából adódóan – szoros kapcsolatba került az ősi kultúrában oly gazdag kis falvak lakóival, módja nyílt közelről megismerni a dél-baranyai drávaszögiek, ormánságiak, Mohács-szigetiek mindennapjainak küzdelmeit és népi kultúrájának még elevenen élő értékeit. Pedig igen nehéz történelmi időszak volt ez: az 50-es, 60-as, 70-es évek. A rendszerváltás után módja nyílt arra, hogy e kis ország sorsára felülről, az akkori Mezőgazdasági és Földművelésügyi Minisztériumból is ráláthasson. A politika azonban e magasságokban elborzasztotta, és meggyőződött arról, hogy szűkebb hazájában, Baranyában, a helyi civil szervezetekben hasznosabb és eredményesebb lehet értékmentő és értékőrző küzdelme. Állatorvosi hivatásától ekkor már visszavonult, ám lelkesedése és lendületes tettereje töretlen maradt. Hatására a környezetben működő egyesületek, helyi közösségek addig nem látott virágzásnak indultak, és azóta is minden idejében és minden erejével a rejtőzködő szellemi értékek felszínre jutását segíti. Ma is számos civil szervezet vezetője vagy igen tevékeny inspirátora. – A Baranya Honismereti Egyesületnek a kezdetektől tagja, 2002-től elnöke. Azóta különösen szívügyének tekinti az iskolákban folyó honismereti munka segítését, a néprajz, a népi kultúra minél szélesebb körben való megismertetését, ezzel is hozzájárulva a felnövekvő generációban a hazaszeretet ébrentartásához. Kitaró és következetes szervezéssel hagyományos rendezvényé fejlesztette a pedagógusoknak szóló, eddig már öt alkalommal megrendezett Iskola és honismeret konferenciát, melyre az egész országból jönnek érdeklődők. Kiváló szervező képességét dicsérte a 2005. évi, XXXIII. Honismereti Akadémia vezénylése is. – Mái nagy hangsúlyt fektet a határon átnyúló kapcsolatok ápolására: az egyesület valamennyi rendezvényébe igyekszik bevonni szomszédos országokban élő magyarokat. Ezt példázza a 2006-ban a határon túli magyar iskolások számára rendezett Pécssett – magyarul anyanyelvű és kulturális vetélkedő is.

Hegedűs Éva

Dr. Tóth József

Pest megyei Váczentlászlón, 1934-ben született. Az ELTE BTK történelem-magyar szakán 1957-ben szerzett középiskolai tanári diplomát. Történelmi tárgyú doktori disszertációját (Bosznia-Hercegovina okkupálásának belpolitikai vonatkozásairól) 1971-ben védte meg. Tanított 1975-ig a II. kerületben, majd nyolc éven át volt fővárosi tanfelügyelő. 1983 és 1991 között Budapest III. kerülete művelődési és sport osztályát vezette, majd nyugdíjazásáig (1994) az Óbudai Művelődési Központ-

munkatársa. – Természetjáróként, túra- és úttörővezetőként a kezdetektől részt vesz a honismereti mozgalomban. Az 1960-as évektől jelentek meg első honismereti jellegű írásai, emellett több helytörténeti kiadvány is követ: *Lent, hol a tölgyek...* (1978); *Úttörő emlékhelyek gyűjteménye* (1986); *Vándor* (1988); *Frontélmények gyerek szemmel* (1994); *Vörössipkás expedíciók* (1994); *Zsámboki krónika* (2000); *Útmutató kiránduló pedagógusoknak* (1995 és 2002), Kossuth-, Rákóczi-, Bocskai-, József Attila-túrafüzetek, és mások. – A legeredményesebb honismereti-turisztikai gyermekközösség vezetőjének jutalmazására 1982-ben létrehozta az Ezüstkörös-vándordíjat, majd 1987-ben a zsámboki hagyományörző gyerekek munkájának segítésére a Tóth Alapítványt. – Alapító tagja a TKM-mozgalomnak, a Kossuth Szövetségnek, 1993-tól tagja, majd folyamatosan elnökségi tagja a Budapesti Honismereti Társaságnak, ahol a Rendezvény Szakbizottság elnöki tisztségét is ellátja.

Gábrriel Tibor

A Veszprém Megyei Jogú Város által alapított Pro Meritis-díjat Debreczeni János polgármester adta át Sebő József

Tanár, könyvtáros, szociológus. Ajkán született 1957. május 14-én, az ajkai Bródy Imre Gimnáziumban érettségizett 1975-ben, majd 1980-ban a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán végzett könyvtár-magyar szakon. Főiskolai diplomadolgozata *Az Ajkai Iparos és polgári Olvasókör története* volt (Szombathely, 1980). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara szociológia szakán végzett (1985). *Város a Bakony alján* címmel írta diplomadolgozatát Ajka társadalmáról (Bp.1985). Az ELTE-n magyar szakon 1990-ben szerzett diplomát, 1975-től könyvtárosként dolgozott az Ajkai Városi Könyvtárban. Helytörténettel középiskolás kora óta foglalkozik. Első honismereti tanulmányát második középiskolásként írta *Az ajkai malmok története* címmel (1973). – Két évig tanárként dolgozott egy budapesti általános iskolában, 1984-től az Esztergomi Városi Tanács művelődési osztálya munkatársa volt. 1987-től az esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskola adjunktusa, szerkesztette az általa alapított *Esztergom és Vidéke* című havi-, majd hetilapot (1986-1995), amiben számos helytörténeti írást jelentetett meg. Tagja volt a Vitéz János Emlékbizottságnak, 1988-ban Vitéz János Emlékéremet

kapott. – 1995-től a veszprémi Padányi Bíró Márton Katolikus Gimnázium és Gyakorlóiskola tanára. 2000-től tagja a VEAB Szociológiai Munkabizottságának, 2002-től a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnökségének, valamint a Brusznai Alapítvány kuratóriumának. Pedagógiai munkásságáért Brusznai-díjban részesült (2002). – Veszprémben csaknem tíz évig tagja volt az *Új Horizont* szerkesztőbizottságának, itt különböző kötetek szerkesztésében vett részt és több publikációja is megjelent. A veszprémi *Comitatus Társadalomkutató Műhely* felkérésére több tanulmányt készített az országgyűlési és helyhatósági választások ajkai eredményeiről, valamint az ajkai kalorex-égetés társadalmi hatásairól.

Bándi László

Honismereti Emléklappal kitüntetettek

Budapest: Ambronits Ervinné, Boda Sándor, Bóta Piroska, Karip Gyula, dr. Róbert Péter, Sasvári Ilona dr. Sütő Józsefné, Szöllösy Mariann Szöllösy Mariann; *Baranya megye:* Cserfai Sándor, Páll Lajos, Szarka Elemér, Videcz Ferencné; *Békés megye:* Bagyinszky Mariann, Szabó Imre; *Csongrád megye:* Ábrahám Vera; *Győr-Moson-Sopron megye:* Hárs József, Korcz Antalné, Magyar Imréné, Takács Istvánné; *Somogy megye:* Bognár Zoltán, dr. Sipos Ferenc, Tóth Dénes; *Tolna megye:* Deák Istvánné, Horváth Endréné, Kiss József, Kocsis György, dr. Méry Éva, Vargáné Kisfalvi Erzsébet; *Veszprém megye:* Bakonyi Zoltán, Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület, Borbás László, Czeidl József, Hoffmann István, Illés Mária, Kozma Károly, széki Patka László, Sebő József, Tatai Zoltán

A hetvenöt éves krónikás – Borbíró Lajos

A szülőfalujától messzire sodródott ember tudja csak igazán azt, hogy hazaszeretetet nincs úgy általában. Az alapja ott van, ahol az ember először eszmélt a világra. Több évtized után is hazahívják a régi utcák, a mezők és kertek, a gyermekkori játszóhelyek, s lelkében él minden emlék, amit megszerezhetett. Kemencepadkán üldögélve mesélő öreg szomszédasszonyok, világháborúkat járt régi időket megélt nagyapák történetei adták át nekem is a kincset, örökítették tovább az ősektől átvett emlékeket a régi Nagy-Sárrét vizes-nádas világáról, ahol még ridegpásztorok őrizték a gulyát, s csikorgó, hideg téli éjszakákon éhes farkasok vonítottak a birkahodály közelében.

Szűcs Sándor, a Sárrét néprajzosa, a karcagi múzeum egykori igazgatója örökítette meg és idézte fel irodalmi értékű szépséges írásaival ezt a múltat. Általa, később a Szeghalmon munkálkodó *Miklya Jenő*, tanár, néprajzi író, múzeumigazgató írásai formáltak sokunkat tudatos sárréti emberekké, bárhová is kerültünk el arról a számunkra legszebb vidékről. Gyermekkoromban egy Sárrétudvariból elszármazott parasztasszony ajándékozott meg a falujában élt *Nagy Imre* költő, a *Holtak derese* című verseskötetével, amely még mindig itt áll a könyvespolcomon sorakozó kötetek között, a későbbi kiadás: *Tücsök a máglyán* című kötetével és több más olyan irodalmár munkájával együtt, akinek köze volt ehhez a vidékhez, s úgy szólt a mi szűkebb hazánkról, hogy nem felejthetjük el kik vagyunk, honnét érkezünk a hon tágasabb térségeire. Figyelünk egymás kiejtésére. Felismerjük az otthoni tájszólás megmaradt hangszíneit, s ha ezt halljuk, megkérdezzük egymástól:

– Hol ringott a bölcsőd?

Node, mi köze van az eddig elmondottaknak ahhoz, amit én akarok elmondani az idén 75 éves *Borbíró Lajosról*, Füzesgyarmat még mindig fáradhatatlan, az idén január óta, a Falvak Kultúrájáért Alapítvány által, a *Magyar Kultúra Lovagja* címmel kitüntetett helytörténészéről? Ő az, akihez a kisváros központjából hosszú utakat teszek meg, ha otthon járok. Gondolván; csak beköszönni megyek hozzá néhány percre, de aztán órákat töltök nála, mert ő a folytatója, s ő helyezi el térben és időben mindazt, amit régen az öreg szomszédasszonyoktól csak mint érdekes meséket hallhattam. Ő tudja, hányféle falu létezett és súlyodt el a múlt időben ott, ahol most Lányszigetnek, Cséfénynek, s dülönként másnak nevezik a városhatár különböző részeit. Tőle tudom meg, hogy az évszázadok során kik voltak a környék földesurai, hogy ülték meg őseink a különböző ünnepeket, hogy zajlottak le a lakodalmak. Annyi mindent foglalt már össze a többnyire az önkormányzat, a helybeli könyvtár és mások támogatásával, hogy összesen hetven helytörténeti füzetet böngészhet az, aki a település múltjában szeretne elmélyedni. Az Accordia Könyvkiadó, *Szavaink hajnalfénye* című kötetében, pályanyertes tanulmánya jelent meg az elmúlt évben.

Akinek fontos dolga van a világban, az bizonyos mértékig kortalaná válik, mert folyton lendíti a tenniakarás. Pedig lenne oka Borbíró Lajosnak a fáradtságára, hiszen sokat próbált az élete során, s mindig tevékeny embernek ismerték a helybeliek.

Ma már kevesen emlékeznek a háború után rövid ideig élt ifjúsági szervezetre az EPOSZ-ra, az *Egyesült Parasztfjúság Országos Szövetségére*. A helyi szervezetben kérték először Borbíró Lajost, sajtófelelősnek.

– Szabadkoztam, hogy ahhoz nekem kevés iskolám van, de *azzal* szereltek le, hogy aki irni tud és olvasni szeret, az újságcikket is írhat – meséli a gyermekkori szegénységet is megemlítve, ami a továbbtanulás akadály volt.

Írt azután a megyei lapba, a *Sárréti Írások* című folyóiratba, a megyei lap *Köröstáj* mellékletébe, a helyi újságba, de legtöbbet 1967-től 1989-ig a *Szabad Föld*-be, amelytől vagy tízszer kapott elismerést. Az „*Írjunk együtt újságot*”-felhíváshoz való csatlakozás után például oklevelet, de része volt egyszer, a Kiváló Munkáért című kitüntetésben is.

A kacskaringós életút tapasztalatokkal gazdagítja a tollforgató embert. Borbíró Lajos fiatal kori balesete után volt fizetés nélküli adminisztrátor-gyakornok a Földmives Szövetkezetben. Később tiszti rangot elérő önkéntes katoná is, de úgy látszik, hogy nem nagyon szerethette a fegyverek világát, mert hamar otthagya katonaságot. Volt MAV dolgozó is Békéscsabán, de mint a legtöbb gyarmati embert, őt is haza parancsolta a szíve. Otthon egészen a nyugdíjazásáig, a Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat díjbeszedőjeként került közvetlen napi kapcsolatba és ismerte meg mélyebben a sárréti emberek múltját és mindennapjait.

Miklya Jenő ösztönzésére heten, köztük a Füzessyarmat jeles szülőttével, a parasztpárti politikus író-költő *Hegyesi Jánossal* kezdtek helytörténetet írni. A *Csánki Dezso Helytörténeti Szakkört* 1973-ban alapították meg, amit 2003-ig Borbíró Lajos vezetett. A Tájház anyagát 1978-ban gyűjtötték össze. Sokféle tanfolyam és szakirodalom, Miklya tanár úr, meg *Szabó Ferenc*, a Gyulai Levéltár korábbi igazgatója segítségével tanulta ki a honismereti kutatás csinját-binját. Ma már hozzá fordulnak a szülőföld múltja iránt érdeklődő emberek. *Szabó Magda* írónőnek is segített, mikor a Régimódi történet című könyvéhez gyűjtött adatokat, hiszen Füzessyarmaton volt református lelkész a tizenkilencedik század közepén *Gacsári István*, itt élt a regénybeli Gacsári rokonság. A XIX. század neves lekipásztora írta meg azt a Gacsári kónikát is, aminek rövidített változatát még mindig szívesen forgatják azok a gyarmati emberek, akik illőnek tartják ismerni az őseket.

Szerencsés embernek tartom Füzessyarmat megérdemelten *Pro Urbe díjas* helytörténészét abból a szempontból is, hogy felesége, *Etelka asszony* kiváló segítőtársának bizonyult az évtizedek során. Akkor is, amikor a helytörténeti egyesületet alapították, amikor a gyűjtemény létrehozásán fáradoztak, meggyőzve az ügynek sok más lokálpatrióta társukat.

A szikár, mondhatnám törékeny alkatú krónikás még mindig tervezget. Egyszer már megtette, most újabb füzetet szeretne kiadni a kisvárosból elszármazott tollforgatók írásából is.

A mindig hosszú órákig tartó beszélgetés után, ha elköszönök a Borbíró házaspártól és megyek haza a sárszigeti utcákon – így hívják ezt a kicsi házakból, régi Oncsa épületekből álló környéket a kisváros peremén. Amely valóban nagyon sáros volt régen, míg ki nem épültek az útjai – morzsolgatom magamban a helyneveket. A *Kovácskert* mellett haladok el, ami sajnos, már csak a neve szerint kert. Ugyanúgy, mint az *Epreskert*, amihez közeledek, aztán tovább haladva magam is tünődni kezdek, hogy vajon az volt-e a „*régi*” vásártér, ahol épp az utamat járom. Ám az a hely is olyannyira történelmi már, hogy az újabb vásártéren sem tartanak vásárt, meg sem tudom mondani, mióta. Ehhez a találgatáshoz is csak Borbíró Lajost kellene segítségül hívnom.

Kovács T. István

Kárpát-medencei Kisebbségi Magyar Közművelődési Civil Szervezetek Fóruma

A Kárpát-medencei Kisebbségi Magyar Közművelődési Civil Szervezetek Fórumára és annak kisérő rendezvényeire a VII. Budakalászi Találkozó keretein belül került sor a Magyar Kollégium valamint a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus szervezésében, június 7-e és 9-e között. Egyelőre ez az egyetlen olyan jelentős fórum, ahol az egész Kárpát-medence területéről, sőt azon túlról is összejönnek a magyar közművelődési szervezetek képviselői tapasztalatcserére és tanácskozásra.

A magyar kormány semmiféle támogatást nem nyújt a rendezvényhez, így azt az önszerveződés jellemzi. Az anyaországban jelenleg uralkodó gazdasági megszorítások közepette, amit a határon túli magyarok támogatása is megsínyli – amikor a Határon Túli Magyarok Hivatalától a Magyar Állandó Értekezleten át az Illyés Közalapítványig egymás után szűnnek meg az eddigi, határon túli magyarságot támogatni hivatott szervezetek – a Budakalászi Találkozó jelentősége felértékelődött.

Az idei találkozóra nyolc országból 116 szervezet képviselőjében 104 küldött jelentkezett, de a kapcsolattartó szervezetek száma 356.

A jelentős érdeklődésre való tekintettel illene, hogy az európai fórumokon is méltóképpen képviseljük magunkat, annál is inkább, mert ott a magyar kultúra (enyhén szólva) alulképviselet. Az Európai Tanácsban manapság kereken 300 civil tagszervezet tudja befolyásolni a döntéseket, de közülük egy sem magyar. A helyzet javítására már a tavalyi Budakalászi Találkozón közakarattal megalakult a Kárpát-medencei Kulturális Szövetség, mely máris színvonalas képviselő lehetne, de a bejegyzése a mai napig akadozik a budapesti cégbíróságon.

A nehézségektől nem szabad soha megriadnunk, csak tudnunk kell, hogy kik vagyunk s mit akarunk – bátorított az előadók egyik legprominensebbje, Komlóssy József, az Európai Nemzeti Kisebbségeket Támogató Társaság (Society for the Protection of Ethnic and National Minorities) Svájcban élő alelnöke. Most nem fegyverrel, hanem kultúrával kell vívni a harcot – mondta. A hadviselés modern stratégiája a népeket úgy gyűri le, hogy igyekszik elhomályosítani-eltvenni az identitásukat. Ezért a legfontosabb nemzeti öntudatunk megtartása.

A szervezők, a résztvevőkkel együtt, önerőből frissítik napra készre a létező magyar közművelődési szervezetek címlistáját és néznek utána a kultúra ápolásához szükséges anyagi forrásoknak. Ez utóbbi annál is nehezebb, mivel az egyesült Európa, globalista politikai elvei miatt, nem sokat ad a nemzeti kultúrákra, az anyaország pedig beszűkítette a kereteket. Amennyit pedig a demokrácia jegyében az EU mégis ad, arra pályázni „magasan szakképzett pályázónak” kell lenni. Következésképpen nagyon népszerű volt a pályázói „önképzőkör”, melyet Riz Gábor pályázati szakértő vezetett.

A tanácskozás fő része három szekcióra oszlott a következő témakörök szerint: (1) Új helyzet, amikor a *magyarság nagyobb része immár az Európai Unióba került*, ahol nem szabad elfeledkezni a kinnrekedtekről (vagy bennrekedtekről) – majd a történelem tisztázza a terminológiát). (2) *A kisebbségi magyarok viszonya a többségi nemzethez*, magunk elfogadtatása, megbecsültetésének módjai. (3) *A magyar-magyar viszony*, hiszen a legfontosabb, hogy legelőször is önmagunkkal békéljünk meg és legyünk tisztában.

A magyarságnak pillanatnyilag nincs általánosan elfogadott nemzetstratégiája, mint a világ sikeresnek mondható népeinek. Tehát a Budakalászi Találkozóról is el kell jusson az üzenet a magyarok bölcsseihez: dolgozzanak rajta!

A tanácskozást további érdekes előadások kísérték, mint dr. Lánszki Imre ökológus beszámolója kutatásairól Attila és Árpád fejedelem sírja, valamint Ósbudavára után a Pilisben.

Tudatosult bennünk, hogy a magyarság 36%-os jelenlétével ma is a Kárpát-medence legnagyobb arányú nemzete. Hallhattunk sok praktikus dolgot is, például arról, hogy a magyar igazolvány korlátlan érvényű lesz, a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémián ősztől végre megkezdődhet a népzenei képzés stb. Miközben alakultak az egymás közötti kapcsolatok és a Faluotthon udvarán álló kemencében készült, a résztvevők által otthonról hozott lisztből és sóval, a közös *Kárpát-medencei kenyér*.

Csik Gyula

Tájkutató Díj Alapítvány Szűcs Sándor emlékére

A Magyar Néprajzi Társaság 1985-ben a 30/1978. (XI.22) PM. sz. rendelet alapján közérdekű célra juttatott adományból *Tájkutató Díj* elnevezésű alapítványt létesített. A közérdekű adomány Szűcs Sándornak, a karcagi Györfly István Nagykun Múzeum nyugalmazott igazgatójának végrendelete alapján a megjelent műveinek kiadásaiból befolyt összeg volt.

Szűcs Sándor, a jó tollú etnográfus mesélő, a Sárrét, Kunság és Hajdúság néprajzkutatója örökös nélkül maradván, jó barátjával, Balassa Ivánnal együtt találta ki, hogy szűkebb hazájának, a Sárrétnek és Kunságnak érdemes kutatóit a Néprajzi Társaság erre a célra létrehozott alapítványából jutalmazza, díjjal honorálja. Végrendelete a 2528/1982/6. sz. debreceni közjegyzői irattal vált jogerőssé, amely erre vonatkozólag a következőképpen határozott: „könyvei újra kiadásából származó jövedelmét a

Magyar Néprajzi Társaságra hagyományozza azzal a kikötéssel, hogy abból a három föld – Kunság, Hajdúság, Sárrét – néprajzi és történelmi kutatóinak munkáját támogassa”.

Az alapítványi okirat, amit Balassa Iván elnök és Szilágyi Miklós főtítkárt írt alá az alapító Néprajzi Társaság nevében, még a következő pontokat foglalja magába:

- Az alapítvány szerve: Magyar Néprajzi Társaság – 1055 Bp. Kossuth tér 12.
- Az alapítvány elnöke: a Magyar Néprajzi Társaság elnöke (jelenleg dr. Balassa Iván); titkára a Magyar Néprajzi Társaság főtitékára (jelenleg dr. Szilágyi Miklós).
- Az alapítvány összege az örökös által meg nem határozott összeg: Szűcs Sándor műveinek kiadásából származó – a Szerzői Jogvédő Hivatal által átutalt – szerzői jogdíj, illetve annak kamata.
- A Díj odaítélésének módja: az alapítvány elnökének és titkárának felterjesztése alapján a Magyar Néprajzi Társaság választmánya szavazattöbbséggel dönt. Egy-egy alkalommal egy, legfeljebb két személy részesülhet a Tájkutató Díjban, a Kunság, Hajdúság, Sárrét történelmi néprajzi kutatásában elért kiemelkedő eredményéért.

– A Díj odaítélésére esetenként kerül sor. A Díj átadása a Társaság közgyűlésén történik.

– A Díj összegét a Magyar Néprajzi Társaság választmánya az odaítéléskor esetenként határozza meg, melynek felső határa a mindenkori Akadémiai Díj összegét nem haladhatja meg.

A díjat első ízben 1985-ben adták ki. Az első díjazott az azóta elhunyt etnográfus, Bellon Tibor, a karcagi múzeum igazgatója, majd a szegedi József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének vezetője volt. A díjak odaítéléséért 1999-ig a Néprajzi Társaság mindenkori elnöke és titkára volt a felelős, így többek között Balassa Iván, Andrásfalvy Bertalan, Kósa László.

1999-ben a Néprajzi Társaság létrehozott egy alapítványi kuratóriumot Balassa Iván elnökletével, és a Tájkutató Díj Alapítványt önálló jogi személyként, közhasznú tevékenységet folytató szervezetként jegyeztette be a Fővárosi Bíróságnál. A díjazással kapcsolatos tevékenység az új alapító okirat szerint is változatlan maradt, de most már nem a Néprajzi Társaság vezetősége kezeli, hanem az általa megbízott

kuratórium. Balassa Iván (az első kuratóriumi elnök) halála után, 2005-től a kuratórium tagjai a következők: elnök: Selmeczi Kovács Attila, a Néprajzi Múzeum főtanácsosa; főtítkárs: Szemekő Endre a Néprajzi Múzeum főlevéltárosa; tagok: Őrsi Julianna, a türkevei Finta Múzeum igazgatója és Gráfik Imre, a Néprajzi Múzeum tudományos főmunkatársa. A kuratórium – az alapító okirat alapján – évente legalább egyszer ülést tart, amelyet az elnök vezet, azon állandó meghívottként jelen lehet a Néprajzi Társaság elnöke vagy főtítkára. Az ülés határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza, azokról jegyzőkönyvet készít. A díjazottakról ajánlást készít, amit a Néprajzi Társaság választmányi ülése hagy jóvá. Az új alapító okirat szerint a Szűcs Sándor kiadványaiból befolyt összegek mellett magán, valamint egyéb anyagi felajánlással is lehet a díjalapot növelni. Így történt, hogy az elmúlt esztendőben a karcagi és a biharnagybajomi (Szűcs Sándor szülőfaluja) önkormányzat több ízben anyagilag is támogatta a Tájékoztató Díj Alapítvány nemes célkitűzéseit. E támogatások lehetővé tették, hogy a díjak mellé emléklaplakettet (Györfi Sándor karcagi szobrász munkája) is adományozhasson a Társaság.

Az idén, Szűcs Sándor halálának 25. évfordulóján rendezett megemlékezésen Karcagon, tudományos konferencia keretében két etnográfus muzeológus kolléga kapott díjat: *Bartha Júlia*, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumi Szervezet néprajzi osztályvezetője és *Fazekas Mihály*, a karcagi múzeum nyugalmazott muzeológusa.

Szemkeő Endre

A hajdúböszörményi Honismereti Klub működéséről

A Hajdúböszörményi Városi Honismereti Klub 2005-ben alakult és eredményesen működik, az országos honismereti mozgalom célkitűzéseit igyekszik megvalósítani. Jelenleg 28 tagja van. Azokat a Böszörményt szeretőket és története iránt érdeklődőket hívta és hívja soraiba, akik lokálpatrióta módjára időt áldoznak, hogy jobban megismerjék a város történetét, nevezetességeit, tovább bővítve a kört, Hajdú-Bihar megye és hazánk történelme felé. Része akar lenni a hajdú múlt további megismerésének, feldolgozásának, mozaikokat kíván nyújtani az országos honismereti mozgalomhoz.

Hajdúböszörmény komoly történelmi múlttal rendelkezik, Bocskai István hajdú-telepítése után csaknem 200 évig volt a Hajdúkerület székhelye, az egykori patinás hajdúkerületi székházban ma a Hajdúsági Múzeum működik. A hajdú múlt kötelez – mondják a böszörményiek –, ezt a gondolatot igyekszik erősíteni a Honismereti Klub is, valamint szeretné átadni az ifjabb nemzedéknek is a város szeretetét, történetének megismerését ugyanúgy, mint a hagyományok megőrzését, tiszteletét.

A klub kéthetente, a városi művelődési központban, éves munkaterv szerint tartja foglalkozásait. A programok témái a városban található emléktáblák, szobrok, emlékhelyek, Varga Lajos tanító, nótairó munkásságának megismerése, látogatás a kisorozvágyi emlékparkba (Szabolcs megye), a város Keleti temetőjébe, ahol jeles személyiségek nyugszanak. Megismertük továbbá Dobó Sándor tanító, a Tanítók Lapja főszerkesztője munkásságát, akinek elévülhetetlen érdemei voltak a két világháború között a tanítók anyagi megbecsülésének javításában, vagy például a pedagógus üdülő létesítésében Balatonfüreden és Hajdúszoboszlón. További programunk volt a Hajdúkerület főkapitányaival való ismerkedés a város főterén a nyári ásatások idején, valamint a böszörményi skanzen, a Tiszacsege-Nagymajor Vay kastély felkeresése, aztán a pénzverés története, dr. Csiha Antal tanár, egykori honismereti körvezető munkássága. Szólunk kell továbbá a klub közösségformáló szerepéről és azokról az lelki építőkövekről, melyek igényt támasztanak történelmünk további megismerésre.

A klub tagsága azt szeretné, ha ez a közösség hatással lenne a város történelmi és művészeti fejlődésére is. Például a Keleti temetőben elhanyagolt, fabokrokkal benőtt parcellából be kívánja hozni Dobó Sándor tanító egész alakos szobrát, hogy mint Nagy Sándor János debreceni szobrászművész alkotása köztéri szoborként éljen tovább a városban, és naponta több százan, több ezren láthassák a város egykori kitűnő pedagógusát. Az elképzelés megvalósításához persze szükséges az Önkormányzat segítsége és támogatása, de van rá bizodalmunk. Szeretnénk továbbá kiadatni Varga Lajos tanító verseit és nótáit.

Ilyen és ehhez hasonló nemes feladatok és programok a klubtagok ötletei alapján valósulhatnak meg. A klub nyitott, számítunk újabb érdeklődőkre, tagokra, hogy egyre tartalmasabb és sokoldalúbb

munkát végezhesünk. Felvettük a kapcsolatot a megyei honismereti szövetség vezetőivel, hogy a klub munkája bekapcsolódhasson az országos honismereti mozgalomba.

Örülünk, ha más település honismereti klubjával, szakkörével is jó kapcsolatot alakíthatnánk ki tapasztalatesere céljából. Szívesen hívjuk városunkba az érdeklődő helytörténészeket vagy helytörténettel foglalkozó csoportot. (Címünk: 4220 Hajdúböszörmény, Március 15. u. 4. T.: 52/220-060).

Mónus Imre

In memoriam

Galambos Iréneusz

(1920–2007)

Dr. Galambos Ferenc, Iréneusz atya neve a Felső Órségen kívül a széles világon ismert: a legmagyarabb burgenlandi község, Alsóór nyugalmazott plébánosa, szentszéki ülnök, bencés szerzetes volt. Egész életében a hit és a magyar kultúra ügyét szolgálta minden erejével.

Hatgyerekes értelmiségi családból származott. Édesapja magyar-latin szakot végzett az egyetemen, egy ideig teológiát is tanult, majd a jogi doktorátust is megszerezte. A tanulás nagy fontosságú szerepet játszott a család életében.

„Hároméves koromban már iskolába jártam” – mondta tréfásan magáról. Édesanyja tanítónő volt előbb Burgenlandban, majd Alsópakony-

pusztán, s bevitte magával kicsi fiát a tanterembe, mivel nem volt, aki vigyázzon rá. „Ötéves koromban meg már egyetemre jártam” – emlékezett vissza. Édesapja a budapesti egyetem gondnoka lett, lakásuk az egyetem központi épületében, a Quaesturán volt. Kisiskolás korában egy évet Ausztriában tanult, s már ekkor elsajátította a német nyelvet. Pesten a bencés gimnáziumba járt, kiváló tanárok kezébe került. Iskolai éveit a cserkészlet nevelte önállóságra és a közösség szolgálatára. Az érettségi után maga is bencésnek jelentkezett. A teológia mellett magyar-német tanári szakos diplomát szerzett az egyetemen, s a cserkészmozgalmat pályája során később is folytatta.

1944-ben ott lett tanár, ahol maga is diákoskodott: a pesti bencéseknel, majd a csepeli munkások kéreására – az akkori Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt hívására – a rend Csepelen új gimnáziumot alapított (ma is a kiváló bencés tudós, Jedlik Ányos nevét viseli), s Galambos atya három éven át itt tanított. Az iskolák államosítása után Tökölre, majd Adonyba került plébánosnak. Továbbra is sokat foglalkozott a gyerekekkel: nyolcvan tagú ministránsgárdája, nagy énekkara volt. Mikor Svoy püspököt házi őrizetbe vették, Galambos atya működését is megköszönték. Ekkor újra beült az iskolapadba: folytatta a teológiai tanulmányokat, s doktorátust szerzett. Disszertációja a középkori magyar egyházi évvél foglalkozott. 1948 karácsonyán „kincésből” ismét bencés lett: a győri gimnáziumba került s hittant és történelmet tanított. Nyaranként evező- és biciklitúrára vitte a diákokat.

Az 1956-os forradalom is Győrben érte. Beszédeket tartott – néhányat a rádióban is – kivonult az ifjúsággal a városháza elé, ahol az ÁVH belelőtt a tömegbe. Francia és német nyelvtudása révén tájékozott a nyugati újságírókat az eseményekről. Szigethy Attila nyílt parancsával Bécsben is járt, megszervezte a segélyszolgálatot. Másodsor már csak a határig jutott. Részt vett a Forradalmi Tanács vezetőségének munkájában is. Amikor a helyzet kilátástalanná vált, házfőnöke tanácsára – gyalogszerrel, Brevíriummal a hóna alatt – elhagyta Magyarországot.

Ausztriában Kőnig érsek a traiskircheni menekülttábor lelkészévé nevezte ki. Kápolnát rendezett be, napilapot indított „Élni akarunk” címmel. Előadásokat, táncesteket rendezett, ének- és zenekart szerve-

„Ötéves koromban meg már egyetemre jártam” – emlékezett vissza. Édesapja a budapesti egyetem gondnoka lett, lakásuk az egyetem központi épületében, a Quaesturán volt. Kisiskolás korában egy évet Ausztriában tanult, s már ekkor elsajátította a német nyelvet. Pesten a bencés gimnáziumba járt, kiváló tanárok kezébe került. Iskolai éveit a cserkészlet nevelte önállóságra és a közösség szolgálatára. Az érettségi után maga is bencésnek jelentkezett. A teológia mellett magyar-német tanári szakos diplomát szerzett az egyetemen, s a cserkészmozgalmat pályája során később is folytatta.

zett, nyelvtanfolyamot tartott, tolmácsolt, iskolát létesített a gyerekeknek, megalakította a cserkészetet – s minden módon segítette a több ezernyi magyar menekültet.

1957 elején Münchenben kezdte meg a menekült magyar diákok tanítását. Később a gimnázium átköltözött Burg Kastlba, ahol harminchat évesen igazgatóvá nevezték ki. A tanítás mellett énekkart, színjátszó kört, táncsoportot, cserkész-életet szervezett. Miséit minden hónapban közvetítette a Szabad Európa Rádió. Rómában is járt a zsinat alatt, posztgraduális képzésen vett részt az Institutum Liturgicumon. Megkapta a német állampolgárságot – s Magyarország kivételével mindenhol utazhatott. 1969-ben Amerikában végiglátogatta azokat a helyeket, ahol magyarok laknak.

49 évesen új fába vágta fejszéjét: Burgenlandba került, a felsőlövői állami, valamint az evangélikus gimnázium katolikus hittanára lett. Felsőőrött minden vasárnap magyar misét tartott. A pannonhalmi bencések Burgenlandban levő birtokainak ügyeit rendezte (a magyarországiakat mind államosították). Alsóőrben, az elemi iskolában két nyelven tanította a hittant s az idős plébánost helyettesítette. Keresztelt, temetett, esketett – s 1977-ben a püspök plébánossá nevezte ki. A nyolcvanas években a felsőőri Kereskedelmi Akadémia és a Felsőbb Szakiskola hittanára is volt. Az ökumenizmus lelkes híveként összefogott a felsőőri reformátusokkal és az őriszigeti evangélikusokkal. A pápi teendők mellett elkezdte az ifjúsági munkát, Alsóőrött is megszervezte a cserkészetet, lerakta a könyvtár alapjait, a pedagógusoknak magyar nyelvtanból és helyesírásból tanfolyamot indított. Bekapcsolódott a magyarországi Anyanyelvi Konferencia, valamint a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület munkájába. Kutatta a vidék magyar vonatkozású adatait, az itt született híres emberek életét és munkásságát, s sokat tett azért, hogy Felsőőrben megnyíljon a kétnyelvű gimnázium. Felejthetetlen rendezvényei hozzájárultak a burgenlandi magyarság szellemi fejlődéséhez. Meghívta többek közt Ablonczy Lászlót, a budapesti Nemzeti Színház igazgatóját, Andrásfalvy Bertalan, Gazda József, Horváth Sándor néprajzkutatót, Barsi Ernő népzene-kutatót, aki az ő segítségével gyűjtötte össze az Őrség dalait, Czine Mihály és Nemeskürty István irodalomtörténest, ifj. Csoóri Sándort és a Muzsikás együttest, Bánffy György budapesti, és Farkas Ibolya, Illyés Kinga és Lohinszky Loránd marosvásárhelyi színművészt, Gereben Ferenc olvasásszociológust, Imre Samu és Pusztay Árpád nyelvész professzort, Juhász László és Szakály Sándor történészt, Kóka Rozália népművészt, László Gyula régész-professzort, Lászlóffy Aladár Kossuth-díjas író, Olosz Ella iparművészt, Pozsgay Imre volt államminisztert.

Az alsóőri „öreg iskolában” a Magyar Média- és Információs Központ (UMIZ) elhelyezésének megvalósításában is segített. Nevéhez fűződik a Magyar Intézet megalapítása, melynek a plébánia épületében adott helyet. A plébániát testvére, Galambos Gyula okl. mérnök tervezte. Az Intézet több kis szobából, teakonyhából, fürdőszobából állt, itt szállhattak meg az Őrség kultúrájáért dolgozó, akkor még igen kevés pénzzel rendelkező magyar tudósok, a tudományos ülések résztvevői. A lakóhelyiségek mellett konferenciaterem és kézikönyvtár is rendelkezésre állt az ide látogatóknak. A plébánia alagsorában, a nagy teremben próbált a néptáncsoport. Itt szükség esetén emeleten ágyakat is föl lehetett állítani, ahol cserkészcsapatok, énekkarok, táncgyűttesek szállhattak meg. Nyugdíjba menetele után meg kellett érnie ezeknek a magyar közösségeket szolgáló helyiségeknek megszüntetését.

Galambos atya szerteágazó tevékenységét föl se lehet sorolni. Mindent megtett azért, hogy az emberekben az igazi értékek iránti igényt felébressze.

2002-ben nyugdíjazták s visszavonult a pannonhalmi bencésekhez. Bámulatra méltó aktivitásával, imádságos életével példát mutatott az ifjabb szerzeteseknek az „*ora et labora*” szellemében. Beteg rendtársait rendszeresen látogatta, ápolta, s a tudományos munkát sem hanyagolta el. Lefordította németre az 1809-es nemesi fölkeléssel kapcsolatos magyar és latin nyelvű, részben kézírásos szövegeket. Magyarra fordította több ausztriai bencés apát útinaplóját, akik 1805/06-ban Napóleon elől keletre (így Magyarországra is) menekültek. Rendezte Gidró Bonifác komáromi igazgató, tihanyi apát írásos hagyatékát. Készségesen kalauzolta a Pannonnalmára érkező vendégeket, különösen a régi burgenlandi ismerősöket. Ezer örömmel vett részt a Burgenlandi Magyarok Kultúregyesülete, valamint az UMIZ rendezvényein. Munkája elismeréseként számos kitüntetésben részesült, többek közt 1989-ben megkapta a Burgenland Tartomány Érdemkeresztjét, 1991-ben a magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjét.

2007. április 2-án, életének 87., szerzetességének 69., áldozópapságának 63. évében magához szólította az Úr. Pannonnalmán Várszegi Asztrik főapáttal mintegy harminc pap koncelebrálta gyászmiséjét, majd a Boldogasszony-kápolna kriptájában helyezték örök nyugalomra. Utolsó útjára elkísérték paptársai, barátai, tanítványai, az alsó- és felsőőri hívek, valamint a világba szétszóródott magyarok sokasága.

Radics Éva

KÖNYVESPOLC

Rákóczi és a kurucok nyomában¹

A Kassai Polgári Klub kiadásában, Csala Kornélia szerkesztésében két kiadvány jelent meg. Az egyik 62 oldalas füzet, a másik keménykötésű, 125 oldalas könyv, mindkettő II. Rákóczi Ferenc és társai kassai újjátemetésének egy évszázados évfordulójára készült.

A füzet voltaképpen egy fotódokumentációs kiállítás katalógusa, amely a Rákóczi-család és a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) felvidéki eseményeinek, és a Rákóczi-kultusznak napjainkig tartó kronológiáját tartalmazza, szlovák és magyar nyelven. Közli a II. Rákóczi Ferenc kassai tartózkodásával kapcsolatos legnevezetesebb épületek jegyzékét is (kapitányok háza, ferences és premontrei (eredetileg jezsuita) templom, pénzügyigazgatóság épülete (gr. Beresényi Miklós lakhelye). A füzetet többnyire XIX. századi kiadványokból vett ábrázolások is gazdagítják (néhány arckép, várak-kastélyok képei, II. Rákóczi Ferenc ábécés-könyvének lapjai stb.). A füzet címlapján láthatjuk II. Rákóczi Ferenc fejedelmi pecsétjét, a hátoldalon pedig a Kassán fölépített rodostói házat II. Rákóczi Ferenc szobrával.

A kötet először áttekintést ad a Rákóczi-szabadságharc felvidéki harcairól, miközben az 1906-os újrateremtés egykorú fényképeit közli. Ezt követi szlovák, magyar és angol nyelven azoknak a felvidéki építményeknek (általában váraknak, várkastélyoknak, kastélyoknak) a leírása, melyek a szabadságharchoz valamint II. Rákóczi Ferenc személyéhez kapcsolódnak. A különböző épületekről új, általában színes fényképeket közölnek. Sajnálatos, hogy a várak alaprajzát nem közlik, vagy ha igen, mint Kövesd esetében, akkor egy pontatlan, teljesen elavult rajzot, noha jó, újabb felmérés könnyen elérhető lett volna különböző szlovák és magyar kiadványokban. A bemutatás sorrendjében nem tudunk logikát fölfedezni, s mivel sem tartalomjegyzék, sem mutató nincs a kötetben, használata rendkívül nehézkes. Az egyes leírásokban sok a hiba (pl. azt állítja, hogy Szalánc vára a Nagy-Milic-hegyének északi lejtőjén épült!), a pontatlanság, az esetlegesség. A Telkibányát leíró szöveghez a kőkapui tó képe került! Tokajban a képen is közölt épület nem kastély, hanem sóház volt. Másrészt mint útikönyv, szintén hiányos, mert egész sor lényeges adat (elsősorban gyakorlati tudnivaló) hiányzik belőle. Kisvárdra, Vaja és Tarpa került a kötetbe az Alföldről (de egész sor hegyaljai település hiányzik, pl. Sátoraljaújhely, Tolcsva, Mád stb. Kárpátaljáról megtaláljuk Husztot, Beregszászt, Munkácsot, Ungvárt, majd ezek után Homonna, Barkó, Bártfa, Zboró, Palocsa, Podolin, Lubló, Késmárk, Lőcse, Szepes vára, Eperjes, Sáros vára, Kapivár, Dobsina, Betlér, Rozsnyó, Pelsőc, Krasznahorka vára, Torna vára, Szepsi, Jászó, Felsővadász, Diósgyőr, Miskolc, Ónod zárja a sort.

¹ Rákóczi és a kuruc harcosok nyomában. Kassai Polgári Klub. Szerk.: *Csala Kornélia*. Kassa, 2006.; Rákóczi és a kurucok nyomában. Kassai Polgári Klub – Heraldika Kiadó. Szerk.: *Csala Kornélia*. Kassa, 2006.

A felhasznált irodalom meglehetősen esetleges és a címek leírása döbbenetesen pontatlan, pl. Borovszky Samu: Zemplén vármegye krónikája. A szlovák helytörténeti lexikon (*Vlastivedny slovník obcí...*) nem hanem csak háromkötetes stb. A térképmelléklet teljesen alkalmatlan arra (kicsinysége és hiányossága miatt), hogy a turistákat segítse.

Égésében a reprezentatívknak szánt kötet, amely nagyon is hiányzik a könyvpiacról, sajnos korántsem váltja be a hozzá fűzött reményeket. Gyöngye munka, hiányzott egy hozzáértő lektor, bár az sem sokat tehetett volna, hacsak át nem szerkeszti és teljesen át nem írja a kéziratot. A nyomda kivétel „méltó” a tartalomhoz, azaz igencsak közepes, az 1960/70-es évek nyomdai „szinvinonlát” idézi.

Nagyon sajnálom, hogy a jó szándékú kezdeményezésről ennyi hibát kellett leírnom, de az igazságot mégsem tagadhattam el. Remélem, a hibákból tanulnak a szervezők és a kiadó, s máskor jobban odafigyelnek a szakmai követelményekre, s hozzáértőkre bizzák a hasonló típusú kiadványok elkészítését. Sajnálatos, hogy a magyarországi Heraldika Kiadó a nevért adta egy ilyen színvonalú kiadványhoz.

Csorba Csaba

HÁLA JÓZSEF:

Kalotaszeg vázolata – régi íráskor és képek Kalotaszegről

Kalotaszegről – erről az országosan ismert tájegységről – sokat és sokan írtak. A XIX. század negyenes éveitől napjainkig becsülünk szerint több mint kétezer cikk, közlemény, tanulmány, könyv jelent meg e vidékről. A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság *Kalotaszeg bibliográfiája* (Kolozsvár 2001), mely elsősorban az etnográfiai jellegű anyagot gyűjtötte össze 1230 címet közöl.

E nagy mennyiségű forrásanyag áttekintése – az első évtizedek ritkaságszámba menő írásainak felkutatása, a természetszerűleg szétszórott cikkek, közlések, írások egybegyűjtése – igen nehéz feladat elé állítja a kutatót. *Hála József* nagy szolgálatot tett a Kalotaszeg-kutatásnak, e vidék szellemi és tárgyi értékei, múltja iránt érdeklődő olvasóknak, amikor összegyűjtötte, válogatta és kiadta az 1842 és 1901 között megjelent fontosabb írásokat, érdekesebb illusztrációkat, összesen 184 közlést.

A kötet *Téglási Ercsei József*: Kalotaszeg vázolata: című írásával kezdődik, ami 1842-ben a Hon és Külföldben jelent meg, és amelyre *Mérei Gracza György* a helybeli tájékozottságával válaszol, kiigazít illetve kiegészít. Erre az írásra Téglási Ercsei József viszontválaszt közölt, és a kibontakozó sajtóvita Kalotaszeg első tudományos ismertetését eredményezte. Erre a vitára felfigyelt a korszak legjelentősebb erdélyi magyar törté-

nésze, *Kövári László*, aki A kalotaszegi magyar nép Erdélyben című írásában a vidék népének családi életével foglalkozott. Orvostörténeti kuriozumnak tekinthető – tudományos értékén túl – *Máthé János* bánffyhungyadi járási tisztiorvos jelentése 1859-ből a vidék 56 községe lakosságának egészségi állapotáról, a korszak két népbetegségéről a gümökórról és a golyvásságról.

Ez az időszak a nagy gazdasági, politikai, társadalmi változások ideje a jobbágyfelszabadítás, az unió, a vasútépítés stb. gyökeresen átformálják a kalotaszegi nép életét, Kalotaszeg világát.

A kötetben sajnos nem találunk írást a vasúti közlekedés 1870-es években történő beindulásáról.¹ Pedig ez az esemény meghatározta a vidék lakosságának életét: a vasút közelebb hozta egyrészt Kalotaszegnek az ország nagyvárosaihoz, másrészt megfosztotta lakosságát legfontosabb pénzszerzési lehetőségétől a fuvarozástól, szekeres szállítástól. A fuvarozásból eredő mellékkereset megszűnése jelentette Kalotaszeg számára azt a kihívást, amelyre a nép a fafaragó és varrottas háziipar megteremtésével válaszolt. A korabeli sajtó többször is foglalkozott a vaspálya kalotaszegi szakaszának vonalvezetésével: többen közlekedéspolitikai, gazdasági és műszaki szempontból kifogásolták, hogy a pálya nagyjából lakatlan, erdős területen haladt, ahelyett hogy délebbben vezetve Kalotaszeg falvait, Gyalu és Szászfenes településeit kapcsolta volna be a közlekedésbe. A vasút kérdése a Gyarmathy-családnak is szívügye volt: 1898-ban Gyarmathy Zsigmond elmunkálati engedélyt kapott a Bánffyhungyadi–Almás–Zsombor–Hidalmás–Tihó–Zsibó állomásig építendő szokványos nyomtávú helyiérdekű pálya elkészítésére.² (Ez a vaspálya a kalotaszegiek nagy bánatára sajnos nem épült meg!)

A vasúti közlekedés beindulása lehetővé tette a magyarországi nyári idénymunka elkezdését – amint az a későbbi írásokban olvasható –, de a részesaratásra nemcsak nyugaton, hanem a szűkebb értelemben vett Erdély fő gabonatermő övezetében a Mezőségen is lehetőség nyílt.³

A kötet legtöbb írásának szerzői azok, akik korszakunkban Kalotaszeg művelődési, szellemi és gazdasági életének szervezői, meghatározó egyéniségei voltak. Elsősorban a Gyarmathy-házaspár: Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka neves írónő, a kalotaszegi népi élet, kultúra, népművészet ország-világ előtt való megismertetője és férje, Gyarmathy Zsigmond mindezekben méltó társa.

Az első lépés Gyarmathy Zsigmond nevéhez fűződik: 1879-ben az ő támogatásával létesül Bánffyhungyadon a „gyermekjáték-készítő tanműhely”, a fafaragó szakiskola. Ez az intézmény indította el a kalotaszegi fafaragók első nemzedékét, tette lehetővé a fafaragó háziipar megteremtését, ekkor kapcsolódtak be az országos háziipari mozgalomba.⁴

¹ A vasút Kalotaszegen történő építéséről lásd: *Dr. Horváth Ferenc dr. Kubinszky Mihály: Magyar vasúti építkezések Erdélyben.* Budapest 1998. 48–53. old.

² *Bánffyhungyadi és Vidéke*, 1900. február 8.

³ *Egyed Ákos:* Falu, város, civilizáció. Bukarest 1981. 238. old.

⁴ *Sebestyén Kálmán:* A kalotaszegi fafaragás története. Korunk Évkönyv, 1979. 227–235. old.

Kalotaszeg számára az igazi nagy lehetőséget az 1885-ös esztendő jelentette: Gyarmathy Zsigáné a budapesti Országos Kiállításon ekkor mutatta be a kalotaszegi szobát, ami a millenniumi közeledtének hangulatában óriási sikert aratott. Az országos sajtó beszámolt az eseményről, ezek közül a legjobb írások a kötetben is olvashatóak. Gyarmathy Zsigáné kitűnő gyakorlati érzékkel rövidesen jövedelmező háziiparrá fejlesztette a varrottaskészítést.⁵

Kalotaszeg országos híre a következő években tovább erősödik: 1890-től Gyarmathy Zsigáné és Herrmann Antal hívására neves tudósok, művészek sora látogat a vidékre. A látogatás eredményeként a kötetben is közölt cikkek, közlések, tanulmányok születnek, szerzőik: *Balassa József, Bátky Zsigmond, Jankó János, Herrmann Antal, Wislocki Henrik* és mások.

A kalotaszegi népi élet tudományos feltárásából, népszerűsítéséből Bánffyhungyadi és vidéke tanítói, tanárai is kivették részüket. Hála József külön kiemeli a helybeli pedagógusok jelentőségét és közli *Czucz János, Binder Laura, Pentsy József, Soós Antal, Szentgyörgyi Lajos, Vincze Ferenc* stb. írásait. A tanítók közül a legjelentősebb személyiség a kalotaszentkirályi-bánffyhungyadi Czucz János volt, akit nem csak Jankó János társaként tart számon a tudománytörténet, hanem önálló kutatásai révén is. Ő az, aki felveti a kalotaszegi magyarság eredetének kérdését a *Székelyek-e, tatárok-e vagy magyarok?* című 1890-ben közölt írásában. (Erre a kérdésre a tudományos kutatás mind a mai napig nem adott megnyugtató választ!) A *Meddig terjed Kalotaszeg?* című cikkében Balassa József nyelvészrel vitatkozva közli álláspontját: „Én tehát egyforma súlyt fektetek mindenre, ami kalotaszegi – legyen az szokás, nyelvjárás, foglalkozás, vallás vagy viselet” – hangsúlyozta.

A kötetben gazdag néprajzi anyag: kalotaszegi babonák, népdalok, népszokások, tájszók, versek stb. is olvashatók, köztük Czucz János tollából a Csáki bíró leánya ballada, mely később *Szentimrei Jenő* feldolgozásában a magyar színpadokon országos sikert ért el.

A kötet számos rangos írásai közül két fontos tanulmányt hiányolunk: az egyik *A Kolozs-Kalotai Egyházmegye rövid ismertetése 1871-ből*, mely az Erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház Névkönyvében jelent meg, a másik *Mihály Elek: Egyháztörténeti adatlékek (Kalotaszeg)*, amelyet a Protestáns Közlöny 1896/25–36-os számai közöltek. Mindkét tanulmány az egyháztörténeti adatokon kívül fontos művelődéstörténeti, demográfiai, iskolai stb. adatot közöl. Véleményünk szerint néhány részlet közreadása a kötet terjedelmét nem növelte volna meg számottevően.

A kötetben helyell-közzel megjelennek a névtelen kalotaszegiek mellett a nevesített varróasszonyok, fafaragók, nótafák, akik jelentős szerepet vállaltak Kalotaszeg népszerűsítésében. Közülük bizonyára a leghíresebb Tamás Kata volt, Vikár Béla nótafája, aki a budapesti Uránia tudományos színház közönsége előtt, mint „kalotaszegi primadonna” hatalmas sikert aratott.

Hála József kötetében csaknem 60 képet, illusztrációt közöl, ezek többnyire a kalotaszegi népviseletet, varrottas motívumot, templomozást, lakodalmas menetet, szobabelsőt ábrázolnak. Művészettörténeti érdekes-

⁵ *S. Bartha Éva:* Kalotaszeg nagyművésze. Korunk, 1973/11. 1735–1737. old.

ség az. angol *Walter Crane*, a preraffaeliták vezérének hét rajza, amiket Bánffyhunyadi telt látogatásakor, 1900 októberében készített.

A szerző kötetében *Kalotaszegi népviselet Erdélyben* címmel két egész oldalas (színesben és fekete-fehérben) képet közölt. A kalotaszegi magyar népviselet első ábrázolásaként számon tartott kép Kővári László neves történész A kalotaszegi magyar nép Erdélyben (1853) című írásának illusztrációjaként jelent meg és a felvidéki születésű és kötődésű *Klimkovics Ferenc* (1825–1890) festő rajzolta. Kővári kalotaszegi viselet leírása és Klimkovics kalotaszegi viseletet ábrázoló képe a kérdéssel foglalkozó kutatókban bizonyos kétségeket ébresztett. Szabó T. Attila az előbbiekről a következőket írta: „A kalotaszegi öltözetnek van egy... 1854 tájáról való... kevésbé megbízható leírása Kővári László tollából. Az ott közölt női és férfi viseletkép nagyon gyarlón és itt-ott megváltoztatva mutatja be a kalotaszegi viseletet”.⁶

Nehezen érthető, de tény, hogy a neves történész a kalotaszegi viselet dolgában bizony tévedett. Véleményünk szerint ez Klimkovics illusztrációjára is elmondható. Klimkovics ugyanis sosem járt Kalotaszegen, tehát ott nem festett. Ötvenéves művészi jubileuma alkalmával a Vasárnapi Újság közli a festő részletes életrajzát, majd kronológikus sorrendben ismerteti azokat a városokat, tájakat, vidékeket, ahol Klimkovics élete során megfordult, alkotott, de a felsorolásban Erdélyről, erdélyi városokról, Kalotaszegről nem történik említés.⁷ Klimkovics tehát nem ismerte Kalotaszeget, hiszen a képen látható kalotaszegi magyar népviseletbe öltözött férfi és nő mögé egy görögkeleti román templomot rajzolt. Ha a festő járt volna Kalotaszegen a református emberpár mögé – figyelembe véve azt, hogy a vidék magyar népe szinte teljesen református – bizonyára egy négytornyos református templomot rajzol. Klimkovics feltehetően találkozott valahol kalotaszegiekkel, és rajzát vázolata vagy emlékezet alapján készítette. Erre a tévedésre az olvasó figyelmét fel lehetett volna hívni.

Hála József a kötetet rendkívül gazdag jegyzetanyaggal látta el, ami az olvasó további tájékozódását segítheti, az írások szerzőiről összeállított szócikkek pedig egy jövőbeni kalotaszegi lexikon magját is jelenthetik. A jegyzetanyag azt is bizonyítja, hogy a kötet írásai a korszak legjelentősebb sajtótermékeiben jelentek meg a *Hon és Külföldtől*, a *Hölgyfutáron* át, a *Vasárnapi Újságig*, *Magyar Nyelvőrig*, *Magyar Bazárig*, *Kalotaszegig*, *Erdélyig*, *Ethnográfiaig*, *Új Időkig*. A névsorból sajnos hiányzik Kalotaszeg fővárosában 1899–1900 között megjelenő „*Bánffyhunyadi és Vidéke*” napilap, mely a vidékről sok fontos írást közölt.⁸

Hála József kötetét az első kalotaszegi olvasókönyvnek tekinthetjük, mely az olvasó elé tárja Kalotaszeg XIX. századi arcát. Ezt a könyvet reményeink szerint követik majd – kronológikus vagy tematikus sorrendben – a többiek, de az első kötetnek ott a helye minden Kalotaszeget kedvelő és szerető olvasó könyvespolcán.

(Marosvásárhely 2007.)

Sebestyén Kálmán

⁶ Szabó T. Attila: A kalotaszegi női öltözet leírása 1864-ből. In: Szabó T. Attila: Nép és nyelv. Bukarest 1980. 229–300. old.

⁷ Vasárnapi Újság 1889/17. szám.

⁸ Az említett hetilap – *Bánffyhunyadi és Vidéke* – társadalmi, szépirodalmi s közgazdasági hetilap. 1899–1900. Felelős szerkesztő: Dr. Dávidovics Sándor. Megjelenik minden csütörtökön.

A Borsodi Tájháza közleményei, 19–20.

Nagyszerű dolog az, ha valakinek egy három-négy tájháza létrehozása, a gyűjtés, gyarapítás, a fennmaradás lehetőségeinek megteremtése, tárlatvezetések stb. felül marad még energiája az írott feldolgozás, a jó értelemben vett propaganda számára is. Nagyszerű dolog az is, hogy Hadobás Pálnak nem kell sokunkkal elmondania: „kevesen vagyok”. Öröm olvasni a nevek sorát, akik csapatába tartoznak. Így lehet, így jó. Ha sereggel vagyunk. Nem tudom, mi a titka. Személyes elkötelezettség, nagy-nagy munkabírás, emberek „begyűjtésének” külön tehetsége, és még bizonytalán sok egyéb adomány, amit kapott, s amivel nagyon és jól sáfárkodik. Kívánjuk, tegye még nagyon sokáig! Egy biztos: áldás van két keze (és szürkeállománya) munkáján.

A „Közlemények” első három cikke méltó főhajtás nemzetünk 1956-os forradalma és szabadságharca előtt. A helyi események krónikája, az utódok évfordulós tiszteletadása és a megtorlások leírása mind töresztés adósságunkból, amivel gyermekeinknek, unokáinknak tartozunk. Jó olvasni egyre több helytörténeti kiadványban az e témáról írott cikkeket.

A vidék meghatározó, csodálatos kincse, az Aggteleki Cseppkőbarlang a témája a következő cikkeknek, pontosabban az 1961-től 2001-ig megjelent Karszt és Barlang című újság repertóriuma. Meglepetés volt számomra, hogy egy „cimjegyzék” ilyen érdekesítő lehet. Mint tükörképpen, lejátsszódik bennük a barlangnak és kutatásának teljes története. Nagyszerű emberek munkája, eredményei, elismeréseik, kitüntetések... Aztán a búcsú sokutól. Sok ismert név, akik más téren is nagyot alkottak.

„Egy igaz ember az embertelen korban...” Ezt a címet adnám Kovács István postamester visszaemlékezéseinek. Sokan és sokféleképp emlékeznek manapság, nosztalgizálnak, mosakodnak és ferditenek különböző irányokból „a múlt mindent megszépíti” alapján. De van, amit nem szabad hagyjunk megszüpíteni, álrözsaszínűre festeni. Azt sem, hogy igen, voltak embertelen kiskirályok a 45 előtti időkben (is). És hogy voltak, akik joggal vártak-reméltek jobb életet a „felszabadulástól”. És voltak, akik igaz szívvel álltak az új rendszer mellé, akik hitték, hogy mód és lehetőség lesz sok szenvedés, nyomor és igazságtalanság felszámolására. Nem ők tehetek róla, hogy a valóságban nem ez történt. De előttük tisztelettel kell fejet hajtunk. S azok előtt is, akik, mint Laki Lukács László, ezeket a történelem-morzskákat is összegyűjtik, és élénk tárják.

Természetesen nekem, a tájháza vezetőnek – talán megbocsáthatóan – a Borsodi Tájházzól (Tájházakról...) szóló írás áll a szívemhez legközelebb.

Nem pótolhatja semmi e téren sem egy-egy település lakóinak és vezetőinek áldozatkészségét. A Tájházzól szóló, szívet melengető beszámoló nyomán – úgy érzem – Edelény városa méltó partnere Hadobás Pálnak. Az ő elhivatottsága, szakértelme, felmerhetetlen munkája mellé odaállt a város. Szép lenne és igen-igen hasznos lenne, ha édes hazánk sok településén lenne a jó és nagy szellemeknek ilyen nagyszerű találkozása.

2004-ben, a Tájházasövetség Országos Találkozóján munkatársaimmal magunk is jártunk az Edelényi Tájházakban. A mindenre bőséggel jutó hely, a szak-

szerűség, a mindenben szem előtt tartott (és sajnos sok más helyen nem kellőképpen hangsúlyos) néprajzi hitelességre való törekvés lenyűgöző.

Néhány megszívlelendő téma a kiadványból:

Az évenként visszatérő rovat: „A tájház gyűjteményét gazdagították...” (Egyik falunapunkon, hasonló témájú szavaim után mondta egy idős falubéli asszony: „Máshová is adtam sok mindent, de ott nem szokták megköszönni.”)

– Évfordulónaptárunk gyöngéd figyelmeztetés, kiket köszöntsünk, kiket ünnepeljünk abban az évben.

– A kézimunkázásról: szándékosan félreállított, tananyagból kivont, igényesen alig visszateríthető, komoly nevelő hatású téma. (Például az országosan is kuriózumszámba menő drávaszögi himzést évtizedek alatt sem tudtuk csipkerózsika-álmából fölébreszteni.)

– Az egyházak története, jeles eseményei.

– Ipar- és agrártörténeti témák; és még sok egyéb.

Egy hajdanvolt rektor, Losonczy András „Könyörgés”-éről is beszámol a kis könyv, amit a Sárospataki Református Kollégium tett közzé. Archaikus nyelvezetében és Istenne vetett erős hitében egyaránt megrendítő olvasmány.

Hirt kapunk az Edelény-Fintai Református Gyülekezet örömmünepéről: fiatal lelkészházaspárjának beiktatásáról is.

Európai jelentőségű későbronzkori leletgyűjtés került elő az Aggtelek melletti Szádvárnál. A szakemberek által rendkívüli jelentőségűnek ítélt eseményről Török Tünde számol be a lap hasábjain.

Beszámol a periodika a környezetvédelmi és vízügyi miniszter rendeletéről, mellyel a 3,1 hektár kiterjedésű, Edelény határában lévő magyar nőszirmos területet fokozott védelem alá helyezte. A vidék minden témájú kincse közös öröm a Tájházban is.

A Tomori Pál szobrának avatásáról szóló cikkben Szilvai Attila polgármester emelkedett szavaival csak egyetértünk lehet. Mert abban a korban is, a mohácsi vész előtt, a mostanihoz hasonlóan a csak önérdéket nézők, más szóval a nemzetárulók voltak többségben, a kevés igaz között is fénylő csillag volt az életét is feláldozó Tomori Pál. Emlékének ápolása, szobrának felállítása olyan tett, amivel Tomor község a nemzet adósságából törlesztett.

Utójára pedig köszönti a kötet Puskás Balázst, az első kötetes ifjú költőt örömmel és reménységgel. „Belőled még minden lehet” – írhatnánk az írás mottójául.

A 2006-ban Edelényben és környékén megjelent honismereti témájú könyvek jegyzéke zárja a cikkek sorát: 11 – azaz tizenegy – darab, egyetlen év alatt.

Végezetül pedig álljon itt tanulságul: minden TÁJ-háznak – amelyik egy TÁJ-at mutat be, tehát egy TÁJ-ért felelős – ilyen vagy hasonló, de mindenképp rendszeresen megjelenő hírlevelet kellene útjára bocsátania. Egy biztos: a jó példán felbuzdulva, ha huszonnégy órás szolgálatunkból a huszonötödiket is kell erre fordítanunk: a Nagytótfalui Tájházban, Drávaszög gyöngyszemében mi meg fogjuk valósítani. Csak ért adjon hozzá nekünk az Úristen.

Dr. Simor Ferencné Bokody Éva

BAGU BALÁZS:

Életutak

Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival (Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest)

A XIX. század reménységei, erőfeszítései és építkezése után a szörnyű XX. század megpróbáltatások hosszú sorával gyötörte-apasztotta a kárpát-medencei magyarságot. Igazság szerint csöndes genocidiummal fenyegetett már a magyar nyelvterület első világháborút követő irracionális szétdarabolása is, az új fiatal nemzetállamok részéről megnyilvánuló telepítési politikával és asszimilációs nyomással, öt-hat eltérő nyelvi és kulturális közegebe „integrálva” egyazon magyar nyelv és nemzet gyermekeit. A szellem és a lélek megpróbáltatásai azonban szinte eltörpülnek a második világháború végével bekövetkezett elmondhatatlan fizikai szenvedések, a rapid vagy lassú tömeggyilkosságok sora mellett, amelyek a Délvidéken, Erdélyben, és amint a kezünkben lévő kötet dokumentálja, Kárpátalján sokkal rettenesebb tartalmat adnak a genocidium fogalmának.

Könyvespolcainkon vannak már kötetek orosz és magyar túlélők tollából a szovjet GULAG-világról, a délvidéki szerb vérengzésekről vagy a Maniu-gárdisták rémtetteiről – bár a hiteles és teljes kép megalkotásához anyagok korántsem elegendő. A szovjet birodalomba kebelezett Kárpátalja azonban sokáig mintha kimaradt volna nem csupán az ilyen-olyan ösztinnyel megírt történelemből, hanem az emlékeket idéző közbeszédből is. Oka ennek több is lehetett, de annyi bizonyos, hogy a trianoni határokon túla került területek közül, amíg a szovjet birodalom magyarországi rezidenciái hatalomban voltak, Kárpátalja volt a cenzorok számára a legérzékenyebb téma, s a személyes rokoni, baráti találkozások – amelyek a többi utódállam tekintetében mégiscsak léteztek – itt jórészt hiányoztak, az odavezető út kikövezése csaknem lehetetlen volt. E sorok írója tanúsíthatja, hogy még az 1980-as évek derekán is az Ungvár-Verecke útvonalra főiskolai hallgatókkal szervezett utazás alkalmával a senki földjére engedett autóbust csak este léptették be, hogy megállás nélkül siessünk Ungvárig. Beregszász felé határozott föllépésünk ellenére sem térhettünk el, a sofőr és a busz iratait a szovjet „idegenvezető” magához vette.

Bagu Balázs könyve alapvető ismeretforrás a kárpátaljai magyarok (és nemcsak a magyarok) története súlyos fordulópontjához. Klinikai pontosságú, tárgyilagosságában letaglózó erejű képét kapjuk a testi és lelki szenvedésnek, a kíméletlen és barbár gépezet működésének, az éhség, a járvány, a hideg pusztításának, a szolvai gyűjtőtábor, a boriszovi, nevianszki lágerek poklának, amelyek – a szerző megrázó meghatározása szerint – magyar nemzeti temetők. Temetők, amelyek szomorú látványa csak a túlélők emlékeiben létezik, mert helyükre vasúti vágány, lakótelep, buszpályaudvar, került, mintegy dísztelen, közömbös, posztiszovjet táji környezettel fedve el az apák, nagyapák csontjait, ösztönözve, sürgetve a felejtést. Persze a közhatalom örökösinek részéről többről van szó, mint szegénylős hallgatásról. A kötet utolsó mondata rezignáltan jegyzi meg: „Sem az egykori szovjet, sem a jelenkori ukrán politika

990010012008 2900101

nem hajlandó beismerni, hogy az 1944-es elhurcolás igenis büntény volt”.

A munka műfaját tekintve is újat hoz azzal, hogy teljes életutakat, nagyon céltudatosan irányított interjúkat közöl. Az áldozatok még oly éretlentően nagy számánál is többet mondanak, maradandóbb hatást gyakorolnak az egyes emberi sorsok, amelyeket a gyermekkortól a családi és lakóhelyi környezettel együtt olyan élő, olyan részletesen (s mégis lényegre törően) mutat be, hogy az a néprajz iránt érdeklődők számára is izgalmas (például Nyeste Béla emlékezésében). Az anyag viszont – ha már ezt szóba hoztuk – a kutatás számára is sokkal több lehetőséget kínál, mint a paraszti hagyományokról meglévő ismeretek kiegészítését. Az interjúalanyok, zsellérek, jómódú gazdák vagy az értelmiségi-középosztályi származásúak (mint Almássy Gézáé Varga Julianna) más-más gyermek- és ifjúkori háttérrel ugyanazt kapták, a háromnapos munka primitív meséjét követő halálmeneteket és elborzasztó légerőlményeket, vagy az otthon maradtak, az árva túlélők sorsát. Az életutak ilyen mindenre kiterjedő lineáris bemutatása a szociológiai és életmódkutatás számára is új utakat jelöl ki: föl-villantja a túlélők fennmaradásáért folytatott küzdelmét, a deklaszálódást, beilleszkedésüket az így-úgy konszolidálódó háború utáni szovjet világba. A letarolt régi differenciált társadalom és életforma helyén új, redukált minőségű, de mégis elviselhető életforma alakult ki, amelyben, föltételezhetően az egész posztsovjét térségre jellemző közös jegyek is vannak.

A gazdag anyagban számos olyan, a primér forrás hitelességével bíró adalékot találunk, amelyek általánosabb kérdéseket is tisztázni segítenek. A teljesség igénye nélkül említjük például az elveiben polgári demokratikus csehszlovák köztársaság nemzetiségi politikájának bírálatát, összevetve a néhány éves magyar impérium mintaszerű intézkedéseivel, ami egyáltalán nem közismert. A szovjet éra álságos nemzetiségi politikájáról – az internacionizmus jelszavával – szintén kapunk adatokat. Érdekes a magyar katonák és az ukrán vagy orosz lakosság jó kapcsolatáról tett említés. A standard történeti irodalom egyoldalúan a partizánokkal vívott kegyetlen gerillaháború képeit általánosítja – bár a magyar katonák és a lakosság jó kapcsolatáról még Szolzenyicin is ír. A moszkovita magyar kommunisták ténykedéseiről sokat tudunk, mégis sokkoló, amint magától a tanútól halljuk, hogy a magyar hadifoglyokat a magyar kommunista – Rákosi Mátyás – azért kereste föl, hogy „piszkos gazembereknek” nevezze őket (Nagy József visszaemlékezése).

A kötetben közölt legtöbb írástól elüt Nyeste Albert életútja (Magyarként szovjet egyenruhában). Más helyzet, más nemzedék, mégis teljesen logikus kapcsolódik a tragikus előzményekhez. A kényszerűen beilleszkedett, diplomát szerzett magyar immár a Szovjetunió polgáraként abba a helyzetbe kerül, hogy a birodalom tartalékos tisztjeként maga is az elnyomók oldalára sodródik. Rimaszombanban egy fiatalember – nagy valószínűséggel magyar tört oroszággal kéri számon az orosz egyenruhába bujtatott magyartól a szovjet beavatkozást. 1956-ban Budapesten is előfordult, hogy szovjet elhárító tisztek, ha erre valamiért szükség volt, kifogástalan magyarsággal szólaltak meg. Az igazság az, hogy akkor

nem jutott eszünkbe, s talán jobb is, hogy kacskaringós életutat bejárt kárpátaljai magyarokról van szó, inkább azt hittük, orosz egyenruhába átváltózt moszkovita állampolgárokra van dolgunk.

E szórványos tallózás is, reméljük, megmutat valamennyit Bagu Balázs kötetének eredetiségéből, az anyag sokszínűségéből és forrásértékéből. A szerző a forrásföltárás és a helytörténetírás mestere. Az interjúkat is avatott kézzel, célratoró kérdésekkel, a szükséges mértékben háttérben maradvá irányítja. A szerkesztés olvasóbarát, a szerző a tájnyelvi vagy a lokális, a szovjet érárt idéző kifejezéseket a szöveg közben föloldja. A kötetnek rangos helye van (lenne?) a magyarországi könyvesboltok kirakatában.

(Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.)

Závodszy Géza

Füzetői füzetek I–V.

Ötödik darabban, friss tartalommal gazdagodott a 2002 óta évente megjelenített *Füzetői füzetek* helytörténeti írásokat közlő sorozata. A településen 1994 óta működő Harmonikus Életért Közalapítvány, az 1998-tól kisebb megszakítással tevékenykedő, egyre bővülő feladatrendszert vállaló Füzetői Baráti Kör, melynek története a 2004. évi III. füzetben olvasható, jelzik azt a szellemi-anyagi háttérrel, ami e kezdeményezést, helyi honismereti mozgalmat támogatja, élteti.

Az 1997-ben végleg bezárt Timföldgyár mára már szépkorúvá lett egykori mérnökei, munkásai és más tenni akaró polgárok összefogásával évről évre kiadott, településtörténeti forrásanyagot tartalmazó sorozat előzményének tekinthető néhai *Hörömpöly Mihály*: Almásfüzítő helytörténete (1998) című összefoglaló monográfiája. A majd évtizedre visszanyúló gyökerek között említendő az első füzet bevezetőjének pár sora: „Ahogy telik az idő, az emlékek elhalványodnak, a mindennapok emberei elfelejtődnek, ezért kell olyan lehetőség, hogy magunkat unokáinknak is meg tudjuk mutatni.”

E felismerés nyomán értékes kiegészítéseket közöltek a sorozatban. Ezek a memoárok azonban alapvetően különböznek az összefoglaló falutörténetől, csak részben tekinthetők folytatásnak, kiegészítésnek. Más műfaj képviselnek, még akkor is, ha az alaposabb megismerést szolgálják, s akkor is, ha jelentős és eddig kevesek által ismert anyagok gazdagították tudásunkat.

A szerkesztők tudatosan vállalt célja, koncepciója a világos és azonos szerkezet, amely mind az öt füzetben következetesen megtalálható. A legfontosabb rész – szerkezeti egység írásai közül meg kell említeni a község volt jegyzőjének a millenniumra (1996) készített visszaemlékezés gyűjteményét, amit volt gyári munkások, az 1950-es évek „új honfoglalói” között gyűjtött. Tematikusan összeállítások is szerepelnek itt a helyi kereskedelem, közoktatás, sport-, művészeti és kulturális élet múltjáról. Ezek az írások is segítik a jövőben összeállítani Almásfüzítő történetének egy-egy fejezetét, amellett, hogy az emlékeztető által dokumentálható ismereteket írásba foglalják.

Érdekes mikrotörténelmi írás az Egy lakóház és lakóinak története Almásfüzítő-felsőn című. Elgondol-

kodtató a Mít mutatnak a statisztikai adatok Almásfüzítőn témájú összeállítás. 1980-as, 1990-es és 2000-es adatokat hasonlít össze: demográfiai, lakás- és szociális helyzet, foglalkoztatottság, közellátás tekintetében. Komoly életmódbeli változások olvashatók ki a számokból, amelyek még további elemzést igényelnek (2006).

Ugyancsak e legutóbbi gyűjteményben szerepel a jelenlegi polgármester, Karánsebesy Lukács rövid írása a volt Timföldgyár területének rehabilitációjáról. A múlt hagyatéka, a szocialista nagyüzem és a terület újrahaznosításának eredménye majd a jövőben látszik tisztán.

A Füzítői füzetek közül kettőben is szerepel dr Horváth Friderika közleménye a falu római kori régészeti feltárásáról. (Odiavum Azaum – 2002, 2005) Ezek a leg tudományosabb ismeretek, közérthető formában a füzetek közleményei között. Eme írásokban szerző összefoglalja a korábbi (1948–1951, 1955–1961, 1971–72) ásatások főbb megállapításait. Ezt követően a helyi önkormányzat által finanszírozott és általa 1998 óta elért legújabb régészeti eredményeket adja közre olvasmányos formában. „A feltárás során előkerült leletek segítségével vizsgálni tudjuk, hogy egy légiós tábor közelsége és infrastruktúrája milyen jelentős befolyással bírt egy alig párszáz fős lovas hadsereggel bíró tábor melletti polgári település életminőségére. A már feldolgozott leletek gazdagsága, forma és motívumkinéscse e szempont fontosságát hangsúlyozza, és ezek bizonyosságtételéből tudjuk, hogy az itteni lakosságot a brigetioi műhelyek látták el gyártmányaikkal.” „A település rézkori lakóinak objektumait a római építkezések során megbolygatták, ezért az őskori falu szerkezetére vonatkozóan kevés adatot nyerhettünk.”

A sorozat visszaemlékezései, írásai között minden alkalommal szerepel a Füzítői anekdoták füzítőiekről című rész. Ezek jobbára apró történetek, amelyek jól oldják a

nehézebb fajsúlyú írások komolyságát. Az egykori üzem egykori dolgozóinak emberi, „magántörténelmi” forgácsait olvasva a volt szocialista nagyüzem közösségteremtő mindennapjaiba is bepillanthatunk, olykor korfeszítő hangulatú apró történetek által. Így szárazsággal sem vádolhatók a füzetek szerkesztői. Annál is kevésbé, mert a szerkezeti egységek között verseket is közölnek, amelyek megeremtik az átmenetet. Gondként jegyezhető meg, hogy nincsenek képaláírások és tartalomjegyzékek sem lelhetők fel. Az előbbieket hiánya sajnos levon a füzetek értékéből, utóbbiak meglepte a gyorsabb tájékozódást szolgálhatná.

Nem függetlenül e füzetektől, külön kötetet is adtak ki: *Az 1956-os forradalom és megtorlás története Almásfüzítőn* címmel (2002). Az 50. évforduló tiszteletére talán kerül elő még némi anyag a forradalom helyi eredményeiről. 2003-tól másik sorozatot is megjelentet a Füzítő Baráti Kör: *Az Almásfüzítői Timföldgyár története életrajzokban* címmel. Ebből látható, hogy a nagyobb és kerekesebb anyagokat külön adják ki, de ez nem csökkenti-, inkább erősíti a Füzítői Füzetek fontosságát. A szerkesztők, köztük az energikus Kaptay György tisztában vannak vele: e munkák is jelentősen formálják és szolgálják a helyi közösség magáról alkotott képét, öntudatát.

Összefoglalóan elmondható, hogy a Füzítői füzetek sorozat jó kezdeményezés, örülhetünk neki, hogy már az ötödik darabja is megjelent, gazdagítva megyénk helytörténeti-honismereti irodalmát. Apróbb hibái ellenére is üdvözlendő vállalkozás, a fentiek ismertében jó és folytatandó feladatvállalás és megoldás. Biztatjuk a szerkesztőket, várjuk a folytatást, a falu szellemi-kulturális örökségének gyarapítását.

Dr Horváth Géza

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364.

Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

.....

aláírás

*Petőfi utolsó óráinak nyomában
(Romhányi András felvételei)*

A Sárpatak hídjá

A régi postahivatal épülete

A Magyar Állami Földtani Intézet épülete és előcsarnoka
(Hála József felvételei)

